

निर्णय नं. ८८५४

सर्वोच्च अदालत विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
रिट नं. ०६७-WS-००७६
आदेश मिति: २०६९।१।२१।५

विषय: उत्प्रेषण ।

निवेदक: गुल्मी जिल्ला, अर्खावाङ गा.वि.स. वडा
नं. ८ घर भै हाल का.जि. का.म.न.पा.
वडा नं.३४ वस्ने पुण्यप्रसाद अर्याल

विरुद्ध

विपक्षी: सम्माननीय प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ११क नं. को देहाय २ कानूनी व्यवस्था पहिलो पटक तीन वर्षभन्दा कम कैदको सजाय हुने कसूर गर्ने व्यक्तिको हकमा कसूरदार ठहर भए पनि अपराधको प्रकृतिको आधारमा अड्डाले कैदमा राख्न मनासिव नठहर्‍याई फैसला गरेको अवस्थामा मात्र आकर्षित हुने ।

(प्रकरण नं.३)

- दण्ड तोक्दा वा निर्धारण गर्दा राज्यले दण्डको प्रयोग स्वच्छन्दतापूर्वक गर्ने नभई राज्यको सक्षम निकाय विधायिकाले वैधानिक रूपमा बनाएको कानूनले स्पष्ट रूपमा अपराध भनी परिभाषित गरी निषेध गरेको मानवीय कार्य कसैले गरेमा स्वच्छ सुनुवाइको कार्यविधिहरूलाई परिपालना गरी सक्षम निकाय वा अदालतले मात्र दण्ड निर्धारण गर्न सक्दछ । दण्ड स्वभावैले पीडायुक्त हुने, दण्ड निर्धारण गरिएको व्यक्तिको

इच्छाविपरीत राज्यको शक्तिद्वारा तोकिएको र कार्यान्वयन हुने भएकोले यसको स्पष्ट सैद्धान्तिक आधार हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- फौजदारी कानूनले किटानी गरेका प्रमुख दण्ड (Fundamental Penalty) वा अपराधको प्रकृतिअनुसार मुख्य दण्डसँगै अन्य प्रकारका दण्ड पनि दिने भनी कानूनले तोकेको अतिरिक्त दण्ड (Additional Penalty) तथा प्रमुख दण्डको विकल्पको रूपमा प्रमुख दण्डलाई खारेज नगरी सशर्त रूपमा निलम्बन गरी यसको विकल्पमा सहज खालका दण्ड तोक्ने वैकल्पिक दण्ड (Alternative Penalty) सम्बन्धी दृष्टिकोणहरू दण्ड प्रणालीमा आत्मसात गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- अपराधको प्रकृति, अवस्था, असर र गम्भीरता जस्ता दण्ड निर्धारणका विविध तत्वहरूलाई आधार मानी सानातिना अपराधको पुनरावृत्ति नहोस् र कसूरदारले पनि सुध्निने मौका पाई एउटा असल नागरिक बन्न सकोस् भन्ने उद्देश्यले दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्त (Reformative Theory) अवलम्बन गरी न्यायकर्ताले उपयुक्त दण्ड निर्धारण गर्न सक्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्थालाई संविधानविपरीत भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२), १३, १०७(१)
- मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ११क, २
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२ड

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

मुलुकी ऐन दण्ड सजायको दफा ११क को देहाय खण्ड २ मा "अड्डाले कैदमा राख्न मनासिव नठहराएमा" भन्ने वाक्य र कैदमा नराख्ने गरी "अड्डाले फैसला गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था र ऐ. ऐनको देहाय खण्ड ३ मा उल्लिखित "फैसला गर्दा अड्डाले" भन्ने वाक्यांश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) को वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा बन्देज गरेको, धारा १३ अनुसारको समानताको सिद्धान्तको उल्लंघन गरेको छ। धारा १३(१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्, कानूनको समान संरक्षणवाट वञ्चित गरिने छैन भनिएकोमा उक्त दफाले यो धारा नै उल्लंघन गरी असमानताको सिर्जना गरेको छ, संविधानको धारा २४ अनुसार तोकिए भन्दा बढी सजाय हुने छैन भन्ने सिद्धान्तलाई असर पारेको छ, कानूनले सजाय नहुनेमा कुनै व्यक्ति सजायको भागी नहुने आशय, व्यवस्थाको पूर्णतः उल्लंघन गरी यो धारासँग उक्त कानूनको व्यवस्था वाफिन गएको छ यस्तो दोहोरो व्यवस्थाको अवसर उक्त धाराले दिएको छैन र हुन पनि हुँदैन। यस्तो व्यवस्था हुन नपाउने व्यवस्था धारा १ ले गरेको छ। तसर्थ, मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ११क नं. को देहाय २ मा अड्डाले कैदमा राख्न मनासिव नठहर्‍याएमा दैनिक रु.२५।- लिई थुना मुक्त गर्ने र कसैलाई भने थुनामा नै बस्नुपर्ने गरिएको तजविजी अधिकारवाट गरिएको असमान व्यवहार एवं फैसला तथा विना कारणको असमान फैसला र थुनामुक्त गर्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी।

यसमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कारण भए बाटाको म्याद बाहेक १५

दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

विवादको विषयवस्तुसँग कुनै सम्बन्ध नै नरहेको र संविधान तथा कानूनबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने के कुन दायित्व पूरा नगरेको कारण मलाई प्रत्यर्थी बनाउनु परेको हो भन्ने आधारभूत तथ्य नै स्थापित हुन नसकेकोले निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्रीको लिखित जवाफ।

ऐन नियममा भएको तजविजी अधिकार स्वच्छन्द एवं स्वतन्त्र होइन तजविजी अधिकार प्रयोग गर्दा तर्कपूर्ण हुनुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

अपराधको प्रकृति र गम्भीरताअनुसार न्यायकर्ताले उपयुक्त दण्ड निर्धारण गर्ने गरी विधायिकाले स्वच्छ मनसायले राखेको उक्त कानूनी प्रावधान तोडमोड गरी समानता र स्वतन्त्रताको सिद्धान्तसँग जोडेर यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदन पत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा तीन वर्ष भन्दा घटी कैदको सजाय हुने कसूरमा पहिलो पटक कसूरदार ठहरी अड्डाले कैदमा राख्न मनासिव नठहर्‍याएमा दिनको २५ रुपियाँका दरले रकम बुझाए कैदमा नराख्ने गरी फैसला गर्न सक्ने भन्ने मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ११क को कानूनी व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (२) को वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा बन्देज गरेको र धारा १३ को समानताको सिद्धान्त समेत उल्लंघन गरेकोले नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१)

बमोजिम अमान्य घोषित गरिपाऊँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य निवेदन दावी रहेको देखिन्छ ।

३. यसमा निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गराएपछि तारिखमा रही सुनुवाइको क्रममा आवश्यक सबूद प्रमाण पेश गरी अदालतलाई मद्दत गर्नुपर्नेमा यस अदालतवाट तोकी पाएको मिति २०६८।१०।१९ को तारिख गुजारी थाम्ने थमाउने अवधि समेत व्यतित गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दा सार्वजनिक सरोकारको भएको र कानूनी प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने प्रकृतिको भएकोले निवेदकले तारिख गुजारे पनि तामेलीमा नराखी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२३ बमोजिम कानूनी प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

३. यसमा तीन वर्ष भन्दा घटी कैदको सजाय हुने कसूरमा पहिलो पटक कसूरदार ठहरी अड्डाले कैदमा राख्न मनासिव नठहर्नाएमा दिनको २५ रुपैयाँका दरले रकम बुझाए कैदमा नराख्ने गरी फैसला गर्न सक्ने भन्ने मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ११क को कानूनी व्यवस्थाको प्रयोग न्यायकर्तावाट असमान एवं हचुवाको आधारमा हुने खतरा रहेको र यो व्यवस्था समानताको हकप्रतिकूल छ भन्ने निवेदकको मुख्य दावी रहेकोले निवेदकले उल्लेख गरेको मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ११क नं. को देहाय २ मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा तीन वर्ष भन्दा कम कैदको सजाय हुने कसूर गर्ने व्यक्तिलाई कैदको सजाय गरी पहिलो पटक कसूरदार ठहरी अड्डाले कैदमा राख्न मानसिव नठहर्नाएमा एकदिनको २५ रुपियाँको दरले हुन आउने रकम तोकी सो तोकिएको रकम बुझाएमा कसूरदारलाई कैदमा नराख्ने गरी अड्डाले फैसला गर्न सक्ने छ । कैदबापतको रुपियाँ बुझाउन पाउने गरी फैसला गर्दा अड्डाले कसूरदारसँग फेरि त्यस प्रकारको कुनै अपराध नगरी राम्रो आचरण पालन गर्नेछु भनी कागज गराउने छ र सो मितिले तीन वर्षभित्र कैदको सजाय हुने कुनै अपराध गरेमा सो कसूरदारलाई पहिलेको फैसलाबमोजिमको कैद समेत थपी सजाय गरिनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

यसवाट उक्त कानूनी व्यवस्था पहिलो पटक तीन वर्ष भन्दा कम कैदको सजाय हुने कसूर गर्ने व्यक्तिको हकमा कसूरदार ठहर भए पनि अपराधको प्रकृतिको आधारमा अड्डाले कैदमा राख्न मनासिव नठहर्नाई फैसला गरेको अवस्थामा मात्र आकर्षित हुने देखिन्छ ।

४. दण्ड तोक्दा वा निर्धारण गर्दा राज्यले दण्डको प्रयोग स्वच्छन्दतापूर्वक गर्ने नभई राज्यको सक्षम निकाय विधायिकाले वैधानिक रुपमा बनाएको कानूनले स्पष्ट रुपमा अपराध भनी परिभाषित गरी निषेध गरेको मानवीय कार्य कसैले गरेमा स्वच्छ सुनुवाइको कार्यविधिहरूलाई परिपालना गरी सक्षम निकाय वा अदालतले मात्र दण्ड निर्धारण गर्न सक्दछ । दण्ड स्वभावैले पीडायुक्त हुने, दण्ड निर्धारण गरिएको व्यक्तिको इच्छाविपरीत राज्यको शक्तिद्वारा तोकिने र कार्यान्वयन हुने भएकोले यसको स्पष्ट सैद्धान्तिक आधार हुनुपर्दछ ।

५. शान्ति सुरक्षा राज्यको प्राथमिक कार्य भएकोले दण्डलाई स्वीकार गरिएको हुन्छ । दण्ड अपराधको परिणाम हो र यसको सोभो सम्बन्ध समाजसँग हुन्छ । समाजमा अपराध शून्यताको अवस्था असम्भव हुने भएकोले दण्डहीन समाजको परिकल्पना पनि असम्भव हुन्छ । दण्ड कानूनविपरीत व्यवहार गरेबापत दिइन्छ र दण्ड कार्यान्वयन गर्ने व्यक्तिले राज्यद्वारा कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त गरेको हुनु पर्दछ । दण्डका आफ्ना निश्चित उद्देश्यहरू हुन्छन् । यी उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि नै राज्यले दण्डको व्यवस्था गरी लागू गर्दछ । दण्डका उद्देश्यहरूमा सम्भावित अपराध रोक्नु, अपराधसँग दण्ड जोडिएको हुन्छ भन्ने देखाउनु र अपराधीको सुधार गरी न्यायोचित, सुरक्षित एवम् भयरहित समाजको प्रत्याभूति गर्नु पनि हो ।

६. दण्डका सम्बन्धमा आ-आफ्नै प्रकारका दृष्टिकोणहरू विकसित भएका छन् र ती दृष्टिकोण अन्तर्गत पनि विभिन्न सिद्धान्तहरू विकसित भएका छन् । प्रत्येक सिद्धान्तहरूका आफ्नै प्रकारका दण्डका स्वरूपहरू छन् । आपराधिक कार्य गरेमा मृत्युदण्ड, जन्मकैद, आवधिक कैद, जरीवाना जस्ता दण्ड हुने

भनी फौजदारी कानूनले किटानी गरेका प्रमुख दण्ड (Fundamental Penalty) वा अपराधको प्रकृतिअनुसार मुख्य दण्डसँगै अन्य प्रकारका दण्ड पनि दिने भनी कानूनले तोकेको अतिरिक्त दण्ड (Additional Penalty) तथा प्रमुख दण्डको विकल्पको रूपमा प्रमुख दण्डलाई खारेज नगरी सशर्त रूपमा निलम्बन गरी यसको विकल्पमा सहज खालका दण्ड तोक्ने वैकल्पिक दण्ड (Alternative Penalty) सम्बन्धी दृष्टिकोणहरू दण्ड प्रणालीमा आत्मसात गरिदै आएको छ ।

७. यसैगरी प्रकृतिको आधारमा दण्डलाई आर्थिक दण्ड, शारीरिक दण्ड र सुधारात्मक दण्डका रूपमा विभाजन गर्ने गरिएको पनि पाइन्छ । दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्तले सजायको निलम्बन (Suspended Sentence) र सामुदायिक सजाय (Community Sentence) गर्ने कुरामा वढी जोड दिने गरेको पाइन्छ ।

८. दण्डको सैद्धान्तिक आधारको बारेमा विवेचना गर्ने क्रममा दण्डात्मक दृष्टिकोण (Punitive Approach), उपचारात्मक दृष्टिकोण (Therapeutic Approach) र सुरक्षात्मक दृष्टिकोण (Preventive Approach) जस्ता सिद्धान्तहरूको विकास भएका छन् । दण्डात्मक दृष्टिकोण (Punitive Approach) अन्तर्गत प्रतिशोधात्मक सिद्धान्त (Retributive Theory), हतोत्साहको सिद्धान्त (Deterrent Theory) र सुरक्षात्मक सिद्धान्त (Incapacitation Theory) को विकास भएको छ । प्रतिशोधात्मक सिद्धान्त (Retributive Theory) बदलामा आधारित भएकोले यस सिद्धान्तमा बदलाको भावनाले दण्ड निर्धारण गरिन्छ । हतोत्साहको सिद्धान्त (Deterrent Theory) ले दण्डबाट उत्पन्न हुने भय वा त्रासमा विश्वास गर्ने भएकोले अपराधीलाई कडा सजाय दिई अन्य मानिसलाई अपराध गर्न निरुत्साहित गर्ने यो सिद्धान्तको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । सुरक्षात्मक सिद्धान्त (Incapacitation Theory) ले अपराधीलाई पुनः अपराध गर्नसक्ने अवस्थाबाट सुरक्षित राख्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने भएकोले अपराधीलाई जुनसुकै तरहले होस् समाजबाट टाढा राख्नु पर्छ भन्ने कुरालाई निर्देशित गर्दछ ।

९. तर उपचारात्मक दृष्टिकोण (Therapeutic Approach) भित्र सुधारात्मक सिद्धान्त (Reformative Theory) विकसित भएकोले अपराधी समाज कै उत्पादन हो, ऊ एक प्रकारको रोगी समान भएकोले उसलाई उपचार गरेर असल नागरिकमा परिणत गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यता यस सिद्धान्तअन्तर्गत विकास भएको छ । अपराधमा दोषी ठहरिएको व्यक्तिलाई दण्डको माध्यमबाट बदला लिने, भय उत्पन्न गर्ने भन्ने अधिल्ला सिद्धान्तहरू भन्दा फरक यसले अपराधीलाई सुधार गरी समाजको उपयोगी नागरिक बनाई समाजमा पुनः फर्काउने अपेक्षा गरिन्छ । यस सिद्धान्तअन्तर्गत दण्डकर्ताले प्यारोल, सामुदायिक सेवा, निषेधाज्ञा, जरीवाना, क्षतिपूर्ति आदेश, सशर्त दण्डबाट छूट जस्ता सामुदायिक सेवासँग सम्बन्धित सहज प्रकृतिका दण्ड छान्ने गरिन्छ । यसैगरी पछिल्लो समयमा दण्ड वा उपचारको बारेमा विचार गर्नेभन्दा पनि अपराध नै हुन नदिने दण्डको सुरक्षात्मक दृष्टिकोण (Preventive Approach) समेत विकास भएको पाइन्छ ।

१०. नेपालको सन्दर्भमा पनि पछिल्लो समयमा निर्माण भएका वा संशोधन भएका फौजदारी कानूनहरू तथा बालबालिका, किशोर, पहिलो पटक अपराध गर्ने व्यक्तिलाई न्यून सजाय गर्ने जस्ता विषयहरूमा दण्ड सिफारिश गर्दा सुधारात्मक सिद्धान्तलाई स्वीकार गर्ने पद्धतिको विकास हुन थालेको छ ।

११. अपराधी घोषित गर्नु (Conviction) र दण्ड तोक्नु (Sentencing) फरक-फरक कुरा भएपनि हाम्रो कानूनी प्रणालीमा दण्डको लागि छुट्टै विचार-विमर्श र सुनुवाइ गर्ने कानूनी व्यवस्था र परम्परा नभएकोले कानूनले नै स्वविवेकको ठाउँ नदिई किटान गरेको जरीवाना वा कैदको हकमा बाहेक अपराध गर्दाको अवस्था, अपराधको गम्भीरता, अपराधीको समाजमा पुनः एकीकरण र सुधारको सम्भावना, अपराधीको विगत, उसको चरित्र, उमेर, पारिवारिक पृष्ठभूमि, रोजगारीको अवस्था, अपराधको पटक आदि जस्ता विविध पक्षहरूमा विचार गरी दण्ड निर्धारण गर्ने पद्धति रहिआएको छ ।

१२. निवेदकले प्रस्तुत मुद्दामा उठाएको मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ११क को कानूनी व्यवस्थाको मनसाय कुनै व्यक्ति विशेषको हकमा लागू हुने भन्दा पनि अपराधको प्रकृतिलाई विचार गरी अड्डाले कैदमा राख्ने वा नराख्ने गरी फैसला गर्न सक्दछ, भन्ने रहेको देखिन्छ। यसरी कैदमा नराख्ने गरी फैसला गर्दा पनि अड्डाले कसूरदारसँग फेरि त्यस प्रकारको कुनै अपराध नगरी राम्रो आचरण गर्ने भनी कागज गराउनु पर्ने गरी प्रमुख दण्डको विकल्पको रूपमा प्रमुख दण्डलाई खारेज नगरी सशर्त रूपमा निलम्बन गरी वैकल्पिक दण्ड (Alternative Penalty) तोक्ने व्यवस्था रहेको अवस्था छ। यदि यस्तो वैकल्पिक दण्ड प्राप्त गर्ने व्यक्तिले सो मितिले तीन वर्षभित्र कैदको सजाय हुने कुनै अपराध गरेमा पहिलाको फैसलाबमोजिमको कैद समेत थपि सजाय गरिने व्यवस्था दण्ड सजायको ११क नं. को देहाय ३ मा रहेको पाइन्छ। यसबाट अपराधको प्रकृति, अवस्था, असर र गम्भीरता जस्ता दण्ड निर्धारणका विविध तत्वहरूलाई आधार मानी सानातिना अपराधको पुनरावृत्ति नहोस् र कसूरदारले पनि सुधिने मौका पाई एउटा असल नागरिक बन्न सकोस् भन्ने उद्देश्यले दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्त (Reformative Theory) अवलम्बन गरी न्यायकर्ताले उपयुक्त दण्ड निर्धारण गर्न सक्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्थालाई संविधानविपरीत भन्न सकिने अवस्था देखिएन।

१३. तसर्थ, निवेदकले उल्लेख गरेको मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ११क नं. को देहाय २ को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३(१) तथा धारा २४(४)(५) समेतको प्रतिकूल देखिन नआएकोले निवेदन माग बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल वैशाख २९ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८८५५

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
०६८-WS-०००४
आदेश मिति: २०६८।१२।३०।५

विषय : उत्प्रेषण परमादेश समेत।

निवेदक: जि.नुवाकोट, बुङ्ताङ् गा.वि.स.वडा नं.
५ घर भई हाल कारागार कार्यालय
काठमाडौं अन्तर्गत भद्रबन्दीगृहमा थुनामा
रहेको खेसबहादुर तामाङ

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- कुनै पनि मुद्दामा अदालतको निर्णयले सजाय पाई कैद ठेकिएका कैदीहरूले सामुदायिक सेवा वा खुला कारागारमा रहने कुरालाई आफ्नो वैयक्तिक हक वा स्वतन्त्रताको रूपमा दावी गर्न नसक्ने।
- मुद्दामा कैद ठेकिएको व्यक्तिलाई अवस्था, आवश्यकता र औचित्य हेरी सामुदायिक सेवामा पठाउने वा खुला कारागारमा राख्ने भन्ने विषय कार्यपालिकाको अन्तर्निहित अधिकार वा स्वविवेकको विषयलाई कार्यपालिकाले आवश्यकताअनुसार कार्यान्वयन गर्न सक्ने।
- सामुदायिक सेवामा पठाउन सक्ने वा खुला कारागारमा राख्न सक्ने भन्ने कारागार ऐनको दफा १०क र १०ख को व्यवस्थालाई नै ऐनको दफा १०ग ले अपवादित गर्दै खासखास प्रकृतिका मुद्दामा कैद सजाय

पाएका व्यक्तिलाई भने सामुदायिक सेवामा पठाउन वा खुला कारागारमा राख्न सकिने छैन भनी स्पष्ट गरेको अवस्थामा सो दफा १०ग स्वतन्त्र दफा नभई दफा १०क र दफा १०ख सँग अन्तर्सम्बन्धित रहेकोले उक्त दफा १०ग लाई निरपेक्ष रूपमा हेर्न नमिली सो दफालाई पनि दफा १०क र १०ख को सापेक्षतामा नै लिनु पर्ने भएकाले उक्त दफा १०ग को प्रावधानलाई मात्रै हेरी सो प्रावधानले कुनै पनि कैदीको निरपेक्ष हकलाई बन्देज लगाएको भनी अर्थ गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं.३)

- कारागारमै राख्ने, सामुदायिक सेवामा पठाउने वा खुला कारागारमा राख्ने भन्ने विषय मुद्दाको गम्भीरता, त्यस्तो वारदातबाट समाजमा पर्ने अल्पकालीन र दीर्घकालीन प्रभाव र सो मुद्दाका कैदीले पाएको दण्ड भुक्तान गराउने प्रक्रियाबाट अर्को त्यस्तै प्रकृतिको कसूर घटाउन थप प्रोत्साहन पुग्छ कि निरूत्साहित गर्दछ भन्ने जस्ता यावत् पक्षहरूलाई आकलन गरी राज्यले गम्भीर प्रकृतिका मुद्दाका कैदीहरूलाई नियमित कारागारमा नै राख्ने गरी र सामान्य प्रकृतिका मुद्दाका कैदीलाई सामुदायिक सेवा वा खुला कारागारमै राखी लागेको कैद भुक्तान गराउन सक्ने ।
- कानूनले अन्यथा व्यवस्था गरेमा बाहेक कसूरको गम्भीरता र प्रकृतिलाई वर्गीकरण गर्न पाउने कार्यपालिकाको अन्तर्निहित अधिकार रहेको र संविधान र कानूनबमोजिम अपराध र सजायको मात्रा, अपराधको समाजमा पर्ने दूरगामी प्रभाव, परिणाम र असर समेतलाई विचार गरी खास प्रकारका मुद्दाका कैदीलाई अन्य प्रकारका मुद्दाका कैदी भन्दा बेग्लै प्रकारले कैद भुक्तान गराएकै

आधारमा राज्यबाट भेदभाव गरिएको भन्ने अर्थ गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं.४)

- संवेदनशील एवं गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी मुद्दामा कैद सजाय पाएका व्यक्तिलाई अन्य सामान्य प्रकृतिका मुद्दाका कैदी भन्दा भिन्न आधारमा कैद सजाय भुक्तान गराउन सक्ने गरी राज्यले मुद्दाहरूको बोधगम्य आधार (Intelligible Differentia) देखाई युक्तिसंगत वर्गीकरण (Reasonable Classification) गर्न सक्ने ।
- समानताको कुरा निरपेक्ष रूपमा लागू हुन सक्ने विषय नै होइन । साथै निरपेक्ष समानताको आधारमा जुनसुकै कुरामा बराबरी हक सुविधाको दावी गर्न पनि मिल्दैन र समानताको कुरालाई त्यस रूपमा व्याख्या गर्नु पनि अन्ततः समानताकै प्रतिकूल कुरा हुन जाने ।

(प्रकरण नं.५)

- एउटै वर्ग वा प्रकृतिको मुद्दाका कैदीहरू बीचमा नै कैद छोट्याउन मिल्ने र नमिले भनी असमान व्यवस्था गरेको भए त्यस्तो व्यवस्था समानताको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुनुका साथै ऐनले दिएको अधिकारको परिधिभित्र रही खासखास प्रकारको मुद्दामा कैद सजाय पाएका व्यक्तिको कैद छोट्याउन सकिने छैन भनी मुद्दाको गम्भीरता र प्रकृति हेरी त्यस्ता मुद्दालाई कैद छोट्याउन नसकिने समूहभित्र राख्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू दिवसप्रसाद खड्गी, नवराज तिमिल्सेना, रामेश्वरप्रसाद कोइराला र रविन्द्र भट्टराई
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल
अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६२, नि.नं. ७५६१ पृष्ठ ७९५

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७२
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०क, ख र ग
- कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ (१क)

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छः-

म लागू औषध मुद्दामा अदालतबाट भएको फैसलाअनुसार कैद वर्ष २० र जरीवाना रु.आठलाख हुने ठहरी सोबापत कैद भुक्तान गर्न हाल कारागारमा कैदमा रहेको छु । कारागार ऐन, २०१९ मा कैदीको स्वास्थ्य, आर्थिक उन्नति वा सुधारका लागि सामुदायिक सेवामा पठाउने, खुल्ला कारागारमा राख्ने र कैदीले असल चालचलन गरेमा पचास प्रतिशतसम्म कैद मिनाहा गर्ने व्यवस्था छ । तर सोही ऐनको दफा १०ग र कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१क) ले लागू औषधलगायतका मुद्दामा प्रतिवादीलाई सामुदायिक सेवा वा खुल्ला कारागारमा नपठाइने र फैसलाले लागेको कैद मिनाहा समेत दिन नपाइने गरी प्रतिबन्ध लगाएको छ । यसरी मुद्दाको नामको आधारमा मात्र कैदी कैदीबीच नै पनि असमान व्यवहार र विभेद गर्ने गरी भएको उक्त कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको धारा २(१), धारा १०(१),(३) तथा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाद्वारा पारीत बन्दीलाई गर्नुपर्ने आधारभूत सिद्धान्तको दफा २ समेतको विरुद्ध छ । कैदी कैदीका बीचमा नै फरक-फरक व्यवहार सिर्जना गर्ने खालको कारागार ऐन, २०१९ र नियमावली,

२०२० को उक्त व्यवस्थाबाट अन्य मुद्दाका कैदीको चालचलन र व्यवहारमा सुधार हुन सक्ने, तर लागू औषध मुद्दाका कैदी भने कहिल्यै असल बन्न र समाजमा पुनः स्थापित हुन नसक्ने प्रकृतिका हुन् भन्ने अर्थ लाग्ने गरी राज्यको कानूनले भेदभावजन्य व्यवस्था गरी लागू औषध मुद्दाका कैदीको हकमा सामुदायिक सेवा वा खुल्ला कारागारमा पठाउन नपाइने र अदालतबाट ठेकिएको मध्ये पचास प्रतिशत कैद मिनाहा दिन पनि नमिल्ने गरी भएको व्यवस्था बदरभागी छ । यस्तो व्यवस्था सुधारात्मक दण्ड प्रणालीकै सिद्धान्तविपरीत छ । तसर्थ, कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग तथा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१क) मा भएको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को समानताको हकविपरीत भई बाभिएको हुँदा प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरी सबै प्रकारका मुद्दामा कैद ठेकिएका कैदीहरूमध्ये असल चालचलन भएका र इमानदारीपूर्वक कैद भुक्तान गरिरहेका कैदीहरूलाई पचास प्रतिशतसम्म कैद माफी दिनु र सामुदायिक सेवा वा खुल्ला कारागारलगायत सुधारका अन्य बैकल्पिक व्यवस्था समेत गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६८।४।१६ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार कारण भए सो समेत खुलाई लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सूचना पठाउनु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६८।४।१७ को आदेश ।

असमानहरू बीच फरक व्यवहार गर्ने गरी कानून निर्माण गर्न संविधानले प्रतिबन्ध लगाएको छैन । निवेदकले दावी गर्नु भएको कानूनी व्यवस्थामा कुनै भेदभाव रहेको छैन । कम गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादीहरूलाई लागेको कैद अवाधि मिनाहा गरी कैद मुक्त गर्ने गरी भएको कारागार ऐन, २०१९ को व्यवस्थासँग सो ऐनको दफा १०ग समेत असमान र विभेदजन्य भयो भन्न

मिल्दैन । राज्यले फौजदारी कसूरको गम्भीरता हेरी लागू औषध कारोबार, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार, जवर्जस्ती करणी, भ्रष्टाचार जस्ता मुद्दाका प्रतिवादीहरूलाई लागेको कैद मिनाहा नहुने गरी वर्गीकरण गरिएको हुँदा सो कानूनी व्यवस्थामा कुनै भेदभाव देखिँदैन । तर्कसंगत वर्गीकरण गरी फरक-फरक व्यवहार गर्न सकिने गरी भएको कानूनी व्यवस्थालाई संविधानको धारा १३ ले नै सुरक्षित गरिरहेको छ । त्यसैले निवेदकले आत्मगत आधारमा कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग र कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१क) को व्यवस्था असमान भयो भनी दिएको रिट निवेदन आधारहीन हुँदा खारेज हुनुपर्दछ भन्ने व्यवस्थापिका संसदको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६८।४।२७ को लिखित जवाफ ।

लागू औषधलगायतका केही मुद्दाका कैदीलाई कैद छोट्याउन सामुदायिक सेवामा पठाउन र खुला कारागारमा लैजान रोक्ने गरी कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग मा भएको व्यवस्था विधायिकी बुद्धिमत्ताबाट निर्णय गरिएको हुँदा त्यस्तो विषयको औचित्यमा हेर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६८।५।२२ को लिखित जवाफ ।

कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग मा उल्लिखित मुद्दाहरू कठोर दायित्व (Strict Liability) अन्तर्गतका मुद्दाहरू हुन् । त्यस्ता मुद्दाका कैदीलाई लागेको कैद मिनाहा नहुने गरी भएको व्यवस्था विभेदजन्य हुन् भन्न नमिल्ने हुँदा औचित्यहीन रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने कानून मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६८।५।१९ को लिखित जवाफ ।

निवेदक आईतराम बोटे समेत विरूद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको रिट नं. ०६७-WS-००७३ को निवेदनसमेत साथै राखी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६८।७।२४ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू दिवसप्रसाद खड्गी, नवराज तिमिल्सेना, रामेश्वरप्रसाद कोइराला र रविन्द्र भट्टराईले कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग तथा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१क) ले कैदीहरू बीच पनि विभेद गर्ने व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दफा १०ग ले वर्गीकरण गरेका मुद्दामा कैदीहरू कहिल्यै सुधार नै नहुने र असल चालचलन गर्न नसक्ने भन्ने अर्थ गरिएको छ । मुद्दाको गम्भीरता भन्ने कुरा नामबाट निर्धारण हुन सक्तैन । त्यसैले नामकै आधारमा मात्र कुनै मुद्दा बढी गम्भीर वा कम गम्भीर भन्ने नभई कसूर गर्दाको अवस्था र परिस्थितिका आधारमा कसूरको गम्भीरता निर्धारण हुन्छ । त्यस्तो गम्भीरताको निर्धारण कार्यपालिका र व्यवस्थापिकाले निर्धारण गर्ने नभई त्यो विशुद्ध न्यायिक सुझबुझबाट निर्धारण हुने हो । त्यसैले कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग ले सामुदायिक सेवा वा खुल्ला कारागारमा पठाउन नमिल्ने भनी मुद्दाको वर्गीकरण गरी निषेध गर्ने गरेको व्यवस्था एवं कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१क) ले त्यस्ता मुद्दामा लागेको कैदमध्ये पचास प्रतिशत कैद मिनाहा नहुने गरी लगाएको प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था समेत संविधानको समानताको हकविपरीत भई बदरभागी छ । तसर्थ, माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेलले निवेदकले बदर गरिपाउँ भनी माग गरेको कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग को व्यवस्था मिति २०६२।६।१६ को राजपत्रमा प्रकाशित भएको कारागार ऐनमा संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ बमोजिम थप भएको हो । सो अध्यादेशको व्यवस्था र कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१क) को व्यवस्थाउपर नै रिट निवेदन परी मिति २०६२।७।१० मा सो रिट खारेज भएको छ । अध्यादेशको सोही प्रावधानलाई कारागार ऐन, २०१९

मा भएको मिति २०६४।४।३२ को दोस्रो संशोधनले जस्ताको तस्तै उही रूपमा राखेको हो । त्यसैले एक पटक परीक्षण भइसकेको कानूनी व्यवस्थालाई बिना आधार संविधानसँग बाभियो भनी रिट दिँदैमा अदालतले पटक-पटक परीक्षण गर्नुपर्ने कुनै औचित्य समेत छैन । तसर्थ, आधारहीन निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने भएको छ :-

- क. कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग तथा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) को प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हक प्रतिकूल छ, छैन ?
- ख. निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम, पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा "लागू औषध कारोबार लगायतका मुद्दामा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएका प्रतिवादीलाई अन्य मुद्दाका प्रतिवादी सरह सामुदायिक सेवा वा खुल्ला कारागारमा पठाइने छैन" भनी कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग मा भएको व्यवस्था तथा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) मा उल्लिखित "लागू औषध कारोबार समेतका मुद्दामा कैदको सजाय छोट्याउन नसकिने" भनी गरिएको व्यवस्थाबाट कैदी कैदीका बीच असमान व्यवहार भएको हुँदा उक्त दुवै व्यवस्थाहरू अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने समेत माग गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गरिएको देखियो । त्यसैले निवेदकले बदर घोषित गर्न माग गरेको उक्त दुवै कानूनी व्यवस्थाहरू के कस्तो छ भनी यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ :-

(१) कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग सामुदायिक सेवा वा खुला कारागारमा नपठाइने- दफा १०क र १०ख मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको मुद्दामा कसूरदार ठहरिएकालाई सामुदायिक सेवा वा खुल्ला कारागारमा पठाइने छैन:-

- (क) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण),
 (ख) जवर्जस्ती करणी,
 (ग) कैदबाट भागे भगाएको,
 (घ) भन्सार चोरी निकासी पैठारी,
 (ङ) लागू औषध कारोबार,
 (च) भ्रष्टाचार सम्बन्धी,
 (छ) जासूसी सम्बन्धी,
 (ज) संरक्षित वन्यजस्तु सम्बन्धी मुद्दा,
 (झ) पुरातात्विक वस्तु सम्बन्धी ।

कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ असल चालचलन भएका कैदीको कैदको सजाय छोट्याउने (१) असल चालचलन भएका कैदीलाई तोकिएको कैदको सजायमा बढीमा पचास प्रतिशतसम्म कैदको सजाय छोट्याउन सकिनेछ ।

(१क) उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको मुद्दामा कैद सजाय पाएको व्यक्तिको कैद छोट्याउन सकिने छैन :-

- (क) जीउमास्ने बेच्ने,
 (ख) जवर्जस्ती करणी,
 (ग) कैदबाट भागे भगाएको,
 (घ) भन्सार चोरी निकासी पैठारी,
 (ङ) लागू औषधको कारोबार,
 (च) भ्रष्टाचारसम्बन्धी,
 (छ) जासूसीसम्बन्धी,
 (ज) संरक्षित वन्यजन्तुसम्बन्धी,
 (झ) पुरातात्विक वस्तुसम्बन्धी मुद्दा ।

३. माथि उल्लिखित कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग को व्यवस्था सो ऐनमा मिति २०६४।४।३२ मा भएको दोस्रो संशोधनबाट थप भएको र दफा १०ग थप गरिँदा दफा १०क र १०ख समेत सोही संशोधनबाट थप भएको देखिन्छ। उपर्युक्त दफा १०क ले सामुदायिक सेवामा पठाउन सक्ने विषयमा र दफा १०ख ले खुला कारागारमा राख्न सक्ने विषयमा कानूनी प्रावधान थप गरेको र दफा १०ग ले भने अधिल्लो दुवै दफाहरूमा व्यवस्थित प्रावधानलाई अपवादित गर्दै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबाट तर देहायका मुद्दामा कसूरदार ठहरिएकालाई सामुदायिक सेवामा वा खुला कारागारमा पठाइने छैन भनी देहाय (क) देखि (झ) सम्म विभिन्न मुद्दाहरू उल्लेख गरेको देखिन आउँछ। सोही देहाय (क) देखि (झ) सम्म उल्लेख भएका मुद्दाहरूलाई नै कारागार नियमावली, २०२० मा भएको दशौं संशोधनद्वारा नियम २९ को उपनियम (१क) थप गरी "त्यस्ता मुद्दामा कैद सजाय पाएको व्यक्तिको कैद छोट्याउन सकिने छैन" भनी अपवादको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। कारागार ऐनको दोस्रो संशोधनबाट थप भएको दफा १०क, १०ख र १०ग का व्यवस्थाहरू मिति २०६४।४।३२ मा एकै पटक लागू भएका देखिन्छन्। सो दफा १०ग ले लागू औषध कारोबारलगायतका विभिन्न मुद्दाहरूमा कैद सजाय पाएका कैदीहरूलाई दफा १०क र १०ख मा उल्लेख भएबमोजिमको सामुदायिक सेवामा पठाउन वा खुला कारागारमा राख्न नपाइने गरी छुट्टै रूपमा वर्गीकरण गरेको देखिन्छ। तर दफा १०क र १०ख का कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा रिट निवेदकको असहमति नभई दफा १०ग को सम्बन्धमा मात्र संविधानप्रतिकूल भनी प्रस्तुत रिट परेको छ। दफा १०क मा प्रयुक्त सामुदायिक सेवामा पठाउन सक्ने भन्ने वाक्यांश र दफा १०ख मा प्रयुक्त खुला कारागारमा राख्न सक्ने भन्ने वाक्यांश हेर्दा ती दफाहरूमा भएको व्यवस्थाले कुनै पनि मुद्दामा अदालतको निर्णयले सजाय पाई कैद ठेकिएका कैदीहरूले सामुदायिक सेवा वा खुला कारागारमा रहने कुरालाई आफ्नो वैयक्तिक हक वा स्वतन्त्रताको रूपमा दावी गर्न

सक्ने भन्ने देखिँदैन। मुद्दामा कैद ठेकिएको व्यक्तिलाई अवस्था, आवश्यकता र औचित्य हेरी सामुदायिक सेवामा पठाउने वा खुला कारागारमा राख्ने भन्ने विषय कार्यपालिकाको अन्तर्निहित अधिकार वा स्वविवेकको विषय हुन्छ। यस्तो विषयलाई कार्यपालिकाले आवश्यकताअनुसार कार्यान्वयन गर्न सक्तछ। सामुदायिक सेवामा पठाउन सक्ने वा खुला कारागारमा राख्न सक्ने भन्ने कारागार ऐनको दफा १०क र १०ख को उल्लिखित व्यवस्थालाई नै ऐनको दफा १०ग ले अपवादित गर्दै खासखास प्रकृतिका मुद्दामा कैद सजाय पाएका व्यक्तिलाई भने सामुदायिक सेवामा पठाउन वा खुला कारागारमा राख्न सकिने छैन भनी स्पष्ट गरेको अवस्थामा सो दफा १०ग स्वतन्त्र दफा नभई दफा १०क र दफा १०ख सँग अन्तरसम्बन्धित रहेकोले उक्त दफा १०ग लाई निरपेक्ष रूपमा हेर्न नमिली सो दफालाई पनि दफा १०क र १०ख को सापेक्षतामा नै लिनु पर्ने हुन्छ। अतः उक्त दफा १०ग को प्रावधानलाई मात्रै हेरी सो प्रावधानले कुनै पनि कैदीको निरपेक्ष हकलाई बन्देज लगाएको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन।

४. कुन मुद्दाको कैदीलाई कारागारमै राख्ने र कुन कैदीलाई सामुदायिक सेवामा पठाउने वा खुला कारागारमा राख्ने भन्ने विषय मुद्दाको गम्भीरता, त्यस्तो वारदातबाट समाजमा पर्ने अल्पकालीन र दीर्घकालीन प्रभाव र सो मुद्दाका कैदीले पाएको दण्ड भुक्तान गराउने प्रक्रियाबाट अर्को त्यस्तै प्रकृतिको कसूर घटाउन थप प्रोत्साहन पुग्छ कि निरूत्साहित गर्दछ भन्ने जस्ता यावत् पक्षहरूलाई आकलन गरी राज्यले गम्भीर प्रकृतिका मुद्दाका कैदीहरूलाई नियमित कारागारमा नै राख्ने गरी र सामान्य प्रकृतिका मुद्दाका कैदीलाई सामुदायिक सेवा वा खुला कारागारमै राखी निजलाई लागेको कैद भुक्तान गराउन सक्तछ। कानूनले अन्यथा व्यवस्था गरेमा बाहेक कसूरको गम्भीरता र प्रकृतिलाई वर्गीकरण गर्न पाउने कार्यपालिकाको अन्तर्निहित अधिकार रहेको र संविधान र कानूनबमोजिम अपराध र सजायको मात्रा, अपराधको समाजमा पर्ने दूरगामी

प्रभाव, परिणाम र असर समेतलाई विचार गरी खास प्रकारका मुद्दाका कैदीलाई अन्य प्रकारका मुद्दाका कैदी भन्दा बेग्लै प्रकारले कैद भुक्तान गराएकै आधारमा राज्यबाट भेदभाव गरिएको भन्ने अर्थ गर्न पनि मिल्दैन ।

५. कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग को व्यवस्थाले वर्गीकरण गरेका मुद्दाहरू हेर्दा पनि विशेष प्रकृतिका र समाजलाई गम्भीर असर पुऱ्याउने खालका देखिन्छन् । सो दफामा वर्णित मुद्दाहरू स्वाभाविकै अन्य सरकारवादी फौजदारी मुद्दाहरू भन्दा बढी संवेदनशील एवं गम्भीर खालका भन्ने देखिएको अवस्थामा त्यस्ता संवेदनशील एवं गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी मुद्दामा कैद सजाय पाएका व्यक्तिलाई अन्य सामान्य प्रकृतिका मुद्दाका कैदी भन्दा भिन्न आधारमा कैद सजाय भुक्तान गराउन सक्ने गरी राज्यले मुद्दाहरूको बोधगम्य आधार (Intelligible Differentia) देखाई युक्तिसंगत वर्गीकरण (Reasonable Classification) गर्न सक्तछ । किनभने समानताको कुरा निरपेक्ष रूपमा लागू हुन सक्ने विषय नै होइन । साथै निरपेक्ष समानताको आधारमा जुनसुकै कुरामा बराबरी हक सुविधाको दावी गर्न पनि मिल्दैन र समानताको कुरालाई त्यस रूपमा व्याख्या गर्नु पनि अन्ततः समानताकै प्रतिकूल कुरा हुन जान्छ । यस विषयमा यस अदालतले अनेकौं विवादहरूमा पटक-पटक व्याख्या र विश्लेषण गरिसकेको हुँदा यहाँ थप विवेचना गरिरहनु पर्ने आवश्यकता समेत छैन ।

६. कारागार ऐन, २०१९ मा मिति २०६४।४।३२ मा दोस्रो संशोधन हुनुपूर्व तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७२ अनुसार २०६२।६।१६ मा कारागार ऐन, २०१९ लाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ जारी भएको र सो अध्यादेशले समेत हाल दोस्रो संशोधनबाट थप भएका दफा १०क, १०ख र १०ग को यसै व्यवस्थालाई तत् तत् दफाहरूमा राखेकोमा सो व्यवस्थाहरू समानताको हकविपरीत भएको भन्दै दर्ता भएको २०६१ सालको रिट नं. ००५७ निवेदक

सन्तोष भन्ने डिकबहादुर कार्की समेत विरूद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको उत्प्रेषण विषयको रिटमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६२।७।१० मा सो अध्यादेशले कारागार ऐन, २०१९ मा थप गरेको दफा १० क, १० ख र १०ग को व्यवस्था समानताको हकविपरीत नभएको भनी रिट खारेज हुने ठहर भइरहेको देखिन्छ (नेकाप २०६२, नि.नं. ७५६१ पृ. ७९५) । उक्त अध्यादेशले थप गरेका सोही दफा १०क, १०ख र १०ग लाई दोस्रो संशोधनमार्फत् जस्ताको त्यस्तै राखिएको देखिन आउँछ । यसरी मिति २०६२।६।१६ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको अध्यादेशले थप गरेका दफा १०क, १०ख, १०ग को कानूनी प्रावधानको एक पटक संवैधानिकता परीक्षण गरिसकेको विषयलाई यस इजलासले पुनः अन्यथा व्याख्या गर्नुपर्ने कुनै कारण, आधार र औचित्य समेत देखिँदैन । तसर्थ, कारागार ऐन, २०१९ को हाल विद्यमान दफा १०ग को कानूनी व्यवस्थाबाट निवेदक कैदीउपर भेदभाव गरेको वा सो व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हकप्रतिकूल रहेको भन्न मिल्ने देखिएन ।

७. अब जहाँसम्म कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) मा भएको व्यवस्था समेत बदरभागी छ, भन्ने निवेदन जिकीर छ, सो बारेमा हेर्दा कारागार ऐन, २०१९ को दफा २७ बमोजिमको प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकारअन्तर्गत उक्त नियमावली नेपाल सरकारले बनाई लागू गरेको देखिन्छ । कारागार ऐन, २०१९ को दफा २७(२) मा नेपाल सरकारले नियम बनाउँदा देहायका कुराहरूको व्यवस्था गर्न सकिने छ, भनी देहाय (क) देखि (ड) सम्म विभिन्न विषयहरू उल्लेख गरेको पाइन्छ । सो दफा २७(२) को देहाय (च) मा थुनुवा र कैदीहरूको चालचलनको रेकर्ड राख्ने, असल चालचलन भएकाको सजाय छोट्याउने व्यवस्था एवं अधिकार समेतको विषयमा नियमावलीमा व्यवस्था गर्न सकिने गरी नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रदान

गरेको देखिन्छ। ऐनको सोही दफा २७ को अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले निर्माण गरी लागू गरेको कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१) मा असल चालचलन भएका कैदीलाई तोकिएको कैदको सजायमा बढीमा पचास प्रतिशतसम्म कैदको सजाय छोट्याउन सकिने छ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ भने उपनियम (१क) ले उपनियम (१) लाई अपवादित गर्दै देहायको मुद्दामा कैद सजाय पाएको व्यक्तिको कैद सजाय छोट्याउन सकिने छैन भनी निवेदकले कैद सजाय पाएको लागू औषध मुद्दा समेत समावेश गरेको देखिन्छ। यसरी नियम बनाउन पाउने अधिकार दिने कारागार ऐन, २०१९ को दफा २७ ले नै कुन मुद्दाको कैदीलाई के कुन अवस्थामा कैद सजाय छोट्याई कैद मुक्त गर्ने भन्ने विषयमा नियम बनाउन सक्ने गरी अधिकार प्रदान गरेको अवस्थामा नेपाल सरकारले कैद छोट्याउन मिल्ने वा नमिल्ने प्रकृतिका मुद्दाहरूको बारेमा मुद्दाको गम्भीरता र प्रकृतिका आधारमा वर्गीकरण गरी गम्भीर प्रकृतिका मुद्दामा कैद सजाय पाएको व्यक्तिको कैद छोट्याउन नमिल्ने गरी नियमावलीमा विशेष व्यवस्था गर्न बाधा पर्ने देखिँदैन। कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) ले कुनै एउटै प्रकृतिको मुद्दामा कैदको सजाय पाएको व्यक्तिमध्ये कसैको हकमा कैद सजाय छोट्याउन मिल्ने र कुनैको नमिल्ने गरी व्यक्ति व्यक्ति बीचमा असमान व्यवहार गर्ने व्यवस्था गरेको नभई खास प्रकारका मुद्दामा कैद सजाय पाएका सबै व्यक्तिको कैद छोट्याउन नमिल्ने भनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। एउटै वर्ग वा प्रकृतिको मुद्दाका कैदीहरू बीचमा नै कैद छोट्याउन मिल्ने र नमिल्ने भनी असमान व्यवस्था गरेको भए त्यस्तो व्यवस्था समानताको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन्छ। तर ऐनले दिएको अधिकारको परिधिभित्र रही खासखास प्रकारको मुद्दामा कैद सजाय पाएका व्यक्तिको कैद छोट्याउन सकिने छैन भनी मुद्दाको गम्भीरता र प्रकृतित हेरी त्यस्ता मुद्दालाई कैद छोट्याउन नसकिने समूहभित्र राख्न मिल्ने नै देखिन्छ।

८. कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) को संरचना हेर्दा सो व्यवस्था कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग को सादृश्यतामा प्रबन्ध गरिएको देखिन आउँछ। ऐनको दफा १०ग ले सामुदायिक सेवामा पठाउन र खुला कारागार पठाउन नसकिने भनी वर्गीकरण गरेका मुद्दाहरूलाई नै नियमावलीको नियम २९ को उपनियम (१क) ले "कैद छोट्याउन नसकिने" मुद्दाहरूको वर्गीकरणभित्र राखेको देखिन्छ। यसबाट ऐनको दफा १०ग ले वर्गीकरण गरेका मुद्दाहरूलाई व्यवस्थापिकाले बढी गम्भीर प्रकृतिका मुद्दा मानी त्यस्ता मुद्दामा कैद सजाय पाएका व्यक्तिलाई सामुदायिक सेवामा पठाउन वा खुला कारागारमा राख्न नमिल्ने भनी सजाय भुक्तानीको लागि नियमित कारागारमै राख्नु पर्ने निर्देशन दिएको देखिन्छ भने तिनै मुद्दाहरूमा लागेको कैद छोट्याउन नसकिने भनी नेपाल सरकारले निर्माण गरेको कारागार नियमावलीको नियम २९ को उपनियम (१क) मा पनि व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसबाट नियम २९ को उपनियम (१क) ले ऐनको दफा १०ग को भावनालाई आत्मसात् गरी प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकारको सुभ्रवुभ्रपूर्ण एवं सही प्रयोग र पालना गर्न खोजेको स्पष्ट हुन्छ। तसर्थ, प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकारको परिधिभित्र रही जन्मदातृ ऐनको भावना (Spirit) लाई समेटेटी निर्माण भएको कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) को व्यवस्थालाई भेदभावपूर्ण वा समानताको सिद्धान्त प्रतिकूल मान्न सकिएन।

९. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा कारागार ऐन, २०१९ को दफा १०ग तथा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) को प्रावधानहरू मुद्दाको गम्भीरता र प्रकृतिलाई विचार गरी बोधगम्य आधार (Intelligible Differentia) देखाई मुद्दाहरूको तर्कसंगत वर्गीकरण (Reasonable Classification) गर्ने गरी व्यवस्था भएको देखिएको र सो व्यवस्थाबाट कुनै एउटै प्रकृतिको मुद्दाका कैदीहरूको बीचमा नै असमान व्यवहार वा भेदभाव

गरेको भन्ने नभई खासखास प्रकृतिका मुद्दामा कैद सजाय पाएका सबै व्यक्तिलाई सामुदायिक सेवामा पठाउन वा खुला कारागारमा राख्न नपाइने र त्यस्तो मुद्दाको कैद समेत छोड्याउन नसकिने भनी व्यवस्था गरेको देखिन आएको हुँदा कारागार ऐनको दफा १०ग तथा कारागार नियमावलीको नियम २९ को उपनियम (१क) समेत भेदभावपूर्ण वा समानताको सिद्धान्तप्रतिकूल रहेको नहुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाइदिनु ।
उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
न्या.कमलनारायण दास
संवत् २०६८ साल चैत ३० गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८८५६

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
पु.नि.नं.०६७-NF-००११
आदेश मिति: २०६९।१।२१।१५
विषय : पुनरावलोकन गरिपाउँ ।

मुद्दा : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: रौतहट जिल्ला अकोलवा गा.वि.स.वडा
नं. ५ स्थायी घर भई वीरगञ्ज उप.म.न.
पा.वडा नं.१७ बस्ने हरिनाथ प्रसाद
विरुद्ध
विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

यस अघि निर्णय गर्ने:

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास:
मा.न्या.श्री बलराम के.सी.
मा.न्या.श्री भरतराज उप्रेती

- केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतबाट प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ को खण्ड (ग) बमोजिमको कसूर गरेको ठहरी दफा ३४ बमोजिम जरीवानाको सजाय भएकोमा उक्त खण्ड (ग) मा आफू माथिको प्रहरी कर्मचारीले दिएको कानूनी उर्दी नमानेमा भन्ने उल्लेख भएकोले माथिल्लो तहबाट दिइएको आदेश वा उर्दी नमानेको कार्यलाई नैतिक पतन देखिने कसूर मान्न मिल्ने कुनै कानूनी र विवेकसम्मत आधार नदेखिने ।
(प्रकरण नं.५)
- प्रहरी ऐनअनुसार कैदको सजाय पाएको अवस्था भिन्नै हो र नैतिक पतन देखिने कसूरमा अदालतबाट सजाय पाएको अवस्था भिन्नै भएकाले प्रहरी ऐनको कसूरमा कैद सजाय पाएकोलाई नैतिक पतन देखिने कसूरमा सजाय पाएको सम्भन नमिल्ने र त्यसै गरी अदालतबाट कुनै अन्य ऐनअन्तर्गतको नैतिक पतन देखिने अभियोगमा सजाय पाएकोलाई प्रहरी ऐनअन्तर्गत कैद सजाय पाएको भनी मान्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.६)
- कैदको सजाय पाएको अवस्थालाई आधार लिई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय भएकोमा निर्णयमा आधार लिइएको तर उक्त कैद सजाय नै पुनरावेदन तहबाट उल्टी भई जरीवाना मात्र हुने ठहर भएको अवस्थामा नोकरीबाट बर्खास्त गर्नको लागि अवलम्बन गरिएको निर्णयाधार खण्डित हुने ।
(प्रकरण नं.७)

- जरीवानाको मात्र सजाय भएको कुरालाई नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूर गरेको मानी सुनुवाइको मौका समेत प्रदान नगरी सेवाबाट बर्खास्त गर्दा कानूनी त्रुटिपूर्ण हुने ।
(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय हरिप्रसाद उप्रेती र सतिशकुमार भा

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता बिनोद पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६८ नि.नं.८६६३, पृष्ठ १२७६ सम्बद्ध कानून:

- प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १०(१)(ख), ३४ को खण्ड (ग) र (घ)
- प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८, ८९(२) को खण्ड (क)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) (ख) बमोजिम यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६६।३।१ को आदेश पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ भनी निवेदक हरिनाथप्रसादको निवेदन परी निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण एवं आदेश निम्नबमोजिम रहेको छ :-

निवेदकलाई पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालतले प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ को (ग) र (घ) अनुसारको कसूर गरेको ठहराई मिति २०५८।३।२८ मा १५ दिन कैद सजाय हुने गरी फैसला गरी सो फैसलाको आधारमा प्रहरी महानिरीक्षकले ऐ. ऐनको दफा १०(१)(ख) अनुसार बर्खास्त गरेको जानकारी मिति २०५८।५।१२ मा प्राप्त भएको थियो । सो निर्णयउपर ३५ दिनभित्रै केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतमा पुनरावेदन गरेको र नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरेको निर्णय बदर गरी पुनः पदमा बहाल गरिपाऊँ भनी तत्कालीन श्री ५

को सरकारसमक्ष पुनरावेदन गरेको थिएँ । केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतबाट पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालत पोखराले ठहराएको १५ दिने कैदको सजाय उल्टी गरी तीन महिनाको खाईपाई आएको तलब बराबरको जरीवाना मात्र हुने गरी मिति २०६०।९।४ मा फैसला भएको छ ।

निवेदक अब कैदको सजाय पाएको व्यक्ति नभएकोले नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरेको निर्णय बदर गरी सार्वजनिक पदमा बहाली गरिपाऊँ भनी गृहमन्त्रीसमक्ष पटक-पटक निवेदन दर्ता गराई निर्णयको जानकारी माग गर्दा आजभोलि भन्दै टङ्ग्याउँदै आई निवेदक सरहकै प्र. ना. नि. अनीलकुमार पौडेल समेतका ५५ जनालाई नोकरीबाट हटाएको निर्णय बदर गरी पुनर्वहाली हुने ठहराई नियुक्ति समेत प्रदान गरी देखादेखी असमानताको व्यवहार गरेकोले संवत् २०६३ सालको रि.नं. ०७२६ को परमादेशको निवेदन पत्र दायर गरेको थिएँ । सम्मानीत अदालतबाट ३ महिनाभित्रमा कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी जारी भएको परमादेशको म्याद समेत व्यतित गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी भएको मिति २०५८।३।२८ कै निर्णयलाई सदर हुने ठहराई गृहमन्त्रीबाट मिति २०६४।१।२६ मा निर्णय भएको छ ।

अतः विपक्षीहरूबाट भएको उल्लिखित मिति २०५८।३।२८ र २०६४।१।२६ को निर्णय तथा सो निर्णय हुनुभन्दा पूर्व तथा पश्चात्का सम्पूर्ण कामकारवाही, आदेश पत्राचार समेतबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२), १३(१)(२), १९ र प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १०, ११ तथा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८४ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक एवम् कानूनी हक हनन् भएकोले ती निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मेरो साविककै पदमा सेवाबाट बर्खास्त गरेकै मितिबाट लागू हुने गरी पुनर्वहाली गरी कानूनबमोजिमको तलब, सुविधा, भत्ता, ग्रेड समेत प्रदान गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।

रिट निवेदक हरिनाथप्रसाद तत्काल प्रहरी नायव निरीक्षक पदमा सशस्त्र प्रहरी सेनामुख तनहुँमा कार्यरत् रहेको अवस्था मिति २०५८।१।३ गतेबाट दंगा नियन्त्रण प्रहरी गण वर्दघाटमा सञ्चालन हुने प्रहरी कारवाही युक्ति अनुशिक्षण तालिममा मनोनित भई सहूलियत स्वरूप दिन ७ विदा छाडिएकोमा निज सो विदा भुक्तानपश्चात् कार्यालयमा हाजीर हुन नआएको र स्थायी घर ठेगानामा खोजतलास गर्दा गराउँदा समेत फेला नपरेको र पछि मिति २०५८।१।१३ गते कार्यालयमा हाजीर हुन आएकोमा निजलाई प्रहरी चौकी भिरकोट तनहुँमा गई कामकाज गर्ने गरी खटाई पठाएकोमा खटिएको स्थानमा जान रमानापत्र बुझी हाजीर हुन नगर्ने कायरतापूर्वक भागी हिडेको सम्बन्धमा निजउपर क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालत पोखराबाट कारवाही हुँदा प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ बमोजिम १५ दिन कैदको सजाय तोकिएकोले कैदको सजाय पाएको प्रहरी कर्मचारीलाई प्रहरी सेवामा राखिरहने अवस्था नभएकोले निजलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (घ) को कसूरमा ऐ नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट वर्खास्त गर्ने भनी प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट मिति २०५८।३।२८ मा निर्णय भएको हो ।

उक्त निर्णयमा चित्त नबुझी निवेदक हरिनाथप्रसादले प्रहरी प्रधान कार्यालयमार्फत् नेपाल सरकारमा पुनरावेदन गर्दा २०५८।३।२८ मा वर्खास्त गर्ने गरी भएको निर्णय कसूरको गाम्भीर्यता एवम् प्रकृति समेतलाई विचार गर्दा पर्याप्त र कानूनसम्मत देखिएकोले सोही निर्णय सदर हुने ठहर्छ भनी मन्त्रिस्तरबाट मिति २०६४।१।२६ गते निर्णय भएको छ ।

तसर्थ तत्कालीन परिवेशमा मुलुक द्वन्द्वको चपेटामा परी शान्ति सुरक्षासम्बन्धी सम्बेदनशील अवस्थामा निज निवेदक प्रहरी कर्मचारी भएर खटाइएको स्थानमा हाजीर हुन नगर्ने कायरतापूर्वक भागी फरार भएको भन्ने सम्बन्धमा निजउपर क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालत पोखराबाट १५ दिन कैद सजाय हुने ठहरी भएको फैसलाको आधारमा निजलाई प्रहरी सेवामा राखिरहन उपयुक्त नभई प्रहरी नियमावली, २०४९ ले निर्दिष्ट गरेको प्रावधानबमोजिम नोकरीबाट वर्खास्त गरिएको तथा सोउपर परेको पुनरावेदन समेत खारेज भइसकेकोले मिति २०५८।३।२८ र मिति २०६४।१।२६ को निर्णय समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः वहाली हुन पाऊँ भनी परमादेशको माग गरी दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रहरी प्रधान कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले दावी लिएबमोजिमको वर्खास्त गर्ने लगायतका कुनै पनि कामकारवाही यस कार्यालयबाट भए गरेको छैन । यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो त्यस्को स्पष्ट जिकीर नलिई विना आधार र कारण असम्बन्धित विषयमा यस कार्यालय समेतलाई प्रत्यर्थी बनाई रिट निवेदन दिएको देखिन्छ । विपक्षीको दावीको सम्बन्धमा कुनै कामकारवाही नै नगरेको यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । निवेदकलाई सेवाबाट वर्खास्त गरिएको मिति २०६०।१।४ र मिति २०६४।१।२६ को निर्णयउपर चित्त नबुझे कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्ने वैकल्पिक

मार्ग हुँदाहुँदै रिट क्षेत्रमा गलत नियतले प्रवेश गरी दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकलाई कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट कानूनबमोजिम नै विभागीय कारवाही भै सजाय भएको हुँदा पुनरावेदन तहबाट समेत सदर भएको हुँदा रिट निवेदन व्यहोरामा कुनै कानूनी आधार नभएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

यसमा निवेदकलाई सेवाबाट हटाइएको निर्णयलाई सदर गर्ने गरी माननीय गृह मन्त्रीबाट मिति २०६४।११।२६ मा गरेको विभागीय कारवाहीसम्बन्धी निर्णयको सक्कल फाईल महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् भिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

निवेदकउपर प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ को (ग) र (घ) बमोजिमको कसूर गरेको भन्ने आरोपमा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालतले प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ अनुसार १५ दिन कैद सजाय गरेको देखिन्छ । क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालतको निर्णयउपर निवेदकको पुनरावेदन पर्दा पुनरावेदन सुन्ने केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतले प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ अनुसार ३ महिनाको खाईपाई आएको तलब बराबर रु.१४,७००।- जरीवाना मात्र गरी १५ दिन कैद नगर्ने गरेको देखियो । प्रहरी ऐन, २०१२ को परिच्छेद ६ को अपराध र सजायको व्यवस्था प्रहरीको चालचलन, चरित्र, व्यवहार इमानदारीतासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित व्यवस्था हो । अपराधी भनी अदालतबाट घोषित व्यक्ति नै प्रहरी पदमा पुनर्नियुक्त हुँदै जाने हो भने यसले प्रहरीप्रति जनआस्था नहुने मात्र होइन अन्य Law abiding इमानदार, अनुशासित, नैतिकवान प्रहरी कर्मचारीको मनोबललाई समेत असर गर्दछ । प्रहरी ऐन, २०१२ को परिच्छेद ६(क) शीर्षक नै अपराध

र सजायको हो । परिच्छेद ६ का सबै दफाहरूले प्रतिबन्ध लगाएको काम गर्नु नै प्रहरी कर्मचारीको लागि अपराधपूर्ण कार्य हो ।

प्रहरी नियमावली, २०४९ को परिच्छेद ९ मा सजायको व्यवस्था गरेको छ । नियम ८८(ग) मा बराबर अनुशासनहीनताको काम गरेमा र (ङ) मा आफ्नो पदको जिम्मेवारी अनुसार आचरण नगरेमा नोकरीबाट हटाउने र बर्खास्त गर्ने सम्मको सजाय हुन सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । प्रहरी कर्मचारीले ऐनको परिच्छेद ६ को अपराध गर्दछ र सक्षम अदालतबाट सजाय पाउँदछ भने त्यसरी सजाय पाउने Convicted प्रहरी कर्मचारीले आफ्नो पदको जिम्माअनुसारको आचरण नगरेको मानिन्छ । यसरी परिच्छेद ६ को अपराधमा दोषी ठहरिने सजाय पाएको निवेदकले नियम ८८ अनुसार पदमा बस्न सक्दैन । यस्तो अवस्थामा प्रहरी विशेष अदालतबाट कैद सजाय नभएको जरीवाना मात्र सजाय भएकोले पुनर्वहाली हुनुपर्छ भन्ने जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १०(१)(ख) को व्यवस्था प्रहरी विशेष अदालत वा अन्य कुनै अदालतबाट कैद वा जरीवाना दुवै सजाय हुन सक्ने अपराधमा कैद सजाय नगरी जरीवाना मात्र सजाय भएकोमा सजाय नभएको मानी पदमा पुनर्वहाली हुने भनेको होइन । अतः रिट निवेदकउपर अधिकारप्राप्त अधिकारीले विभागीय कारवाही गरी कानूनबमोजिम भएका कामकारवाहीले निजको हक हनन् भएको भन्ने स्थिति नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।३।१ मा भएको आदेश ।

प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० मा प्रहरी कर्मचारीको सेवाको सुरक्षाको एवम् हकको प्रत्याभूति गरिएको छ । सोही दफा १०(१)(ख) मा कैदको सजाय पाएको व्यक्तिलाई मात्र सेवाबाट बर्खास्त गर्दा सुनुवाइको मौका दिन नपर्ने व्यवस्था छ । तर सो व्यवस्थालाई जरीवानाको सजाय पाएको अवस्थामा समेत सुनुवाइको मौका दिन नपर्ने अर्थ वा व्याख्या गर्न मिल्दैन । क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालतले दफा

३४ को कसूरमा १५ दिनको कैद सजाय गरेकोले विभागीय कारवाहीको क्रममा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ (घ) को कसूरजन्य अपराध ठहर्‍याई ऐनको दफा १०(१)(ख) बमोजिमको आधारमा सेवाबाट बर्खास्त गरेको हो । केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतको फैसलाले शुरुको फैसला केही उल्टी गरी कैदको सजायबाट उन्मुक्ति दिने वित्तिकै सेवा बर्खास्तीको निमित्त अबलम्बित नियम ८८(घ) र दफा १०(१)(ख) को औचित्य समाप्त भैसकेको छ । जरीवाना मात्र भएको कुरालाई पनि सजाय मानी ऐनको दफा १०(१)(ख) बमोजिम सुनुवाइको मौका नदिई सेवाबाट हटाउन मिल्ने अर्थ गरी रिट निवेदन खारेज गरेको संयुक्त इजलासको आदेश सम्मानीत अदालतबाट यस्तै प्रकृतिको विषयवस्तु निहीत रहेको निवेदक पुरन केवट विरुद्ध प्रहरी उपरीक्षक, जि.प्र.का.सुर्खेत समेत भएको संवत् २०५९ सालको रिट नं.३०७३ को निवेदनमा मिति २०६३।१।२७ मा निर्णय भई कायम भएको सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भएको हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दाको शुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिल समेत भिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा निवेदक विरुद्ध पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालत पोखराबाट मिति २०५८।२।३२ गते भएको फैसला, प्रहरी महानिरीक्षकबाट मिति २०५८।३।२८ मा भएको निर्णय आदेश र गृह मन्त्रालयबाट मिति २०६४।१।२६ मा भएका निर्णयहरूको सक्कल मिसिल सम्बन्धित निकायहरूबाट भिकाई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

यसमा प्रहरी नायब निरीक्षक अनीलकुमार पौडेल समेत ५५ जना प्रहरी कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाएको निर्णय बदर गरी मिति २०६३।३।३२ मा पुनर्वहाली हुने ठहर भएको भनिएको निर्णय मिसिल

सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयबाट भिकाई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

यसमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।३।१ मा भएको फैसलामा निहीत संवत् २०५९ सालको रिट नं. ३०७३, निवेदक पुरन केवट विरुद्ध प्रहरी उपरीक्षक, जि.प्र.का.सुर्खेत समेत भएको उत्प्रेषण निवेदनमा मिति २०६३।१।२७ मा भएको निर्णयले कायम गरेको कानूनी सिद्धान्तप्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०६८।१।१६ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद उप्रेती र श्री सतिशकुमार भाले रिट निवेदकलाई प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ (ग) र (घ) बमोजिमको कसूर गरेको भनी १५ दिन कैद सजाय हुने गरी पश्चिमाञ्चल प्रहरी विशेष अदालतबाट फैसला भएकोमा केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतले सो निर्णय उल्टी गरी जरीवानाको सजाय मात्र ठहर भयो । प्रथमतः गैरहाजीर रहेको भन्ने विषयमा प्रहरी ऐन, २०१२ अन्तर्गत मुद्दा लगाउन मिल्दैन । त्यसमाथि पनि शुरु निर्णयउपर निवेदकले पुनरावेदन गरी विचाराधीन रहेकै अवस्थामा नोकरीबाट बर्खास्त गरियो । कैदको सजाय भएको कारण देखाई ऐनको दफा १०(१)(ख) बमोजिम सफाइको मौका समेत नदिई बर्खास्त गरेकोमा कैदको सजाय उल्टी भएपछि नोकरीबाट बर्खास्त गरेको निर्णय स्वतः त्रुटिपूर्ण हुन पुगेको छ । त्यसै गरी निवेदकलाई बर्खास्त गर्दा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(घ) को आधार लिएको छ । सो व्यवस्था नैतिक पतन देखिने फौजदारी मुद्दामा सजाय पाएको अवस्थामा आकर्षित हुने हो । जरीवानाको सजाय पाएका निवेदकको हकमा सो अवस्था छैन । त्यसैगरी निवेदक सरहका व्यक्तिलाई प्रत्यर्थी गृहमन्त्रीको निर्णयले पुनर्वहाली गरेकोमा

निवेदकलाई मात्र असमान र भेदभावपूर्ण व्यवहार गरी बहाली नगरिएको त्रुटिपूर्ण हुँदा संयुक्त इजलासको आदेश पुनरावलोकन गरी रिट जारी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री विनोद पोखरेलले निवेदक खाटाइएको स्थानमा नगई पदीय दायित्व निर्वाह नगरी भागी हिडेकोले प्रचलित कानूनबमोजिम सक्षम अदालतमा मुद्दा दायर गरी कसूरदार ठहर भएको आधारमा सेवाबाट बर्खास्त गरिएको हो । सो फैसलाबाट निवेदकले प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ (ग) र (घ) को कसूर गरेको ठहर्‍याएको छ । निवेदकलाई सजाय गर्ने गरी केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतबाट भएको सो फैसला अन्तिम रहेको छ । त्यही फैसला समेतको आधारमा निजउपर विभागीय कारवाही भई नोकरीबाट बर्खास्त गरिएको हो । प्रहरी ऐन अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर भएको प्रहरी कर्मचारी पदमा रहन सक्ने अवस्था हुँदैन । प्रहरी ऐन, २०१२ को परिच्छेद ६ को कसूरमा सजाय हुने र विभागीय कारवाहीको प्रकृति र अवस्था फरक फरक हुन् । अतः रिट निवेदन खारेज गरेको संयुक्त इजलासको आदेशमा कुनै त्रुटि नभएकोले पुनरावलोकन हुनुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त तर्कपूर्ण बहस मनन गरी निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

१. प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहरी जरीवानाको सजाय भएको आधारमा सेवाबाट बर्खास्त गर्नुअघि सम्बन्धित प्रहरी कर्मचारीलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने हो, होइन ?
२. यस अदालतबाट रिट निवेदन खारेज हुने गरी भएको आदेश पुनरावलोकन हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ, वा छैन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको उपरोक्त पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक हरिनाथप्रसादलाई प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ को खण्ड (ग) र (घ) को कसूर गरेको आरोपमा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय प्रहरी विशेष अदालतबाट १५ दिन कैद हुने ठहरी मिति २०५८।१।३२ मा फैसला भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन । सो फैसलाउपर निवेदकको पुनरावेदन परेकोमा केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतबाट शुरुको निर्णय उल्टी गरी प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ को खण्ड (ग) को कसूरमा तीन महिनाको खाईपाई आएको तलब बराबरको रकम जरीवाना हुने ठहर्‍याई मिति २०६०।१।४ मा फैसला भएको देखिन आउँछ । शुरुको निर्णयउपर सम्बन्धित पक्षको पुनरावेदन परी पुनरावेदन तहबाट निर्णय हुन नपाउँदै शुरुबाटै भएको निर्णयलाई अन्तिम फैसला सरह मानी निवेदकलाई प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ बमोजिम १५ दिन कैद सजाय भएको आधारमा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय खण्ड (घ) को कसूरमा सोही नियम ८४ को देहाय खण्ड (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी मिति २०५८।३।२८ मा प्रहरी महानिरीक्षकबाट विभागीय कारवाही भएको देखिन्छ । कैदको सजाय पुनरावेदन तहबाट उल्टी भई जरीवाना मात्र ठहर भएको अवस्थामा कैद भएको भनी नोकरीबाट बर्खास्त गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पूर्ववत् सेवामा बहाल गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदकको यस अदालतसमक्ष निवेदन परेकोमा सजाय भएको कुरालाई पुनरावेदन तहबाट पनि सदरै गरेको हुँदा प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १०(१)(ख) बमोजिम जरीवाना मात्र सजाय भएकोलाई स्वतः पुनर्वहाली हुने व्यवस्था होइन भन्ने समेत निर्णयाधार ग्रहण गर्दै संयुक्त इजलासबाट निवेदन खारेज गरेको देखिन आउँछ ।

३. प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० ले प्रहरी कर्मचारी मनमानी बर्खासी इत्यादिबाट बचाउ

सम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। दफा १० को उपदफा (१) ले प्रहरी कर्मचारीलाई बर्खास्त गर्दा, सेवाबाट हटाउँदा, दर्जा वा तलब घटाउँदा देहाय खण्डहरूमा उल्लिखित तीनवटा अवस्थामा बाहेक मनासिव अवधि तोकी सफाइको मौका दिनुपर्ने कानूनी प्रत्याभूति वा संरक्षण प्रदान गरेको पाइन्छ। उक्त उपदफा (१) को खण्ड (क) अनुसार नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा कसूरदार ठहरी अदालतबाट कैदको सजाय पाएको, खण्ड (ख) बमोजिम प्रहरी ऐनअन्तर्गतको अपराध ठहरी कैदको सजाय पाएको र खण्ड (ग) अनुसार सफाइको मौका दिन मनासिव नपर्ने भई निर्णयकर्ताले सोही व्यहोरा खोली पर्चा खडा गरेको समेतका तीनवटा पूर्वावस्थामा भने सफाइको मौका नदिए पनि हुने गरी बाहेक गरेको पाइन्छ। त्यस्तै प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९ मा पनि सजायसम्बन्धी कार्यविधि उल्लेख भएको देखिन्छ। नियम ८९ को उपनियम (२) मा अन्य कुराका अतिरिक्त विभागीय कारवाही वा सजाय गर्नुअघि कारवाही गर्न लागिएको व्यहोरा र हुन सक्ने सजाय समेत प्रष्ट उल्लेख गरी लिखित स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ। तर सोही नियमको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको अवस्था र स्थितिमा भने सुनुवाइको मौका नदिन पनि सकिने गरी बाहेक गरेको देखिएको छ। नियम ८९(२) को खण्ड (क) अनुसार भागी पत्ता नलागेको वा अन्य कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएको प्रहरी कर्मचारीका हकमा उक्त नियमबमोजिमको कार्यविधि नपुऱ्याए पनि हुने देखिन्छ। त्यस्तै खण्ड (ख) अनुसार नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट अपराधी प्रमाणित भइसकेको आधारमा कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई सजाय दिनुपर्ने अवस्था भए निजलाई गर्न लागेको सजायको सूचनासम्म दिनुपर्ने हुन्छ। साथै सफाइ पेश गर्ने मौका दिइरहन मनासिव नपर्ने भएमा सो कुराको पर्चा खडा गर्न सक्ने गरी खण्ड (ग) मा व्यवस्था भएको पाइन्छ।

४. प्रहरी कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही र सजाय गर्नको लागि सुनुवाइको मौका प्रदान गर्न नपर्ने गरी प्रहरी ऐन र नियमावलीमा गरिएका उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरू स्पष्ट नै छन्। त्यसमा पनि उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाकै सन्दर्भलाई लिएर निवेदक राजिवसिंह विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको २०६३ सालको रिट नं.०००९ को मुद्दामा यस अदालतको तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट (निर्णय मिति २०६४।८।१३) तथा निवेदक वीरबहादुर राउत विरुद्ध गृह मन्त्रालय समेत भएको रिट निवेदनमा पाँच सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट विस्तृत व्याख्या भई उपरोक्त आधार र अवस्था बाहेक सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नु अनिवार्य हुने भन्ने समेत (नेकाप २०६८ नि.नं.८६६३, पृष्ठ १२७६) सिद्धान्त प्रतिपादन भई एक निश्चित न्यायिक अवधारणा निर्माण भैसकेको हुँदा सोही विषयमा थप व्याख्या र विश्लेषण गरिरहन आवश्यक हुँदैन।

५. प्रस्तुत मुद्दाका निवेदक हरिनाथप्रसादलाई प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ बमोजिम १५ दिन कैद भएको भन्ने आधारमा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (घ) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गरेको देखिन्छ। त्यसरी प्रहरी सेवाबाट बर्खास्त गर्नु अघि निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिइएको वा सुनुवाइको मौका दिइरहन आवश्यक नपर्ने कुरा खोली छुट्टै पर्चा खडा गरेको अवस्था समेत देखिन आउँदैन। निवेदकलाई बर्खास्त गर्न आधार लिइएको उक्त नियम ८८ को देहाय (घ) मा नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट अपराधी प्रमाणित भएको अवस्थालाई सम्बोधन गरिएको पाइन्छ। प्रथमतः निवेदकलाई नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा सजाय भएको हो वा होइन भन्ने विषय नै विचारणीय देखिन्छ। केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतबाट निवेदकले प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३४ को खण्ड (ग) बमोजिमको कसूर गरेको ठहरी दफा ३४ बमोजिम जरीवानाको सजाय भएको देखिन्छ। उक्त खण्ड (ग) मा आफू माथिको

प्रहरी कर्मचारीले दिएको कानूनी उर्दी नमानेमा भन्ने उल्लेख भएको पाइएकोले माथिल्लो तहबाट दिइएको आदेश वा उर्दी नमानेको कार्यलाई नैतिक पतन देखिने कसूर मान्न मिल्ने कुनै कानूनी र विवेकसम्मत आधार देखिँदैन।

६. त्यसमा पनि ऐनको दफा १०(१)(क) मा “नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा कसूरदार ठहरी अदालतबाट कैदको सजाय पाएको” र सोही दफा १०(१) को खण्ड (ख) मा “यस ऐन अन्तर्गतको अपराध ठहरी कैदको सजाय पाएको” व्यक्तिलाई सुनुवाइको मौका नदिई बर्खास्त गर्न मिल्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त अवस्था भिन्नाभिन्नै भएपनि एउटै निष्कर्ष निकाल्ने अवस्था हुन्। अर्थात् यी दुवै अवस्थामा सफाइको मौका नदिई प्रहरी कर्मचारीलाई हटाउन मिल्ने हो। तर उक्त खण्ड (क) र (ख) को व्यवस्था भिन्नाभिन्नै भएकोले दुवैलाई एक अर्काको विकल्पको रूपमा लिन वा एक अर्काको स्थानमा राख्न मिल्ने देखिँदैन। प्रहरी ऐनअनुसार कैदको सजाय पाएको अवस्था भिन्नै हो र नैतिक पतन देखिने कसूरमा अदालतबाट सजाय पाएको अवस्था भिन्नै हो। प्रहरी ऐनको कसूरमा कैद सजाय पाएकोलाई नैतिक पतन देखिने कसूरमा सजाय पाएको सम्झन नमिल्ने र त्यसै गरी अदालतबाट कुनै अन्य ऐनअन्तर्गतको नैतिक पतन देखिने अभियोगमा सजाय पाएकोलाई प्रहरी ऐनअन्तर्गत कैद सजाय पाएको भनी मान्न मिल्दैन।

७. प्रहरी ऐनको दफा १०(१) को खण्ड (ख) आकर्षित हुन सोही ऐनअन्तर्गतको कसूरमा कैदको सजाय पाएको हुनुपर्छ। त्यस्तो अवस्थामा मात्र सफाइको मौका दिनु नपर्ने व्यवस्था भएको हो। प्रहरी ऐनअन्तर्गतको कसूरमा जरीवानाको सजाय मात्र पाएको अवस्थामा ऐनको दफा १०(१)(ख) आकर्षित हुन सक्दैन। यस कानूनी व्यवस्थाअनुसार जरीवानाको सजायमात्र भएका यी निवेदकलाई सुनुवाइको मौका नदिई सेवाबाट बर्खास्त गरेको प्रत्यक्षतः त्रुटिपूर्ण देखिएको छ। यसका अतिरिक्त कैदको सजाय पाएको अवस्थालाई

आधार लिई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय भएकोमा निर्णयमा आधार लिइएको तर उक्त कैद सजाय नै पुनरावेदन तहबाट उल्टी भई जरीवाना मात्र हुने ठहर भएको अवस्थामा नोकरीबाट बर्खास्त गर्नको लागि अवलम्बन गरिएको निर्णयाधार नै खण्डित भएको छ।

८. अब निवेदन खारेज गर्ने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको आदेश पुनरावलोकन हुनुपर्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोस्रो तथा अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको कानूनी व्याख्या र तथ्यगत विश्लेषण तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका विवेचित आधार कारणबाट निवेदकउपर प्रहरी ऐनअन्तर्गतको कसूर गरेको भनी दायर गरिएको मुद्दा पुनरावेदन तहबाट अन्तिम नहुँदै शुरु तहबाट कैद सजाय भएको निर्णयलाई नै अन्तिम सरह मानी भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गरेको रहेछ। पुनरावेदन तहको केन्द्रीय प्रहरी विशेष अदालतबाट अन्तिम फैसला हुँदा शुरुको निर्णय उल्टी भई जरीवाना मात्रको सजाय ठहर भएको देखिन्छ। जरीवानाको मात्र सजाय भएको कुरालाई नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूर गरेको मानी सुनुवाइको मौका समेत प्रदान नगरी सेवाबाट बर्खास्त गर्न मिल्ने गरी प्रहरी ऐन तथा नियमावलीमा कुनै कानूनी व्यवस्था भएको छैन। यस्तो अवस्थामा निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी प्रहरी महानिरीक्षकबाट मिति २०५८।३।२८ गते भएको निर्णय तथा सो निर्णयउपर पुनरावेदन सुनी सोही निर्णय सदर गरेको प्रत्यर्थी गृहमन्त्रीको मिति २०६४।११।२६ को पुनरावेदन तहको निर्णय समेत कानूनी त्रुटिपूर्ण देखिएको छ। तसर्थ यी रिट निवेदकलाई प्रहरी सेवाबाट हटाउने मिति २०५८।३।२८ को शुरु निर्णय र त्यसलाई सदर गरेको मिति २०६४।११।२६ को पुनरावेदन निर्णय समेत कानूनी त्रुटिपूर्ण भई कायम रहन नसक्ने हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। अब

यी रिट निवेदकलाई कानूनबमोजिम तलब सुविधा समेत प्रदान गर्नुका साथै पूर्ववत् सेवामा बहाल गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ। रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।३।१९ को निर्णय सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण देखिन आएकोले सो निर्णय कायम नरहने गरी पुनरावलोकन गरिएको छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल भदौ २९ गते रोज ५ शुभम्-
इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८८५७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
०६७-WF-००३३
आदेश मिति: २०६९।५।१९।४।५
विषय:- उत्प्रेषण, परमादेश समेत।
निवेदक: जिल्ला लमजुङ्ग, उदिपुर गा.वि.स. वडा नं.
४ घर भई हाल काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ३२ बस्ने चित्रदेव जोशी
विरुद्ध
विपक्षी: न्याय परिषद् सचिवालय समेत

- स्वच्छ कारवाहीको सिद्धान्त (Doctrine of Fair Trial) अन्तर्गत न्यायिक स्वच्छताका साथै प्रक्रियागत स्वच्छता (Procedural Fairness) पनि आवश्यक तत्व हुन्छ। अर्थात् कानूनबमोजिमको प्रक्रिया र

कार्यविधि अवलम्बन गरेपछि मात्र प्रमाणको आधारमा कोही व्यक्ति दोषी हो, होइन भनी निर्णय गर्न सकिन्छ। विभागीय कारवाहीमा पनि यो सिद्धान्त लागू हुने हुँदा यसको बेवास्ता वा उपेक्षा गर्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.७)

- पदमुक्त गर्ने सजाय गर्दा कम्तीमा पनि जुन आरोपमा हटाएको हो, सो आरोपको सम्बन्धमा स्पष्टीकरण मान्ने पर्दछ। पदमुक्त गर्ने सजाय गर्नसक्ने न्याय परिषद्को अधिकारअन्तर्गत सम्बन्धित न्यायाधीशलाई सुनुवाइको मौका नै प्रदान नगरी, एउटा कसूरको विषयमा स्पष्टीकरण सोधी अर्कै कसूरमा पदमुक्त गर्न सक्ने अधिकारलाई सही मान्न नसकिने।
(प्रकरण नं.१८)

- न्यायाधीशलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने अन्तिम सजाय गर्दा प्रचलित ऐन नियममा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनुपर्दछ। यसमा अलिकति पनि विचलनको गुञ्जायस छैन। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको कुनै रूपले र लेस मात्र पनि उल्लंघन गरी वा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पालना नगरी गरिएको निर्णय कानूनको दृष्टिमा शून्य हुने।
(प्रकरण नं.२१)

- सरकारी कर्मचारी वा अन्य सार्वजनिक पदाधिकारीको विभागीय कारवाही र सजायको हकमा सर्वमान्य रूपले स्थापित भइसकेको नजीर र कानूनी सिद्धान्त लागू हुने तर जनतालाई न्याय गर्ने जिम्मेवारी बोकेको न्यायाधीशको हकमा लागू नहुने भन्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.२३)

- न्याय परिषद् जस्तो उच्च तहको संवैधानिक निकायले कुनै न्यायाधीशउपर कारवाही

गर्दा मापदण्डको बेवास्ता गर्न र संवैधानिक प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी आफूखुशी (Doctrine of Pleasure) को आधारमा कारवाही गर्न वा पदमुक्त गर्न नमिल्ने ।

- एउटा कसूर वा आरोपको विषयमा कारवाही, जाँचबुझ र स्पष्टीकरण माग गरी अर्को आधार र कसूरमा पदमुक्त गर्ने निर्णय निःसन्देह स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तप्रतिकूल, आत्मपरक एवं स्वेच्छाचारी निर्णय हुन जान्छ । यस्तो निर्णय न्यायपूर्ण नहुनुको अतिरिक्त न्यायाधीशहरूको मानसिकतामा नकारात्मक प्रभाव पार्ने र त्यसबाट सम्पूर्ण न्याय व्यवस्थामा घातक असर पर्ने कुरातर्फ न्यायपरिषद् सजग र संवेदनशील हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता रामप्रसाद भण्डारी र निवेदक स्वयं चित्रदेव जोशी
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ताहरू युवराज सुवेदी र धर्मराज पौडेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४२, नि.नं. २२२६ पृ. १७,
- नेकाप २०४४ नि.नं. ३१७६ पृष्ठ ८३१

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१(३)
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०९ को उपधारा (१०)
- न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क, ६(४)(घ)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८ (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आई संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा सो इजलासका माननीय

न्यायाधीशहरूबीच मतैक्य हुन नसकी नियमानुसार यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:-

म निवेदक नेपाल न्याय सेवाको रा.प.अनं पदमा मिति २०३८।२।४ मा सेवा प्रवेश गरेकोमा मिति २०४५।२।६ देखि जिल्ला न्यायाधीश पदमा नियुक्त भै विभिन्न जिल्लामा रही सेवा गर्दा मेरो कूल सेवा अवधि २४ वर्ष ९ महिना २७ दिन पुगेको छ ।

सेवाको क्रममा २०६१ सालमा म निवेदक स्याङ्जा जिल्ला अदालतको जिल्ला न्यायाधीश पदमा कार्यरत रहेकोमा २०६१ साल पुस २७ गते स्याङ्जा जिल्लामा आयोजित राष्ट्रिय एकता दिवस तथा पृथ्वी जयन्तीको अवसरमा मलाई प्रमुख अतिथिको रूपमा आमन्त्रण गरी “आजको सन्दर्भमा राष्ट्रिय एकता दिवसको महत्व” विषयमा प्रवचन गर्न भनिएको थियो । उक्त अवसरमा मैले सार्वजनिक पदमा रही जनताको सेवा गर्ने पदाधिकारीहरूले सेवाग्राहीहरूको हितलाई मध्यनजर राखी काम गर्नुपर्ने, गल्ती कमजोरीहरूलाई सुधार गर्दै लैजानुपर्ने, राज्य व्यवस्था र कानूनप्रति अनास्था फैलाउने कामकारवाही गर्न नहुने, स्वस्थ आलोचनाबाट डराउन नहुने, गलत काम कारवाहीहरूको छानबीन गरी गल्ती गर्नेलाई दण्डित गरिनुपर्ने, सुरक्षा निकायका पदाधिकारीहरूको गलत कामकारवाहीहरूको समेत छानबीन गरी दण्डित गरिनुपर्ने, आर्थिक पारदर्शिता हुनुपर्ने, गलत कार्यलाई प्रोत्साहन गरिन नहुने आदि जस्ता कार्य गरिएमा राष्ट्रिय एकता बलियो हुने भएकोले सबैको ध्यान त्यसतर्फ जान जरूरी भएको र त्यसो गर्न सकिएमा राष्ट्रिय एकता मजबूत हुने अन्यथा राष्ट्रिय एकता कमजोर हुन गई न्याय मर्न जान्छ, भन्ने आशयको मन्तव्य दिएको थिएँ ।

उल्लिखित विचारहरू अडियो भिडियो रेकर्डिङ गरिएकोमा गलत उद्देश्यबाट छाँटकाँट गरी अर्थको अनर्थ निकाल्ने मनसायले प्रसंग बझ्याई न्याय परिषद्मा पठाइएको रहेछ । त्यसै क्रममा न्याय परिषद्बाट न्यायाधीशको आचार संहिता,

२०५५ विपरीत सार्वजनिक अभिव्यक्ति दिएकोले सो सम्बन्धमा वास्तविक विवरण बुझाउनु हुन भनी पत्र प्राप्त भए अनुसार मैले न्याय परिषद्मा प्रतिवेदन पठाएको थिएँ । यस्तैमा २०६१ साल पुस २७ गते पृथ्वी जयन्तीको अवसरमा पदीय मर्यादाविपरीत उच्छृङ्खल मन्तव्य व्यक्त गरेको सम्बन्धमा रायसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न मा.न्या.श्री मीनबहादुर रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित समितिसमक्ष समेत मेरो यथार्थ व्यहोरा लिखित बयानमा व्यक्त गरेको छु ।

त्यसैगरी मिति २०६२।१०।११ मा न्यायपरिषद्बाट न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम पदीय मर्यादाविपरीत सार्वजनिक समारोहमा अशिष्ट व्यवहार गरी खराब आचरण गरेको र यसअघि कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा कार्यरत् रहँदा वादी श्री ५ को सरकार वि. जगदम्बालाल श्रीवास्तव भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा, रूपन्देही जिल्ला अदालतमा कार्यरत् हुँदा वादी श्री ५ को सरकार विरुद्ध रामनरेश धोवी समेत भएको लागू औषध चरेश मुद्दामा र वादी श्री ५ को सरकार विरुद्ध दीलिप वि.क. भएको लागू औषध सेवन मुद्दामा कानूनप्रतिकूल आदेश गरेको सन्दर्भमा २ पटक सचेत गराई सकिएको देखिएकोले तपाईंलाई सेवावाट किन मुक्त नगर्ने ? नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ८ बमोजिम ७ दिनभित्र स्पष्टीकरण पेश गर्नु भनी मलाई पत्राचार गरियो । सो सम्बन्धमा मलाई लागेको आरोपको छानबीन नगरी, स्पष्टीकरण नसोधी मलाई प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई सचेत गराइएको अवस्था हुँदा मलाई पदमुक्त गर्ने आधार नभएको भनी स्पष्टीकरण दिएको थिएँ ।

तत्पश्चात् न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम सार्वजनिक स्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट व्यवहार गरी खराब आचरण गरेको देखिएको,

सो सम्बन्धमा सोधिएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नदेखिएको, यसअघि २ पटक सचेत गराई सकिएको अवस्था रहेकोले न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गरिएको भनी सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२।१।२६ मा मलाई पदमुक्त भएको व्यहोराको पत्र दिइयो ।

यसरी पृथ्वी जयन्तीका अवसरमा मैले दिएको अभिव्यक्तिको कुन शब्द आपत्तिजनक हो किटान नगरी मलाई दोषी ठहर गरिएको अवस्था छ । मैले समारोहमा व्यक्त गरेको विचारलाई तोडमोड गरी सिलसिला टुटाई सोको अडियो, भिडियो क्यासेट न्यायपरिषद्मा उपलब्ध गराइएको र सो क्यासेटलाई आधार मानी कारवाही गरिएको अवस्था छ । यसअघि मिति २०५२।१।७ को पत्रबाट मलाई सचेत गराइएको पत्रमा न्यायपरिषद्ले के कुन आरोपमा मलाई सचेत गराएको हो, सो खुलेको अवस्था छैन । मलाई पदमुक्त गरिएको पत्रमा कार्यक्षमताको अभाव भएको कारण दर्शाई पदमुक्त गरिएको अवस्था छ । तर मलाई पदमुक्त गर्नुपूर्व उठान गरिएको शुरू कारवाही २०६१।१।२७ को पृथ्वी जयन्तीको अवसरमा सार्वजनिक समारोहमा दिएको अभिव्यक्ति अशिष्ट र उच्छृङ्खल भएको भन्ने आरोपमा छानबीन समिति गठन भई सो समितिको प्रतिवेदन समेतको आधारमा मलाई पदमुक्त गरिएको अवस्था छ । यसरी हेर्दा शुरू कारवाहीमा कार्यक्षमताको अभावको प्रसंग नदेखिनु र पदमुक्त गर्दा कार्यक्षमताको अभावलाई आधार मानी पदमुक्त गरिनु बाट नै कानूनविपरीत आरोप परिवर्तन गरिएको प्रष्ट हुन्छ । जुन न्यायका मान्य सिद्धान्त, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त, संविधान र कानून समेतको प्रतिकूल छ ।

तसर्थ मलाई लगाईएको आरोप, पदमुक्तिका लागि गरिएको सिफारिश र पदमुक्त गरिएको कार्य विना आधार, दवाब र प्रभावका कारण भएको भन्ने प्रष्ट छ । प्रमाण र तथ्यबाट पुष्टि हुन नसकेको कुरालाई एक पछि अर्को आरोप परिवर्तन गर्दै स्वच्छताको अभावमा गरिएको पदमुक्ति आफैँमा

कानूनविपरीत छ । २०६१ सालको पृथ्वी जयन्तीको अवसरमा आफूले न्यायाधीशको आचारसंहिताविपरीत कुनै अभिव्यक्ति नदिएको, उक्त समारोहमा व्यक्त विचार न्यायको मूल्य, मान्यता र राष्ट्रिय एकतालाई बढावा दिन असल नियतले व्यक्त विचारहरू भएको, कार्यक्षमताको अभाव ठहरिने खालको आफूले कुनै काम कारवाही नगरेको र सो कुराको तथ्य र प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा म विरूद्धको कारवाही तामेलीमा राखिनुपर्नेमा सो नगरी बिना आधार न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा २को खण्ड (घ) र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१को उपधारा (३) बमोजिम मलाई पदमुक्त गर्ने गरी विपक्षीबाट भएका कामकारवाहीले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१)(२), धारा १२(१)(२)(क), (ड) समेतद्वारा प्रदत्त मेरो मौलिक हक कुण्ठित हुन गएकोले उक्त संविधानको धारा २३ र ८८(२) बमोजिम प्रस्तुत निवेदन गर्न आएको छु । अतः म विरूद्ध भएको जाँचबुझ समितिको सिफारिश र न्यायपरिषद्ले मलाई पदमुक्त गर्ने गरेको निर्णय र सो सम्बन्धमा गरेको सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मलाई पदमा बहाल गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश प्रदान गरिपाऊँ भन्ने समेतको निवेदकको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटोको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरू सर्वोच्च अदालत र न्याय परिषद्लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु र लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । अन्य विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई रहनु परेन भन्ने समेतको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६३।२।२ को आदेश ।

निवेदक स्याङ्जा जिल्ला अदालतको जिल्ला न्यायाधीश पदमा कार्यरत् रहँदा २०६१ साल पुस २७ गते पृथ्वी जयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको उपलक्ष्यमा आयोजित कार्यक्रममा मन्तव्य दिदा पदीय मर्यादालाई ख्याल गरी संयमित भई मन्तव्य दिनुपर्नेमा सो नगरी छिमेकी कार्यालयसँगको सानोतिनो विवादबाट उब्जिएको असमझदारीबाट बहकिएर अमर्यादित र आपत्तिजनक मन्तव्य व्यक्त गरेको देखिएको र सो कार्य न्यायाधीशको पदीय मर्यादा र आचरणविपरीत भएकोले सो सम्बन्धमा रिट निवेदकसँग सोधिएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नदेखिएको, तत् सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न गठित जाँचबुझ समितिले निजउपर कारवाहीका लागि पेश गरेको प्रतिवेदन, निवेदकलाई यसअघि मिति २०५२।१।७ र २०६१।८।१८ मा २ पटक सचेत गराईएको अवस्था रहेको र निजको काम कारवाही हेर्दा कार्यक्षमताको अभाव रहेको देखिन आएकोले कार्य क्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न स्वीकृत भै आएबमोजिम आवश्यक कारवाहीका लागि अनुरोध गरिन्छ, भनी न्यायपरिषद् सचिवालयको च.नं. ३३० मिति २०६२।१।२४ को पत्रबाट लेखी आएअनुसार यस अदालतको मिति २०६२।१।२६ को निर्णयानुसार मिति २०६२।१।२३ गतेदेखि लागू हुने गरी च.नं. ३३४९ मिति २०६२।१।२६ को पत्रबाट निवेदकलाई पदमुक्त भएको जानकारी गराइएको हो ।

माननीय न्यायाधीशहरूको नियुक्ति, सरुवा, बहुवा तथा कारवाहीहरू न्यायपरिषद् सचिवालयले गर्ने, कार्यविधिगत कार्यहरूमा मात्र यस अदालतको संलग्नता रहने भएको र न्याय परिषद्बाट निवेदकलाई मिति २०६२।१।२३ गतेदेखि पदमुक्त गर्ने भनी प्राप्त पत्रको आधारमा मिति २०६२।१।२६ को निर्णयानुसार निवेदकलाई पदमुक्त भएको पत्र पठाइएको हुँदा यस अदालतको कामकारवाहीबाट निवेदकको मौलिक हकमा कुनै असर नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सर्वोच्च अदालतको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले २०६१ साल पुस २७ गते पृथ्वी जयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको उपलक्ष्यमा आयोजित राष्ट्रिय एकता र वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा यसको सान्दर्भिकता विषयक सार्वजनिक समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट र उच्छृङ्खल मन्तव्य व्यक्त गरेको भनी उक्त मन्तव्यको श्रव्यदृश्यको रेकर्ड (भी.सी.डी) यस परिषद्मा प्राप्त हुन आएकोले सो सम्बन्धमा स्थलगत अध्ययन गरी रायसहितको विवरण पुनरावेदन अदालत, पोखराका मुख्य न्यायाधीशबाट लिने भनी मिति २०६१/१०/२५ मा भएको निर्णयानुसार पुनरावेदन अदालत, पोखराका माननीय मुख्य न्यायाधीशबाट प्राप्त प्रतिवेदनमा विपक्षी न्यायाधीशले न्यायाधीशको पदीय मर्यादा र न्यायाधीशको आचारसंहिताविपरीत उल्लिखित समारोहमा आपत्तिजनक अभिव्यक्ति दिई पदीय मर्यादालाई ख्याल नगरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भै आएकोमा उक्त प्रतिवेदन न्याय परिषद्को बैठकमा पेश हुँदा मिति २०६१/१२/२२ का निर्णयानुसार न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा ४(घ) को आरोपमा जाँचबुझ गरी रायसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न सर्वोच्च अदालतका मा.न्या. श्री मीनबहादुर रायमाझीको अध्यक्षतामा एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति गठन भै सो समितिबाट छानबीन हुँदा न्यायाधीश जस्तोसुकै विषम परिस्थितिमा समेत संयमित भई मर्यादित व्यवहार गर्नुपर्नेमा सो नगरी व्यक्तिगत व्यवहार र छिमेकी कार्यालयसँगको असमझदारीबाट बर्हकिएर सार्वजनिक समारोहमा अमर्यादित र आपत्तिजनक मन्तव्य व्यक्त गरेको पाइएको र सो कार्य पदीय मर्यादाविपरीतको आचरण हुने हुँदा यस्तो परिस्थितिमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१(३) बमोजिम न्यायाधीशलाई पदमुक्त गर्न सक्ने प्रावधान रहेको भन्ने प्रतिवेदन पेश भएको देखिन्छ।

यस अघि विपक्षीले कपिलवस्तु जिल्लामा न्यायाधीश भै काम गर्दा वादी श्री ५ को सरकार र प्रतिवादी जगदम्बालाल श्रीवास्तव भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा भएको आदेशउपर उजूरी परी सो

सम्बन्धमा मिति २०५२/१/१७ मा प्रथम पटक र रूपन्देही जिल्ला अदालतमा न्यायाधीश भई काम गर्दा वादी श्री ५ को सरकार र प्रतिवादी रामनरेश धोबी समेत भएको लागू औषध चरेश समेतका मुद्दामा गरिएका थुनछेक आदेश कानूनप्रतिकूल देखिएकोले गल्ती सच्याउन भनी मिति २०६१/८/१८ का निर्णयानुसार दोस्रो पटक सचेत गराइएको अवस्था रहेको छ। एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनका सम्बन्धमा न्यायपरिषद्बाट कारवाही हुँदा सार्वजनिक समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट र उच्छृङ्खल मन्तव्य दिएको देखिएको, यस अघि कपिलवस्तु र रूपन्देही जिल्ला अदालतमा रही विभिन्न मुद्दामा थुनछेक आदेश गर्दा कानूनप्रतिकूल र प्रयोग नै नहुने कानूनको प्रयोग गरी आदेश गरेको देखिएकोले यस पूर्व २ पटक सचेत गराई सकिएको अवस्था हुँदा कार्यक्षमताको अभावमा निजलाई किन पद मुक्त नगर्ने भनी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१(३) र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ८ बमोजिम विपक्षीसँग स्पष्टीकरण सोधिएकोमा निजको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नदेखिएको र निजको कामकारवाही हेर्दा कार्य क्षमताको अभाव रहेको समेत देखिन आएको हुँदा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्य क्षमताको अभावमा पद मुक्त गर्न मिति २०६२/१०/२३ का निर्णयानुसार श्री ५ मा पेश भएकोमा स्वीकृत भई आएअनुसार निजलाई मिति २०६२/१२/३ देखि पदमुक्त गरिएको हो।

यसरी विपक्षी न्यायाधीशलाई पदमुक्त गर्ने कारवाही, सिफारिश र निर्णय नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१(३), न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ र न्यायपरिषद् कार्यविधि नियमावली, २०५६ ले निर्दिष्ट गरेको आधार, कारण र प्रक्रियाबमोजिम भएको तथा यस सचिवालयको कानूनअनुरूप भएको काम कारवाहीले विपक्षीको हकाधिकारमा आघात पुगेको नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको न्याय परिषद् सचिवालयको लिखित जवाफ।

निवेदकलाई खराब आचरण गरेकोले पदमुक्त किन नगर्ने भनी स्पष्टीकरण माग गरिएको र सोही आधार र अभियोगमा पदमुक्त नगरी कार्यक्षमताको अभाव देखाई पदमुक्त गर्न सिफारिश गर्ने निर्णय गरेको न्याय परिषद्को निर्णयबाट देखिन्छ। यसबाट जुन अभियोगमा पदमुक्त गरिएको हो, सो अभियोगका सम्बन्धमा अर्थात् कार्य क्षमताको अभाव सम्बन्धमा स्पष्टीकरण माग गरिएको देखिँदैन। जुन अभियोगमा पदमुक्त गरिएको छ, सो अभियोगका सम्बन्धमा सफाइ पेश गर्ने मौका नदिई पदमुक्त गरिएमा सो कार्य स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तको प्रतिकूल एवं प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको विपरीत हुन जान्छ। सफाइको समुचित र पर्याप्त मौका नदिई कसैको विरुद्ध निर्णय गर्न न्याय संगत नहुने मात्र नभई सो निर्णय आत्मपरक एवं स्वेच्छाचारी हुन जान्छ। कुनै सार्वजनिक पदाधिकारीले कुनै राष्ट्र सेवकलाई बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्दा जुन अभियोगमा सजाय गर्न लागिएको हो, सो अभियोगका सम्बन्धमा सफाइको मौका दिई सो सम्बन्धमा स्पष्टीकरण मागी निजले दिएको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभए मात्र बर्खास्त गर्न न्यायसंगत एवं यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्तअनुकूल हुन्छ। सो नभए नगरे आत्मनिष्ठ, मनोगत एवं स्वेच्छाचारी निर्णय हुन जाने र यस्तो निर्णय बदरभागी समेत हुन्छ। यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको मुद्दामा यस अदालतबाट निवेदक गोपालकुमार सिंह राजपुत विरुद्ध मध्य क्षेत्रीय प्रहरी कार्यालय काठमाडौं समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा (नेकाप २०४४, नि.नं. ३१७६ पृ.८३१) फैसला हुँदा स्पष्टीकरण माग गर्दा लगाइएको अभियोग र सेवाबाट बर्खास्त गर्दा लिइएको आधार एउटै नदेखिई बेग्लाबेग्लै देखिएबाट स्पष्टीकरणमा अभियोग नै नलगाइएको सम्बन्धमा बर्खास्त गरिएको कानूनविपरीत हुने र स्पष्टीकरण नमागिएको अभियोगमा बर्खास्त गर्न नमिल्ने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ।

निवेदक राष्ट्रसेवकलाई न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (४) को (घ)

अर्थात् खराब आचरण गरेको भनी स्पष्टीकरण माग गरी सोही अभियोगमा पदमुक्त गर्ने सिफारिश नगरी सोभन्दा पृथक र स्पष्टीकरण नै नमागिएको दफा ४क. को उपदफा (२) अर्थात् कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने अभियोगमा पदमुक्त गर्ने सिफारिश गरेको न्यायपरिषद्को २०६२/१०/२३ को निर्णयबाट देखिन आएको छ। कार्यक्षमताको अभाव छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा यी रिट निवेदकले सफाइ दिन पाएको अवस्था छैन। समुचित र पर्याप्त सफाइको मौका दिन नपाएको अवस्थामा निज विरुद्ध गरिएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भई त्रुटिपूर्ण रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ।

अतः एउटा अभियोगमा स्पष्टीकरण माग गरी अर्को अभियोगमा पदमुक्त गर्ने सिफारिश गरेको र जुन अभियोगमा पदमुक्त गर्ने सिफारिश गरिएको छ, सो अभियोगका सम्बन्धमा सफाइको मौका दिएको नदेखिएकोले निज निवेदकलाई पदमुक्त गर्न सिफारिश गर्ने आधार स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तप्रतिकूल एवं प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तविपरीत भई सो निर्णय कानूनसम्मत एवं यस अदालतबाट प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्तअनुकूल समेत नहुँदा निवेदकलाई पदमुक्त गर्न सिफारिश गर्ने गरी मिति २०६२/१०/२३ मा न्यायपरिषद्बाट भएको निर्णय र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ भन्ने संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाहको राय।

यी रिट निवेदक तत्काल जिल्ला अदालतको न्यायाधीश रहेका र न्याय परिषद् ऐन २०४७ मा उल्लिखित प्रक्रिया अवलम्बन गरी तत्काल प्रचलित नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ९१(३) मा उल्लिखित आधारमा संविधान तथा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ अनुसार अधिकारप्राप्त निकायबाट यी निवेदकलाई पदमुक्त गरिएको अवस्थामा उल्लिखित संविधान तथा न्यायपरिषद् ऐनको निर्धारित प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ वा छैन भन्ने कुरासम्म विशेष अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत यस अदालतले हेर्ने कुरा हो। निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने बारेमा भए

गरिएका कामकारवाहीसँग सम्बन्धित फाइलहरू मगाई अध्ययन गर्दा निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने सम्बन्धमा भए गरेका कारवाही तथा निर्णयमा तत्काल प्रचलित संविधान तथा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ मा निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरेको पाइएको र यी निवेदकलाई पदमुक्त गर्दा सुनवाईको पर्याप्त अवसर नदिएको, कानूनमा निर्धारित प्रक्रिया पूरा नगरेको, अधिकार नभएको निकायबाट निर्णय भएको वा बदनियत चिताई पदमुक्त गर्ने निर्णय तथा कारवाही गरेको देखिएको अवस्थामासम्म न्यायपरिषद्को निर्णयको न्यायिक परीक्षण यस अदालतबाट हुने हो। पदमुक्त गर्ने सम्बन्धमा कारवाहीको प्रक्रिया शुरू गरी सिफारिश गर्ने, न्यायपरिषद्को पदाधिकारी तथा सदस्यहरू तथा जाँचबुझमा संलग्न हुने न्यायाधीश तथा पदमुक्त गर्ने तत्कालीन श्री ५ बाट यी निवेदकसँग कुनै दुराग्रह, दुषित भावना र कुनै रिसइवीको कारणले निजलाई पदमुक्त गरिएको भन्ने कुनै सबूद प्रमाण समेत देखिएन। यस्तो अवस्थामा अधिकारप्राप्त निकायबाट कानूनमा निर्धारित प्रक्रिया अवलम्बन गरी निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने बारेमा भए गरेको निर्णय तथा कारवाहीमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्न सक्ने अवस्था समेत देखिएन। न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (२) को (घ) अनुसार मुद्दाको कारवाही वा निर्णय गर्दा प्रयोग नै हुन नसक्ने कानूनको प्रयोग गरी वा कानूनको स्पष्ट र असंदिग्ध व्याख्या वा अर्थलाई छोडेर बलपूर्वक अर्को व्याख्या वा अर्थ गरी सो कारवाही वा निर्णयमा अनुचित असर पुऱ्याएमा कार्य क्षमताको अभाव रहेको मानिने भन्ने व्यवस्था रहेको र निवेदकले कानूनको प्रतिकूल हुने गरी र प्रयोग नै नहुने कानूनको प्रयोग गरी आदेश गरेको देखिएको भन्ने आधारमा न्यायपरिषद्बाट २ पटक सचेत समेत गराई सकिएको र यसरी सचेत गराउने निर्णयमा यी निवेदकले चित्त बुझाई बसेको अवस्था समेत देखिँदा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा २ को (घ) अनुसार निज निवेदकलाई कार्यक्षमताको अभावमा गरिएको

कारवाही कानूनसंगत नै देखियो। तसर्थ, निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने श्री ५ मा सिफारिश गर्ने गरी न्यायपरिषद्बाट २०६२।१०।२३ मा भएको निर्णय र सो सम्बन्धमा भए गरेका कामकारवाहीहरूलाई अन्यथा भन्न मिलेन। तसर्थ रिट जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकीर पुग्न नसक्ने भई रिट खारेज हुने ठहर्छ, भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेतीको राय।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट निवेदक चित्रदेव जोशीले मलाई अवकाश दिने निर्णय गर्दा मलाई पहिला दुई पटक सचेत गराएको भन्ने कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ, तर उक्त दुवै पटक मसँग केही नसोधी स्पष्टीकरणको मौका पनि नदिएँ न्यायपरिषद्ले सोभै सचेत गराएको पत्र दिएको हो भन्ने समेत स्वयम् आफ्नो पक्ष प्रस्तुत गर्नुभयो। निजकै तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भण्डारीले निम्नबमोजिम बहस गर्नुभयो:

सर्वोच्च अदालतबाट निवेदकलाई पदमुक्त गरिएको भनी बुझाएको मिति २०६२।१२।६ को पत्रमा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा २ को खण्ड (घ) अनुसार कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्ने निर्णय भएको भनिएको छ। सो दफा ४क को उपदफा २(घ) को आरोप लगाई निवेदकबाट स्पष्टीकरण सोधिएकै छैन। जुन आरोप लगाई पदमुक्त गरिएको हो, सो आरोपको बारेमा खण्डन गरी सफाइको मौका पाउनु निवेदकको कानूनी हक हो। अतः न्यायपरिषद्को मिति २०६२।१०।२३ मा भएको निर्णय प्रथमदृष्टिमाै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भै बदरभागी छ। निवेदकलाई स्पष्टीकरण सोध्दा सार्वजनिक समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अभिव्यक्ति दिएको भन्दै न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम स्पष्टीकरण सोधिएको छ, तर पदमुक्तको निर्णय गर्दा दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) को आरोप लगाई पदमुक्ति गर्ने भनिएकोबाट निवेदकप्रति भएको

कारवाही र निर्णय प्रवृत्त भावना लिई जवरजस्ती रूपमा गरिएको भन्ने देखिन्छ।

स्पष्टीकरण नमागिएको कसूरमा सजाय गरेको निर्णय यस अदालतबाट रिट नं. ०६३-WO-०७३६ निवेदक सुनील कार्की विरूद्ध महानगरीय प्रहरी परिसर, काठमाडौं समेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको विपरीत छ। पदमुक्त गर्ने निर्णयमा यस अधि दुईपटक सचेत गराइसकेको भन्ने समेत आधार लिएको छ। तर जुन विषयमा सचेत गराइएको हो, सो विषय सचेत गराउने निर्णयसँगै टुङ्गिसकेपछि त्यसलाई पदमुक्त गर्ने निर्णयाधारको रूपमा प्रयोग गर्न मिल्दैन। एउटै विषयमा दुई पटक कारवाही र सजाय गर्न प्राडन्यायको सिद्धान्तबाट पनि मिल्दैन। तसर्थ, कुनै आधारबेगर प्रथमदृष्टिमा कानूनी त्रुटिपूर्ण भएको निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने न्यायपरिषद्को निर्णय बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् रूपमा बहाल गर्नु आवश्यक भएकोले माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहबाट व्यक्त राय कायम हुनुपर्दछ।

विपक्षी न्यायपरिषद् समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ताहरू श्री युवराज सुवेदी र श्री धर्मराज पौडेलले निम्नबमोजिम बहस गर्नुभयो:

निवेदकलाई पदमुक्त गर्नुपूर्व सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशको अध्यक्षतामा छानबीन समिति गठन भई निवेदकको बयान समेत लिई सो सम्बन्धमा प्रतिवेदन पेश भएको छ। सो प्रतिवेदन समेतलाई आधार लिई न्यायपरिषद्बाट स्पष्टीकरण सोधिएको र स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएकोले पदमुक्त गर्ने निर्णय भएको हुँदा सो निर्णय गर्दा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका नदिएको भन्न मिल्दैन। पदमुक्त गर्ने निर्णयमा निवेदकले सो पूर्व कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा र रूपन्देही जिल्ला अदालतमा कार्यरत् रहँदाका अवस्थामा गरेको त्रुटिपूर्ण कामकारवाहीलाई लिएर न्यायपरिषद्बाट दुई पटक निवेदकलाई सचेत गराइएको अवस्था समेतलाई आधार लिई कानूनी प्रक्रियाअनुरूप निर्णय गरिएको छ। उक्त सचेत पत्रहरूबाट निवेदकमा

कार्यक्षमताको अभाव देखिएको भनी स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ। उक्त सचेत पत्रहरूको समेत बेवास्ता गरी हाल निवेदकले पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट र उच्छृङ्खल मन्तव्य दिएको भन्ने छानबीन प्रतिवेदन समेतले देखाएको छ। तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९९(३) ले पदीय आचरणविपरीत व्यवहार गरेमा वा कार्यक्षमता अभाव देखिएमा यी दुवै वा तीमध्ये कुनै एक अवस्थामा न्याय परिषद्को सिफारिशमा पुनरावेदन अदालतको न्यायाधीश वा जिल्ला अदालतको न्यायाधीशलाई पदमुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको थियो। सोहीअनुसार पहिला पटक पटक सचेत गराउँदा पनि पुनः पदीय मर्यादाविपरीतको कार्य गर्ने निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने गरी न्याय परिषद्बाट भएको कारवाही र निर्णयमा कुनै त्रुटि छैन। न्यायाधीश अरू कर्मचारी जस्तो होइन। त्यसकारण एक कसूरमा स्पष्टीकरण माग गर्ने र अर्को कसूरमा हटाउन नमिल्ने भनी कर्मचारीको हकमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीर न्यायाधीशको हकमा लागू हुन सक्तैन। यस्तो अवस्थामा रिट खारेज हुने ठहर्‍याएको माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेतीको राय कायम हुनुपर्छ।

दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस सुनी निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले पेश गर्नुभएको बहस नोट समेतको अध्ययन गरियो। आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो:

- (१) न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) को कसूर गरेको भनी स्पष्टीकरण सोधी सोही ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिमको कसूरमा पदमुक्त गर्ने निर्णय गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- (२) निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णय गर्नुपर्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक चित्रदेव जोशी स्याङ्जा जिल्ला अदालतको जिल्ला न्यायाधीश पदमा कार्यरत रहँदाको अवस्थामा २०६१ सालको पुस २७ गते पृथ्वी जयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको उपलक्ष्यमा आयोजना भएको कार्यक्रममा निजले पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट र उच्छृङ्खल मन्तव्य दिएको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा निजउपर छानवीन र कारवाहीको प्रक्रिया प्रारम्भ भएको देखिन्छ। सो क्रममा न्यायपरिषद्को मिति २०६१।१०।२५ को निर्णयअनुसार पुनरावेदन अदालत, पोखराको मुख्य न्यायाधीशको संयोजकत्वमा छानवीन समिति गठन भई सो समितिले २०६१।११।४ गते न्यायपरिषद् समक्ष आफ्नो प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ। तत्पश्चात् न्यायपरिषद्को मिति २०६१।१२।२२ को निर्णयअनुसार सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझीको अध्यक्षतामा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति गठन भई सो समितिबाट रायसहितको प्रतिवेदन पेश भएको देखिन्छ। तत्पश्चात् उक्त जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदन, श्रव्यदृश्य सी.डी. र बयान कागजातको अध्ययनबाट समेत न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम सार्वजनिकस्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गरी खराब आचरण भएको देखिन आएको र यस अधि कपिलवस्तु र रूपन्देही जिल्ला अदालतमा कार्यरत रहँदा कानूनको प्रतिकूल हुने गरी र प्रयोग नै नहुने कानूनको प्रयोग गरी आदेश गरेकोमा मिति २०५२।१।७ र २०६१।८।१८ को निर्णयअनुसार दुई पटक सचेत समेत गराई सकिएकोले तपाइँलाई किन पदमुक्त नगर्ने भनी मिति २०६२।१०।११ को न्यायपरिषद्को निर्णयबमोजिम स्पष्टीकरण सोधिएको देखिन्छ।

३. राष्ट्रिय एकता दिवसको महत्वको बारेमा मन्तव्य दिएको, पदीय मर्यादाविपरीत कुनै कार्य वा व्यवहार नगरेको तथा खराब आचरण समेत गरेको

होइन। मिति २०५२।१।७ र २०६१।८।१८ मा सचेत गराउनु भन्दा पहिला स्पष्टीकरण माग नगरिएको हुँदा आफूलाई पदमुक्त गर्ने आधार र कारण नभएको भनी निवेदकले न्यायपरिषद् समक्ष स्पष्टीकरण पेश गरेको देखिन्छ। सो स्पष्टीकरण पेश भएपछि न्यायपरिषद्बाट निवेदकले मिति २०६१।१२।२७ मा आयोजित कार्यक्रममा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल मन्तव्य व्यक्त गरेको, न्यायाधीशले जस्तोसुकै विषम परिस्थितिमा पनि आफूलाई संयमित, अनुशासित र मर्यादाको सीमाभित्र रहेर कार्य गर्नुपर्नेमा व्यक्तिगत व्यवहार र छिमेकी कार्यालयसँगको सानोतिनो विवादबाट उब्जिएको असमझदारीबाट बहकिएर सार्वजनिक समारोहमा अमर्यादित र आपत्तिजनक मन्तव्य व्यक्त गर्नु न्यायाधीशको पदीय मर्यादाविपरीतको आचरण हुने भन्ने न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनबाट देखिन आएकोले न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम सार्वजनिक स्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गरी खराब आचरण गरेको देखिन आएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ८ बमोजिम मिति २०६२।१०।११ को निर्णयअनुसार सोधिएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नदेखिएकोले यस अधि मिति २०५२।१।७ र २०६१।८।१८ मा गरी दुई पटक सचेत समेत गराई सकेको अवस्था रहेको र निजको कामकारवाही हेर्दा कार्य क्षमताको अभाव समेत देखिएकोले न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क. को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को (३) बमोजिम श्री ५ मा जाहेर गर्ने भनी मिति २०६२।१०।२३ मा निर्णय भएको देखिन्छ। तत्पश्चात् न्यायपरिषद् सचिवालयको च.नं. ३३० मिति २०६२।१२।४ को पत्रबाट लेखी आएअनुसार यस अदालतको २०६२।१२।६ को निर्णयअनुसार भनी

मिति २०६२।१२।३ देखि लागू हुने गरी पदमुक्त भएको जानकारी गराइएको छ भन्ने सर्वोच्च अदालतको च.नं. ३३४९ मिति २०६२।१२।६ को पत्रबाट निवेदकलाई जानकारी गराइएको देखिन आयो ।

४. उल्लिखित निर्णयको व्यहोराबाट निवेदकले २०६१।१२।२७ मा स्याङ्जामा आयोजित पृथ्वी जयन्ती एवं राष्ट्रिय एकता दिवस समारोहको अवसरमा मन्तव्य व्यक्त गरेको विषयलाई लिएर एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिले छानबीन गरी न्यायपरिषद् समक्ष पेश गरेको प्रतिवेदन समेतलाई आधार लिई निवेदकउपर न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम भन्दै मिति २०६२।१०।११ को निर्णयानुसार स्पष्टीकरण मागिएको देखिन आउँछ । निजलाई पदमुक्त गर्ने भन्ने मिति २०६२।१०।२३ को न्यायपरिषद्को निर्णयमा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम पदमुक्त गर्न तत्कालीन श्री ५ समक्ष जाहेर गर्ने भनी निर्णय भएको अवस्था देखिँदा निवेदकलाई स्पष्टीकरण सोध्न अवलम्बन गरिएको कानूनी व्यवस्था एवं पदमुक्त गरिँदा अवलम्बन गरिएको कानूनी व्यवस्था दुवैको यहाँ अवलोकन गर्नुपर्ने हुन आयो ।

५. निवेदकलाई न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम स्पष्टीकरण मागिएकोले उक्त दफा ४क को उपदफा (४) हेर्दा देहायको अवस्थामा न्यायाधीशको खराब आचरण भएको मानिनेछ भन्ने व्यवस्था गरी देहाय (क) देखि (भ) सम्म विभिन्न अवस्थाहरू राखिएको छ । सोही उपधारा (४) को खण्ड (घ) मा सार्वजनिकस्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गर्ने गरेमा भन्ने उल्लेख गरिएको देखिन्छ । त्यस्तै निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने निर्णयमा सोही ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) को अवस्था भएको भनी उल्लेख भएकोले उक्त दफा ४क को उपदफा (२) हेर्दा देहायको अवस्थामा

न्यायाधीशमा कार्यक्षमताको अभाव रहेको मानिने छ भन्ने व्यवस्था भई देहाय (क) देखि (भ) सम्म विभिन्न अवस्थाहरू उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सोही खण्ड (घ) मा - “मुद्दाको कारवाही वा निर्णय गर्दा प्रयोग हुनै नसक्ने कानूनको प्रयोग गरी वा कानूनको स्पष्ट र असंदिग्ध व्याख्या वा अर्थलाई छोडेर बलपूर्वक अर्को व्याख्या वा अर्थ गरी सोको कारवाही वा निर्णयमा अनुचित असर पुऱ्याएको” भन्ने अवस्था उल्लेख भएको देखिन्छ ।

६. यसप्रकार, उपर्युक्त दफा ४क को उपदफा (२) ले न्यायाधीशमा कार्यक्षमताको अभाव रहने अवस्थाहरू उल्लेख गरेको छ भने सोही दफा ४क को उपदफा (४) ले न्यायाधीशमा खराब आचरण भएको मानिने अवस्थाहरू उल्लेख गरेको स्पष्ट देखिन आयो । निवेदकलाई कारवाहीको उठान गर्दा, निज उपर छानबीन गर्दा र निजसँग स्पष्टीकरण माग गर्दा ऐनको दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) को आधारमा अर्थात् सार्वजनिक स्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गर्ने गरेकोले खराब आचरण गरेको भन्ने आरोपको सम्बन्धमा कारवाही प्रारम्भ गरिएको देखिन्छ । जाँचबुझ समितिले प्रतिवेदन दिएपछि न्याय परिषद् ऐनको दफा ८ अनुसार स्पष्टीकरण माग गरिएको देखिन्छ । सो स्पष्टीकरणसम्बन्धी निर्णय र पत्रमा किन पदमुक्त नगर्ने भनी अभियोग वा आरोप प्रस्ताव गरी ऐनको दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम खराब आचरणको आरोपमा स्पष्टीकरण माग गरिएको देखिन आउँछ ।

७. यस सम्बन्धमा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ८ हेर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ । उक्त दफामा “.....पेश भएको प्रतिवेदन र मिसिल कागजातबाट आरोप लागेको न्यायाधीशलाई संविधान वा कानूनबमोजिम सजाय हुनुपर्ने देखिएमा परिषद्ले आरोप लागेको न्यायाधीशलाई कारण र आधार खोली स्पष्टीकरण प्रस्तुत गर्न मुनासिव समय दिई सूचना दिनुपर्नेछ” भन्ने समेत उल्लेख भएको

पाइन्छ। यसबाट कुनै न्यायाधीशलाई कुनै सजाय गर्नु अघि कुन आरोप वा आधारमा सजाय गर्न लागिएको हो, सो स्पष्ट खुलाई स्पष्टीकरण माग गर्नुपर्ने भन्ने ऐनले बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिन्छ। स्वच्छ कारवाहीको सिद्धान्त (Doctrine of fair Trial) अन्तर्गत न्यायिक स्वच्छताका साथै प्रक्रियागत स्वच्छता (Procedural Fairness) पनि आवश्यक तत्व हुन्छ। अर्थात् कानूनबमोजिमको प्रक्रिया र कार्यविधि अवलम्बन गरेपछि मात्र प्रमाणको आधारमा कोही व्यक्ति दोषी हो, होइन भनी निर्णय गर्न सकिन्छ। विभागीय कारवाहीमा पनि यो सिद्धान्त लागू हुन्छ, यसको बेवास्ता वा उपेक्षा गर्न मिल्दैन।

८. न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क ले न्यायाधीशको कार्यक्षमता, इमानदारिता र पदीय आचरणको मूल्याङ्कन गर्ने आधारहरू उल्लेख गरेको छ। त्यसैको उपदफा (२) मा न्यायाधीशमा कार्यक्षमताको अभाव मानिने अवस्थाहरू, उपदफा (३) मा पदीय कर्तव्यको इमानदारीपूर्वक पालन नगरेको मानिने अवस्थाहरू र उपदफा (४) मा खराब आचरण भएको मानिने अवस्थाहरूको छुट्टाछुट्टै आधार र मापदण्डहरू निर्धारित गरिएको देखिन्छ। यसरी ऐनको उक्त दफा ४क. को उपदफा (२), (३) र (४) को संरचना हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०९ को उपधारा (१०) तथा तत्काल प्रचलित नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) अनुसार क्रमशः कार्यक्षमताको अभाव, खराब आचरण, पदीय कर्तव्यको इमानदारीपूर्वक पालना नगरेको भन्ने आरोपमा कारवाही गरी पदमुक्त गर्ने प्रयोजनका लागि न्याय परिषद् ऐनको दफा ४क ले उपदफा (२), (३) र (४) मा छुट्टाछुट्टै आरोपमा कारवाही गर्ने सम्बन्धमा पृथक-पृथक आधार र अवस्थाहरू उल्लेख गरेको देखिन आउँछ। त्यसैले न्यायाधीशमाथि कारवाही गर्नु पर्दा अलग-अलग अवस्थाको लागि अलग-अलग आधारमा कारवाही गर्नुपर्ने हुन्छ। यसमा कुनै अस्पष्टता वा द्विविधाको स्थिति छैन।

९. निवेदकलाई पदमुक्त गर्नु भन्दा अगाडि मिति २०६२।०।११ च.नं. २९३ को न्याय परिषद्को पत्रबाट स्पष्टीकरण सोधिएको पाइन्छ। सो स्पष्टीकरण सम्बन्धी निर्णय र पत्रमा “२०६१ सालको पुस २७ गते स्याङ्जा जिल्लामा आयोजित श्री ५ पृथ्वी जयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको कार्यक्रममा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट र उच्छृङ्खल मन्तव्य व्यक्त गरेको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी रायसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित समितिको प्रतिवेदनमा न्यायाधीशले जस्तोसुकै विषम परिस्थितिमा पनि आफूलाई संयमित, अनुशासित र मर्यादाका सीमाभित्र राखी कार्य गर्नुपर्नेमा व्यक्तिगत व्यवहार र छिमेकी कार्यालयसँगको सानोतिनो विवादबाट उब्जिएको असमझदारीबाट बहकिएर सार्वजनिक समारोहमा अमर्यादित र आपत्तिजनक मन्तव्य व्यक्त गर्नु न्यायाधीशको पदीय मर्यादाविपरीतको आचरण र व्यवहार हुने भन्ने उल्लेख भएको र सम्बन्धित मिसिल कागजात समेतको अध्ययनबाट देखिन आएकोले न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम सार्वजनिक स्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट र उच्छृङ्खल व्यवहार गरी खराब आचरण भएको देखिन आएकोले यस अघि कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा कार्यरत् रहँदा वादी श्री ५ को सरकार विरुद्ध जगदम्बालाल श्रीवास्तव भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा तथा रूपन्देही जिल्ला अदालतमा कार्यरत् रहँदा वादी श्री ५ को सरकार विरुद्ध दिलीप वि.क. भएको लागू औषध सेवन मुद्दामा कानूनको प्रतिकूल हुने गरी र प्रयोग नै नहुने कानूनको समेत प्रयोग गरी आदेश गरेको समेत देखिई न्याय परिषद्को क्रमशः मिति २०५२।१।७ र २०६१।८।१८ को निर्णयबमोजिम २ पटक सचेत समेत गराई सकिएकोले तपाईंलाई किन पदमुक्त नगर्ने” भन्ने समेत उल्लेख गरिएको देखिन आउँछ। सो स्पष्टीकरण सम्बन्धी निर्णय र

पत्र समेतमा यी निवेदकलाई कार्यक्षमताको अभाव रहेको आधारमा किन पदमुक्त नगर्ने भन्ने कतै, केही उल्लेख गरिएको छैन ।

१०. निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णयको व्यहोरा हेर्दा “सार्वजनिक समारोहमा अमर्यादित र आपत्तिजनक मन्तव्य व्यक्त गरी न्यायाधीशको पदीय मर्यादाविपरीतको आचरण र व्यवहार हुने भन्ने न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) बमोजिम देखिन आएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ८ बमोजिम सोधिएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नदेखिएकोले यस अधि मिति २०५२।१।७ र २०६१।८।१८ मा गरी दुई पटक सचेत समेत गराइएको अवस्था रहेको र निजको कामकारवाही हेर्दा कार्य क्षमताको अभाव समेत देखिन आएकोले न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) बमोजिम श्री ५ महाराजाधिराज सरकारका हजुरमा जाहेर गर्ने” भन्ने उल्लेख गरिएको देखिन्छ ।

११. यसरी स्पष्टीकरण मागिएको निर्णय एवम् पत्रमा तथा पदमुक्त गर्ने निर्णय एवम् पत्रमा यी निवेदकलाई २०५२ सालमा र २०६१ सालमा गरी दुई पटक सचेत गराइएको भन्ने कुरा उल्लेख गरिएबाट सचेत गराइएको आधार र कारणबाटै पछि पदमुक्त गर्न निर्णय गरिएको हो भनी मान्न मिल्ने वा अर्थ गर्नुपर्ने अवस्था छैन । किनभने जुन आधारमा सचेत गराइएको छ, सो सम्बन्धमा पुनः न्याय परिषद्ले थप छानबीन वा कारवाही गरे, गराएको छैन । पुनरावेदन अदालत पोखराको मुख्य न्यायाधीशबाट प्रारम्भिक जाँचबुझ गराउँदा वा ऐनको दफा ६ बमोजिम जाँचबुझ समिति गठन गर्दा २०५२।१।७ र २०६१।८।१८ को सचेत गराएको पृष्ठभूमि वा कारण बारे थप छानबीन वा जाँचबुझ

गर्ने गरी कार्यादेश (Terms of Reference) दिएको छैन । त्यस्तै रिट निवेदकको कार्यक्षमताको अभाव छ, छैन भन्ने बारे छानबीन वा जाँचबुझ गर्न न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ अनुसार कुनै समिति गठन भएकै छैन । पहिला सचेत गराइसकेको विषयको सम्बन्धमा थप छानबीन गर्नुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा न्याय परिषद्बाट कुनै निर्णय पनि भएको छैन । यस्तो स्थितिमा यी रिट निवेदकको व्यक्तिगत विवरण अभिलेखबाट सचेत गराइएको कुरा देखिन आएकोले प्रसङ्गस उल्लेख गरेको सम्म देखिन्छ । पहिला सचेत गराएकै विषयलाई आधार बनाएर सो सम्बन्धमा न स्पष्टीकरण माग गरिएको छ, न त सो आधारमा पदमुक्त गरिएको छ । यस्तो स्थितिमा पदमुक्त गर्ने निर्णयमा पहिला सचेत गराइएको कुरा उल्लेख गरिए तापनि त्यसको कुनै निर्णायक महत्व देखिँदैन र त्यसलाई पदमुक्त गर्ने निर्णयको निर्णयाधार बनाउन मिल्ने पनि देखिँदैन ।

१२. अब यी निवेदकले पृथ्वी जयन्ती एवं राष्ट्रिय एकता दिवसको दिन अर्थात् मिति २०६१।१।२७ मा स्याङ्जामा आयोजित कार्यक्रममा दिएको अभिव्यक्तिको सम्बन्धमा हेर्दा सो विषयमा छानबीन गर्न न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित समितिको प्रतिवेदनमा- “व्यक्तिगत व्यवहार र छिमेकी कार्यालयसँगको विवादबाट उब्जिएको असमझदारीबाट बहकिएर सार्वजनिक समारोहमा अमर्यादित र आपत्तिजनक मन्तव्य व्यक्त गर्नु न्यायाधीशको पदीय मर्यादाविपरीतको आचरण हुने भए पनि मन्तव्य व्यक्त गर्दाको परिस्थिति, पृष्ठभूमि एवं आफूले गरेको गल्तीप्रति आगामी दिनमा होशियार रहने कुरा स्वीकार गरेकोले पदबाट अवकाश नदिई सचेत गराउने वा यस्तै अन्य उपयुक्त कारवाही गर्नु मनासिव देखिन्छ” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

१३. सो समितिले तत्काल स्याङ्जा जिल्ला अदालतको जिल्ला न्यायाधीशमा कार्यरत रहेका यी निवेदकसँग लिएको बयानको व्यहोरा पनि प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको छ । जिल्ला अदालतसँग जोडिएर

रहेको सेनाको व्यापकको प्रमुख तत्कालीन मेजरसँग राम्रो व्यक्तिगत सम्बन्ध कायम हुन नसक्दा जिल्ला न्यायाधीशसँग अनेक प्रकारको दुर्व्यवहार गर्नुका अतिरिक्त जिल्ला अदालत परिसरमा फोहोर फाल्नेलगायतका अशोभनीय र अमर्यादित कार्यहरू भएका छन्। यस तथ्यलाई पुनरावेदन अदालत, पोखराका मुख्य न्यायाधीशको प्रतिवेदन र एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिका अध्यक्ष माननीय न्यायाधीश मीनबहादुर रायमाझीको प्रतिवेदनले पनि तथ्यहीन वा आधारहीन वा जिल्ला न्यायाधीशबाट सेनाप्रति लगाइएको भ्रष्टा लाञ्छना भनी खण्डन गरेको देखिँदैन। एक सदस्यीय समितिको जाँचबुझ प्रतिवेदनमा “जिल्ला न्यायाधीशले पृथ्वीजयन्तीको समारोहमा व्यक्त गरेको विचारको आधारमा तयार गरिएको श्रव्यदृश्य सुन्दा ठाउँ ठाउँमा प्रसंग नमिलेको केही वाक्यहरू अपुरो रहेबाट मन्तव्यको केही अंश हटाएर छोट्याइएको जस्तो लाग्छ” भनी पृ. १२ मा उल्लेख गरिएको छ। यसको अतिरिक्त जिल्ला न्यायाधीशले अभिव्यक्त गरेको विचारहरू राजनीतिक पूर्वाग्रहबाट वशीभूत भई अभिव्यक्त गरेको नदेखिई सुरक्षा निकायबाट गरेको दुर्व्यवहारको विरोध प्रकट गर्ने अभिप्रायले अभिव्यक्त गरेको र आफ्नो मनको स्वाभाविक तीतो पोखेको देखिन आएको छ” भन्ने समेत माननीय न्यायाधीश मीनबहादुर रायमाझीको एक सदस्यीय छानबीन समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ। यस्तै “निरीक्षणको क्रममा मा.न्या. निवेदक चित्रदेव जोशी) ले सम्पादन गरेको कामबाट अदालतप्रतिको जनआस्था नराम्रो मैलै पाइन्” भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत, पोखराका मुख्य न्यायाधीशको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ।

१४. यसरी कुनै पनि प्रतिवेदनमा यी निवेदकको कार्यक्षमता सम्बन्धमा प्रश्न उठाएको छैन। कुनै मुद्दामा आदेश वा फैसला गर्दा ऐन छोडेको वा इमानदारीपूर्वक काम नगरेको भन्ने कतै उल्लेख भएको पाइँदैन। “तथापि जे जस्तो अवस्था आई परे पनि एउटा न्यायाधीशले जस्तोसुकै विषम परिस्थितिमा पनि आफूलाई संयमित, अनुशासित

र मर्यादाका सीमाभित्र रहेर कार्य गर्नुपर्नेमा” नगरेकोले “निजलाई सचेत गराउने वा यस्तै अन्य उपयुक्त कारवाही गर्नु मनासिव देखिन्छ” भन्ने सम्म जाँचबुझ समितिको निष्कर्ष र सुझाव रहेको पाइन्छ। जाँचबुझ समितिले सचेत गराउने सम्मको सुझाव दिनुको आधार तर्फ हेर्दा न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) मा “सार्वजनिक स्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गर्ने गरेमा” भन्ने उल्लेख छ। “गर्ने गरेमा” भन्ने शब्दावली प्रयोग गर्नुको आसय के हो भने सम्बन्धित न्यायाधीशले एक पटक भन्दा बढी वा बारम्बार अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गर्ने गरेको छ भने त्यस्तो व्यवहार गर्ने न्यायाधीशलाई पदमुक्त गर्ने भन्ने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) को व्यवस्था हो। एक पटक मात्रै अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गर्ने न्यायाधीशलाई पनि पदमुक्त गर्ने गरी अन्तिम सजाय गर्नु पर्दछ भन्ने उक्त धाराको आसय र व्यवस्था होइन। जबकि प्रस्तुत सन्दर्भमा यी रिट निवेदकले पहिलो पटक पनि आरोपित अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गरेकै हो भन्ने कुरा पूर्ण रूपले स्थापित हुन नसकी विवादित अवस्थामा नै रहेको छ।

१५. जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनमा सचेत गराउने सम्म सुझाव उल्लेख भए पनि यी निवेदकले २०६१।१।२७ को समारोहमा बोलेको खास के कुरा वा के के कुरा न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) विपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहारको श्रेणीभित्र परेका छन् भन्ने सो प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छैन। प्रतिवेदनको तथ्यभित्र प्रवेश गरी यहाँ त्यसको विस्तृत विवेचना गर्नु आवश्यक र सान्दर्भिक नभए पनि सो प्रतिवेदनबाट उक्त दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) को अवस्था रहेको भनी निश्चित रूपले भन्न सकिने आधार देखिँदैन। ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) तर्फ छानबीन वा जाँचबुझ भएकै छैन र सो कुरा प्रतिवेदनबाट

देखिएको पनि छैन भनी माथिको प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिसकिएको छ ।

१६. यसरी निवेदकलाई पदमुक्त गर्नुपूर्व भएको छानबीन एवं न्यायपरिषद्बाट सोधिएको स्पष्टीकरण समेत न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) अर्थात् सार्वजनिक स्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गरी खराब आचरण भएको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा मात्र सीमित रही जाँचबुझ भएको र सोही विषयमा स्पष्टीकरण सोधिएको अवस्था देखिन्छ । तर निजलाई पदमुक्त गर्ने न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णयमा न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) अर्थात् मुद्दाको कारवाही वा निर्णय गर्दा प्रयोग हुने नसक्ने कानूनको प्रयोग गरी वा कानूनको स्पष्ट र असंदिग्ध व्याख्या वा अर्थलाई छोडेर बलपूर्वक अर्को व्याख्या वा अर्थ गरी सो कारवाही वा निर्णयमा अनुचित असर पुऱ्याएको कारण कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने आरोपमा पदमुक्त गरिएको देखिन्छ । तर सो आरोपको खण्डन गर्न वा सो आरोपको बारेमा आफ्नो सफाइ पेश गर्न निवेदकले मौका पाएको देखिन आउँदैन ।

१७. न्यायपरिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णयको अन्तरवस्तु अवलोकन गर्दा पनि न्याय परिषद् ऐनको दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) को कसूर अर्थात् खराब आचरण रहेको भन्ने बारेमा निवेदकले पेश गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएको भन्दै ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) को कसूर अर्थात् कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने आरोपबाट पदमुक्त गरिएको देखिँदा न्यायपरिषद्को सो निर्णयमा एउटा आरोपमा कारवाही चलाई अर्को बेग्लै प्रकृतिको आरोप लगाई पदमुक्त गरिएको देखिन आएको छ । जुन न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ८ समेतसँग मिल्ने देखिँदैन ।

१८. संविधान र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ बमोजिम नियुक्त भएको कुनै न्यायाधीशउपर

अनुशासनात्मक कारवाही एवं बर्खास्ती समेत गर्न सक्ने अधिकार प्राप्त न्याय परिषद्ले कुनै न्यायाधीश उपर संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही गर्दा न्यायपरिषद् ऐनले निर्धारित गरेको अवस्थामा निश्चित र ठोस आधारमा आरोप लगाउने, सो सम्बन्धमा निजलाई सुनुवाइको उचित र पर्याप्त मौका दिनुपर्ने र वस्तुनिष्ठ आधार, कारण खुलाई बर्खासी वा पदमुक्त गर्ने सम्मको कारवाही निर्णय गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था हो । यस कुरामा विवाद छैन । तर कुनै न्यायाधीशलाई कुनै आरोप लगाई पदबाट मुक्त गर्ने सम्मको उपल्लो हदको कारवाही गर्दा संविधान र ऐनअनुरूप न्यायपूर्ण र विवेकसम्मत ढंगले हुनुपर्छ । यसमा पनि विवाद हुन सक्दैन । न्यायाधीशलाई पदमुक्त गर्ने सजाय गर्दा कम्तीमा पनि जुन आरोपमा हटाएको हो, सो आरोपको सम्बन्धमा स्पष्टीकरण माग्ने पर्दछ । पदमुक्त गर्ने सजाय गर्न सक्ने न्याय परिषद्को अधिकारअन्तर्गत सम्बन्धित न्यायाधीशलाई सुनुवाइको मौका अर्थात् स्पष्टीकरण पेश गर्ने अवसर नै प्रदान नगरी वा एउटा कसूरको विषयमा स्पष्टीकरण सोधी अर्कै कसूरमा पदमुक्त गर्न सक्ने अधिकार पनि पर्दछ भनी मान्न सकिँदैन ।

१९. यी निवेदकको हकमा जाँचबुझ गर्न न्यायपरिषद्बाट सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित जाँचबुझ समितिलाई दिइएको कार्यादेशमा नै स्पष्टतः निवेदकउपर न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को देहाय (घ) अनुसारको कसूर अर्थात् सार्वजनिक स्थल वा समारोहमा पदीय मर्यादाविपरीत अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहार गरेको भन्दै खराब आचरण गरेको मानिने कसूरको विषयमा जाँचबुझ गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने गरी सो समिति गठन भएको भन्ने देखिन्छ । उक्त जाँचबुझ समितिले यी निवेदक उपर निजको आचरण खराब भएको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा मात्र जाँचबुझ गरी सोही आरोपका विषयमा मात्र सीमित भै आफ्नो प्रतिवेदन पेश गरेको कुरा उक्त प्रतिवेदन समेतबाट देखिएको

भनी माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा विस्तृत विवेचना पनि भइसकेको छ ।

२०. जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनमा निवेदकले पृथ्वी जयन्ती एवं राष्ट्रिय एकता दिवसको उपलक्ष्यमा स्याङ्जा जिल्लामा मिति २०६१।९।२७ मा आयोजित कार्यक्रममा व्यक्त गरेका विचारहरू कुन परिस्थिति परिवेश र बाध्यताका कारण व्यक्त गरेका हुन् भन्ने समेत उल्लेख गरिएको देखिन आउँछ । सो प्रतिवेदनमा निवेदकको कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने व्यहोरासम्म पनि कहिकनै परेको छैन । यस्तो अवस्थामा निवेदकले उक्त जाँचबुझ समिति समक्ष केवल खराब आचरण रहेको भन्ने आरोपका विषयमा आफ्नो सफाइ पेश गर्न पाएको हो । कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने बारेमा निजउपर कुनै आरोप लगाइएको देखिन आउँदैन । तर यसको विपरीत न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णयमा स्पष्टतः न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) अर्थात् कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने आरोपमा निवेदकलाई पदमुक्त गर्न जाहेर (सिफारिश) गरिएको देखिँदा सो निर्णय तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) को व्यवस्थाको मर्म र भावना समेतको विपरीत देखिन आएको छ ।

२१. न्यायाधीशलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने जस्तो अन्तिम सजाय गर्दा प्रचलित ऐन नियममा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनुपर्दछ । यसमा अलिकति पनि विचलनको गुञ्जायश छैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको कुनै रूपले र लेश मात्र पनि उल्लंघन गरी वा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पालना नगरी गरिएको निर्णय कानूनको दृष्टिमा शून्य हुन्छ । यस्तै सिद्धान्त निवेदक वीरबहादुर राउत अहिर विरूद्ध नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय समेत भएको रिट नं. ०६५-WF-००१३ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश विषयको रिटमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादन भई मिति २०६८।५।८ मा निर्णय भइरहेको देखिन्छ । त्यसैले न्यायाधीशउपर कारवाही गर्न अधिकार प्राप्त

न्याय परिषद्ले सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त, कानूनको व्यवस्था र भावनाको कदर गर्दै कुनै न्यायाधीशप्रति अन्याय नहोस् भन्ने तर्फ पूर्ण सतर्क रहनुपर्छ ।

२२. कुनै राष्ट्रसेवक उपर एउटा आरोपको सम्बन्धमा स्पष्टीकरण सोधी अर्को छुट्टै आरोप लगाई पदमुक्त गरिएमा त्यस्तो निर्णय र कामकारवाही कानूनप्रतिकूल हुने भनी यस अदालतबाट निवेदक गोपालकुमार सिंह राजपुत विरूद्ध मध्यक्षेत्रीय प्रहरी कार्यालय काठमाडौं समेत भएको उत्प्रेषण समेतको रिट निवेदनमा (नेकाप २०४४ नि.नं. ३१७६ पृष्ठ ८३१) व्याख्या भई सिद्धान्त कायम भइरहेको छ । यही सिद्धान्तबमोजिम रिट नं. ०६३-WO-७३६ निवेदक सुनील कार्की विरूद्ध महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौं भएको मुद्दामा मिति २०६७।३।७ मा निर्णय भएको देखिन्छ । त्यसैगरी नेकाप २०४२, नि.नं. २२२६ पृ. १७, समेतमा यस सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरिएको छ ।

२३. यसप्रकार प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लंघन गरी वा कानूनको प्रक्रिया पालना नगरी गरिएको निर्णय कानूनको दृष्टिमा शून्य हुने, राष्ट्रसेवकलाई एउटा आरोपको बारेमा स्पष्टीकरण सोधी अर्को छुट्टै आरोपमा पदमुक्त गरिएमा त्यस्तो निर्णय र कामकारवाही कानूनप्रतिकूल भै बदर हुने भन्ने सिद्धान्तलाई अनेक मुद्दामा पटक पटक यस अदालतले अपनाउँदै आएको छ । सरकारी कर्मचारी वा अन्य सार्वजनिक पदाधिकारीको विभागीय कारवाही र सजायको हकमा सर्वमान्य रूपले स्थापित भइसकेको उक्त नजीर र कानूनी सिद्धान्त लागू हुने तर जनतालाई न्याय गर्ने जिम्मेवारी बोकेको न्यायाधीशको हकमा लागू नहुने भन्न मिल्दैन । न्यायाधीश कर्मचारी नभएकोले उक्त नजीर आकर्षित नहुने भन्ने सहन्यायाधिवक्ताको बहस बुँदा कुनै मापदण्ड वा दृष्टिकोणले उचित, तर्कसंगत र ग्रहण योग्य छैन ।

२४. संविधान र ऐनले गरेको व्यवस्था विपरीत उपरोक्त अनुसारको तर्क प्रस्तुत गर्नु दुर्भाग्यपूर्ण

रहेको छ। आफूप्रति र अदालतप्रति गरिएको घोर दुर्व्यवहारलाई सहन गरेर बसेको जिल्ला न्यायाधीशले सबैले कानूनबमोजिम चलनुपर्छ भन्ने लगायतको कुरा उल्लेख गरी दिएको अभिव्यक्ति आफैँमा ऐनले गरेको अशिष्ट वा उच्छृङ्खल व्यवहारको परिभाषाभित्र नपर्दा पनि “न्यायाधीशले जे जस्तो परिस्थितिमा पनि आफूलाई संयमित, अनुशासित र मर्यादाको सीमाभित्र रहनुपर्ने” भन्दै निवेदकको अभिव्यक्तिलाई अशिष्ट र उच्छृङ्खल व्यवहार देख्ने न्याय परिषदले सोही आधारमा कार्यक्षमताको अभाव देख्नु अर्को दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो। यसको अतिरिक्त निवेदक जिल्ला न्यायाधीशले बोलेको कतिपय कुराहरूलाई लोप गरिएको र धेरै जसो नकारात्मक जस्तो देखिने अभिव्यक्तिको श्रव्यदृश्य (सी.डी.) किन तयार गरिएको हो? निवेदकले बोलेको अरू कुरा कसले, के प्रयोजनले लोप गरेको हो? त्यसतर्फ न्याय परिषदले ध्यान दिएको पाइएन। माननीय न्यायाधीश मीनबहादुर रायमाझीको प्रतिवेदनमा सो कुरा उल्लेख गरिए तापनि उक्त सी.डी. र निवेदकले दिएको अभिव्यक्तिको पृष्ठभूमि र जाँचबुझ समितिले दिएको रायसहितको प्रतिवेदनको वस्तुनिष्ठ रूपमा मूल्याङ्कन गरी यी निवेदक एवम् अदालतप्रति दुर्व्यवहार गरिएको थियो वा थिएन भन्ने कुरा र निवेदक उपर दुर्व्यवहार गरिएको भए सो गर्ने माथि कारवाही गर्नु गराउनु पर्नेमा त्यसतर्फ न्याय परिषद् र सर्वोच्च अदालतले पनि ध्यानै नदिएर एकतर्फी ढंगले निवेदक जिल्ला न्यायाधीश उपर कारवाही गर्ने तर्फ मात्र लागेको देखिएबाट यी निवेदकको हकमा न्यायपरिषद्को कामकारवाही पूर्वाग्रहरहित, न्यायपूर्ण र कानूनबमोजिम देखिन आएन।

२५. प्रशासनिक निर्णय गर्दा र प्रशासनिक वा अन्य कर्मचारीहरू उपर कारवाही गर्दा न्यूनतम मापदण्ड र कानूनबमोजिमको कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ। नगरिए त्यस्तो कारवाही बदरभागी हुन्छ। न्याय परिषद् जस्तो उच्च तहको संवैधानिक निकायले कुनै न्यायाधीश उपर कारवाही गर्दा त्यस्ता मापदण्डको बेवास्ता गर्न र संवैधानिक प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी आफूखुशी (Doctrine of Pleasure)

को आधारमा कारवाही गर्न वा पदमुक्त गर्न मिल्दैन। यी समग्र पक्षबाट हेर्दा यी रिट निवेदकको हकमा गरिएको निर्णयबाट न्याय परिषद्को निर्णय क्षमता र विश्वसनीयता (Credibility) माथि गम्भीर प्रश्न चिन्ह खडा भएको छ। आगामी दिनहरूमा न्यायपरिषदले यसतर्फ गम्भीरतापूर्वक र संवेदनशील भएर पर्याप्त ध्यान दिने छ भन्ने कुरामा यो इजलास विश्वस्त छ। किनभने एउटा कसूर वा आरोपको विषयमा कारवाही, जाँचबुझ र स्पष्टीकरण माग गरी अर्को आधार र कसूरमा पदमुक्त गर्ने निर्णय निःसन्देह स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तप्रतिकूल, आत्मपरक एवं स्वेच्छाचारी निर्णय हुन जान्छ। यस्तो निर्णय न्यायपूर्ण नहुनुको अतिरिक्त न्यायाधीशहरूको मानसिकतामा यसले नकारात्मक प्रभाव पार्ने र त्यसबाट सम्पूर्ण न्याय व्यवस्थामा घातक असर पर्ने कुरातर्फ न्यायपरिषद् सजग र संवेदनशील हुनुपर्ने देखिन्छ।

२६. अतः माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएका आधार कारणहरूबाट रिट निवेदक चित्रदेव जोशीलाई जिल्ला न्यायाधीशको पदबाट मुक्त गर्न तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराज समक्ष जाहेर (सिफारिश) गर्ने गरी न्यायपरिषद्बाट मिति २०६२।१०।२३ मा भएको निर्णय तत्काल प्रचलित नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) र न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४, ४क, ५, ६, र दफा ८ को विपरीत एवम् स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्त समेतको बेवास्ता गरी भए गरेको देखिँदा उक्त निर्णय र कामकारवाही त्रुटिपूर्ण देखिन आयो।

२७. अब निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन? भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (घ) अर्थात् खराब आचरण गरेको भनी निवेदक उपर जाँचबुझ समितिमाफत् जाँचबुझ गराई सोही विषयमा निजसँग स्पष्टीकरण माग गरिएको तर यी निवेदकको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएको भन्दै सो ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) अर्थात्

कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने आरोप समेत लगाई रिट निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण रहेको भनी माथिका प्रकरणहरूमा सविस्तार विवेचना गरिसकिएको छ ।

२८. निवेदकलाई जिल्ला न्यायाधीशको पदबाट पदमुक्त गर्ने गरी मिति २०६२।१०।२३ मा भएको न्याय परिषद्को निर्णयका आधारमा पदमुक्त गरिएको भनी सर्वोच्च अदालतबाट निवेदकलाई मिति २०६२।१२।६ को पत्र दिइएको देखिन्छ । माथिका प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णय कानूनसम्मत नभएकोले सो निर्णय र सोहीअनुसार दिइएको २०६२।१२।६ को पत्र कायम रहन नसक्ने गरी अस्तित्वहीन भइसकेको छ । यस्तो अवस्थामा न्याय परिषद्को उक्त मितिको निर्णय र सर्वोच्च अदालतको उक्त मितिको पत्रलगायतका सम्पूर्ण निर्णय र कामकारवाही कानूनी त्रुटिपूर्ण भई बदरभागी भएकाले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गर्ने गरी यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहले व्यक्त गर्नु भएको राय मनासिव देखिँदा सोही राय कायम हुन्छ ।

२९. अब निवेदकलाई न्यायपरिषद्को मिति २०६२।१०।२३को निर्णयबाट कुनै प्रतिकूल असर नपर्ने गरी ससम्मान र यथाशीघ्र न्यायाधीश पदमा पुनर्वहाली गर्नु गराउनु भनी न्याय परिषद्, न्यायपरिषद् सचिवालय र सर्वोच्च अदालत समेतका नाममा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको प्रतिलिपि समेत साथै राखी यसको जानकारी र कार्यान्वयनको लागि सर्वोच्च अदालतको रजिष्ट्रार, न्यायपरिषद् र न्यायपरिषद् सचिवालयलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.प्रकाश वस्ती

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

संवत् २०६९ साल भदौ १४ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८८५८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
फौ.पु.नं. ०६८-CR-०७८८
फैसला मिति: २०६९।१२।३४

मुद्दा : मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ।

पुनरावेदक वादी: क कुमारीको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: उदयपुर जिल्ला रामपुर ठोक्सिला
गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने ज्योति राई

- सर्वोच्च अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारलाई क्रमशः हलुका गर्दै लैजाने विधायिकाको मनसाय रहेको तथ्य विधायिकी इतिहासबाट स्पष्ट देखिएको अवस्थामा विधायिकाको उक्त मनसायविपरीत हुने गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को व्यवस्थाको प्रयोग गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६७ द्वारा संशोधित न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्थाअनुसार शुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीबाट तीन वर्षभन्दा कम सजाय गरेको र पुनरावेदन अदालतले सो सजाय उल्टी वा केही उल्टी गरेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलाउपर यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- पुनरावेदन अदालतबाट वादी र प्रतिवादीहरूमध्ये ज-जसको हकमा एकैपटक फैसला भएको छ सो आधारमा एकैचोटि फैसला भएकाको हकमा यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने र नलाग्ने निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ भन्ने न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ को मनसाय भएकाले भविष्यमा के कस्तो होला भन्ने अनुमानको आधारमा अमुक प्रकारको निष्कर्ष निकाल्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१)(ख), (ग) र (२)
- न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ को दफा १३(१)(क), (ख) र (५)(क)
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख), १५(१)(च)
- अ.बं.१९० नं.

(विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षको गोपनीयता कायम राख्ने सम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाका जाहेरवाला/पीडितको वास्तविक नाम परिवर्तन गरिएको छ । निजको वास्तविक नाम र ठेगानासहितको यथार्थ विवरण सिलबन्दी गरी छुट्टै खाममा मिसिलसाथ राखिएको छ ।)

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार रहेको छ:-

म घरमा बसी आफ्नो घरायसी काम गरिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी ज्योति राई निजको मामाको घरमा आएको बेला मसँग चिनजान भई तिमीहरू यहाँ यसरी बस्नुभन्दा विदेशमा ज्यादै खाँचो छ, केही काम गरेर बस्नुपर्छ । मसँग विदेश पठाउने मान्छे छ । म तिमीलाई विदेश पठाइदिन्छु भनी राहदानीसमेत निज प्रतिवादीले नै पैसा लगाई बनाई दिई मलाई विभिन्न प्रलोभन देखाई निज प्रतिवादीले नै मलाई भ्राताको काँकडभित्तासम्म पुऱ्याई त्यहाँबाट अपरिचित मानिसहरूको जिम्मा लगाई निज फर्किआएको र ती मानिसहरूले भारतको बम्बई हुँदै विदेश पठाउने सिलसिलामा मलाई जबरजस्ती यौन दुर्व्यवहार गर्ने गरेको र महिना मरेपछि पैसा माग्दा तँलाई मैले नेपालबाट किनेर ल्याएको भनेकोले मलाई बेचेको रहेछ, भन्ने कुरा थाहापाई म त्यहाँबाट भाग्न उम्कन सफल भई नेपाल आई यो जाहेरी दरखास्त पेश गर्न आएकी छु । निज ज्योति राईउपर कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको क कुमारीको जाहेरी दरखास्त ।

म आफ्नो घरमा घरायसी काम गरी बस्दै आएकीमा प्रतिवादी ज्योति राईसँग चिनजान भयो । चिनजान भई कुराकानी गर्दै जाँदा प्रतिवादीले म मान्छे विदेश पठाउने काम गर्छु । एजेण्ट हुँ तिमी जस्तो धेरै महिलालाई विदेश पठाई सकेकी छु भनेकी र तपाईंलाई पनि दुःख नै रहेछ राहदानी बनाउनुहोस् म विदेश पठाइदिन्छु भनेकीले मसँग राहदानी बनाउने पैसा छैन भनी मैले भनें । त्यसपछि राहदानी पनि म आफ्नो खर्च लगाई बनाइदिन्छु भनी मलाई रु.५,०००/- समेत निजले नै लगाई जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट राहदानीसमेत बनाई दिई भ्राताको काँकडभित्तासम्म पुऱ्याई त्यहाँबाट मलाई प्रेम अधिकारीले भेटी त्यहाँबाट मलाई राती नै मैले नचिनेको अपरिचित २ जना केटाहरूलाई जिम्मा लगाई निजहरूले मलाई भारतको बम्बईमा लगी त्यहाँ केही दिन राखी त्यहाँबाट भीसा आयो भनी मलाई त्यहाँबाट प्लेनमा चढाई विदेश कुवेत पठाई दिए । कुवेतमा पनि मैले विभिन्न दुःख भोग्नु

पय्यो । मलाई त्यहाँ विदेशी केटाहरूले जवर्जस्ती यौन दुर्व्यवहार गर्ने गर्थे । नमान्दा तँलाई माछौं भन्ने गर्थे । यस्तैमा दिन बिताउँदै महिना मरी सकेपछि साहूसँग तलब माग्दा तलाई मैले नेपालबाट किनेर ल्याएको हुँ भनी भनेकोले म यहाँ बेचिएर आएकी रहेछु भन्ने कुरा थाहा पाई म त्यहाँबाट भाग्न उम्कन सफल भई नेपाल आएकी हुँ । यसरी निज प्रतिवादीले मलाई विक्री गरी विदेश पठाएकी हुन् भन्ने व्यहोराको पीडित क कुमारीको बयान ।

जिल्ला उदयपुर, त्रि.न.पा. वार्ड नं. २ स्थित पूर्वमा पिपलचौक, पश्चिममा अग्नी यातायातको काउण्टर भएको घर उत्तरमा तीर्थ श्रेष्ठको होटल घर, दक्षिणमा मिलन होटल यति चारकिल्लाभित्र भएको सडकमा ज्योति राई हिँडिरहेको अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरी निजको शरीर तलासी गर्दा Airtel लेखिएको ८९९५१०००००६१४९०३८ र १८९९१९२०८१०१५६४६३८ नं. भएको २ वटा सीमकार्ड ५२२९३४०५५ नं. को ज्योति राईको नागरिकता प्रमाणपत्र २३६९४६३ नं. को राहदानी बुक र बाहिर Person alplanma लेखिएको पूरा पाना ५६ भएको आधा पाना ६ वटा भएको लम्बाई ७ ईञ्च चौडाई ३ ईञ्च २ सुता भएको फोन डायरी समेत बरामद भएको भन्ने व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

म आफ्नो सानुबुवा तथा सानीआमाको घरमा भेटघाट गर्न गएको अवस्थामा सानीआमाले चिनजान गराई बाहिर विदेशबाट आएकी हो भनेकीले निज क कुमारीसँग चिनजान भएको हो । त्यसपछि निजले मलाई बारम्बार भेट गरी मलाई पनि रोजगारीको लागि विदेश जसरी भए पनि पठाइदिनु घरमा आर्थिक अवस्था कमजोर छ भनेकीले मैले पासपोर्ट चाहिन्छ भने । निजले पैसा छैन पासपोर्ट बनाउने भनेकोले मैले पासपोर्ट बनाउन रु.५,०००/- दिइएको हुँ । मैले कुवेतमा मासिक १०,०००/- नेपाली हुन्छ भन्दा निजले जसरी भए पनि मलाई पठाइदिनु भनेकीले निज जाहेरवालीको अनुरोधमा निज मिति २०६५।१२।१४ गते मेरो घर आएकीले मिति

२०६५।१२।१५ गते भापाको काँकडभिट्टा हुँदै भारतको मुम्बई लगी त्यहाँबाट १२।१३ दिनपछि निज जाहेरवालीलाई प्लेनमा चढाई विदेश कुवेत पठाएकी हुँ । निजको भीसा आउञ्जेल भारतको बम्बैको कोठामा राखी भीसा आएपछि मैले नै प्लेनको टिकट काटी निज जाहेरवालीलाई कुवेत पठाई म नेपाल आएकी हुँ । पछि जाहेरवाली आफ्नो कारणले २०६६ साल आषाढ महिनामा कुवेतबाट फर्की आएकी हुन् । निजलाई मैले कुनै पनि कारणले विक्री गरेको होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी ज्योति राईको बयान ।

जाहेरवाली विदेश जानुभन्दा अगाडि निज विदेश जाँदैछिन् भन्ने कुरा हामीलाई केही थाहा भएन । पछि निज जाहेरवाली विदेश जान भनी गाउँबाट गइसकेपछि विदेश कुवेत गएकी छिन् भन्ने कुरा गाउँ घरमा हल्ला भएपछि थाहा पाएको हो । २।३ महिनापछि जाहेरवाली विदेशबाट फर्की आएपछि निजसँग बुझ्दा मलाई प्रतिवादी ज्योति राईले नै पैसा लगाई राहदानी बनाई दिई विदेश जाउँ पैसा कमिन्छ भनी निजले नै मलाई भापाको काँकडभिट्टा पुऱ्याई निज प्रतिवादी फर्किएकी र त्यहाँबाट निजले मलाई अपरिचित केटाहरूलाई जिम्मा लगाई पठाएकीमा निजहरूले मलाई भारतको बम्बईको वाटो कुनै विदेश कुवेत गएकीमा त्यहाँ मलाई विदेशी केटाहरूको जवर्जस्ती यौन दुर्व्यवहार गर्ने गरेको, गर्न नदिए तँलाई माछौं भनी विभिन्न धाक धम्की दिएर यौन दुर्व्यवहार गर्न बाध्य बनाउने, महिना मरेपछि साहूसँग पैसा माग्दासमेत तँलाई मैले किनी ल्याएको हुँ भनेपछि म बेचिएर आएकी रहेछु भन्ने कुरा थाहा पाई त्यहाँबाट भाग्न उम्कन सफल भई नेपाल आएकी हुँ भनी जाहेरवालीले सुनाएपछि थाहा पाएका हौं । यदि निज जाहेरवालाले यस्तो व्यवहार सहनु भोग्नु नपरेको भए आफ्नो इज्जतमा दाग लाग्ने कुरा आफैँ गर्ने थिइनु होला । त्यसकारणले निज प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई विक्री गरी विदेश पठाएकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

जाहेरवाली विदेश जाँदा हामीलाई केही थाहा भएन । विदेश पठाउँदा कस कसले पठाए थाहा भएन । २३ महिनापछि जाहेरवाली घर फर्की आएपछि घटना सम्बन्धमा बुझ्दा प्रतिवादीहरूले जाहेरवालीलाई विदेश जाऊँ पैसा कमिन्छ भनी प्रतिवादी ज्योति राईले राहदानीसमेत आफ्नै पैसा लगाई बनाई दिई निज ज्योति राईले नै काँकडभित्तासम्म पुऱ्याई त्यहाँ प्रतिवादी प्रेम अधिकारीलाई भेटी निजहरूले २ जना अपरिचित केटाहरूको जिम्मा लगाए, त्यसपछि म भारतको बाटो हुँदै विदेश कुवेत गएकोमा त्यहाँ अनैतिक यौन दुर्व्यवहार भोग्नु परेको र साहसँग पैसा माग्दा तँलाई मैले किनेर ल्याएको भनी भनेपछि अनेक तरहले भाग्न उम्कन सफल भई फर्की आएका हुँ भनी जाहेरवालीले भनेपछि सुनी थाहा पाएका हौं । निज जाहेरवालीले विदेशमा त्यस्तो व्यवहार भोग्नु नपरेको भए आफ्नो इज्जतमा दाग लाग्ने कुरा गर्ने थिइनन् । प्रतिवादीहरूले जाहेरवालीलाई प्रलोभन देखाई विदेश पठाई विक्री गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्ने प्रायः एकै मिलानको दीपसेर राईसमेत जना ३ ले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट प्रतिवादी ज्योति राई र प्रेम अधिकारीले मिलेमतो र संलग्नतामा जाहेरवालीलाई विदेश पठाई दिने भनी घरबाट हिँडाई काँकडभित्ताबाट बम्बई भारतको बाटो हुँदै कुवेतसम्म लगी विक्री गरेको तथ्य प्रष्ट भएकोले निज प्रतिवादीहरू ज्योति राई र प्रेम अधिकारीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ३ विपरीतको कसूर अपराधमा ऐनको दफा १५(१)(क) बमोजिम सजाय गरिपाउन र ऐनको दफा १७ बमोजिम पीडित क कुमारीलाई क्षतिपूर्ति भराई पाउन समेतको माग दावी लिई प्रस्तुत भएको अभियोग पत्र ।

क कुमारी मेरो घरमा आई विदेश जाँदा कस्तो हुन्छ भनी मलाई सोधिन् । राम्रो हुन्छ भने मलाई पनि पठाइदिनु भनिन् । कन्ट्याक्ट गराई दिनु भनेकीले मैले कुवेतमा नेपालकै पश्चिमतिरको

मोहन दाई भन्नेसँग फोनमा कन्ट्याक्ट गराइदिएकी हुँ । मोहन भन्नेको यकीन नाम, थर, बतन थाहा भएन । म पनि पहिला कुवेत गई काम गरी आइसकेकी हुँदा कुवेतमै काम गर्दा चिनजान भएका भाउजू भन्ने लेडिज केटी मान्छे पनि छुट्टीमा घर आएकी हुँदा उनीसँगै साथ लगाएर जाहेरवालीलाई काँकडभित्ताबाट पठाइदिएकी हुँ । प्रेम अधिकारीसँग कुनै मिलेमतो छैन । बम्बई र कुवेतमा जाहेरवालासँग के कस्तो व्यवहार भयो मलाई थाहा छैन । म पनि यसरी नै विदेश गएकी थिएँ । मसँग कुनै त्यस्तो घटना भएन । मेरो बहिनी रोमा पनि विदेश ओमनमा छिन् । मैले जाहेरवालीलाई बेचबिखन तथा ओसारपसार समेत केही गरेको छैन । अभियोग दावी भूठा हो । कसको बनाइमा लागी जाहेरी दिए मलाई थाहा भएन । जाहेरवाली आफैँ आएर कर लगाएकीले मैले कन्ट्याक्टसम्म गरिदिएकी हुँदा अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ज्योति राईले मिति २०६७।१।२८ मा अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी ज्योति राईले जाहेरवाली पीडित क कुमारीलाई विदेशमा रोजगार लगाइदिन्छु भनी प्रलोभनमा पारी निजलाई बसेको ठाउँ उदयपुर चौदण्डी गा.वि.स.बाट भ्रूपाको काँकडभित्तासम्म पुऱ्याई भारतको बाटो हुँदै विदेश कुवेतसम्म लैजान अरुलाई जिम्मा लगाएको देखिएको तर निजले पीडितलाई यति फाइदा लिई विक्री गरेको तथ्य कुरा खुल्न नआएको अवस्था हुँदा निजलाई अभियोग मागदावीबमोजिम नै कसूर अपराध गरेको भन्न सकिने अवस्था रहेन । प्रतिवादी ज्योति राईले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४ को उपदफा २ को खण्ड (ख) बमोजिम कसूर अपराध गरेको देखिएकोले सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) को खण्ड (च) बमोजिम दुई वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । फरार रहेका अर्का प्रतिवादी प्रेम अधिकारीको हकमा मुलुकी ऐन, अ.व. १९० नं. बमोजिम मुलतवी राखी दिने ठहर्छ भन्ने शुरु उदयपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७।१।१२ गतेको फैसला ।

शुरुमा जाहेरवाली क कुमारीलाई मैले कुनै कारणले विक्री गरेकोसमेत होइन । निज आफ्नो स्वेच्छाले रोजगारीका लागि विदेश कुवेत गएको हुन् भन्ने कुरा अनुसन्धान तथा अदालतमा भएका कागजातले सरासर प्रमाणित भएको छ । अब जाहेरवाली क कुमारीले अदालतसमक्ष उपस्थित भई मिति २०६७।७।८ गते बकपत्र गर्दा प्रतिवादी निर्दोष रहेका छन्, जाहेरी व्यहोरा मेरो होइन, प्रतिवादी राम्रो चरित्र भएकी मानिस हुन् भनी किटानीरूपमा लेखाइदिएको अवस्था छ । जसलाई पीडित भनिएको हो सो पीडितले नै प्रतिवादी निर्दोष रहेको भनी अदालतमा स्वेच्छपूर्वक लेखिदिएको बकपत्रलाई प्रस्तुत मुद्दामा भरपर्दो प्रमाणको रूपमा मूल्याङ्कन गरिनु वाञ्छनीय हुन्छ । त्यस्तै अनुसन्धानकै क्रममा भैआएको वस्तुस्थिति मुचुल्कामा रहेका लक्ष्मी राई, नन्दकुमारी राई, शर्मिला राई, सुरेन्द्र राईले पनि अदालतमा उपस्थित भै बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले मानव बेचबिखन ओसारपसार समेत गरेका होइनन्, निर्दोष छन् । प्रतिवादीले अभियोग दावीबाट फुर्सद पाउनु पर्ने हो भन्ने व्यहोरा किटानीरूपमा लेखाइदिएको अवस्था हुँदा शुरुबाट अनायसै मानव शोषण गर्ने उद्देश्यले मैले कसूर गरेको ठहर्‍याई २ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्‍याई भएको मिति २०६७।९।१२ को फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त एवं फौजदारी न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएकोले उक्त फैसला बदर गरी मेरा प्रमाणहरूलाई बुझी सही मूल्याङ्कन गरी शुरुको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ज्योति राईको पुनरावेदनपत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा शुरु अदालतको फैसलाले वारदातको सत्यता र प्रतिवादीको संलग्नतालाई अस्वीकार नगरेको हुनाले वारदात प्रमाणित गर्ने सन्दर्भमा प्रमाणको थप जिकीर लिइरहनु पर्ने अवस्था छैन । पीडित जाहेरवालीले मौकामा दिएको जाहेरी र सम्मानीत अदालतबाट प्रमाणित भएको बयानमा प्रतिवादी ज्योति राईसँग चिनजान भएपछि म मानिस विदेश पठाउने काम गर्छु, तिमी जस्तै धेरै

महिलालाई विदेश पठाइसकेको छु, तिमीसँग राहदानी बनाउने पैसा छैन भने म आफैँ हाली दिउँला भनी विभिन्न प्रलोभन दिई राहदानी निजकै पैसामा बनाई नेपालको काँकडभिट्टा हुँदै बम्बै (भारत) पुर्‍याई त्यहाँ समेत यौन शोषण भई कुवेत पुगेकोमा त्यहाँका मालिक लगायतका विदेशी केटाहरूले जवरजस्ती यौन शोषण गरेका पैसा माग्दा तँलाई नेपालबाट किनेर ल्याएको हो भनी भन्ने गरेकोले आफू बेचिएको पक्का भई भाग्न उम्कन सफल भई नेपाल आएको हो भनी प्रतिवादीउपर किटानी रूपले आफू बेचिएको तथ्य खुलाई लेखाइदिएको मिसिल संलग्न प्रमाणलाई शुरु अदालतले अनदेखा गरी यौन शोषणमा मात्र सजाय गर्न मिल्ने स्थिति छैन । के कति रकममा पीडितलाई बेचिएको हो । पीडितले खुलाउन सक्ने पनि होइन । तसर्थ उल्लिखित आधारमा मात्र प्रतिवादीलाई कम सजाय गर्न मिल्दैन । प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान र अदालतमा भएको बयानमा पीडितलाई विदेश पठाइदिएको हो भनी स्वीकार गरेकी, बेच्ने उद्देश्य नभए विना कारण उनाउ व्यक्तिलाई रु.५,०००।- खर्च गरी पासपोर्ट बनाई विदेश नपठाइने र आफूलाई पैसा कमाउने माध्यम बनाउने प्रतिवादीलाई आफू नबेचिएको अवस्थामा मानव बेचबिखनको कसूरमा कारवाही गरिपाउँ भनी निवेदन गर्ने भन्ने तथ्य मानवीय स्वभावविपरीत पनि रहेको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ७(ग) अनुसार तर्कोचित रूपले अनुमान गर्नुपर्ने स्वाभाविक वास्तविकतालाई समेत अनदेखा गरी भावनात्मक र काल्पनिक विवरण उल्लेख गरी भएको शुरु फैसला प्रमाण मूल्याङ्कन समेतबाट त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर ।

पीडित जाहेरवाली क कुमारीले मिति २०६७।७।८ मा अदालतसमक्ष उपस्थित भई बकपत्र गर्दा निज प्रतिवादी निर्दोष हुन् प्रतिवादी निर्दोष भएकोले सजाय हुनुपर्ने होइन, जाहेरी दरखास्तमा भएको सहिछाप मेरो हो, व्यहोरा मेरो होइन भन्नेसमेत

व्यहोराको बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा पीडित एवम् जाहेरवाला एकै व्यक्ति भएको र निजको जाहेरी दरखास्त व्यहोराको सेरोफेरोमा नै प्रस्तुत मुद्दा चलेको अवस्थामा निजको अदालतसमक्ष भएको बकपत्रलाई प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यक्ष प्रमाण मान्नुपर्ने देखिन्छ। निजको उक्त बकपत्र मिसिल संलग्न अन्य कागजात एवम् प्रतिवादीको बयान समेतले समर्थन गरी रहेको देखिन्छ। यसर्थ उल्लिखित आधार कारणबाट प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (१) को खण्ड (च) बमोजिम दुई वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्‍याई शुरु उदयपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१।१२ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै प्रतिवादी ज्योति राईले सफाइ पाउने ठहर्‍यो। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाली क कुमारीले भूठा पोल उजूर गरी जाहेरी दिएको अवस्थासमेत विद्यमान रहे भएको देखिएकोले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २८ को उपदफा (२) को खण्ड (क) बमोजिम निजलाई रु.३,०००/- जरीवानासमेत हुने ठहर्‍यो भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६८।२।११ को फैसला।

जाहेरवाला (पीडित) ले अदालतमा आफ्नो जाहेरीविपरीत Hostile भई बकपत्र गरेको मात्र आधारमा प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६७ ले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) मा गरेको कानूनी व्यवस्थाअनुरूप प्रतिवादीलाई शुरुले २ वर्ष कैदको सजाय गरेउपर पुनरावेदन अदालतबाट सफाइ दिएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन लाग्न सक्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा

प्रस्तुत पुनरावेदनपत्र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २७ एवं अ.व. २७ नं. बमोजिम दरपीठ गरिएको छ, भन्ने यस अदालतका सहरजिष्ट्रारको मिति २०६८।८।२८ को आदेश।

सहरजिष्ट्रारबाट भएको दरपीठ आदेश बदर गरी पुनरावेदन पत्र दर्ता गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको निवेदनपत्र।

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को संशोधित दफा (१)(क) ले “तीन वर्ष वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुने मुद्दामा” सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गरेको छ। पुनरावेदन अदालतको फैसलाको टिपोट खण्डमा प्रतिवादीहरू ज्योति राई र प्रेम अधिकारी दुवै जनालाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा १५(१)(क) को सजाय माग गरिएको पाइन्छ।

उक्त दफामा २० वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था छ। प्रतिवादी प्रेम अधिकारी फरार रहेबाट निजको हकमा मुलतवी रही प्रतिवादी ज्योति राईलाई २ वर्ष कैद सजाय भएको शुरुको निर्णय पुनरावेदन अदालतले उल्टी गरी सफाइ दिएको पाइन्छ। सो फैसलाउपर नेपाल सरकारको तर्फबाट दायर हुनआएको पुनरावेदन यस अदालतबाट भएको कैदको सजायलाई आधार लिई पुनरावेदन नलाग्ने भनी दरपीठ भएको पाइयो। तर उक्त ऐनको दफा ९(१)(ग) मा विधिकर्ताले “फैसला” नभनी “मुद्दा” भनी शब्द प्रयोग गरेको छ। एउटै मुद्दाका अर्का प्रतिवादी प्रेम अधिकारीलाई तीन वर्षभन्दा बढी कैद भयो भने निजका हकमा पुनरावेदन लाग्ने र यी प्रतिवादी ज्योति राईका हकमा दोहोर्‍याई पाउन निवेदन लाग्ने उद्देश्य विधिकर्ताको हुनसक्तैन। ज्यानसम्बन्धी महलमा घटीमा तीन महिना र बढीमा जन्मकैद अर्थात् २० वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था रहेको छ। एउटै मुद्दामा विविध मागसहित र बेग्लाबेग्लै कैद सजायको माग गर्दै एउटै मुद्दा दायर हुन सक्दछ। यस्तो अवस्थामा गरिएको कैदलाई मापदण्ड बनाई कुनै प्रतिवादीको सर्वोच्च अदालतमा

पुनरावेदन र कुनैको दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन लाग्ने अवस्थाको परिकल्पना गरी विधिकर्ताले मिति २०६७/१२/१५ मा उक्त दफामा संशोधन गरी नयाँ प्रबन्ध गरेको अर्थ गर्न मिल्दैन । यस्तो व्याख्याले न्यायिक प्रक्रियामा जटिलतासमेत ल्याउनेछ । अभियोगको प्रकृतिबाट सानातिना मुद्दामा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन नलागोस् भन्ने विधिकर्ताको मनसायलाई अदालतले गर्ने सजायसँग गाँसेर हेर्न मिल्दैन । समग्र मुद्दाको प्रकृति हेर्दा ३ वर्ष वा सोभन्दा बढी सजाय, रु.२५,०००/- वा सोभन्दा बढी जरीवाना, रु.५०,०००/- वा सोभन्दा बढी बिगो भएको वा बिगो नखुलेको मुद्दामा शुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन सुन्ने अदालतले पुनरावेदनको रोहमा निर्णय गर्दा केही वा पूरै उल्टी भएको देखिन्छ भने यस प्रकृतिका मुद्दामा पुनरावेदन नै लाग्ने भएबाट यस अदालतका सहरजिष्टारको उक्त आदेश बदर गरिदिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको मिति २०६८/१२/७ को आदेश ।

यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको उपरोक्त आदेशबमोजिम प्रस्तुत पुनरावेदनपत्र दर्ता भई निर्णयार्थ पेश हुनआएको रहेछ ।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले न्याय प्रशासन सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६७ द्वारा संशोधित न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) को खण्ड (ग) को प्रावधानअनुसार प्रस्तुत मुद्दामा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन नै लाग्ने हो । दुई वा सोभन्दा बढी प्रतिवादी भएको एकै मुद्दामा प्रतिवादीहरूलाई भिन्नाभिन्नै सजाय हुनसक्ने हुँदा मातहत अदालतबाट भएको सजायलाई आधार मानी एउटै मुद्दामा कसैको पुनरावेदन लाग्ने र कसैको पुनरावेदन नलागी दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन लाग्ने भनी उक्त संशोधित व्यवस्थाको अर्थ गर्दा त्यसले न्यायिक प्रक्रियामा जटिलता उत्पन्न हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाला (पीडित) ले आफ्नो जाहेरीविपरीत

अदालतमा गरेको Hostile बकपत्र मात्रको आधारमा प्रतिवादीलाई अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिने ठहऱ्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदावीअनुसार सजाय हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी सर्वप्रथम प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भएको फैसलाउपर यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने विषय नै निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आएको छ ।

पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशउपर यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने अवस्थाहरूको बारेमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ मा व्यवस्था भएको पाइन्छ । सो दफामा रहेको प्रावधान निम्नानुसार छः-

सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने: (१) पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशउपर देहायका मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्नेछः-

- (क) पुनरावेदन अदालतले शुरु कारवाही र किनारा गरेको मुद्दा,
 - (ख) दश वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय भएको मुद्दा, र
 - (ग) तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय, पच्चीस हजार रुपैयाँ वा सोभन्दा बढी जरीवाना, पचास हजार रुपैयाँ वा सोभन्दा बढी बिगो भएको वा बिगो नखुलेको मुद्दामा शुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदनको रोहमा निर्णय गर्दा केही वा पूरै उल्टी भएको मुद्दा ।
- (२) सर्वोच्च अदालतमा साधक जाहेर भएको मुद्दामा पनि पुनरावेदन लाग्न सक्नेछ ।

२. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ मा वर्णित उपरोक्त व्यवस्थाहरूमध्ये खण्ड (ख) र (ग) तथा उपदफा (२) मा प्रयुक्त “भएको” र “गरेको” भन्ने शब्दहरूको सूक्ष्म विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन्छ। सो “भएको” वा “गरेको” भन्ने शब्दले “अदालतबाट भएको” भन्ने अर्थ सूचित गर्ने हुँदा खण्ड (ख) को सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालतले दश वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय “गरेको” अवस्थामा र खण्ड (ग) को सन्दर्भमा शुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीले तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय “गरेको” वा पच्चीस हजार रुपैयाँ वा सोभन्दा बढी जरीवाना “गरेको” वा पचास हजार रुपैयाँ वा सोभन्दा बढी बिगो भएको वा बिगो नखुलेको मुद्दामा पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदन सुनी निर्णय गर्दा शुरु तहको निर्णय केही उल्टी वा पूरै उल्टी “गरेको” अवस्थामा मात्र पुनरावेदन अदालतको निर्णयउपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्नसक्ने देखिन्छ।

यस सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने अवस्थाहरूको बारेमा विगतदेखि हुँदैआएका विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दै विधायिकी इतिहाससमेतको आधारमा उपयुक्त निष्कर्षमा पुगनुपर्ने देखिनआएको छ।

३. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) मा हाल रहेको कानूनी व्यवस्था न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६७ (नेपाल राजपत्र, खण्ड ६० मिति २०६७/१२/१५ अतिरिक्ताङ्क ३७ मा प्रकाशित) ले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ मा संशोधन गरी उक्त ऐनको दफा ९(१)(ग) मा भएको व्यवस्थाको सट्टा गरेको नयाँ व्यवस्था हो। यो संशोधनद्वारा प्रतिस्थापित उक्त ऐनको दफा ९(१)(ग) मा “शुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदनको रोहमा निर्णय गर्दा केही वा पूरै उल्टी भएको मुद्दा” भन्ने प्रावधान रहेको थियो।

४. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ लागू हुनुभन्दा अघि प्रचलनमा रहेको न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ मा भएको यससम्बन्धी केही व्यवस्थाहरूको उल्लेखन र त्यसबारे विचार गर्नु पनि प्रासंगिक हुने देखिन्छ। पुनरावेदन लाग्ने अवस्थाको सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा १३ को उपदफा (१) को खण्ड (क) (ख) तथा उपदफा (५) को खण्ड (क) मा रहेको व्यवस्था निम्नानुसार रहेको पाइन्छ :-

पुनरावेदन: (१) दफा ९ अन्तर्गत जिल्ला अदालतले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशउपर देहायका मुद्दामा देहायका अदालतमा पुनरावेदन लाग्नेछ :-

- (क) भ्रगडा परेको वा दावा गरेको विषयको मोल बिगो पचास हजार रुपैयाँसम्म भएको मुद्दा वा पाँच वर्षसम्म कैद वा पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरीवाना हुने मुद्दा वा दफा ११ अन्तर्गत सजाय भएको मुद्दामा अञ्चल अदालतमा,
- (ख) खण्ड (क) मा लेखिएभन्दा बढी मोल बिगो भएको मुद्दा वा बढी कैद वा जरीवाना हुने मुद्दा वा विषयको प्रकृतिले बिगो खुल्न नसक्ने सामूहिक कुलो पानी, सन्धि सर्पन, गौचरसम्बन्धी मुद्दा वा तायदाती नआएको अंश मुद्दा वा नाता सम्बन्ध कायम गराई माग्ने विषयको मुद्दामा क्षेत्रीय अदालतमा।
- (५) क्षेत्रीय अदालतबाट फैसला वा अन्तिम आदेश भएको मुद्दामध्ये देहायका मुद्दामा मात्र सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्नेछ:-
 - (क) मृत्युदण्ड, सर्वश्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैदको सजाय हुने मुद्दा।

५. पुनरावेदनको विषयमा न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ का उपरोक्त व्यवस्थाहरू अध्ययन गर्दा हाल प्रचलित न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ ले गरेको भन्दा फरक व्यवस्थाहरू साविकको उक्त ऐनले गरेको देखिन्छ। उक्त ऐनका उपरोक्त व्यवस्थाहरूमा “...हुने मुद्दा” र “...भएको मुद्दा” भन्ने शब्दावलीहरू ठाउँ ठाउँमा प्रयोग भएका देखिन्छन्। “भएको” शब्दले “अदालतबाट भएको” भन्ने अर्थ जनाएजस्तै “हुने” शब्दले “कानूनले हुनसक्ने” अर्थबोध हुन्छ। उदाहरणका लागि उक्त ऐनको दफा १३(१) को (क) र दफा १३(५)(क) को व्यवस्थालाई लिन सकिन्छ। दफा १३(१)(क) मा “..... पाँच वर्षसम्म कैद वा पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरीवाना हुने मुद्दा” वाक्यांशको प्रयोग भएको देखिँदा पाँच वर्षसम्म कैद वा पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरीवाना हुनसक्ने भनी कानूनमा लेखिएको रहेछ भने अदालतबाट सोहीबमोजिम सजाय भएको भए पनि वा कम सजाय भएको भए पनि वा सजाय नगरी सफाई दिएको भए पनि फैसलाले भएको सजायलाई आधार नमान्ने हुनसक्ने सजायलाई नै आधार मानी पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसबाट पुनरावेदन गर्ने सन्दर्भमा वर्तमान न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ र पूर्ववर्ती न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ ले गरेका व्यवस्थाहरूमा सारभूत अन्तर रहेको देखिन आउँछ। न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ ले “कानूनले हुनसक्ने सजाय” को मापदण्ड निर्धारण गरी सोको आधारमा माथिल्लो अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने वर्तमान न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ ले “हुनसक्ने सजाय” को आधारमा नभई “अदालतबाट भएको फैसला (सजाय)” लाई मापदण्ड बनाई सोको आधारमा पुनरावेदन लाग्ने नयाँ व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

६. “हुनसक्ने सजाय” लाई मापदण्ड बनाई पुनरावेदन गर्न सकिने साविक न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ को व्यवस्था आफैमा व्यापक र माथिल्लो तहको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारलाई फराकिलो बनाउने प्रकृतिको रहेको देखिन्छ। यसको विपरीत “तल्लो

अदालतबाट भएको सजाय” लाई मापदण्ड बनाई पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको वर्तमान न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को व्यवस्थाबाट माथिल्लो अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार तुलनात्मक रूपमा संकुचित वा कम हुने देखिन्छ। न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ लाई न्याय प्रशासन ऐन २०४८ ले प्रतिस्थापन गरेको हो। अर्थात् विधायिकाले न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ लाई खारेज गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ जारी गरेको हो। पुनरावेदन गर्ने सम्बन्धमा साविक न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०३१ को दफा १३ मा प्रयुक्त “हुने” शब्दलाई नयाँ ऐनले निरन्तरता नदिएर “भएको” शब्द मात्र नयाँ ऐनमा प्रयुक्त भएको देखिँदा सर्वोच्च अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारलाई हलुका वा कम गर्ने र पुनरावेदन अदालतको क्षेत्राधिकारलाई सुदृढ र प्रभावकारी तुल्याउँदै सानातिना मुद्दाहरूमा पुनरावेदन अदालतको निर्णयलाई नै अन्तिम बनाउने उद्देश्य न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को रहेको भन्ने स्पष्ट देखिन्छ। यसै गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) को खण्ड (ख) मा पुनरावेदन अदालतबाट दश वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय भएको मुद्दा र खण्ड (ग) मा शुरु अदालत निकाय वा अधिकारीको निर्णय उल्टी वा केही उल्टी भएका सबै मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था रहेकोमा न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६७ ले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) मा संशोधन गरी पुनरावेदन अदालतले उल्टी वा केही उल्टी गरेका मुद्दाहरूमा पनि सबैमा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्न नसक्ने गरेको देखिएबाट सर्वोच्च अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार घटाउने र पुनरावेदन अदालतको क्षेत्राधिकारलाई सुदृढ गर्दै सानातिना मुद्दाहरूमा पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई नै अन्तिम बनाउँदै लैजाने विधायिकाको मनसाय रहेको भन्ने अबै स्पष्ट देख्न सकिन्छ। यसरी सर्वोच्च अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारलाई क्रमशः हलुका गर्दै लैजाने विधायिकाको मनसाय रहेको तथ्य विधायिकी इतिहासबाट स्पष्ट देखिएको अवस्थामा विधायिकाको उक्त

मनसायविपरीत हुने गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को व्यवस्थाको प्रयोग गर्न मिल्दैन ।

७. प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य हेर्दा प्रतिवादीहरू ज्योति राई र प्रेम अधिकारीले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(१)(क) को कसूर गरेको हुँदा निजहरूलाई ऐ.ऐनको दफा १५(१)(क) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी रहेको देखिन्छ । शुरु उदयपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७/११/१२ मा फैसला हुँदा प्रतिवादी ज्योति राईलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) को कसूरमा ऐ.को दफा १५ (१)(च) बमोजिम दुई वर्ष कैद गर्ने र अर्का फरार प्रतिवादी प्रेम अधिकारीका हकमा मुद्दा अ.बं.१९०नं. बमोजिम मुलतबी राख्ने गरी फैसला भएको देखिन्छ । उक्त फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी ज्योति राई दुबैको दोहोरो पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट शुरु फैसला उल्टी गरी प्रतिवादी ज्योति राईले अभियोग मागदावीबाट सफाइ पाउने गरी मिति २०६८/२/११ मा फैसला भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको प्रस्तुत पुनरावेदनपत्र परेको र पुनरावेदनपत्रको प्रकरण (६) मा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम पुनरावेदन गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यस अवस्थामा माथि गरिएको विश्लेषणअनुसार न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन २०६७ द्वारा संशोधित न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्थाअनुसार शुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीबाट तीन वर्षभन्दा कम सजाय गरेको र पुनरावेदन अदालतले सो सजाय उल्टी वा केही उल्टी गरेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलाउपर यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने देखिन आउँदैन ।

८. एकजना प्रतिवादीको हकमा मुद्दा मुलतबीमा रहेको हुँदा प्रस्तुत पुनरावेदनपत्र दर्ता नभएको अवस्थामा पछि निजको हकमा मुद्दा मुलतबीबाट जागी फैसला

भएपछि पनि पुनरावेदन गर्ने सम्बन्धमा प्रक्रियागत जटिलता उत्पन्न हुन्छ भन्ने विद्वान सरकारी वकीलको जिकीर रहेको छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा, यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने सम्बन्धी न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ को व्यवस्था एउटा मुद्दामा भएका र एकै पटक फैसला नभएका सबै प्रतिवादीहरूका हकमा निरपेक्षरूपमा आकर्षित हुने व्यवस्था होइन । कुनै मुद्दामा रहेका प्रतिवादीहरू मध्ये फैसला हुन बाँकी प्रतिवादीका हकमा पछि फैसला हुँदा सो दफाबमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्नसक्ने नसक्ने जो स्थिति देखिन आउँछ, सोहीबमोजिम हुने नै हुन्छ । परन्तु पुनरावेदन अदालतबाट वादी र प्रतिवादीहरूमध्ये ज-जसको हकमा एकैपटक फैसला भएको छ सो आधारमा एकैचोटि फैसला भएकाको हकमा यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने र नलाग्ने निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ भन्ने उक्त दफाको मनसाय हो । भविष्यमा के कस्तो होला भन्ने अनुमानको आधारमा अमुक प्रकारको निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा पनि मुलतबी रहेको प्रतिवादीका हकमा पछि फैसला भएका अवस्थामा ठहरेबमोजिम पुनरावेदन लाग्ने वा नलाग्ने अवस्थाको निर्व्यौल उसैबेला हुने नै भएकोले प्रक्रियागत जटिलता उत्पन्न हुन्छ भन्ने विद्वान सरकारी वकीलको बहससँग सहमत हुन सकिने ।

९. अतः माथि गरिएको विश्लेषणअनुसार शुरु अदालतले दुई वर्ष कैद सजाय गरेको र पुनरावेदन अदालतले शुरु फैसला उल्टी गरी सफाइ दिने ठहर्‍याएको यी प्रतिवादी ज्योति राईका हकमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको सो फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) को संशोधित व्यवस्थाअनुसार वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्नसक्ने अवस्था नदेखिएकोले प्रस्तुत पुनरावेदनपत्र खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

संवत् २०६९ साल भदौ महिना १३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८८५९

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

२०६७-८८-१२८९

फैसला मिति: २०६९/११/२३

मुद्दा :- भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका अनुसन्धान अधिकृत डिल्लीरमण
आचार्यको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं महानगरपालिका-३१,
विनायकमार्ग कमलादी घर भै हाल नेपाल
वायुसेवा निगमको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा
कार्यरत सुगतरत्न कंसाकारको नाति देवर्त्त
कंसाकारको छोरा सुगतरत्न कंसाकार समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

अध्यक्ष मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की
सदस्य मा.न्या.श्री ओमप्रकाश मिश्र
सदस्य मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे

- सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयले
निगमले भुक्तानी दिनुपूर्व ऐनसँग बाकिने
विनियमको व्यवस्थाको ध्यानाकर्षण गरेको
नभै भुक्तानी दिएको महिना दिनपछि
पठाएको निर्देशनले भैसकेको भुक्तानीलाई
सहयोग गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- विमान खरीद गर्ने अभिप्रायले नै रकम पठाएकोमा
सार्वजनिक लेखा समितिले खरीद प्रक्रिया रद्द
गरेको भन्ने कारणले र प्रक्रिया अघि बढ्न
नपाएको भन्ने अभियोग भएपछि जहाज खरीद
गर्न ल्याउन वा पठाएको रकम फिर्ता प्राप्त
गर्ने कुरामा समेत नियन्त्रण गर्न नसक्ने ।

- प्रतिवादीको कारणले खरीद प्रक्रिया रद्द
भएको अवस्थामा बाहेक अन्य कारणले
भएको अवरोधको सम्बन्धमा जहाज
खरीदसम्बन्धी व्यवस्थापनमा संलग्न
व्यक्तिलाई कुनै रूपमा जिम्मेवार बनाउनु
युक्तिसंगत देखिन स स्नआउने ।

(प्रकरण नं.८)

- नेपाल वायुसेवा निगम कानूनबमोजिम गठन
भएको स्वायत्त संस्था भएकोले उसले आफ्नो
व्यावसायिक कारोवार सञ्चालन गर्दा
कानूनबमोजिम गर्न सक्ने र त्यस्तो व्यावसायिक
कारोवारलाई रोक्का गर्न नमिल्ने ।

- स्वायत्त संस्थाले कानूनबमोजिम करार गर्दछ
भने त्यस्तो करारको शर्तहरू निर्धारण गर्न,
सो परिपालना गर्न र कुनै पक्षले सो करारको
परिपालना नगरेमा सोउपर आवश्यक उपाय
अवलम्बन गर्नु त्यस्तो कानूनबमोजिम
संस्थापित संस्थाको स्वाभाविक कानूनी
अधिकार हुन्छ । त्यस्तो संस्थाले अन्य कुनै
व्यापारिक प्रतिष्ठानसँग व्यापारिक कारोवार
गर्दछ भने वा कुनै करारीय अनुबन्धमा
सामेल हुन्छ भने त्यो उसको अधिकारको
विषय बन्ने ।

- कस्तो करार गर्ने वा करारको शर्तहरू
कस्तो हुनुपर्छ भनी वाह्य जगतले वा
करारको पक्ष नै नरहेको वेसरोकारवाला
अन्य संस्थाले हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

- जहाज खरीद गर्ने भनिसकेपछि करारका
हरेक शर्तका सम्बन्धमा वार्ता गर्न र स्वीकृत
शर्तबमोजिम सञ्चालक समितिको निर्णय
गराउनु पर्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

- व्यापारिक प्रकृतिको काममा लगाउने तर
सरकारी नोकरसाही प्रकृतिको निर्णय प्रक्रिया
अवलम्बन गर्न लगाउने हो भने व्यापारिक
निपूणता आउँदै नसक्ने ।

- निगम सार्वजनिक चरित्र भएको संस्था भए पनि त्यसको प्रयोजन व्यापारिक प्रकृतिको सेवा प्रदान गर्ने भएको र तदनु रूप व्यापार प्रवर्धन गर्नुपर्ने हुनाले निगमको लागि एकजना सार्वजनिक उच्चमको व्यवस्थापकलाई जो चाहिने अख्तियार र लचकतासहितको निर्णय गर्ने प्रावधानको आवश्यकता पर्दछ । त्यस्तो जिम्मेवारी तोकिएको पदाधिकारीले लिएको निर्णयहरूको परिणाम आउन नदिई अग्रीम रूपमा अन्य संस्था वा निकायबाट अवरोध गर्ने हो भने सम्बन्धित निगमको काममा गरिने सीधा हस्तक्षेप अनुचित मात्रै होइन कि आपत्तिजनक समेत हुने ।
(प्रकरण नं. १६)
- किटानी सवैधानिक वा कानूनी व्यवस्था भएमा बाहेक व्यवस्थापिकाको संगठनभित्र तोकिएका समितिहरूले आफ्नो कार्यदेशबमोजिम कार्य गर्दा कार्यपालिका तहका अङ्गहरूमा सीधा हस्तक्षेप हुने गरी आदेश निर्णय गर्ने नभै व्यवस्थापिका अङ्गमार्फत् नै कुनै कुराको निर्देश पठाउनुपर्ने ।
(प्रकरण नं. १९)
- कसैको निजी प्राथमिकता वा अभिरुचीको निर्णयहरूबाट गरिने हस्तक्षेपमा प्रतिविम्बित भयो भने अरुको जवाफदेहिताको पालनाको सुनिश्चितता खोज्ने सार्वजनिक लेखा समिति जस्तो गरिमामय संस्थाको लागि सुहाउँदो हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं. २१)
- करारको कार्यान्वयनको सिलसिलामा सिर्जना हुने हरेक कामको लागि फौजदारी दायित्व बहन गर्ने गरी व्यक्तिगत उत्तरदायित्व बहन हुने विषय बनाउन हुँदैन र त्यसो गर्दा व्यवस्थापन गर्ने हरेक व्यवस्थापकको व्यवस्थापनको निर्णय गर्ने क्षमता नै प्रभावित हुन जाने ।
(प्रकरण नं. २३)
- खराब नियत, वदनीयतले अभिप्रेरित भै आफूलाई लाभ र सरकारी निकाय वा सरकारलाई नोक्सानी हुने गरी भ्रष्टाचारमा संलग्न भएको हुन वस्तुतथ्यले प्रमाणित हुनुपर्दछ । अन्यथा देखिन आएमा बाहेक पक्षहरूका बीचमा हुने कारोवारको विषयलाई लिएर भएको सम्झौता र सो सम्झौताको पालना गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि र प्रक्रियाअन्तर्गतको करारीय शर्त पालनाको विषयवस्तु भ्रष्टाचारको विषयवस्तु बन्न नसक्ने ।
- खराब नियत र भ्रष्टाचारमा संलग्न भएको भन्नलाई वस्तुतथ्यले अन्यथा देखिन आएमा बाहेक हरेक करारीय शर्तमा भ्रष्टाचारको आरोप लगाउन नहुने ।
(प्रकरण नं. २७)
- तर्कसंगत समाधान सम्बन्धित निकायले मौकामा दिन सक्नु पर्दछ । अन्यथा एउटा स्थापित परम्परा वा व्यवसायको सीमाभित्र लिइएको कुनै निर्णयको सम्बन्धमा पर्याप्त र भरपर्दो आधारवेगर गलत नियतकै आरोप लगाउने हो भने त्यस्तो पदाधिकारीको निर्णय क्षमता तथा जोखिम लिने क्षमता घट्न जान्छ जसबाट अन्ततः संगठन र समाजले नै नकारात्मक परिणाम भोग्नुपर्ने ।
- अधिकारप्राप्त अधिकारी वा निकायहरूले हमेसा कानूनसंगत र व्यावसायिक हिसावले सही निर्णय गर्नुपर्ने आमअपेक्षा भए पनि कोही कसैको कुनै निर्णयमा कुनै प्रशासनिक वा होशियारीसम्बन्धी कुनै त्रुटि औल्याउने वित्तिकै त्यसलाई आपराधीकरण गर्नु वा त्यस्तो गर्ने सोचले बढावा पायो भने अन्ततः सही नेतृत्व लिने व्यक्तिको पलायन हुने खतरा बढेर जाने ।
(प्रकरण नं. २८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
कृष्णप्रसाद पौडेल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाटः

अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ५८
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९ को दफा ३(१)(भ), १७
- सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ३, २६(२), ७५(२)
- आर्थिक विनियमावली, २०६५ को दफा २३६(१)(घ)
- नेपाल वायुसेवा निगमको विनियमको विनियम २३६(१)(ख) र (ग)
- संविधानसभा (व्यस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ११०, ११५, ११५(२)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठः विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६८।१।६ मा भएको फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पर्ने आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

नेपाल वायुसेवा निगमले खरीद गर्न लागेको Narrow body र Wide Body का जहाजहरू यहाँको विद्यमान बजारको हिसाबले बढी खर्चिलो हुने, कानूनी हिसाबले दुई कम्पनीको विमान राख्न नहुने र बोलपत्रमा त्रुटि हुने मूल्यको हिसाबले बढी मूल्य तिर्नुपर्ने देखिएकोले जहाज खरीद नगरी निजी क्षेत्रका जहाजहरूसँग साभेदारी गरी काम चलाउनु पर्ने भनी परेका बेनामे उजुरी र सार्वजनिक लेखा समितिले छानवीन गरिरहेकै बेला नेपाल वायुसेवा निगमले युरोपस्थित Airbus र Boeing Company सँग Agreement गरी बैना पठाएको र बैना पठाउनुपूर्व यसलाई तिर्न आवश्यक पर्ने रु.१३ करोड अमेरिकी डलरको बन्दोवस्त गर्नुपर्नेमा सोको जमानी सरकार

नबस्दै, कर्मचारी सञ्चयकोष तयारी नहुँदाकै अवस्थामा Boeing Company सँग प्रतिस्पर्धा गरेर Airbus सँग नगरी छनौट गरी Agreement गरी बैना समेत पठाएकोले अर्थ मन्त्रालयबाट जमानी प्रक्रिया अगाडि बढाउन नसकिने प्रतिक्रिया भएको र पठाएको पैसा फस्ने सम्भावना देखिएको भनी कान्तिपुरमा प्रकाशित लेखको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विस्तृत अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गरेको ।

नेपाल वायुसेवा निगमले खरीद गर्न लागेको विमान नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली, सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ अनुसार गरे गराएको हुँदा कानूनी त्रुटि छैन । नेपाल वायुसेवा निगमलाई चाहिएको जहाज खरीदको लागि सम्पूर्ण Business Plan, strategic Plan तथा RFP (Request for proposal) Document हरूलाई सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गराएपछि मात्र टेण्डर प्रक्रिया शुरु गरिएको हो । नेपाल सरकारले आ.व.०६५।६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं.१०२ मा निगमलाई २ ठूला जहाज खरीद गर्न वित्तीय स्रोतको लागि नेपाल सरकार जमानी बस्ने कुरा उल्लेख भएको र सञ्चयकोष ऋण दिन र अर्थ मन्त्रालय जमानी बस्न तयारी भैसकेको अवस्थामा जहाज खरीदको टेण्डर स्वीकृत गरिएको हो । छिटोको लागि खरीद प्रक्रिया र जमानी प्रक्रियालाई सँगसँगै लगेकोले बजेटको व्यवस्था नगरिकन टेण्डर स्वीकृत गरेको भन्न मिल्दैन । खरीद गर्न लागेको जहाजको लागि २०६३ सालमा नै Fleet Planning and Policy– A 15 year Vision को गुरुयोजना तयार गरेको थियो । सामान खरीद प्रक्रिया र विमान खरीद प्रक्रिया अलग छ । विश्वभरिनै विमान खरीद प्रक्रिया अर्कै छ, यसै कारणले २०६५।१२।२२ का दिन पुरानो विनियमावली संशोधन गरी कुनै प्रतिस्पर्धा समेत नगराई सोभै कम्पनीसँग वार्ता गरी contract Agreement गर्न सक्ने प्रावधान राखिएको हो । RFP (Request for proposal) को माध्यमबाट शिल्ड प्रस्ताव प्राप्त

गरी प्रतिस्पर्धा गराइएकोले प्रक्रियागत त्रुटि छैन । निगमको आर्थिक विनियमावली बमोजिम सञ्चालक समितिबाट जहाज खरीद गर्ने निर्णय भएपछि Lock up Money पठाउनु पर्ने प्रावधान बमोजिम Lock up Money पठाइएको हो । नियम विपरीत Lock up Money पठाएको होइन । सञ्चालक समितिबाट Airbus Company को प्रस्ताव स्वीकृत भएको छ । Airbus company को प्रस्तावमा ७,५०,०००।- अमेरिकी डलर Lock up Money बापत पठाउनु पर्ने र MOU (Memorandum of Understanding) गर्नुपर्ने अनिवार्य शर्त रहेको छ । Airbus को प्रस्तावको Page No 5 को clauses No 3.1.3 मा विमान डेलिभरीको समय तालिका clause No. 10 पूरा भए मात्र valid हुने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । clauses No 10 मा Lock up Money (वैना रकम) उक्त कम्पनीले प्राप्त गरेको हुनुपर्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । समयमा नै Lock up Money पठाएकाले निगमलाई ५८ करोड फाइदा भएको छ । कम्पनीले जनवरी २०१० मा मूल्यवृद्धि गरेको छ । Wide Body को हकमा समेत अन्तर्राष्ट्रियस्तरको बोलपत्र आवह्वान गरी विधिवत् ढंगले मूल्याङ्कन गरिसकेपछि मूल्य कायम गरिएको र सोलाई सञ्चालक समितिले खरीदको लागि निर्णय गरेकोले बोलपत्रमा पछि मूल्य राखेको होइन । ठूलो विमान र सानो विमानको प्रतिसीट मूल्य घटीबेसी हुने सम्बन्धमा हवाई व्यापारमा त्यस्तो फरक नपर्ने हुन्छ । ठूलो जहाजले धेरै घण्टा उडान भर्ने हुँदा सुविधाहरू धेरै राख्नु पर्ने र सानोले कम घण्टा उडान भर्नुपर्ने हुँदा सुविधा कम राखे पुग्ने हुँदा प्रतिसीट मूल्य घटिबेसी हुँदैन । बरु अब बढी हुन सक्ने हुन्छ । युरोपतर्फ उडान भर्दा निगमलाई घाटा पर्ला कि भन्नेतर्फ विचार गरेरै आगामी ५ वर्षभित्र नयाँ ६ वटा विमान खरीद गर्ने योजना रहेकोले निगमको विद्यमान संरचनालाई सुधार्दै जाने र ६० अर्ब व्यापारमा निगमले अहिले ४ अर्बमात्र लिएकोमा सो दरलाई बढाउदै लैजाने लक्ष्य रहेको छ ।

हवाई यातायातको उद्योगमा ठूला-ठूला कम्पनीले पनि एकै चोटी एकै दिनमा २०/२५ वटा विमान Delivery लिएर चलाउदैन । निगमको vision वा योजनामा पहिलो चरणको दुईवटा विमान डेलिभरी भैसकेपछि युरोपतिरको उडान सञ्चालनमा ल्याउने र युरोपतिरको उडान सञ्चालनमा आइसकेपछि ९ महिनादेखि १ वर्षको अन्तर पछि अर्को Wide Body को जहाज ल्याउने छ । युरोप र जापानको उडान sector बाट निगमलाई बढी लाभ हुन्छ । विमान खरीदको लागि Financial Closure नगरी Lock up Money पठाएको होइन । Financial Closure वितीय प्रवन्ध सम्बन्धमा कर्मचारी सञ्चयकोष, पर्यटन मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयमा करिब १६ महिनादेखि पत्राचार भैरहेको थियो । कर्मचारी सञ्चयकोषले कर्जा स्वीकृत गर्न सक्ने व्यहोरा अनुरोध छ, भनी लेखेको पत्र निगममा प्राप्त भएको, पर्यटन मन्त्रालयको स्मृतिपत्रमा पनि कर्मचारी सञ्चयकोषले रकम उपलब्ध गराउने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । अर्थ मन्त्रालयले कर्मचारी सञ्चयकोषबाट नेपाल सरकारले दिनुपर्ने जमानतको ढाँचा समेत माग गरेको थियो । यसरी प्रक्रियाहरू अगाडि बढिरहेको समेतको आधारबाट Lock up Money पठाएको हो । नेपाल सरकार जमानी नबस्ने भन्ने निर्णय भएको छैन । अब खरीद प्रक्रिया रद्द गरी Lock up Money फिर्ता लिन निर्देशन भएमा पहल गर्न म तयार छु । फिर्ता नभएमा निगमको नाममा वेरुजु हुनु पर्दछ । निगमको ५२ वर्षको इतिहासमा निगम भित्रको आन्तरिक स्रोतबाट जहाज खरीद गरेको कुनै उदाहरण छैन । निगमको आ.व. २०६६/०६७ को बजेटमा आफ्नै आन्तरिक स्रोतबाट दुईवटा विमान खरीदको लागि चाहिने Lock up Money को बजेट छुट्याइएको हुँदा Lock up Money पठाएको हो । विमान निर्माता कम्पनीहरूले Lock up Money नपठाएसम्म Delivery Date यकीन गर्न नसक्ने हुनाले २०१० सम्ममा एउटा भएपनि जहाज ल्याउने उद्देश्यले हतार हतार काम गरेको हो । तर Lock up Money पठाउने कार्यमा मेरो वदनियत छैन । Letter of Intend र

Lock up Money पठाउने काम सञ्चालक समितिको नभई व्यवस्थापनको हो । सार्वजनिक लेखा समितिले दिइएका निर्देशनहरूले सबै काम अर्थ मन्त्रालयलाई गर्न भनेको र अर्थ मन्त्रालयले लामो समयसम्म केही नबोलेकोले निगमलाई के गर्ने के नगर्ने भन्ने अन्त्यै भएको अवस्थामा आफ्नो धारणा पर्यटन मन्त्रालयमार्फत् पठाइएको हो । अर्थ मन्त्रालयले जमानी नबस्ने भनी हात भिक्नाले विमान खरीद प्रक्रिया अलमलमा परेको अवस्था हो । Wide Body जहाजको RFP Technical Specification सँग दुवै कम्पनी Airbus तथा Boeing सँग मिलेको भए तापनि दुवै प्रस्तावलाई विस्तृत रूपमा केलाएर प्रतिवेदन तयार पारिएको थियो । सार्वजनिक लेखा समितिबाट २०६६।६।२ मा ९ बुँदे निर्देशन जारी भएको र सोउपर आफ्नो धारणा प्रस्तुत समेत गरेको, तर ताहाँबाट हालसम्म विमान खरीद प्रक्रिया स्थगित गर्नु वा बन्द गर्नु भन्ने खालको निर्देशन नदिएकोले विमान खरीद कार्यक्रमलाई द्रुतगतिले अघि बढाएको हो । यसमा मेरो कुनै व्यक्तिगत स्वार्थ वा वदैनियत छैन । हालसम्म भएका विमान खरीद प्रक्रिया, प्रशासनिक, आर्थिक क्रियाकलापहरू मेरै निर्देशन र जानकारीमा भैरहेको हुँदा सम्पूर्ण निर्णयहरूको शतप्रतिशत जिम्मा लिन आफू तयार छु ।

मैले विमान खरीदको प्रक्रिया २०६५।८।२५ मा निगमकै का.मु. नायव महाप्रबन्धक गणेश ठाकुरको संयोजकत्वमा नौ सदस्यीय Preliminary consultation Committee गठन गरी शुरुवात गरेको हो । RFP Boeing र Airbus लाई Presentation गराएर व्यापक छलफल गरी प्राविधिक पक्ष तथा तथ्याङ्कको आधारमा तयार पारिएको हो । निजी हवाईसेवा कम्पनीहरूले पनि विमान खरीद गर्दा यसरी नै वैना रकम (Commitment Fee) को रूपमा भुक्तानी दिने गरेको पाइन्छ । ५ महिना सम्म सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशन अर्थ मन्त्रालयबाट निगममा प्राप्त भएको छैन । पछि निगमको राय, धारणा र प्रक्रिया उपलब्ध गराउन पर्यटन मन्त्रालयको पत्र प्राप्त भएको थियो । विनियमावली बमोजिम

२० करोडसम्मको कारोवारमा अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार मैले पाएको छु । तर Lock up Money यस अधिकारअन्तर्गत पठाएको होइन । यो सञ्चालक समितिको निर्णयबाट पठाएको हो । Wide Body विमानको मूल्य सम्बन्धमा थप वार्ता गरी मूल्य घटाउनु वान्छनीय हुने कुरा CAPA को प्रतिवेदनमा भएको हुँदा सो सम्बन्धमा वार्ता गर्न समेत सञ्चालक समितिले अधिकार प्रत्यायोजन गरेको हो । सञ्चालक समितिबाट जहाज खरीद गर्ने निर्णय भएपछि Lock up Money पठाउन पुनः सञ्चालक समितिबाट निर्णय गराउनु पर्ने जस्तो लाग्दैन । त्यसमा पनि निगमको विनियमावलीको नियम १८८ को (ख) अनुसार जतिसुकै रकमको मालसामान खरीद भएपनि सम्भौता मूल्यको १५ प्रतिशतसम्मको Variation Order कार्यकारी प्रमुखले स्वीकृत गर्ने व्यवस्था छ । यसबाट १० अर्बको विमान खरीदमा १.५ अर्ब सम्मको थप भुक्तानी दिन सञ्चालक समितिको स्वीकृति नचाहिने देखिन्छ । Lock up Money बापत पठाएको रकम ०.५५ प्रतिशत मात्र हो । ९ नोभेम्बर २००९ मा व्यवस्थापनको तर्फबाट सञ्चालक समितिसमक्ष लगाएको प्रस्तावमा Lock up Money पठाउन अधिकार माग गरिएकोमा सोउपर ३ नोभेम्बर २००९ मा सञ्चालक समितिबाट छलफल हुँदा वार्ता गर्न मात्र अधिकार दिइएकोमा विना अधिकार Lock up Money पठाएको भन्ने प्रश्नको सम्बन्धमा व्यवस्थापनबाट Lock up Money पठाउन स्वीकृति मागेकै हो । तर सञ्चालक समितिको बैठकको छलफलमा निगमको आर्थिक विनियमावली, २०६५ को विनियम २३६(१)(घ) बमोजिम सोभै Lock up Money पठाउने अधिकार व्यवस्थापनलाई भएकोले यस सम्बन्धमा सञ्चालक समितिले निर्णय नगरेको हो भन्ने समेत व्यहोराले प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म नेपाल वायुसेवा निगमको अर्थ विभाग अन्तर्गत फाईनान्सियल प्लानिङ्ग कन्ट्रोलमा कार्यरत छु । निगमले हाल खरीद गर्न लागेको विमानको

सम्बन्धमा मेरो विभागको कुनै संलग्नता छैन । जहाज खरीदसम्बन्धी भौचरमा मेरो दस्तखत छैन । त्यस समयमा का.मु.अर्थ निर्देशक माणिकमान बज्राचार्य बैंकक जानु भएको थियो । बैंकक जाने समयमा निजको विभाग पनि हेरी दिनु भनेकोले त्यस विभागको पनि काम हेर्ने गरेको थियो । जहाज खरीदसम्बन्धी कुनै त्रिफिङ्ग गर्नु भएको थिएन । मैले Lock up Money भुक्तानी गर्न निर्देशन दिएको छैन । आवश्यक कार्य गर्न भनी तोक लगाएकोसम्म हो । भुक्तानी भएको रकम पक्का गर्ने काम खर्च महाशाखाका कार्यवाहक अर्थ निर्देशक माणिकमान बज्राचार्यको हो । जहाज खरीद सम्बन्धी निर्णय भएको छ वा छैन भन्ने कुरा मलाई थाहा छैन । अर्थ मन्त्रालयबाट स्वीकृति पनि भएको छैन । साथै सार्वजनिक लेखा समितिले पनि स्वीकार गरेको छैन । रकम दिने सम्बन्धमा हिमालयन बैंकले सञ्चयकोषको जमानत मागेको थियो भने सञ्चयकोषले अर्थ मन्त्रालयको जमानत मागेको जानकारी मलाई थियो भन्ने समेत व्यहोराले प्रतिवादी मयूर शमशेर राणाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म नेपाल वायुसेवा निगमको खर्च महाशाखामा का.मु.उपनिर्देशक पदमा कार्यरत छु । Lock up Money पठाउँदाको भौचरमा परेको दस्तखत मेरो हो । उक्त दस्तखत निगमका कार्यकारी अध्यक्षको आदेशले गरेको हो । साथै रकम पठाउने कागजातमा नायव महाप्रबन्धक राजुबहादुर के.सी.ले कार्यकारी अध्यक्षको निर्देशन कार्यान्वयन गर्नु भनी र मयूर शमशेर राणाले आवश्यक कार्य गर्नु भनी लिखित निर्देशन दिएको आधारमा Airbus कम्पनीलाई Lock up Money पठाउने विषयको 4th November 2009 को पत्रमा Head of contracts Adm को तर्फबाट दस्तखत गर्ने र 20 Nov. 2009 को पत्रमा Contracts adm Director को तर्फबाट दस्तखत गर्ने व्यक्ति एउटै हुन् । विमान खरीद गर्न सञ्चालक समितिले 3 Nov. 2009 मा निर्णय गरेको छ । सञ्चालक समितिले विमान खरीद गर्ने निर्णय गरेपछि,

खरीदसम्बन्धी ईच्छापत्र (letter of Intend) जारी गरी Lock up Money भुक्तानी गरिनेछ भन्ने कुरा निगमको आर्थिक विनियमावलीको नियम २३६(१) (घ) मा व्यवस्था भएकोले सञ्चालक समितिको निर्णयको आधारमा Lock up Money बापतको रकम पठाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केशवराज शर्माले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म नेपाल वायुसेवा निगमको का.मु.अर्थ निर्देशक पदमा कार्यरत छु । मलाई RFP (Request for proposal) अनुसार मूल्याङ्कन गरी सोको तुलनात्मक विवरण तयार पार्न गठित उपसमितिको सदस्य बनाईएको थियो । उक्त उपसमितिले तयार पारेको RFP को आधारमा जहाज खरीद गर्ने प्रस्ताव पेश भएको थियो । मेरो भूमिका यति मात्र हो । Lock up Money मैले पठाएको होइन । तर पठाएको रकम आर्थिक विनियमावलीबमोजिम पठाए जस्तो लाग्छ । त्यसबखत म काम विशेषले बैंकक गएको हुँ । विमान खरीद गर्दा १० अर्ब रकम कर्मचारी सञ्चयकोषबाट ऋण प्राप्त गर्ने कुरा थियो । महाप्रबन्धक भन्दा कार्यकारी अध्यक्ष माथि हो । महाप्रबन्धकले पठाउन हुन्न भनेको भए पनि कार्यकारी अध्यक्षले भनेकाले रकम पठाएको हुन सक्छ भन्ने समेत व्यहोराको माणिकमान बज्राचार्यले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावलीबमोजिम Lock up Money पठाएको जस्तो लाग्छ । रकम पठाउँदा मेरो संलग्नता छैन । रकम निगमको आर्थिक विभागबाट पठाएको हो, संस्थागत विभागबाट होइन । Nov 3.-2009 मा निगमको सञ्चालक समितिले जहाज खरीद गर्ने सिफारिशलाई स्वीकृत गरेको छ । सञ्चालक समितिमा प्रस्ताव पठाउँदा म पनि संलग्न थिएँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान । सञ्चालक समितिको निर्णयानुसार Lock up Money पठाइएको हो । निगमको आर्थिक विनियमावली,

२०६५ को विनियम २३६ को उपदफा (६) बमोजिम निगम तथा विमान निर्माता कम्पनीबीच मिति 5 Nov.2009 मा भएको MOU को दफा ५.४ अनुसार Commitment Fee सम्म पठाइएको हो । उक्त रकम फसाउन नभै जहाज खरीद गर्न पठाइएको हो । प्रस्तुत रकम पठाउदा बजेटको व्यवस्था भए नभएको भन्ने विषयमा छलफल गर्नुपर्ने अवस्था नै सिर्जना भएन । Lock up Money सञ्चालक समितिको निर्णयको आधारमा कार्यकारी अध्यक्षको आदेशले पठाएको हो ।

सञ्चालक समितिको निर्णय एवं निगमको आर्थिक विनियमावलीमा प्रष्टसंग लेखिएको विषयमा मेरो सल्लाह र सहयोगको कुनै अर्थ रहदैन । Lock up Money बापत पठाइएको रकम Purchase Agreement हुँदाका वखत मिलाईने भनेको छ । विमान खरीद नभएमा यो रकम फिर्ता हुँदैन । MOU पक्षहरूका बीच mutual Understanding मा हुने सम्झौता हो । यसरी हुने सम्झौतामा एउटा पक्षको हात माथि र अर्को पक्षको हात तल पर्ने हुँदैन । मूल्य तोकी खरीद गर्न स्वीकृतको लागि छनौट भएको सञ्चालक समितिको 3, Nov-2009 को निर्णयको प्रतिलिपि यस आयोगमा पेश भैसकेको छ । MOU गर्न र Lock up Money पठाउने कार्यमा मेरो कुनै सहभागिता छैन । नेपाल वायुसेवा निगमको सञ्चालक समितिको २०६६।७।१७ को निर्णयले विमान खरीद गर्ने निर्णय गरेको छ । विमान खरीद गर्ने निर्णय भैसकेपछि Lock up Money पठाउन पुनः निर्णय गरी रहनुपर्ने देखिँदैन । MOU स्वीकृत भएपछि Lock up Money पठाउने बाटो खुल्छ । त्यसको लागि आर्थिक विनियमावलीको विनियम २३६ को १ (घ) ले प्रष्ट व्यवस्था गरेको छ । 1 Nov. 2009 को प्रस्तावमा व्यवस्थापनले वार्ता गरी टुंगोमा पुगी भुक्तानी दिन व्यवस्थापनलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने भन्ने प्रस्ताव गरिएको थियो । सो प्रस्ताव स्वीकृत गर्ने भनी सञ्चालक समितिले निर्णय गरिसकेको छ । आर्थिक विनियमावलीको विनियम २३६.(१)(घ) मा सञ्चालक समितिले

विभिन्न खरीदसम्बन्धी ईच्छापत्र जारी गरी Lock up Money व्यवस्थापनको तर्फबाट कार्यकारी अध्यक्षको आदेशले पठाएको छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजबहादुर के.सी.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म नेपाल वायुसेवा निगमको नायव महाप्रबन्धक (प्रा.) पदमा कार्यरत छु । जहाज खरीद प्रक्रियामा गठित विभिन्न चरणका समितिमा संयोजक एवं सदस्य समेत भई काम गरेको छु । जहाज खरीद गर्न नेपाल सरकारले आ.व.२०६५।०६६ को बजेटमा जमानी बस्ने व्यवस्था गरेको थियो । उक्त जमानी बस्ने भनिएको कार्य व्यवस्थापिका संसदबाट अनुमोदन भैसकेको छ । त्यसै अनुरूप जहाज खरीद गर्ने, ऋण रकम सञ्चयकोषले दिने निर्णय पनि भैसकेको छ । अर्थ मन्त्रालयका अर्थमन्त्री र सचिव तथा पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयका मन्त्री र सचिवज्यू बीच विभिन्न चरणमा बैठक भई सहमति भैसकेकोले बजेटको व्यवस्था नभएको भन्न मिल्दैन । पर्यटन वर्ष २०११ समेतलाई ध्यान दिई अधिकारप्राप्त अधिकारीको स्वीकृतिले सम्बन्धित विभागले Lock up Money पठाएको हो । Lock up Money कसैको प्रभावमा परी पठाएको होइन । प्रभाव पारेको छ भने नेपाल सरकारको योजनाले सकारात्मक प्रभाव पारेको छ । विगत २३ वर्षसम्म जहाज खरीद प्रक्रिया आउन सकेको थिएन । अहिलेको खरीद प्रक्रिया आ.व. २०६५।०६६ को बजेटले ल्याएको कार्यक्रम हो । Lock up Money पठाउँदा हामीले कुनै गल्ती गरेको छैन । सरकारी योजनाको आधारमा पैसा पठाएको हुँदा यो रकम असूल नभएमा सरकारले नेपाल वायुसेवा निगमलाई दिनु पर्दछ । २०६६।७।१७ मा सञ्चालक समितिले व्यवस्थापनलाई Further Process को लागि अधिकार प्रत्यायोजन भएकोले प्रत्यायोजित अधिकारको सीमाभित्र रही MOU विधिवत् रूपमा तयार पारी हस्ताक्षर भएको छ । Air Bus Company को प्रस्तावमा पनि Lock up Money को व्यवस्था भएकोले सञ्चालक समितिको स्वीकृति लिनु पर्दैन भन्ने

समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश ठाकुरले अधिकारप्राप्त अधिकारसमक्ष गरेको बयान ।

नेपाल वायुसेवा निगमको जहाज खरीद सम्बन्धमा २०६६।६।२२ गते निगमले तयार पारेको "हालको परिवर्तित पर्यटकीय वातावरणमा निगमको सेवामा वाइड बडी (Wide Body) विमानले गर्ने उडानको व्यापारिक उपादेयता अध्ययन प्रतिवेदन, २०६६" सबै निर्देशकहरूलाई वितरण गरी आ-आफ्नो राय पेश गर्ने भनिएको परिप्रेक्ष्यमा आफ्नो राय पेश गरेको हुँ । राय आफ्नो अनुभव र CAPA को प्रतिवेदनको आधारमा पेश गरेको हो । पहिले जोडा जहाजको अवधारणामा जानु पर्दछ । दोस्रो निगमको आर्थिक विनियमावलीमा प्रष्ट्याए भै सम्बन्धित विमान कम्पनीहरूसँग Negotiation गर्नु पर्दछ । Negotiation गरे नगरेको बारे मलाई ज्ञान भएन भन्ने समेत व्यहोराले गोवर्द्धन खड्काले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

निगमको सञ्चालक समितिको २०६६।७।१५ (आरोपपत्रमा २०६७।७।१५ उल्लेख भएको) को बैठकमा प्रस्ताव पेश हुँदा स्वीकृत भएको प्रस्तावकले प्रस्ताव गरेको मूल्यमा नबढाई सम्बन्धित पक्षसँग वार्ता गरी खरीद सम्झौता गर्न व्यवस्थापनले अधिकार माग गरेकोमा सो मा छलफल हुँदा "स्वीकृत प्रस्तावमा उल्लिखित मूल्यमा नबढाई सम्बन्धित पक्षसँग वार्तालाप गर्ने" सम्मको अधिकार व्यवस्थापनलाई प्रदान गरेको हो । सो भन्दा बढी अधिकार प्रदान गरेको छैन । विमान खरीद गर्ने प्रस्तावको लागि तय भएको मूल्याङ्कनको आधार प्रस्तावमा उल्लेख भएको विमानको मूल्य समेतको आधारमा विमान खरीदको लागि सिफारिश गर्ने भन्ने उपसमितिको सिफारिशको आधारमा विमान खरीद गर्ने निर्णय गरिएको हो । म सञ्चालक समितिमा प्रस्ताव आह्वान गरेको ६ महिनापछि मात्र नियुक्त भएको र मूल्याङ्कन प्रक्रिया शुरु भइसकेकोले त्यस बारेमा कुनै प्रश्न उठाइन । प्रस्ताव सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत भएको हो । व्यवस्थापनले त्यसको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा Lock

up Money पठाएको हुन सक्छ । Lock up Money पठाउने विषय विनियमावली मै स्पष्ट भएको व्यवस्था हो भन्ने समेत व्यहोराले रञ्जनकृष्ण अर्यालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मिति २०६६।७।१९ (26 Oct.2009) मा सञ्चालक समितिको बैठकले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २७ को उपदफा १ बमोजिम स्वीकृतिका लागि छनौट गर्ने मात्र निर्णय भएको हो । व्यवस्थापनको १ नोभेम्बर २००९ को प्रस्तावमा उल्लेख भएको Lock up Money भुक्तानी दिन व्यवस्थापनलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने प्रस्ताव सञ्चालक समितिमा पेश भएको तर सञ्चालक समितिले त्यो प्रस्तावमा कुनै निर्णय गरेको छैन । सञ्चालक समितिले विमान खरीदको लागि आवश्यक व्यवस्थाको लागि नेपाल सरकारको जमानतको लागि आवश्यक पहल तथा ताकेता गर्ने सञ्चालक समितिको ३ नोभेम्बर २००९ मा निर्णय भएकोले Lock up Money व्यवस्थापनले पठाउन मिल्दैन भन्ने समेत व्यहोराले सुखचन्द्र भाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

सञ्चालक समितिले एयरवस खरीद गर्न सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २७ को उप दफा १ बमोजिम स्वीकृतिका लागि छनौट गर्ने सम्म निर्णय भएको हो । निगमको विनियमावलीमा Lock up Money पठाउनको लागि छुट्टै व्यवस्था छ । त्यसमा सञ्चालक समितिले प्रवेश गरेका छैन । आर्थिक विनियमावली, २०६५ को विनियम २३६ (१)को ६ बमोजिम वित्तीय व्यवस्थाको यकीन गरेपछि मात्र समितिले निर्णय गर्ने हो । मेरो विचारमा रु.दश अर्बको रकमको Lock up Money एउटा पार्ट भएकोले समितिबाट निर्णय गरी पठाउनु पर्ने हो । अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारले जवरजस्ती Lock up Money पठाउन लगाएको भनी महाप्रबन्धक के.वि. लिम्बूले उल्लेख गरेको भन्ने सम्बन्धमा केही थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको नागेश्वर रायले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

सञ्चालक समितिले एयरवस खरीद गर्न सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २७ को उपदफा १ बमोजिम स्वीकृतिका लागि छनौट गर्नेसम्म निर्णय भएको हो । खरीद गर्ने निर्णय गरेका छैनौ । १ नोभेम्बर २००९ मा Lock up Money को प्रस्ताव आएको हो । तर सञ्चालक समितिले यस विषयमा कुनै निर्णय गरेको छैन । सञ्चालक समितिको निर्णय विना Lock up Money पठाउन मिल्दैन । वित्तीय व्यवस्थाको लागि कर्मचारी सञ्चयकोष तथा नेपाल सरकारको जमानतको लागि वारम्बार पत्राचार गरिएको छ । साथै आ.व.२०६५।०६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. १०२ मा पनि विमान खरीदको लागि नेपाल सरकार जमानत बसी दिने व्यवस्था गरेको छ भन्ने समेत व्यहोराको सन्ध्याकेशरी मानन्धरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

निगमले खरीद गर्न लागेको जहाजको सम्बन्धमा निर्देशकज्यूको आदेशमा मेरो युनिटका ईञ्चार्जले Lock up Money को भौचर तयार पार्न लगाएको हुँदा यु.एस. डलर ७,५०,०००।-को भौचर तयार पारेको हुँ । सञ्चालक समितिले सहमति दिएको वा नदिएको भन्ने बारेमा विभागीय प्रमुखले हेर्ने हो । रुजु गर्ने र एपुभड गर्ने काम सम्बन्धित विभागीय प्रमुख र ईञ्चार्जको नै हो । Lock up Money पठाएर कोही कसैले गल्ती गरेको भए माथिल्लो अधिकारीले गर्ने हो । जिम्मेवार अधिकारी पनि माथिल्लो अधिकारी नै हुनुहुन्छ । मेरो सहभागिता छैन भन्ने समेत व्यहोराले अञ्जु के.सी.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

म नेपाल वायुसेवा निगमको अर्थ विभागमा कार्यरत छु । अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरेपछि वीलअनुसार भुक्तानीको लागि भौचर तयार पार्ने काम गर्छु । Lock up Money को सम्बन्धमा विभागीय प्रमुखको निर्देशनबमोजिम भौचर तयार पारी स्वीकृतिको लागि पेश गरेको हो । Lock up Money पठाउन कसैको प्रभाव परेको छैन भन्ने समेत व्यहोराले पुष्पराज पोतेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

जहाज खरीद गर्नुपर्नेमा द्विविधा छैन । प्रक्रिया पुऱ्याएर किन्नु पर्छ । हाल खरीद गर्न लागेको जहाजमा नमिलेका प्रक्रियाहरू मध्ये सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २५(५) को व्यवस्थाविपरीत Financial Closure नगरी जहाज खरीद प्रस्ताव स्वीकार गरिएको छ । यस सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिको २०६६।९।१३ को निर्णय र २०६७।२।१० को अर्थ मन्त्रालयको निर्णय/ निर्देशनको आधारमा खरीद प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्दछ । जहाज खरीद प्रक्रियामा के के कुरा नपुगेका हुन् भन्ने सम्बन्धमा मैले यस आयोगमा पेश गरेको २०६७।२।१८ को निवेदन, २६ अक्टोबर, ५ नोभेम्बर, २००९ मा पेश गरेको रायमा उल्लेख गरेको छ । ३ Nov-2009 को सञ्चालक समितिको निर्णयमा वार्ता गर्न र Letter of Intent जारी गर्ने मात्र अधिकार दिईएको छ । Negotiation सञ्चालक समितिमा पेश गर्नुपर्नेमा पेश नगरी Lock up Money पठाएको देखिएको छ । प्रक्रिया नमिलेकोले रकम नपठाउन अर्थ निर्देशकलगायतलाई स्पष्ट निर्देशन गरेको हुँ । CAPA ले दिएको प्रतिवेदनको वेवास्ता गरिएको छ । Lock up Money बापतको रकम पठाउन प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षरूपमा सुगतरत्न कंसाकार, गणेश ठाकुर, राजबहादुर के.सी. ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, माणिकमान वज्राचार्य, मयूर शमशेर राणा, केशवराज शर्मा, पुष्पलाल पोते र प्रदीप त्रिपाठीको संलग्नता छ । निगमका कानूनी सल्लाहकार सीताराम तिवारीले २०६६।६।२९ मा दिएको ४ पानाको रायविपरीत पनि छ । त्यसैले अबको निकास भनेको बैना रकम (Lock up Money) फिर्ता गरी जहाज खरीदको लागि नयाँ प्रक्रिया शुरु गर्नु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराले कुलबहादुर लिम्बूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

नेपाल वायुसेवा निगमको सञ्चालक समितिबाट मिति २०६७।७।१७ मा एयरवस कम्पनीको जहाज खरीद गर्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएपछि व्यवस्थापनको तर्फबाट सो निगमका कार्यकारी अध्यक्षले अनधिकृत रूपमा वाइड बडी र न्यारो

बडी दुवै जहाजका लागि एयरवस कम्पनीसँग छुट्टा-छुट्टै Memorandum Of Understanding (MOU) मिति २०६६।७।१९ (5 Nov.2009)मा गरेको देखिएको छ। दुवै MOU हेर्दा MOU को 5.3 नम्बरमा Commitment Fee को सम्बन्धमा "in Consideration of Air Bus reserving for Nepal Airlines the Terms and Conditions Including the price Conditions stated in this MOU a non- refundable commitment fee in a amount U.S.D 250,000 for Narrow Body and 5,00,000 for Wide Body for the Aircraft. (The Commitment Fee) The commitment Fee shall be credited against the pre-delivery payment required upon signature of the purchase agreement (Which in the first pre-delivery payment) for the Aircraft. "यसरी Commitment Fee का बारेमा फिर्ता नहुने तथा वाध्यकारी हस्ताक्षर भएपश्चात् Air Bus Company बाट माग गरिएको Commitment Fee का सम्बन्धमा मिति २०६६।७।२० गते (6th Nov. 2009) कार्यकारी अध्यक्ष स्वयंले Director (Finance) लाई P/S Arrange to send commitment fee as per this request भनी ठाडो तोक लगाई अमेरिकी डलर 7,50,000 नेपाल वायुसेवा निगमको कोषबाट भुक्तानी भएको देखिएको, कार्यकारी अध्यक्षको ठाडो आदेशले Commitment Fee भुक्तानी हुन गएको र Purchase Agreement हुन नसक्दा उक्त रकम फिर्ता नहुने गरी Non- Refundable भनी MOU गरी सकिएको स्थिति रहेको तथा कार्यकारी अध्यक्ष सुगतर्त्न कंसाकारले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा सो रकम मैले आफ्नै आदेशले पठाएकोमा पूर्णरूपले जिम्मेवार छु भनी स्वीकार गरेको समेत तथ्यले सो रकम भुक्तानी गर्ने कार्यमा आदेशकर्ताको रूपमा सुगतर्त्न कंसाकारको मुख्य संलग्नता रहेको तथ्य प्रमाणित हुन्छ। ऋण तथा जमानत ऐन, २०२५ को दफा ४ को उपदफा (१) मा नेपाल सरकारले स्वीकृत विकास योजनामा समावेश भएका आयोजनाका लागि वा नेपाल वायुसेवा निगमको लागि नयाँ हवाई जहाज खरीद

गर्नको लागि कुनै संस्थालाई विदेशी सरकार वा एजेन्सी वा अर्को संस्थाबाट ऋण उपलब्ध गराउन र सो ऋणबापत जमानत दिन सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम नेपाल सरकारले जमानी बस्दा संस्थाले ऋण लिनुपर्ने कारण ऋण लिँदा हुने राष्ट्रिय हित र ऋण दिने विदेशी सरकार वा एजेन्सी वा संस्थासँग भएको सम्झौतामा तोकिएको समयमा ऋणको साँवा तथा व्याज चुक्ता गर्न सक्ने नसक्ने कुराको विचार गर्नुपर्छ भनी किटान र स्पष्टसाथ उल्लेख गरिनुको अतिरिक्त ऐनको दफा ६ मा यस ऐनबमोजिम नेपाल सरकारले लिएको ऋण वा दिएको जमानतको सम्झौतालाई यथाशीघ्र व्यवस्थापिका संसदसमक्ष राख्नुपर्छ भन्नेसम्मको किटानी व्यवस्था रहेको देखिन आयो। ऋण तथा जमानत ऐनको उपरोक्त प्रावधानको अधिनमा रहेर नेपाल सरकारले जमानत सम्बन्धी निर्णय गर्नुपर्ने, जमानत बस्दा आवश्यक शर्तहरू सहितको सम्झौता गरी उक्त सम्झौताको परीक्षण व्यवस्थापिका संसदले गर्ने समेतका कानूनी प्रावधानहरू औपचारिक रूपमा पूरा नभएसम्म नेपाल वायुसेवा निगमको वित्तीय प्रबन्ध (Financial Closer) नगरी खरीद प्रक्रिया स्वीकृत गरेको कारण समेतले नेपाल वायुसेवा निगमको जहाज खरीद गर्ने प्रस्ताव स्वीकृत गरेको सञ्चालक समितिको मिति २०६६।७।१७ को निर्णय सार्वजनिक लेखा समितिले अमान्य गरी दिएको विषयमा माथि विश्लेषण भैसकेकोले थप उल्लेख गरिरहनु परेन। यस्तो संवेदनशील तथा विभिन्न कानूनी र प्रक्रियागत तहहरू पार गरी जुटाउनु पर्ने वित्तीय स्रोतहरूको बारेमा बेवास्ता गरी आफूलाई अधिकार नभएको तथा सञ्चालक समितिको निर्णय बिना नै Commitment Fee पठाउने र अनधिकृत MOU गर्ने जस्ता निगमलाई आर्थिक व्ययभार वहन गराउने दुराशययुक्त र वदनियतपूर्वक कार्य निगमका कार्यकारी अध्यक्ष सुगतर्त्न कंसाकारबाट हुन गएको र त्यस्तो दुराशययुक्त, वदनियतपूर्वक, अनाधिकार, स्वेच्छाचारीपूर्ण कार्यबाट नेपाल वायुसेवा निगम

कोषबाट रकम समयमै खरीद सम्झौता नभए फिर्ता नहुने शर्तमा Air Bus Company लाई भुक्तानी गरी निगमलाई प्रत्यक्ष हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्यमा निज संलग्न रहेको देखिएको र निज कंसाकारको उक्त कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ र दफा ३(१) को खण्ड 'भ' अन्तर्गतको कसूरभित्र पर्ने देखिँदा commitment Fee बापत अर्थात् Lock up Money बापत पठाइएको अमेरिकी डलर ७५०,०००।-पठाइएको मितिको विनिमय दर रु.७६।५० का दरले हुन आउने रु. ५,७३,७५,०००। पाँच करोड त्रीयहत्तर लाख पचहत्तर) र सोमा फैसला हुँदाको मितिसम्म प्रचलित कानूनबमोजिम पाउने व्याज समेत नेपाल वायुसेवा निगमलाई कार्यकारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारबाट भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) को खण्ड (भ) मा उल्लिखित सजायका अतिरिक्त विगोबमोजिम जरीवाना हुनका साथै निज नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व रहेको सार्वजनिक संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अध्यक्ष भएकोले निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाउँ ।

नेपाल वायुसेवा निगमका का.मु.नायब महाप्रबन्धक राजुबहादुर के.सी., का.मु.नायब महाप्रबन्धक गणेश ठाकुर, संस्थागत विभागका का.मु. निर्देशक ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, अर्थ निर्देशक मयूर शमशेर राणा र खर्च महाशाखाका का.मु.उपनिर्देशक केशवराज शर्माको कामकारवाहीबाट कार्यकारी अध्यक्षको ठाडो दुराशययुक्त, वदनीयतपूर्वक तथा गैरकानूनी र अनधिकृत आदेशलाई तामेल गर्न प्रत्यक्ष सहयोग प्राप्त भै Airbus Company लाई Lock up Money बापत US\$ 7,50,000 अर्थात् रु.५,७३,७५,०००।-पाँच करोड त्रिहत्तर लाख पचहत्तर हजार) भुक्तानी हुन गई निगमलाई हानि नोक्सानी भई भ्रष्टाचारजन्य कसूर सिद्ध भएकोले निजहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आरोपपत्र ।

म Lock up Money पठाउने कार्यमा निगमका कार्यकारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारलाई सहयोग गर्ने मतियार होइन । निगमको नियमित कामको सिलसिलामा निगम सञ्चालक समितिले २०६६।७।१७ मा निगमको आर्थिक विनियमावली र सार्वजनिक खरीद ऐनअनुसार विमान खरीद गर्ने निर्णय गरेको रहेछ । कार्यकारी अध्यक्षले Airbus कम्पनीले 4 Nov-2009 मा पठाएको Invoice मा Director Finance लाई Arrange to send Commitment Fee as per as this request भनी 6 November - 2009 मा तोक आदेश गर्नु भएकोले मैले निर्देशक अर्थ विभागलाई अध्यक्षज्यूले यहाँलाई दिनु भएको निर्देशनअनुसार कार्यान्वयन गर्नु हुन भनी निर्देशन दिएको हुँ । सञ्चालक समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने पदाधिकारी भनेको कार्यकारी अध्यक्ष भएको र कार्यकारी अध्यक्षलाई Good Faith ले काममा सहयोग गरेको हो । निगमको अहित हुने काम गरेको छैन । निगमको आर्थिक विनियमावलीअनुसार कार्यकारी अध्यक्षले २० करोड सम्मको हदसम्म खर्च गर्न पाउनेमा १० अर्बको जहाज खरीद प्रक्रियामा नजरअन्दाज गरेको सम्बन्धमा १० अर्बको विमान खरीद गर्ने प्रस्ताव सञ्चालक समितिबाट २०६६।७।१७ मा स्वीकृत भएको छ । सो प्रस्तावमा Commitment Fee पठाउने कुरा पनि समावेश भएको छ । सञ्चालक समितिले स्वीकृत गरेको प्रस्तावलाई मैले अन्यथा भन्न मिल्ने होइन, कामको सिलसिलामा कार्यकारी अध्यक्षको आदेश नमानेको भए विभागीय कारवाही हुने थियो । Lock up Money लाई MOU, Non - Refundable भनिएको भए तापनि उक्त रकम विमान खरीद गर्दा निगमले तिर्नुपर्ने पहिलो किस्तामा नै गाभिने कुरा पनि उल्लेख छ । नेपाल वायुसेवा निगमले पठाएको Commitment Fee बापतको रकम डुबिसकेको छैन, फिर्ता नआउने पनि भनेको छैन । Airbus कम्पनीले ६ जनवरी २०११ मा लेखेको पत्रमा MOU को म्याद 31 March सम्म वढाउने, Commitment Fee बापतको रकम खरीद गरिने विमानको पहिलो

किस्तामा समायोजन गरिने, निगमलाई वित्तीय स्रोतको आवश्यकता परे एयरबसबाट कम्पनीले नै अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय स्रोतहरूसँग समन्वय राखी स्रोत जुटाई दिने व्यहोरा उल्लेख भएको छ। सो रकमले मूल्य वृद्धिलाई Lock गर्ने काम गरेकोले निगमलाई फाइदा पुगेको छ। जहाज खरीद प्रक्रिया उजुरी परेकाले अवरुद्ध भएको हो आरोपित कसूरबाट सफाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजबहादुर के.सी.ले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

म नेपाल वायुसेवा निगमको उपमहानिर्देशक पदमा कार्यरत छु। अर्थ विभाग हेर्ने अर्थ निर्देशक माणिकमान वज्राचार्य 2, November 2009 मा बैकक जानु भएकोले म निमित्त भै काम गर्दाको वखत Airbus कम्पनीलाई Lock up Money बापतको रकम भुक्तानी पठाउन कार्यकारी अध्यक्षज्यूले दिनु भएको आदेशमा मैले Acting Deputy Director expenses र Acting Director .dev लाई चार्टर्ड एकाउन्टेड कालाखेतीलाई सम्पर्क गरी बोर्डको निर्णय सम्बन्धित Air Bus कम्पनीसँग हस्ताक्षर भएको MOU आदि आवश्यक कार्यको लागि हेरी सुरक्षा अपनाएर कार्य गर्न निर्देशन दिएइको हो। Policy Matter को हकमा नायब महाप्रबन्धक, प्रशासनलाई सम्पर्क गर्ने र Director Finance लाई टेलेक्समार्फत् बैककमा जानकारी गराई वहाँको समेत जवाफ लिने भनी निर्णय गरेको छु। पछि, Corporate Department बाट Commitment Fee बापतको कागजात MOU र सञ्चालक समितिको 3 Nov, 2009 को निर्णय संलग्न गरी पठाएकोमा पत्रमा Acting Director expenses लाई नियमानुसार Deal गर्ने र सुरक्षा पनि अपनाउने भनी निर्देशनसम्म दिएको हो। मैले कुनै पनि भुक्तानीसम्बन्धी भौचरमा सही गरेको छैन। कार्यदेशमा खर्चसम्बन्धी काम पनि पर्दैन। Lock up Money पठाएको सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन। यसबाट मैले कार्यकारी अध्यक्षलाई Lock up Money पठाउने कार्यमा मतियारको भूमिका खेलेको देखिँदैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मयूर शमशेर राणाले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

म नेपाल वायुसेवा निगमको का.मु.नायब महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत छु। मिति २०६६।७।१५ मा सञ्चालक समितिसमक्ष ४ बुँदाको प्रस्ताव पेश गरेकोमा ३ बुँदाको प्रस्तावमा निर्णय भयो। Lock up Money पठाउने सम्बन्धमा आर्थिक विनियमावलीको नियम २३६(१)(घ) ले व्यवस्थापनलाई नै अधिकार भएको जानकारी गराइयो। म आफू अटो मोवाईल ईन्जिनियर समेत भएकाले विभिन्न कमिटीहरू मेरो संयोजकत्वमा बनी काम अगाडि बढिरहेको थियो। निगमको आर्थिक विनियमावलीकै प्रावधानबमोजिम जहाज खरीद गर्न ९ सदस्यीय समिति बनाई RFP तयार पारिएको हो। १४ सदस्यीय समिति Evaluation गर्न बनेको थियो। त्यस बमोजिम कम मूल्य पर्ने र निगमलाई उपर्युक्त हुने विमान छनौट गरी कार्यकारी अध्यक्षसमक्ष प्रतिवेदन पेश गरेको हो। मेरै संयोजकत्वमा बनेको समितिले MOU फाईनल गरेको छ। Air bus को प्रस्तावलाई निगमको सञ्चालक समितिले स्वीकृत गरेको छ। त्यो स्वीकृत प्रस्ताव नै MOU को रूप हो। स्वीकृत प्रस्तावमा जहाज खरीद कार्य अगाडि बढाउन Lock up Money भुक्तानी दिने व्यवस्था भएको हुँदा कार्यकारी अध्यक्षले Lock up Money बापतको रकम भुक्तानी दिएको हो। Lock up Money रकम दिने काम मेरो क्षेत्राधिकारभित्र पर्दैन र मेरो संलग्नता पनि छैन। रकम पठाउने कार्यमा मेरो कुनै पनि संलग्नता नभएको हुँदा आरोपित कसूरबाट सफाई हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश ठाकुरले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

म नेपाल वायु सेवा निगमको संस्थागत विभागको का.मु.निर्देशक पदमा कार्यरत छु। वोईङ्ग जहाज उडाउने Senior Captain भएको हुँदा के कुन जहाज ठीक भन्ने कुरा मेरो कार्यक्षेत्र र अध्ययनभित्र पर्दछ। त्यसै हैसियतमा Air Bus कम्पनीसँग भएको MOU मा हस्ताक्षर गरेको हुँ। टेण्डर डकुमेन्टभित्र नै MOU पर्दछ। सञ्चालक समितिमा पेश भएको प्रस्तावमा प्राविधिक व्यक्ति भएकाले प्राविधिक कुराको

लागि मेरो संलग्नता रहने भएकाले हस्ताक्षर गरेको हुँ । जहाजभित्र सिट कस्तो राख्ने, २ सिटबीचको अन्तर कति राख्ने, वाथरुमका ढोका के-कस्ता राख्ने जस्ता प्राविधिक कार्यको लागि मलाई वार्ता समितिमा राखेको हो । Lock up Money पठाउने कार्य मेरो क्षेत्रभित्र पर्दैन । आर्थिक सवालमा मेरो सल्लाह, सुझाव र संलग्नता आवश्यक पर्दैन । यस्तो अवस्थामा कार्यकारी अध्यक्षलाई Lock up Money नपठाउने भनी रोक्न सकिन, विमान खरीद प्रक्रिया अवरुद्ध नगरी तुरुन्त विमान खरीद गर्नुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ज्ञानेन्द्र पुरुष ढकालले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

म नेपाल वायुसेवा निगमको का.मु. उपमहानिर्देशक पदमा कार्यरत छु । Air Bus कम्पनीसँग जहाज किन्ने सम्बन्धमा निगम सञ्चालक समितिले टेण्डर स्वीकृत गरेपछि टेण्डरकै अभिन्न अङ्गको रूपमा MOU सम्पन्न भएकोले MOU कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा Lock up Money पठाउने काम भएको हो । Lock up Money पठाउने सम्बन्धमा कार्यकारी अध्यक्षले Lock up Money पठाउने गरी र महाप्रबन्धकले सो रकम पठाएमा व्यक्तिगत रूपमा आफैँ उत्तरदायी हुने भनी पठाएको दुवै पत्रको सम्बन्धमा प्रमुख अर्थ निर्देशकलाई जानकारी गराएकोमा प्रमुख अर्थ निर्देशकले नायब महाप्रबन्धकलाई "श्रीमान कार्यकारी प्रमुखज्यूबाट भुक्तानीको लागि तोक आदेश भएको पत्र Acting Deputy Director Exp Mr.K.R.Sharma लाई बैकसँग समन्वय गरी भुक्तानी तर्फ तुरुन्त कार्य गर्न आदेश दिईसकेको व्यहोरा अनुरोध छ । पटक-पटक एउटै कुराको निर्देशन दिन आवश्यक नभएको व्यहोरा छ" भनी लेख्नु भएको र नायब महाप्रबन्धकले अर्थ निर्देशकलाई कार्यकारी अध्यक्षज्यूले यहाँलाई दिनु भएको निर्देशनअनुसार कार्यान्वयन गर्नुहुन भनी निर्देशन दिएकाले हिमालयन बैकको खातामार्फत् Air Bus कम्पनीको फ्रान्सस्थित खातामा Lock up Money बापतको रकम पठाएको हो । निगमको सांगठनिक चरित्रअनुसार खर्चको भौचर ममार्फत्

जाने भएकाले मैले नै गर्नुपर्दछ । नीतिगत र कार्यगत निर्णय गर्ने अधिकार मसँग छैन । प्राप्त निर्देशनको आधारमा भौचरमा हस्ताक्षर गरेको हुँ । आफूभन्दा माथिको पदाधिकारीबाट तोक आदेश भएको विषयमा मैले काम नगर्ने हो भन्ने मलाई विभागीय सजाय पनि हुने थियो । विमान कुन किन्ने, कतिमा किन्ने आदि विषयमा मेरो संलग्नता छैन । जहाज खरीद सम्बन्धमा पठाइएको Lock up Money International Standard वा Policy अनुसार फिर्ता नहुने रकम हो । तर जहाजको मूल्यको पहिलो किस्तामै समायोजन हुने हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केशवराज शर्माले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

नेपाल वायुसेवा निगमको अन्तर्राष्ट्रिय उडान भर्ने २ वटा मात्र जहाज भैरहेकोले थप जहाज नभए निगमको अवस्था भन्ने खस्किदै जाने हुनाले जहाज खरीद गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी २०६५।८।२५ मा ९ सदस्यीय समिति गठन गरी समितिले जहाज निर्माण गर्ने कम्पनी Airbus र Boeing सँग वार्ता तथा पत्राचार गरी बोलपत्रको लागि आवश्यक कागजात तयार पारी महाप्रबन्धकमार्फत् सञ्चालक समितिमा पेश भएको थियो । उक्त प्रतिवेदन सञ्चालक समितिले पास गरेपछि २०६५।९।२५ मा टेण्डर आव्हान गरिएकोमा ५ वटा कम्पनीको प्रस्ताव प्राप्त भएको र त्यसमध्ये ३ वटा विमान निर्माता कम्पनी नभएकाले Air Bus र वोर्डिङको मात्र प्रस्ताव मूल्याङ्कन गरिएको हो । बोलपत्र प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्न गठित समितिले Air Bus कम्पनीबाट एउटा Narrow Body र अर्को Wide Body जहाज खरीद उपयुक्त हुने भनी महाप्रबन्धकसमक्ष प्रस्ताव पेश गरेको, त्यसपछि त्यसअनुरूपको जहाज किन्न आवश्यक रकमको व्यवस्था गर्न नेपाल सरकार जमानी बस्ने सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय, पर्यटन मन्त्रालय र कर्मचारी सञ्चयकोषसँग पटक-पटक पत्राचार भएको हो । २०६६।३।८ मा बोलपत्र मूल्याङ्कन गर्न गठित समितिले दिएको प्रतिवेदन(प्रस्ताव) हुवहु २०६६।७।१७ मा सञ्चालक समितिले नेपाल वायुसेवा निगमको

आर्थिक विनियमावली, २०६५ को नियम २३६(१)(ग) अनुसार स्वीकृत गर्‍यो। सञ्चालक समितिले स्वीकृत गरेको टेण्डरको आवश्यक कार्य अगाडि बढाउने काम व्यवस्थापनको हो। नेपाल वायुसेवा निगमको म व्यवस्थापन प्रमुख भएको हैसियतले Lock up Money बापतको US dollar ७,५०,०००/- Air Bus कम्पनीलाई भुक्तानी गरिएको हो।

विश्वभरका जहाज निर्माता कम्पनीले Lock up Money बापतको रकम पहिले नलिई जहाज delivery को समय नदिने विश्वभर प्रथा नै भएको र नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक नियमावलीमा पनि Lock up Money पठाइसकेपछि मात्र Purchase agreement हुने व्यवस्था भएको र सोही व्यवस्था अनुसार मैले Lock up Money पठाएको हो। त्यस्तो रकम Non-Refundable हुन्छ। नेपालको बुद्ध Airline ले पनि त्यसै प्रक्रियाद्वारा जहाज ल्याएको हो। खरीद गर्दा लाग्ने रकम निगमले व्यहोर्छ।। बजेट व्यवस्था नभई Lock up Money पठाएको भन्ने आरोप मिलेको छैन। कर्मचारी सञ्चयकोषले ऋण दिने निर्णय गरिसकेको थियो भने नेपाल सरकार जमानी बस्ने भनी बजेट भाषणमा आएको थियो। त्यसमा पनि Lock up Money पठाएपछि मात्र वित्तीय स्रोत र ऋणको व्यवस्था गर्ने हो। संसदको सार्वजनिक लेखा समितिले निगमले Lock up Money बापतको रकम पठाई सकेपछि २०६६।१।१३ मा अर्थ मन्त्रालयलाई कैफियत निर्देशन दिईएको हो तर सोको जानकारी तालुक मन्त्रालय र निगमलाई अर्थ मन्त्रालयले दिएको छैन। Lock up Money सञ्चालक समितिको निर्णय विना नै पठाएको भन्ने सम्बन्धमा सञ्चालक समितिले स्वीकृत गरेको Tender Document भित्रै MOU सम्मिलित थियो। Tender स्वीकृत भएपछि अनिवार्य रुपमा Lock up Money पठाउनुपर्ने हुन्छ। त्यसकारण निगमलाई आर्थिक व्ययभार परेको छैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निगमबाट Airbus कम्पनीलाई Lock up Money बापतको फिर्ता नहुने रकम पठाएर निगमलाई हानि नोक्सानी भएको भन्ने सम्बन्धमा

Lock up Money बापत पठाएको रकम Non-Refundable नै भए तापनि Airbus कम्पनीले सो रकम फिर्ता गर्न खाता नै माग गरी पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई र मन्त्रालयले नेपाल वायुसेवा निगमलाई पत्राचार गरेको अवस्था हुँदा हानि नोक्सानी भएको छैन, आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

नेपाल वायुसेवा निगमलाई विमान खरीद गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको, सो सम्बन्धमा आ.व. २०६५।०६६ को बजेटमा निगमले विमान खरीद गर्न लिने ऋणको नेपाल सरकार जमानत बसिदिने उल्लेख भएको, निगमका तर्फबाट विमान खरीद गर्नको लागि कर्मचारी सञ्चयकोषसँग ऋण उपलब्ध गराई दिन माग गरेको, नेपाल सरकारको जमानतमा कर्मचारी सञ्चयकोषले ऋण उपलब्ध गराउन सक्ने भनी पत्राचार गरी सो सम्बन्धमा पर्यटन मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार समेत भई निगमको समितिले Air Bus कम्पनीसँग उल्लिखित २ वटा विमान खरीद गर्न स्वीकृति दिएपश्चात् विमानको शीघ्र Delivery गराउने र Lock up Money पठाउन ढिलो गर्दा विमानको लागत बढ्न सक्ने कुरालाई समेत दृष्टिगत गरी सार्वजनिक संस्था (नेपाल वायुसेवा निगम) को तर्फबाट पठाएको अमेरिकी डलर ७,५०,०००/- (ने.रु.७३,७५,०००/-) निजले ओहदाको अधिकार दुरुपयोग गरी हिनामिना गरेको, रिसवत लिएको, घूस खाएको वा लिनु खानु गरी व्यक्तिगत लाभ लिएको नदेखिएको साथै अमेरिकन डलर ७,४९,९९२। फिर्ता समेत भै सकेको देखिँदा प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर्छ।

अन्य प्रतिवादीहरू राजुबहादुर के.सी, गणेश ठाकुर, ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, मयूर शमशेर राणा र केशवराज शर्मा निगमको विभिन्न पदमा कार्यरत कर्मचारी भएका, निजहरूले वद्वनियत राखी निगमलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य गरेको

तथ्यको पुष्ट्याई नभएको साथै निगमका कर्मचारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारले वित्त निर्देशकलाई P/S arrange to send commitment fee as per as this request भनी Lock up Money पठाउनु भनी लिखित तोक आदेश दिएको आधारमा उक्त आदेश कार्यान्वयन गरी जिम्मेवार पदाधिकारी हैसियतले काम तामेल गरेको कार्यलाई भ्रष्टाचार गरेको भन्नु नमिल्ने र कार्यकारी अध्यक्ष प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले नै सफाई पाउने ठहरी फैसला भएकोले निजको मतियारको रूपमा प्रतिवादी बनाईएका यी प्रतिवादी राजुबहादुर के.सी, गणेश ठाकुर, ज्ञानेन्द्रपुरुष ठकाल, मयूर शमशेर राणा र केशवराज शर्मा समेतले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेतको विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६८।१।६ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले आफू मुख्य व्यक्ति भई १० अर्बभन्दा बढी मुल्यको Narrow Body र Wide Body को दुईवटा विमान खरीद गर्न रु. ५,७३,७५,०००।-फिर्ता नहुने गरी एयरवस कम्पनीलाई Lock up Money को रूपमा भुक्तानी गरेको तथ्यलाई प्रतिवादीहरूले समेत स्वीकार गरेको र अदालत समेत सो तथ्यमा सहमत भएको अवस्था छ । सो रकम पठाउनु पूर्व नेपाल वायुसेवा निगमको व्यवस्थापनबाट सञ्चालक समितिसमक्ष विमान खरीद गर्ने सम्बन्धमा प्रस्ताव पेश भएकोमा सञ्चालक समितिले पठाउने भनी व्यवस्थापनलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको अवस्था छैन । आफूलाई अधिकार नभएको विषयमा स्वीकार गरी सञ्चालक समितिसमक्ष प्रस्ताव पेश गरेको अवस्थामा छलफल गरी बार्तासम्म गर्नेगरी सञ्चालक समितिले दिएको अधिकारलाई गलत अर्थ गरी एयरवस कम्पनीलाई Lock up Money पठाएको खर्च वद्वनियतपूर्ण छ । निगमलाई आवश्यक विमान खरीद गर्ने क्रममा नेपाल सरकार जमानी बस्ने व्यवस्था मिलाउने भनी आ.वं. २०६५।६६ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएको सम्म अवस्था हो । नेपाल सरकार जमानत बसेको अवस्था होइन । कर्मचारी सञ्चयकोषमा ऋण जमानतको लागि ढाँचा माग गरेको अवस्थालाई जमानत नै

बसेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । वित्तीय स्रोतको व्यवस्था नै नगरी १० अर्बभन्दा बढी मूल्यको विमान तयस्खरीद गर्न Lock up Money पठाएको प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य वद्वनियतपूर्ण देखिन आएको छ ।

नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली, २०६५ मा कार्यकारी अध्यक्षले रु.२० करोड भन्दा बढी रकम खर्च गर्न नपाउने स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ । सो सीमालाई उल्लंघन गरी Lock up Money पठाएवाटै प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य वद्वनियतपूर्ण रहेको प्रष्ट देखिन्छ । आफूहरूले निगमको तर्फबाट एयरवस कम्पनीलाई पठाएको सो रकम विमान खरीद नगरेमा रिफण्ड हुन नसक्ने अवस्थाको हो भनी निज प्रतिवादीहरूले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा र विशेष अदालतसमक्षको बयानमा समेत स्वीकार गरेबाट निजहरूको कसूर पुष्टि हुन आएको छ । Lock up Money Memorandum of Understanding (MOU) मा नै उल्लेख रहेको तथा एयरवस जस्तो ख्याति प्राप्त युरोपियन जहाज निर्माता कम्पनीमा MOU उल्लिखित शर्तभन्दा बाहिर गएर जहाज नकिन्ने अवस्थामा जफत (Non refundable) हुने रकम पठाएको कार्य नै आफैमा शंकास्पद छ । Air Bus Company को नामबाट नेपाल वायुसेवा निगमको खातामा आएको Lock up Money बापतको रकमको आधिकारिकताको पुष्टि गर्न निगमले पटक-पटक अनुरोध गर्दा पनि तथ्यपरक ढंगले पुष्टि हुन सकेको पाइदैन । यस तथ्यतर्फ विशेष अदालतले फैसलामा केही नबोली केवल प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर मिलेको छैन । भ्रष्टाचार जस्तो जघन्य फौजदारी कसूरमा वादी तथा प्रतिवादीका साक्षीहरू बुझेर मात्र अदालतले फैसला गर्ने सर्वमान्य सिद्धान्त हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले राखेका साक्षीहरूमध्ये नेपाल वायुसेवा निगमका सञ्चालक समितिका सदस्यहरू पनि रहेका र निजहरूले अदालतमा बकपत्र गर्दा अनुसन्धानमा लेखाएको व्यहोरा भन्दा फरक व्यहोरा लेखाएको खण्डमा वा अनुसन्धानलाई सहयोग नगरेमा भ्रष्टाचार निवारण

ऐन, २०५९ को दफा ५५ मा निजहरू उपर पुनः मुद्दा दायर गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था समेत रहेकोमा विशेष अदालतले सो कानूनी व्यवस्था समेतको प्रतिकूल हुने गरी सरकारी साक्षीहरू नै नबुझी एकतर्फी रूपमा गरेको फैसला कानूनविपरीत र बदरयोग्य छ। नेपाल वायुसेवा निगमले Lock up Money पठाउँदा बैंकहरूबाट Overdraft लिई पठाएको र कुल विगो रु. ५,७३,७५,०००-को कानूनबमोजिम लाग्ने व्याज समेत गणना नभई त्यस विषयमा फैसलामा कुनै कुरा उल्लेख नगरिएको हुँदा सो फैसला विवादास्पद छ। विपक्षीहरूले रकम गुम्न सक्ने अवस्थामा एयरवस कम्पनीलाई उक्त Lock up Money पठाएको र सो कार्यबाट एयरवस कम्पनीलाई फाइदा र नेपाल वायुसेवा निगमलाई हानि नोक्सानी हुने अवस्था स्पष्ट हुँदाहुँदै निजहरू उपरको कसूर ठहर नगरेको फैसला न्यायसंगत छैन। आफूहरू कार्यरत् संस्थालाई हानि नोक्सानी र अरुलाई फाइदा पुग्ने हिसाबबाट विपक्षीहरूले गरेको उक्त कार्यलाई भ्रष्टाचार ठहर नगरी कसूरदारलाई प्रोत्साहन हुने गरी विशेष अदालतबाट भएको व्याख्या त्रुटिपूर्ण रही बदरभागी छ। नेपाल वायुसेवा निगमको तर्फबाट पठाएको अमेरिकी डलर ७,५०,०००- फिर्ता समेत भइसकेको भनी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिन आधार बनाएको सन्दर्भमा हेर्दा पनि नेपाल वायुसेवा निगमलाई विगो भराउँदा त्यसरी फिर्ता हुन आएको रकम सम्म कट्टा हुने हो। रकम फिर्ता भएको आधारमा मात्र निजहरूले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउने भनी अदालतबाट भएको व्याख्या त्रुटिपूर्ण एवम् बदरभागी छ। बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई आरोपपत्रबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेतको वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडलले

नेपाल सरकारको आ.व.०६५/६६ को बजेटमा वायुसेवा निगमलाई जहाज खरीद गर्दा सञ्चयकोषसँग ऋण सापटी लिने र सो ऋण सापटी लिँदा नेपाल सरकार जमानत बस्ने भन्ने उल्लेख भएकोमा सो बजेटको प्रावधान व्यवस्थापन नगरी समझदारीपत्रका आधारमा २०६६।७।२० मा Lock up Money पठाउने कार्य विपक्षी सुगतरत्न कंसाकार समेतबाट भएको छ। सार्वजनिक लेखा समितिले निर्देशन दिई सम्भौता रद्द गरी वार्ता गर्ने अधिकार मात्र दिएकोमा Lock up Money पठाउन तथा रकम स्वीकृत गर्न पाइदैन भनी लेखा समितिबाट आधार लिइएकोमा त्यस्को बेवास्ता गरिएको छ। नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली २०६५ को विनियम २३६(१)(घ)ले स्पष्ट रूपमा रोक लगाएको तथा सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ७५(२) सँग नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली, २०६५ को विनियम २३६(१)(ख) र (ग) बाभिएको अवस्था छ। रकम पठाइएको विनियमको २३६ (१)(घ) बमोजिम हो। विनियमावली २३६ (१) को (ग) र (घ) ले अधिकार सिर्जना गरेकोमा (ख) र (ग) मा निगमको सञ्चालक समितिले निर्णय गरी (घ) बमोजिम रकम पठाउनु पर्नेमा सोको विपरीत रकम पठाइएको कार्य गैरकानूनी भएको स्पष्ट छ। उल्लिखित प्रावधानविपरीत हुने गरी विपक्षी सुगतरत्न कंसाकार समेतबाट एयरवस कम्पनीलाई Lock up Money बापतको रकम भुक्तानी दिने कार्य भ्रष्टाचारजन्य कसूर अन्तर्गतको कार्य भएकोमा निज प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकार समेतका अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा हाल विपक्षी भिकाउने आदेश हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको बहस समेत सुनी प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहितका मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा, नेपाल वायुसेवा निगमको सञ्चालक समितिबाट मिति २०६७।७।१७ मा

एयरवस कम्पनीको जहाज खरीद गर्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएपछि व्यवस्थापनको तर्फबाट सो निगमका कार्यकारी अध्यक्षले अनधिकृत रूपमा Wide Body/Narrow body दुवै जहाजका लागि एयरवस कम्पनीसँग छुट्टा-छुट्टै Memorandum of Understanding (MOU) मिति २०६६।१।१९(5 Nov.2009) मा गरेको देखिएको छ । दुवै MOU हेर्दा MOU को 5.3 नम्बरमा Commitment Fee को सम्बन्धमा "in Consideration of Air Bus reserving for Nepal Airlines the Terms and Conditions, including the price Conditions stated in this MOU Until the expiry date Nepal Airlines shall pay (upon) signature of this MOU a non- refundable commitment fee in a amount U.S.D 250,000 for Narrow Body and 5,00,000 for Wide Body for the Aircraft (the Commitment Fee). The commitment fee Shall be credited against the pre-delivery payment required (Upon) signature of the purchase agreement (Which in the first pre-delivery payment) for the Aircraft.) भनी Commitment Fee वारेमा फिर्ता नहुने तथा वाध्यकारी हस्ताक्षर भएपश्चात् Air Bus Company बाट माग गरिएको Commitment Fee का सम्बन्धमा मिति २०६६।१।२० गते (6th Nov.2009) कार्यकारी अध्यक्ष स्वयंले Director ,Finance लाई P/S Arrange to send commitment fee as per this request भनी ठाडो तोक लगाई अमेरिकी डलर 7,50,000 नेपाल वायुसेवा निगमको कोषबाट भुक्तानी भएको देखिएको छ । कार्यकारी अध्यक्षको ठाडो आदेशले commitment Fee भुक्तानी हुन गएको र Purchase Agreement हुन नसक्दा उक्त रकम फिर्ता नहुने गरी Non - refundable भनी MOU गरी सकिएको स्थिति रहेको तथा कार्यकारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा सो रकम मैले आफ्नै आदेशले पठाएको र यसमा म पूर्णरूपले जिम्मेवार छु भनी स्वीकार गरेको समेत तथ्यले सो रकम भुक्तानी गर्ने कार्यमा आदेशकर्ताको

रूपमा मुख्य संलग्नता निज सुगतरत्न कंसाकारको रहेको, व्यवस्थापिका संसदले गर्ने समेतका कानूनी प्रावधानहरू औपचारिक रूपमा पूरा नभएसम्म नेपाल वायुसेवा निगमको वित्तीय प्रबन्ध (Financial Closer) नगरी खरीद प्रक्रिया स्वीकृत गरेको कारण समेतले नेपाल वायुसेवा निगमको जहाज खरीद गर्ने प्रस्ताव स्वीकृत गरेको सञ्चालक समितिको मिति २०६६।१।१७ को निर्णय सार्वजनिक लेखा समितिले अमान्य गरी दिएको र विभिन्न कानूनी र प्रक्रियागत तहहरू पार गरी जुटाउनु पर्ने वित्तीय स्रोतहरूको बारेमा बेवास्ता गरी आफूलाई अधिकार नभएको तथा सञ्चालक समितिको निर्णय बिना नै Commitment Fee पठाउने र अनधिकृत MOU गर्ने जस्ता निगमलाई आर्थिक व्ययभार वहन गराउने दुराशययुक्त र वदनियतपूर्वक कार्य निगमका कार्यकारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारबाट हुन गएको र त्यस्तो दुराशययुक्त, वदनियतपूर्वक, अनाधिकार र स्वेच्छाचारीपूर्ण कार्यबाट नेपाल वायुसेवा निगमको कोषबाट रकम समयमै खरीद सम्झौता नभए फिर्ता नहुने शर्तमा Air Bus Company लाई भुक्तानी गरी निगमलाई प्रत्यक्ष हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्यमा निज संलग्न रहेको निज कंसाकारको उक्त कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ र दफा ३(१) को खण्ड 'भ' अन्तर्गतको कसूरभित्र पर्ने देखिँदा Commitment Fee बापत अर्थात् Lock up Money बापत पठाइएको (अमेरिकी डलर) ७५०,०००।-पठाइएको मितिको विनिमय दर रु.७६।५० का दरले हुन आउने रु. ५,७३,७५,०००।-(पाँच करोड त्रियहत्तर लाख पचहत्तर) र सोमा फैसला हुँदाको मितिसम्म प्रचलित कानूनबमोजिम पाउने व्याज समेत नेपाल वायुसेवा निगमलाई दिलाई कार्यकारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन,२०५९ को दफा ३(१) को खण्ड (भ) मा उल्लिखित सजायका अतिरिक्त विगोबमोजिम जरीवाना हुनका साथै निज नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व रहेको सार्वजनिक संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अध्यक्ष भएकोले निजलाई भ्रष्टाचार

निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाऊँ भन्ने समेतको सुगतरत्न कंसाकारउपर अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ ।

त्यस्तै नेपाल वायुसेवा निगमका का.मु.नायब महाप्रबन्धक राजुबहादुर के.सी., का.मु.नायब महाप्रबन्धक गणेश ठाकुर, संस्थागत विभागका का.मु. निर्देशक ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, अर्थ निर्देशक मयूर शमशेर राणा र खर्च महाशाखाका का.मु. उपनिर्देशक केशवराज शर्माको कामकारवाहीबाट कार्यकारी अध्यक्षको ठाडो दुराशययुक्त, वदन्नियतपूर्वक तथा गैरकानूनी र अनधिकृत आदेशलाई तामेल गर्न प्रत्यक्ष सहयोग प्राप्त भै Airbus Company लाई Lock up Money बापत U.S.\$ 7,50,000 अर्थात् ने.रु. ५,७३,७५,०००।- (पाँच करोड त्रीहत्तर लाख पचहत्तर हजार) भुक्तानी हुन गई निगमलाई हानि नोक्सानी भई भ्रष्टाचारजन्य कसूरसिद्ध भएकोले निजहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको आरोपपत्र दायर भएको देखिन्छ ।

विशेष अदालत काठमाडौँबाट फैसला हुँदा आ.व. २०६५।०६६ को वजेटमा निगमले विमान खरीद गर्न लिने ऋणको नेपाल सरकार जमानत बसिदिने उल्लेख भएको, निगमका तर्फबाट विमान खरीद गर्नको लागि कर्मचारी सञ्चयकोषसँग ऋण उपलब्ध गराई दिन माग गरेको, नेपाल सरकारको जमानतमा कर्मचारी सञ्चयकोषले ऋण उपलब्ध गराउन सक्ने भनी पत्राचार गरी सो सम्बन्धमा पर्यटन मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार समेत भई निगमको सञ्चालक समितिले Air bus कम्पनीसँग उल्लिखित २ वटा विमान खरीद गर्न स्वीकृति दिएपश्चात् विमानको शीघ्र Delivery गराउने र Lock up Money पठाउन ढिलो गर्दा विमानको लागत बढन सक्ने कुरालाई समेत दृष्टिगत गरी सार्वजनिक संस्था (नेपाल वायुसेवा निगम) को तर्फबाट पठाएको अमेरिकी डलर, ७,५०,०००।- (ने.रु.५,७३,७५,०००।-) निजले ओहदाको अधिकार

दुरुपयोग गरी हिनामिना गरेको, रिसवत लिएको, घूस खाएको वा लिनु खानु गरी व्यक्तिगत लाभ लिएको नदेखिएको साथै अमेरिकन डलर ७,४९,९९२। फिर्ता समेत भैसकेको देखिँदा प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भनी प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने गरी तथा अन्य प्रतिवादीहरू राजुबहादुर के.सी, गणेश ठाकुर, ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, मयूर शमशेर राणा र केशवराज शर्मा निगमका कर्मचारी भएका र अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारले वित्त निर्देशकलाई Lock up Money पठाउनु भनी लिखित तोक आदेश दिएको आधारमा उक्त आदेश कार्यान्वयन गरी जिम्मेवार पदाधिकारीका हैसियतले काम तामेल गरेको कार्यलाई भ्रष्टाचार गरेको भन्न नमिल्ने र कार्यकारी अध्यक्ष प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले नै सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएकोले निजको मतियारको रूपमा प्रतिवादी बनाइएका यी प्रतिवादी राजुबहादुर के.सी, गणेश ठाकुर, ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, मयूर शमशेर राणा र केशवराज शर्मा समेतले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भनी विशेष अदालत काठमाडौँबाट फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

विशेष अदालत काठमाडौँबाट यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिई इन्साफतर्फ विचार गर्दा सर्वप्रथम प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारका हकमा आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यी प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकार उपर आरोपपत्र दायर गर्दा यी प्रतिवादीले Director लाई PS arrange to send commitment fee as per this request भनी ठाडो तोक लगाई सोहीअनुरूप US \$ 7,50,000 नेपाल वायुसेवा निगमको कोषबाट भुक्तानी

भएको, सो रकम भुक्तानी हुँदा कार्यकारी अध्यक्ष स्वयंको ठाडो आदेशले Commitment fee भुक्तानी हुन गएको र Purchase agreement हुन नसक्दा उक्त रकम फिर्ता नहुने गरी Non refundable भनी MOU गरिसकिएको स्थिति रहेको र सो रकम आफैले भुक्तानी गर्ने जिम्मेवार रही रकम भुक्तानी गर्ने कार्यमा आदेशकर्ताको मुख्य संलग्नता भएको तथ्य पुष्टि भएको फिर्ता नहुने शर्तमा Air Bus Company लाई Lock up Money भुक्तानी गर्दा निगमलाई प्रत्यक्ष हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्यमा निज संलग्न रहेको र निज सुगतरत्न कंसाकारको उक्त कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९को दफा १७ र दफा ३(१)(भ) अर्न्तगतको कसूर भै Commitment fee बापतको पठाइएको US \$ 7,50,000 को हुन् आउने ने.रु.५,७३,७५,०००/-र फैसला हुँदाको मिति सम्मको कानूनबमोजिमको ब्याज समेत वायुसेवा निगमलाई प्रतिवादीबाट भराई पाउँ भन्ने समेतको अभियोग दावी लिएको देखियो ।

३. प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयानमा जहाज खरीद सम्बन्धमा २०६३ सालमा नै गुरुयोजनाको रूपमा कागजात तयार भै पटक-पटक Boeing / Air bus कम्पनीसँग परामर्श गरिएको शिल्ड प्रस्ताव नै पारीत भएको टेण्डरमा जस्तै प्रक्रिया पुऱ्याई प्रतिस्पर्धा गराइएको, Airbus कम्पनीले पेश गरेको प्रस्तावलाई सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत भएकाले सोही प्रस्तावको Clause 10 मा उल्लेख भएबमोजिमको Lock up Money तत्काल पठाउनुपर्ने हुन गएको हो, विमान खरीदसम्बन्धी हरेक प्रक्रिया युद्ध स्तरमा हतार हतारमा गरिएको र विमान Delivery सँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध भएको Lock up Money पनि हतारमा पठाउनु पर्ने भएका कारण पठाइएको हो । पेश भएका २ वटा बोलपत्रहरू मध्ये सारभूत रूपमा प्रभावग्राही बोलपत्रमध्ये न्यूनतम मूल्याङ्कनको बोलपत्रलाई स्वीकृत गर्न मिल्ने कानूनी रायका आधारमा सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गरिएको हो । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को

दफा २६ को उपदफा (२) बमोजिम Wide Body को मूल्य एकजना बोलपत्रदाताले उल्लेख नगर्दैमा बोलपत्र अस्वीकृत गर्न वा पुनः बोलपत्र आव्हान गर्न नसकिने भएकोले यो बोलपत्र मूल्याङ्कन विधिवत रूपले नै गरिएको हो, विमान निर्माण कम्पनीहरूले Lock up Money नपठाएसम्म Delivery Date यकीन गर्न सकिन । सन् २०१० सम्ममा एउटा जहाज ल्याउने उद्देश्यले हतारमा काम गरेको हो, सार्वजनिक लेखा समितिले अर्थ मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएकोमा अर्थ मन्त्रालयले सोको पालना नगरी लामो समयसम्म केही नवोली अन्याल भएका कारण विमान खरीद प्रक्रियालाई अगाडि बढाउनका लागि तत्कालीन पर्यटनमन्त्रीको सकारात्मक जवाफ भएको र अर्थ मन्त्रालयले जमानत बस्न नसक्ने भनी निजले हात भिकेका कारण खरीद प्रक्रिया अलमलमा परेको हो । सार्वजनिक लेखा समितिबाट २०६६/६७ मा जारी भएको निर्देशनको सम्बन्धमा मैले आफ्नो धारणा प्रस्तुत गरेकोमा त्यहाँबाट विमान खरीद प्रक्रिया स्थगित गर्न वा बन्द गर्नु भन्ने खालको निर्देशन नदिएकोले विमान खरीद प्रक्रियालाई अगाडि बढाएको हुँ । निगमको विनियमावलीबमोजिम २० करोडसम्मको कारोवारमा अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार मैले प्राप्त गरेको भएपनि सञ्चालक समितिबाट भएको निर्णयबाट पठाएको Wide Body विमानको मूल्य सम्बन्धमा थप वार्ता गरी मूल्य घटाउनु आवश्यक हुने परामर्शदाता कम्पनी (CAPA) को प्रतिवेदनमा भएको र सञ्चालक समितिबाट जहाज खरीद गर्ने निर्णय भएपछि Lock up Money पठाएको हो । सो Lock up Money पठाउन पुनः सञ्चालक समितिबाट अनुमोदन गराउन नपर्ने तथा नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली, २०६५ को विनियम १८८ को (ख) अनुसार जतिसुकै रकमको मालसामान खरीद भएपनि सम्भौता मूल्यको १५ प्रतिशतसम्मको Variation Order कार्यकारी प्रमुखले स्वीकृत गर्न सक्ने र १० अर्वको विमान खरीदमा १.५ अर्व सम्मको थप भुक्तानी दिन सञ्चालक समितिको स्वीकृति नचाहिने भनी Lock

up Money पठाएको कुरालाई स्वीकार गरी बयान गरेको देखिन्छ ।

४. त्यस्तै यी प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयानमा जहाज खरीद गर्ने टेण्डर सञ्चालक समितिले स्वीकृत गरिसकेपछि Lock up Money अनिवार्य रूपमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था MOU मा भएको र नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली २०६५ को दफा २३६ को १ (घ) अनुसार पठाएको हो । Lock up Money पठाएको समयपश्चात् २०६६।१।१३ मा सार्वजनिक लेखा समितिले अर्थ मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको अवस्था समेत छ । निगमको आर्थिक विनियमावली, २०६५ को दफा २३६ को १(घ) को व्यवस्थाअनुरूप सञ्चालक समितिले स्वीकृत गरेको प्रस्तावलाई व्यवस्थापन प्रमुखको हैसियतले अगाडि बढाई उक्त विनियमावली बमोजिम नै कार्य गरेको हो । अधिकारक्षेत्र नाघी कार्य गरेको होइन । Lock up Money पठाएको २ महिना पछि नै सोही Airbus company ले सबै मोडलका विमानमा ५.८ प्रतिशतका दरले मूल्य बढाएको समेत हो । उक्त रकम आफूले पठाउन ढिला गरेको भए निगमलाई ५८ करोड रुपैया घाटा हुने थियो । निगमलाई नोक्सानी हुने गरी मैले उक्त रकम पठाएको होइन । निगमलाई जहाज आवश्यक भई सो सम्बन्धमा भएको गुरुयोजनाबमोजिम आफूले सञ्चालक समितिबाट जहाज किन्ने सम्बन्धमा भएको निर्णयबमोजिम काम गरेको हो । सार्वजनिक लेखा समितिले अर्थ मन्त्रालयलाई दिएको निर्देशनअनुरूप अर्थ मन्त्रालयले वायुसेवा निगमको जमानत बस्न अस्वीकार गरेका कारण निगमको विमान खरीद प्रक्रिया अलमलमा परेको कारण आफूले निगमका लागि उक्त Non refundable भनिने Lock up Money पठाएको, उक्त रकम विना कुनै शर्त Air Bus कम्पनीले फिर्ता गर्ने निर्णय गरिसकेको र त्यसको लागि निगमको के कुन खातामा पठाउने भनी पत्राचार समेत भएको अवस्था भएबाट उक्त Lock up Money फिर्ता हुने र खाता उपलब्ध गराएका

बखत उक्त Lock up Money फिर्ता आइसकेने हो । जहाज खरीदका सम्बन्धमा निगमका तर्फबाट गरेको काममा आफ्नो कुनै वद्विनियत छैन भनी बयान समेत गरेको देखिन्छ ।

५. यी प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले नेपाल वायुसेवा निगमको जहाज खरीदका लागि एयरवस कम्पनीलाई Lock up Money भुक्तानी गरेको तर सो रकम प्रतिवादीहरूले निगमको कोषबाट अनधिकृत रूपमा निकाली खाई मासी नेपाल वायुसेवा निगमलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी र आफूलाई लाभ लिएको भन्ने दावी लिएको देखिदैन भनी प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारलाई तथा अन्य प्रतिवादीहरूलाई अभियोगदावीबाट सफाई हुने ठहरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट फैसला भएको देखिन्छ । वायुसेवा निगमका लागि Narrow Body / Wide Body का जहाज खरीद गर्ने प्रतिवेदन भएपछि Air Bus Company सँग वार्ता भै Negotiation गर्दा सो Air Bus खरीद गर्ने सम्बन्धमा निगमको बोर्डले मिति २०६६।७।१७ मा व्यवस्थापनलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको देखिन्छ । यी प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले बयान गर्दा कार्यकारी प्रमुखको हैसियतले आफूलाई उक्त रकम पठाउन सञ्चालक समितिको पूर्व स्वीकृति लिई राख्नु नपर्ने भनी जिकीर लिएको सन्दर्भमा हेर्दा, विमान खरीद गर्ने प्रयोजनका लागि आवश्यक अधिकार प्रत्यायोजन गरेपछि कार्यकारी प्रमुखको हैसियतले यी प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले Lock up Money Air Bus कम्पनीलाई पठाउनु पर्ने उक्त विषयलाई सञ्चालक समितिमा पेश गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने प्रश्न सान्दर्भिक हुन आउँछ ।

६. यी प्रतिवादीले उक्त Air Bus कम्पनीलाई विमान खरीदका लागि Lock up Money पठाएको मूल कार्यबाट प्रस्तुत मुद्दा उठान भएको देखिन्छ । प्रस्तुत आरोपमा प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारउपर यी प्रतिवादी समेतले आफैले निगम कोषबाट अनधिकृत रूपमा रकम निकाली खाई मासी निगमलाई गैरकानूनी हानि र आफूलाई समेत लाभ हुने कार्य गरेको भनी दावी लिएको देखिदैन । वायुसेवा निगमका

लागि आवश्यक पर्ने जहाज खरीद गर्नको लागि बनेको गुरुयोजनाअन्तर्गत जहाज खरीद प्रक्रियाका लागि सञ्चालक समितिले निर्णय गरेको उक्त निर्णय प्रक्रियाका सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिबाट अर्थ मन्त्रालयलाई निर्देशन समेत दिइएकोमा सो निर्देशनको सम्बन्धमा कुनै चासो नदिई अर्थ मन्त्रालय मौन बसेको समेतका कारणबाट जहाज खरीद प्रक्रिया अन्योलमा भएका कारण आफूले निगमको आवश्यकताका आधारमा सञ्चालक समितिले निर्णय गरेबमोजिम विमान निर्माता कम्पनीसँग भएको सम्झौताबमोजिम Lock up Money बापतको रकम नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली २०६५ को विनियम २३६(१)(घ) बमोजिम विमान निर्माता कम्पनीलाई भुक्तानी गरेको भनी सुगतरत्न कंसाकारले बयानमा उल्लेख गरेको देखियो । यस्तो अवस्थामा विमान खरीदको निर्णय अध्यक्षले गरेको हो वा सञ्चालक समितिले गरेको हो भन्ने प्रश्न उठ्नु स्वाभाविक हुन्छ ।

७. Air bus नै खरीद गर्ने निर्णय अध्यक्ष स्वयंले गरेको नभै सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत निर्णयबमोजिम वार्तालाप गरी नियमबमोजिम नै Lock up Money पठाएको र सो कार्य निगमको विनियमावलीबमोजिम गरेको जिकीर प्रत्यर्थीले लिएको देखिन्छ । उक्त विनियमावलीको विनियम २३६(१)(घ) मा भएको व्यवस्था हेर्दा सञ्चालक समितिले विमान खरीदसम्बन्धी निर्णय गरेपछि खरीद सम्बन्धी इच्छापत्र (Letter of Intent) जारी गरी Lock up Money भुक्तानी गरिने छ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । सो व्यवस्थाले Lock up Money लाई स्वीकार गरेको छ । सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयले उक्त व्यवस्था सार्वजनिक खरीद ऐनसँग बाभिएको भनेको देखिन्छ तर सो नियम खारेज भैसकेको वा संशोधित भएको देखिन्छ । सोको सुधार हुनुपर्ने कुरा एउटा प्रश्न हुनसक्छ तर तत्काल प्रचलित नियमबमोजिम गरेको कार्यबाट भ्रष्टाचार नै भएको हो भनी भन्न सकिदैन । मिति २०६६।०१।१९ को सार्वजनिक खरीद अनुगमन

कार्यालयको पत्रले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ७५(२) सँग निगमको विनियमको विनियम २३६(१)(ख) र (ग) बाभिएको भनेपनि विनियम (घ) बाभिएको भनेको अवस्था छैन । सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयले निगमले भुक्तानी दिनुपूर्व ऐनसँग बाभिने विनियमको व्यवस्थाको ध्यानाकर्षण गरेको नभै भुक्तानी दिएको महिना दिन पछि मात्रै पत्र पठाएको छ । भैसकेको भुक्तानीलाई त्यस्तो निर्देशनले सहयोग गर्न सक्ने देखिदैन ।

८. उल्लिखित विनियमावलीमा भएको व्यवस्थाअनुरूप प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले नेपाल वायुसेवा निगमको कार्यकारी अध्यक्षका हैसियतले विमान निर्माता कम्पनीसँग भएको सम्झौताअनुरूप आफूले विनियमावलीको अधिनमा रही विमान निर्माता कम्पनीलाई Lock up Money भुक्तानी गर्नु परेको भनी Lock up Money भुक्तानी गर्नुपर्ने औचित्यता रहेको कुरा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग तथा विशेष अदालतसमक्ष भएको बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । वस्तुतः विमान निर्माता कम्पनी र नेपाल वायुसेवा निगमका बीच भएको सम्झौताअनुरूप Air bus कम्पनीलाई पठाउनुपर्ने रकम बारेको शर्तमा रकम भुक्तानी गर्ने विधि वा प्रक्रियाअन्तर्गत Refundable, Non Refundable भन्ने कुरा खरीदको प्रक्रियामा तोकिएको शर्तअनुसार भर पर्ने कुरा हो । विमान खरीद गर्ने अभिप्रायले नै रकम पठाएकोमा सार्वजनिक लेखा समितिले खरीद प्रक्रिया रद्द गरेको भन्ने कारणले र प्रक्रिया अघि बढ्न नपाएको भन्ने अभियोग भएपछि त्यसमा प्रतिवादीले जहाज खरीद गर्न ल्याउन वा पठाएको रकम फिर्ता प्राप्त गर्ने कुरामा समेत नियन्त्रण गर्न सक्ने देखिदैन । प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारको कारणले खरीद प्रक्रिया रद्द भएको अवस्थामा बाहेक अन्य कारणले भएको अवरोधको सम्बन्धमा जहाज खरीदसम्बन्धी व्यवस्थापनमा संलग्न व्यक्तिलाई कुनै रुपमा जिम्मेवार बनाउनु युक्तिसंगत देखिन आउँदैन ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा उठाइएको विषयका सम्बन्धमा नेपाल वायुसेवा निगमको सञ्चालक समितिले सो निगमका लागि आवश्यक जहाज खरीद गर्ने सम्बन्धमा गरेको निर्णयउपर सार्वजनिक लेखा समितिमा प्रस्तुत भई सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६६।९।१३ को निर्णयबाट नेपाल वायुसेवा निगमले गरेको निर्णय सार्वजनिक खरीद ऐनको खिलाप देखिएकोले यस्तो निर्णय सार्वजनिक खरीद ऐनको दफा ३ बमोजिम अमान्य हुन्छ, साथै बोर्डको निर्णय बिना लकअप मनी पठाउनुबाट अख्तियारको दुरुपयोग भएको समेत देखिन्छ। अतः कानूनबमोजिम कारवाही गर्ने र समितिलाई जानकारी दिने भन्ने व्यहोराको निर्देशनात्मक निर्णय सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६६।९।१३ को निर्णय व्यहोराबाट देखिन्छ।

१०. नेपाल वायुसेवा निगम नेपाल सरकारको स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको संस्थान भएकोमा विवाद देखिएन। यस संस्थानको हकमा समेत सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ लागू हुने कुरा उक्त ऐनको दफा २(ख)(२) मा भएको व्यवस्थाले समेत स्पष्ट पार्दछ। उक्त ऐनको दफा ३ मा सार्वजनिक निकायले खरीद गर्दा यस ऐनबमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी खरीद गर्नुपर्ने र उक्त कार्यविधि प्रतिकूल हुने गरी गरिएको खरीद बदर तथा अमान्य हुने व्यवस्था उल्लेख भएको देखिन्छ। माथि उल्लिखित सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णय व्यहोरा हेर्दा उक्त निर्णयमा नेपाल वायुसेवा निगमबाट उक्त निगमका लागि चाहिने विमान खरीद प्रक्रियामा नेपाल वायुसेवा निगमले गरेको निर्णय सार्वजनिक खरीद ऐनको खिलाप देखिएको भन्दै दफा ३ बमोजिम अमान्य घोषित गरिएको देखिन्छ। वस्तुतः सार्वजनिक लेखा समितिले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ३ मा उल्लेख भएबमोजिमको व्यवस्थाविपरीत हुने गरी कुनै सार्वजनिक निकायले खरीद कार्य गरेमा सार्वजनिक लेखा समितिले त्यस्तो खरीद प्रक्रियालाई बदर वा अमान्य गर्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने प्रश्न नै प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक हुन आउँछ।

११. सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णयले अवरुद्ध भएको कुनै कुरामा प्रतिवादीको दायित्व कसरी सिर्जना हुन्छ त्यो समेत यस सम्बन्धमा विचारणीय छ। संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ ले व्यवस्थापिका संसदअन्तर्गत रहने आवश्यक समितिहरूको गठन तथा कामकारवाहीका सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको र तदनुरूप व्यवस्थापिका संसदमा विभिन्न विषयगत समितिहरू रहने तथा विषयगत समितिहरू रहनुपर्ने औचित्यतालाई हेर्दा सरकारलाई व्यवस्थापिका संसदप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सरकारबाट भए गरेको कामकारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा रायसल्लाह दिन व्यवस्थापिका संसदमा संविधानको धारा ५८ बमोजिम विभिन्न समितिहरू रहने व्यवस्था भएको देखिन्छ। सोही व्यवस्थाअन्तर्गत सार्वजनिक लेखा समिति रहने र सो समितिले सार्वजनिक लेखा र महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनको सम्बन्धमा कार्यक्षेत्र निर्धारण गरेको देखिन्छ। संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली २०६५ को नियम ११५ मा त्यस्ता विषयगत समितिले आफ्नो विषयसंग सम्बन्धित सरकारी निकायको सार्वजनिक सम्पत्तिको हिनामिना भए नभएको अध्ययन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन दिने जस्ता विषयमा ती विषयगत समितिहरूलाई काम कर्तव्य र अधिकार निर्धारण गरेको देखिन्छ।

१२. नेपाल वायुसेवा निगम कानूनबमोजिम गठन भएको स्वायत्त संस्था भएकोले उसले आफ्नो व्यावसायिक कारोवार सञ्चालन गर्दा कानूनबमोजिम गर्न सक्ने र त्यस्तो व्यावसायिक कारोवारलाई रोक्का गर्न मिल्ने देखिदैन। खास गरेर एउटा स्वायत्त संस्थाले कानूनबमोजिम करार गर्दछ भने त्यस्तो करारको शर्तहरू निर्धारण गर्न, सो परिपालना गर्न र कुनै पक्षले सो करारको परिपालना नगरेमा सोउपर आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नु त्यस्तो कानूनबमोजिम संस्थापित संस्थाको स्वाभाविक कानूनी अधिकार हुन्छ। त्यस्तो संस्थाले अन्य कुनै व्यापारिक

प्रतिष्ठानसँग व्यापारिक कारोवार गर्दछ भने वा कुनै करारीय अनुबन्धमा सामेल हुन्छ भने त्यो उसको अधिकारको विषय बन्दछ। कस्तो करार गर्ने वा करारको शर्तहरू कस्तो हुनुपर्छ भनी वाह्य जगतले वा करारको पक्ष नै नरहेको वेसरोकारवाला अन्य संस्थाले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन। व्यापारिक प्रकृतिको करारमा प्रस्तावक वा आपूर्तिकर्ता हरेकले आ-आफ्नो सर्वोत्तम व्यापारिक हितलाई विचार गरेको हुन्छ, सो गर्नुपर्ने पनि हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा जस्तै नेपाल वायुसेवा निगमलाई चाहिएको जस्तो विमान प्रतिस्पर्धात्मक मूल्यमा आपूर्ति चाहेएको छ र गुणस्तर कायम राख्ने र समयमा आपूर्ति हुने र मूल्यमा सुनिश्चितता हुने सबै कुरा चाहेएको छ भने अर्को पक्ष एयरवस कम्पनीलाई पनि आपूर्तिको आह्वान भरपर्दो बनाउने र भुक्तानी सुनिश्चित गर्ने उसको पनि सरोकारका कुराहरू रहन्छन्। एयरवस कम्पनीले नेपाल वायुसेवा निगमको प्रस्तावबमोजिम आपूर्ति गर्नुपर्ने दायित्व निर्वहन गर्न मूल्य र आपूर्ति मिति किटान गर्न आवश्यक छ र त्यसमा कुनै किसिमको बिचलन वा परिवर्तन भएमा आफूले क्षति व्यहोर्न नपरोस् भन्ने उसको चिन्ता छ, त्यस निमित्त नै विमान आपूर्तिको आदेश दिएपछि उक्त कम्पनीले विमान तयार गर्न लागेपछि कुनै किसिमले रद्द गरिदिनेमा पर्न आउने असुविधाको निवारण गर्न तिर्नुपर्ने कुल रकमको कुनै अंश फिर्ता नहुने प्रकृतिको रकम (Non-Refundable) अग्रीम भुक्तानी दिनुपर्ने शर्त राखेको देखिन्छ। यस्तो शर्त मान्नु उचित हुन्छ वा हुँदैन भन्ने कुरा निगमको व्यवस्थापनले विचार गर्न सक्ने कुरा हो। आफ्नो स्वार्थ अनुकूल मात्रै शर्त लाद्न खोजेमा व्यापारिक कारोवार हुन सक्दैन। व्यापारिक कारोवारको प्रकृति र तत् सम्बन्धी व्यवसायमा प्रचलित मान्यता र परम्पराअनुसार शर्तहरू तोक्ने, त्यसमा वार्ता गर्ने र तय गर्ने कुराहरू हुन्छन्। कुनै करारीय शर्तहरू परस्परको व्यवसायिक हित र स्वार्थहरूबाट निर्धारित हुने हुनाले व्यापारिक प्रचलन र मान्य परम्परा हेरेर निर्धारण गरिने कुराहरू हुन्छन्। त्यस्तो कुराको

निर्णय कारोवारसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुने व्यवस्थापकहरूले नै निर्णय गर्ने कुराहरू हुन्।

१३. प्रस्तुत मुद्दामा नेपाल वायुसेवा निगमको आवश्यकता, योजना र सञ्चालक समितिको निर्णयानुसार जहाज खरीद गर्ने निर्णय भैरहेको कुरामा विवाद छैन। सो निर्णय कार्यान्वयन गर्नको लागि करार गर्नुको पनि विकल्प छैन। करारको प्रकृति, ढाँचा र शर्तहरू नै अप्रत्यक्ष रूपमा तोकिएको निर्देशित गरेको भए एउटा कुरा हो। तर त्यस्तो केही नभएको अवस्थामा छिटो छरितो जहाज खरीद प्रक्रिया टुङ्गेमा पुऱ्याउने र जहाज प्राप्त गर्ने कुरामा व्यवस्थापन केन्द्रित भएको भन्ने देखिन्छ र तदनु रूप नै कार्यकारी अध्यक्षले निर्णय लिएको देखिन्छ। जहाज खरीद गर्ने भनिसकेपछि करारका हरेक शर्तका सम्बन्धमा वार्ता गर्न र स्वीकृत शर्तबमोजिम सञ्चालक समितिको निर्णय गराउनु पर्छ भन्न मिल्दैन। निगमको कामकारवाहीको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको अन्तिम जिम्मेवारी लिने सञ्चालक समितिले नै त्यस्तो निर्णय गरिरहेको भए अर्कै कुरा हुन्थ्यो। वस्तुतः कार्यकारी अध्यक्षले निगमको विनियमावलीबमोजिम समेत आफूसँग अन्तरनिहित अधिकार छ भन्ने मानी (Non Refundable) प्रकृतिको शर्त भएको Lock up Money पठाएको देखिन्छ। त्यस्तो निर्णय गरी पठाउँदा सञ्चालक समितिको जहाज खरीद गर्ने निर्णयकै कार्यान्वयन गर्न सकारात्मक सहयोग गरेको भन्ने निजको धारणा देखिन्छ।

१४. कार्यकारी अध्यक्षले विवादित Lock up Money पठाउनु अघि सञ्चालक समिति समक्ष समर्थन गराउनु पर्थ्यो वा पर्दैनथ्यो भन्ने एउटा प्रश्न हुन सक्छ। यस सम्बन्धमा सञ्चालक समितिले अग्रीम रूपमा कुनै निर्देश गरेको वा Lock up Money पठाइसकेपछि पनि आपत्ति जनाएको देखिदैन। एउटा व्यापारिक कारोवार सम्पन्न गर्ने सामान्य क्रममा नै त्यसलाई हरेको देखिन्छ। सञ्चालक समितिको निर्णय विना नै Lock up Money पठाई वा अधिकारक्षेत्रको प्रश्न उठेको छ

भन्ने ठान्नु एउटा कुरो हो भने त्यसलाई तार्किक रूपले विचार गर्न सकिन्छ। कारोवारको प्रकृति, समयको सीमा, संगठनको स्थापित परम्परा आदि कुराको आधारमा निर्णय गर्ने कुराहरू हुन सक्छन्। सञ्चालक समितिले कतिपय विषयमा पछिबाट अनुमोदन पनि गर्ने गराउने अवस्था पनि आउँछ। यस्तो विषयमा सञ्चालक समितिबाट कुनै प्रश्न उठाउनु अघि नै त्यस्तो व्यावसायिक निर्णयउपर सार्वजनिक लेखा समितिले गरेको निर्णयको रोहमा प्रस्तुत प्रश्न उठेको पाइन्छ।

१५. माथि नै भनी सकिएको छ कि जहाज खरीद गर्ने कुरा करारको विषय बनेको छ। करारको पालना करारका पक्षहरूले गर्नुपर्दछ। जसमा नेपाल वायुसेवा निगम एउटा पक्ष रहेको छ। करारको पालना उसले पनि गर्न सकेन भने उसले क्षतिपूर्ति वा अन्य उपायहरूको परिणाम व्यहोर्नु पर्दछ। करारको पालना गर्न गराउन निगमलाई सहयोग गर्नु नै सबैको कर्तव्य हुन आउँछ। निगमको तर्फबाट गरिएको करार निगमको हितमा छ वा छैन भन्ने कुरा निगमको संयन्त्रबाट विचार गरिने कुरा हो। कुनै शर्तहरू अनुचित पाइएमा वा अव्यवहारिक भएको पाइएमा पनि त्यसको लागि त्यसै फौजदारी रूपमा आरोपित गर्नु हुँदैन।

१६. व्यापारिक प्रतिष्ठानहरूलाई व्यापारिक रूपमा नै सञ्चालन हुन दिन पर्दछ, अर्थात् व्यापारिक आवश्यकता र बजारको नियमबमोजिम काम गर्न दिनुपर्छ। व्यापारिक प्रकृतिको काममा लगाउने तर सरकारी नोकरसाही प्रकृतिको निर्णय प्रक्रिया अवलम्बन गर्न लगाउने हो भने व्यापारिक निपुणता आउँनै सक्दैन। त्यस्तो व्यवस्थापन प्रणालीबाट अन्ततः समाज र राष्ट्रकै हितमा प्रतिकूल असर पर्न जान्छ। निगम सार्वजनिक चरित्र भएको संस्था भए पनि त्यसको प्रयोजन व्यापारिक प्रकृतिको सेवा प्रदान गर्ने भएको र तदनुरूप व्यापार प्रवर्धन गर्नुपर्ने हुनाले निगमको लागि एकजना सार्वजनिक उद्यमको व्यवस्थापकलाई जो चाहिने अख्तियार र लचकतासहितको निर्णय गर्ने प्रावधानको आवश्यकता

पर्दछ। त्यस्तो जिम्मेवारी तोकिएको पदाधिकारीले लिएको निर्णयहरूको परिणाम आउन नदिई अग्रीम रूपमा अन्य संस्था वा निकायबाट अवरोध गर्ने हो भने सम्बन्धित निगमको काममा सीधा हस्तक्षेप हुन जान्छ। त्यस्तो हस्तक्षेप अनुचित मात्रै होइन कि आपत्तिजनक समेत रहन्छ।

१७. वासुसेवा निगम एउटा सार्वजनिक संस्थान भएको नाताले सार्वजनिक लेखा समितिले निगमले गरेको निर्णयको सम्बन्धमा हस्तक्षेपकारी निर्देशन गरेको देखिन्छ। सार्वजनिक लेखा समिति व्यवस्थापिका अङ्गको एउटा महत्वपूर्ण समिति हो जसले सरकारका विभिन्न मन्त्रालय, विभाग वा अङ्गहरूले विधिसम्मत् ढंगले वा जवाफदेही ढंगले सेवा दिए नदिएको कुराको अनुगमन गर्न सक्तछ।

१८. संविधानसभा (व्यस्थापिका संसदको कार्यसञ्चालन) नियमावली २०६५ को नियम ११० मा सार्वजनिक लेखा समितिको कार्यक्षेत्र तोकिएका र उक्त कार्यक्षेत्रका सम्बन्धमा हेर्दा उक्त समितिको कार्यक्षेत्रमा “सार्वजनिक लेखा र महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनका विषय समावेश भएको देखिन्छ भने नियम ११५(२) मा” सार्वजनिक लेखा समितिले व्यवस्थापिका-संसदमा पेश गरिएको महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरुजुको जाँच गरी महालेखा परीक्षकद्वारा भए गरेका काम कारवाही र सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट हुनुपर्ने कामकारवाही कानूनसंगत र औचित्यपूर्ण तवरबाट भए नभएको सम्बन्धमा समेत अध्ययन गरी आवश्यक निर्णय गर्ने र जाँच गर्न उपयुक्त देखिएको अन्य सार्वजनिक लेखाको जाँच गरी वार्षिक अनुमान पेश गर्नु अगावै सभामा प्रतिवेदन पेश गर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। सरकारका सम्बन्धित निकायबाट हुनुपर्ने काम कारवाही कानूनसंगत र औचित्यपूर्ण तवरबाट भए नभएको सम्बन्धमा समेत सोअनुरूप अध्ययन गर्नु, निरीक्षण गर्नु, प्रतिवेदन दिनु र सरकारको नाउँमा निर्देशन दिने अधिकार भएपनि सो अधिकारक्षेत्रको सीमाको बारेमा विचार गर्नु यहाँनै प्रासंगिक देखिन आउँछ।

१९. व्यवस्थापिकाको कुनै समितिको अधिकार वा काम कर्तव्यको अधिकार भनेको व्यवस्थापिकालाई तोकिएको अधिकारको सीमाभित्र तोकिएबमोजिम प्रयोग गर्ने अधिकार सम्भन्नु पर्दछ। व्यवस्थापिकाको कार्य भनेको कार्यपालिकाले जस्तै प्रशासन गर्ने र न्यायपालिकाले जस्तै न्यायिक तौरले निर्णय गर्ने पनि होइन। किटानी संवैधानिक वा कानूनी व्यवस्था भएमा बाहेक व्यवस्थापिकाको संगठनभित्र तोकिएको समितिहरूले आफ्नो कार्यादेशबमोजिम कार्य गर्दा कार्यपालिका तहका अङ्गहरूमा सीधा हस्तक्षेप हुने गरी आदेश निर्णय गर्ने नभै व्यवस्थापिका अङ्गमार्फत् नै कुनै कुराको निर्देश पठाउनुपर्ने हुन्छ। कुनै कुरा सदर वदर गर्ने वा कुनै कानूनको व्याख्या गरी टुङ्गो लगाउने अधिकारप्राप्त कुनै निकाय वा पदाधिकारीले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रहे भएको मानी गरेको कुनै निर्णय वा कामकारवाही सदर वा वदर गर्ने कानूनी वा संवैधानिक अख्तियारी सार्वजनिक लेखा समितिमा निहीत भए रहेको देखिदैन। कार्यपालिको अङ्ग वा अन्य सार्वजनिक प्रतिष्ठानमा कुनै अनुचित कार्य भएमा त्यसउपर शिकायत गर्ने ठाउँ स्वयम् मन्त्रिपरिषद्भित्र सम्बन्धित मन्त्रालय वा राष्ट्रिय सर्तकता केन्द्र वा संवैधानिक प्रकृतिको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्ता संस्थाहरू रहनुको साथै चित्त नबुझे पक्षले अदालतमा समेत मुद्दाहरू प्रस्तुत गर्ने ठाउँ छ। नियमित प्रशासनिक, व्यापारिक वा न्यायिक प्रकृतिका काम वा निर्णयहरूको औचित्यमा प्रवेश गरी कुनै आदेश निर्देश गर्ने काम सार्वजनिक लेखा समितिको देखिन आउँदैन। नियमित किसिमका व्यापारिक वा प्रशासनिक निर्णयहरू उपर पनि सार्वजनिक लेखा समितिले वैकल्पिक सरकारको रूपमा प्रतिस्पर्धा गर्ने सोच राख्ने हो भने प्रशासनिक संयन्त्रहरू कमजोर हुन जान्छन्। जसको जिम्मा प्रशासकहरूले लिन नसक्ने अवस्था आउँछ। कार्यपालिकाअन्तर्गत काम गर्ने निकायहरूमा आवश्यकताअनुसार र विधिको अधिनमा रही कतिपय स्वविवेकयुक्त निर्णय लिनुपर्ने हुन्छ। एउटाको

स्वविवेकको प्रयोग माथि अर्काले प्रतिस्थापन गर्दै जाने हो भने प्रशासनिक कार्य गर्न मनोबल गिर्नु मात्र नभई यसबाट प्रशासनिक निर्णयको दिशा हराउने सम्भावना प्रबल रहन्छ।

२०. सार्वजनिक लेखा समितिले सामान्य व्यापारिक, कारोवारीय प्रकृतिको निर्णयमा हात हाल नहुने अर्को कारण के छ भने एउटाले गरेको करारअन्तर्गत सिर्जित दायित्वमा लेखा समिति जस्तो संस्थाको हस्तक्षेपले करारीय दायित्व पूरा गर्न नसकिएमा त्यसको जिम्मेवारी कसले बोक्ने भन्ने प्रश्न उठ्छ। निश्चित रूपमा लेखा समितिले गरेको निर्णयबाट नेपाल वायुसेवा निगमले नै काम गर्न पाएन भने लेखा समितिले त्यस्तो करारको दायित्व पालना हुन नसकेबाट सिर्जित परिणामको क्षति व्यहोर्ने छैन। करार वा कारोवारको सञ्चालनमा लेखा समिति जस्तो संस्थाले प्रत्यक्ष हस्तक्षेप गर्ने वा त्यसको वैधताको निर्धारण गरिदिने कुरा स्वस्थकर देखिन आउँदैन।

२१. सार्वजनिक लेखासमिति जनप्रतिनिधिमूलक संस्था हो, व्यावसायिक संगठन होइन। जनप्रतिनिधिहरूको आ-आफ्नो खास खास पृष्ठभूमिको कारणले अभिरुची, विशेषज्ञता र प्राथमिकताहरू हुन्छन्। कसैको निजी प्राथमिकता वा अभिरुची उपरोक्त किसिमको निर्णयहरूबाट गरिने हस्तक्षेपमा प्रतिविम्बित भयो भने अरुको जवाफदेहिताको पालनाको सुनिश्चितता खोज्ने सार्वजनिक लेखा समिति जस्तो गरिमामय संस्थाको लागि त्यो त्यति सुहाउँदो हुन सक्तैन। नेपाल वायुसेवा निगमको सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिम खरीद गर्न लागेको जहाजको खरीद प्रकृति कानूनसंगत छ वा छैन भन्ने कुनै सार्वजनिक खरीद ऐनअन्तर्गतकै संयन्त्र वा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो संस्थाको निर्णयबाट जाँच्ने अधिकारक्षेत्र निर्धारित हुँदाहुँदै सार्वजनिक लेखा समितिबाट नेपाल वायुसेवा निगमको सञ्चालक समितिबाट जहाज खरीदको सम्बन्धमा भएको निर्णय सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ३ को आधार लिई अमान्य हुन्छ र

अख्तियार दुरुपयोग गरेको देखिन्छ भनी निर्णय गर्नु कानूनबमोजिम स्थापित अङ्गहरूको अधिकार क्षेत्रकै प्रतिस्थापना गरेसरहको अवस्था देखिन्छ। यसरी समानान्तर शक्ति केन्द्रको रूपमा उदियमान हुन खोज्नु एउटा बहुतै जटिल र विचारणीय समस्याको रूपमा देखिन आउँछ।

२२. सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णयको कारणबाट करारको प्रशासनको विषय समेत अख्तियार दुरुपयोगको स्वचालित अभियोजनमा रूपान्तरित गर्नु र त्यस्तो गर्ने वातावरणले विधिको शासनलाई सहयोग नगर्ने हुँदा यसलाई वाच्छित हदभित्र राखेर सबैले हेर्न जरुरी देखिन आउँछ।

२३. नेपाल वायुसेवा निगमको लागि विमान खरीद गर्नुपर्ने, नपर्ने र विमान खरीद गर्न खोजेको र सोका लागि विमान कम्पनीलाई रकम पठाउने कुरा करार गर्ने सिलसिलामा तय हुने कुराहरू हुन्। सार्वजनिक उद्यमीले पनि करारको प्रक्रियामा संलग्न हुने भएपछि करारका जोखिमहरू पनि स्वाभाविक रूपमा उत्पन्न हुने हुन्छ। करारको कार्यान्वयनको सिलसिलामा सिर्जना हुने हरेक कामको लागि फौजदारी दायित्व बहन गर्ने गरी व्यक्तिगत उत्तरदायित्व बहन हुने विषय बनाउन हुँदैन र त्यसो गर्दा व्यवस्थापन गर्ने हरेक व्यवस्थापकको व्यवस्थापनको निर्णय गर्ने क्षमता नै प्रभावित हुन जान्छ। मुख्य कुरा व्यवस्थापकले कम्पनी वा उद्यमीको तर्फबाट निर्णय गर्दा त्यसबाट आफूले गैरकानूनी लाभ लिने वा अरुलाई गैरकानूनी लाभ दिलाउने उद्देश्यले वा सो लाभ लिएर वा दिलाएर उद्यमलाई नोक्सानी हुने काम गरेको भनी अभियोग लगाएकोमा सो तथ्य प्रमाणित भएको छ वा छैन भन्ने कुरा नै विचार गर्नुपर्ने कुरा हो।

२४. उपरोक्त पृष्ठभूमिमा हेर्दा यी प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारउपर नेपाल सरकारको स्वामित्व रहेको नेपाल वायुसेवा निगमलाई प्रत्यक्ष हानि नोक्सानी पुऱ्याएको कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ र दफा ३(१)(भ) अन्तर्गतको कसूर भएको अवस्था विद्यमान देखाई विमान खरीद

गर्ने प्रक्रियाअन्तर्गत विमान कम्पनीलाई निगमको कार्यकारी अध्यक्षका हैसियतले प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले बैनाबापतको रकम (Lock up Money) भुक्तानी गरेको कारणबाट भ्रष्टाचारजन्य कसूर भएको भनी अभियोग लगाइएको देखिन्छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा यस मुद्दामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ को पूर्वावस्था छ, छैन सो कुरा विचारणीय देखिन आएको छ।

२५. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ मा सार्वजनिक सम्पत्तिको हानि नोक्सानी गर्नेलाई सजायसम्बन्धी व्यवस्था भै उक्त दफामा “कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहदाको वा सोसम्बन्धी कर्तव्य पालना गर्दा नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थाको सम्पत्तिमा लापरवाही वा वदन्वित गरी हानामिना, हानि नोक्सानी वा दुरुपयोग गरे गराएमा वा मासेमा वा निजी प्रयोगमा लगाएमा निजलाई कसूरको मात्राअनुसार दफा ३ बमोजिमको सजाय हुने र त्यसरी हानामिना, हानि नोक्सानी वा दुरुपयोग गरेको वा मासेको वा मास्न दिएको सम्पत्ति पनि निजबाट असूलउपर गरिने छ, भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

२६. वायुसेवा निगमको गुरुयोजनाअन्तर्गत जहाज खरीद गर्नुपर्ने भनी प्राप्त प्रतिवेदनका आधारमा बोलपत्र आह्वान गरी खरीद प्रक्रिया अगाडि बढेको तथा बोइङ कम्पनी र एयरवस कम्पनीले बोलपत्र पेश गरेकोमा सो मध्ये न्यूनतम बोलकबोल गर्ने एयरवस कम्पनीको बोलपत्र वायुसेवा निगमको सञ्चालक समितिबाट मिति २०६७/११/७ मा छनौट गरेको भनी स्वीकृत गरेको देखिन्छ। सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २७ बमोजिम न्यूनतम मूल्यांकित सारभूत रूपमा प्रभाव ग्राही बोलपत्र स्वीकृत हुने र त्यस्तो बोलपत्रबमोजिम खरीद सम्भौता हुने व्यवस्था देखिन्छ। खरीद सम्भौतालाई अन्यथा भन्न नसकी यसै बीच आशयपत्र (Letter of Intent) जारी भई Lock up Money स्वरूप विवादित रकम भुक्तानी पठाएको देखिन्छ। खरीद प्रक्रिया पूरा नगरी भुक्तानी गरेको भन्ने आरोप भएकोमा नेपाल वायुसेवा निगमको आर्थिक विनियमावली

२०६५ को विनियम २३६(१) (घ) को व्यवस्थाबमोजिम भुक्तानी दिएको भनी प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले आफूउपर लगाएको आरोपको प्रतिवाद गरेको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा उक्त नियममा भएको व्यवस्था स्पष्ट छ। Lock up Money बापत भुक्तानी गर्दा विमान खरीद भएमा उक्त रकम भुक्तानीको किस्तामा समायोजन हुने र खरीद नभएमा त्यस्तो रकम फिर्ता नहुने भन्ने शर्त अनुरूपको देखिन्छ। यसको मतलब वायुसेवा निगमको लागि विमान खरीद गर्न सञ्चालक समितिको निर्णय भई विमान खरीद गर्न निगमको आवश्यकता समेत भएको प्रष्ट स्थिति रहेको र सोबमोजिम नै विमान खरीद गर्ने भएपछि सो प्रयोजनको लागि आपूर्तिकर्ता पक्षको शर्तअनुसार विमान खरीद भएमा किस्तामा समायोजन हुनेदेखि उक्त आपूर्तिकर्तालाई Lock up Money पठाएकोलाई अनौठो मान्नुपर्ने देखिदैन। पक्षहरूका बीचमा कुनै काम गर्न वा नगर्नका लागि कानूनद्वारा कार्यान्वयनयोग्य हुन सक्ने विभिन्न करारहरू हुनसक्छन् र यस्ता करारका शर्तहरूमा विमान खरीद गर्ने निश्चितता कायम गर्न विभिन्न शर्तहरू राखिएको हुनुपर्छ। यस्ता व्यवस्थाहरू व्यावसायिक हित वा नीतिअनुकूल राख्ने वा राख्न लगाउने कुराहरू महत्वपूर्ण हुन्छन्।

२७. जहाँसम्म प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले आपूर्तिकर्ता Air Bus कम्पनीलाई पठाएको Lock up Money त्यस्तो भुक्तानी फिर्ता प्राप्त गर्न नसकिने प्रकृतिको कारणले निजले भ्रष्टाचार गरेको भन्न सकिने हो वा होइन भन्ने कुरा छ त्यसतर्फ हेर्दा, करारका पक्षहरू बीच व्यावसायिक कारोवार गर्दा तत्कालका विकल्पहरू हेरी असल नियतले निर्णय गर्ने कुराहरू हुन्। वायुसेवा निगमका लागि आवश्यक रहेका विमान खरीद गर्ने प्रयोजनको लागि वायुसेवा निगम र राष्ट्रकै लागि समेत आवश्यक ठानिएका कारण विमान खरीद गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाई सो सम्बन्धमा आवश्यक निर्णय गर्दा निश्चय नै तत्कालका विकल्पहरू मध्ये उत्तम विकल्प छानिने र विकल्प चयन गर्दा असल नियतले निर्णय गर्ने कुराहरू वाञ्छनीय हुन आउछ नै। करारमा प्रवेश

गरेपछि स्वाभाविक रूपमा करारको एउटा पक्षलाई लाभको अवसर वा हानिको जोखिम रहिरहन्छ। खराब नियत, वदनीयतले अभिप्रेरित भै आफूलाई लाभ र सरकारी निकाय वा सरकारलाई नोक्सानी हुने गरी भ्रष्टाचारमा संलग्न भएको हुन वस्तुतथ्यले प्रमाणित हुनुपर्दछ। अन्यथा देखिन आएमा बाहेक पक्षहरूका बीचमा हुने कारोवारको विषयलाई लिएर भएको सम्झौता र सो सम्झौताको पालना गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि र प्रक्रिया अन्तर्गतको करारीय शर्त पालनाको विषयवस्तु भ्रष्टाचारको विषयवस्तु बन्न सक्ने हुँदैन। खराब नियत र भ्रष्टाचारमा संलग्न भएको भन्नलाई वस्तुतथ्यले अन्यथा देखिन आएमा बाहेक हरेक करारीय शर्तमा भ्रष्टाचारको आरोप लगाउन हुँदैन।

२८. सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेका हरेक राष्ट्रसेवकहरूसँग कानूनसंगत व्यवहार र इमानदारिताको अपेक्षा गर्नु स्वाभाविक हुन्छ। त्यसको अतिरिक्त पदीय जिम्मेवारी पूरा गर्नसक्ने व्यावसायिक क्षमता, दुरदर्शिता, नेतृत्व गुण आदि कुराहरूको पनि अपेक्षा गरिएको हुन्छ। त्यसमा पनि सरकारले व्यावसायिक वा व्यापारिक प्रकृतिको प्रतिष्ठानको जिम्मेवारी सुम्पेको छ भने तदनुकूलको उद्यमशीलता र व्यवस्थापकीय कौशल पनि प्रदर्शित गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्ता संस्थाहरूमा अन्य प्रतिस्पर्धी संस्थाहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्ने क्षमता समेत कायम राख्नुपर्ने हुँदा कतिपय काम कुरामा लचकतायुक्त निर्णय गर्न सक्ने अख्तियारी समेत आवश्यकता रहन्छ। व्यापारिक निर्णयहरू नियमित, प्रशासकीय निर्णयहरू भन्दा भिन्न र आवश्यकताअनुसार तत्कालै र जोखिम लिएर भएपनि निर्णय गर्नुपर्ने हुनाले राष्ट्रसेवकहरूलाई तोकिएको जिम्मेवारीको प्रकृतिअनुसार उनीहरूको कामको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ। कुनै निर्णय कसैलाई व्यापारिक वा व्यावसायिक हिसावले उचित वा अनुचित लाग्न सक्तछ र कतै कतै अख्तियारीको सीमासम्बन्धी विवाद पनि हुन सक्छ। ती कुराहरूको तर्कसंगत समाधान सम्बन्धित निकायले मौकामा दिन सक्नु पर्दछ। अन्यथा एउटा

स्थापित परम्परा वा व्यवसायको सीमाभिन्न लिइएको कुनै निर्णयको सम्बन्धमा पर्याप्त र भरपर्दो आधारवेगार गलत नियतकै आरोप लगाउने हो भने त्यस्तो पदाधिकारीको निर्णय क्षमता तथा जोखिम लिने क्षमता घट्न जान्छ जसबाट अन्ततः संगठन र समाजले नै नकारात्मक परिणाम भोग्नुपर्ने अवस्था आउँछ। अधिकारप्राप्त अधिकारी वा निकायहरूले हमेसा कानूनसंगत र व्यावसायिक हिसावले सही निर्णय गर्नुपर्ने आमअपेक्षा भए पनि कोही कसैको कुनै निर्णयमा कुनै प्रशासनिक वा होशियारीसम्बन्धी कुनै त्रुटि औल्याउने वित्तिकै त्यसलाई आपराधीकरण गर्नु वा त्यस्तो गर्ने सोचले बढावा पायो भने अन्ततः सही नेतृत्व लिने व्यक्तिको पलायन हुने खतरा बढेर जान्छ। व्यवस्थापकको प्रतिभा, क्षमता र नेतृत्वदायी भूमिकाको जिम्मामा धेरै ठूलाठूला आयोजना जिम्मा लगाउने हुनाले उनीहरू पनि राष्ट्र र समाजका पूँजी हुन् भन्ने सकारात्मक दृष्टिकोणले उनीहरूको सम्बन्धमा जिम्मेवारीका साथ र विधिसंगत निर्णय लिने सोच सबैमा हुन जरुरी छ।

२९. जहाँसम्म प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले Lock up Money भुक्तानी गरी निगमलाई नोक्सानी हुने गरी गरेको कार्यले निगमलाई क्षति भइसकेको भन्ने देखिन्छ वा देखिन्न भन्ने कुरा छ सो कुरातर्फ विचार गर्दा Lock up Money बापत दिइएको उक्त रकम नै बैनाबापत प्राप्त गर्ने एयरवस कम्पनीले फिर्ता नै पठाएको र सो रकम वायुसेवा निगमको हिमालयन बैंकमा रहेको खाता नं. ००३००४०६३३००४८ मा जम्मा भएको भन्ने मिसिल संलग्न निगमका महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बूले हस्ताक्षर गरेको मिति २०६७।१२।१६ को पत्रबाट देखिन्छ। विमान खरीद गर्न स्रोत जम्मा गर्ने आधिकारिक स्तरमा विभिन्न निकायसँग सम्पर्क र समन्वय भइरहेको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातको व्यहोराबाट देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा नेपाल वायुसेवा निगमका लागि विमान खरीद प्रक्रियामा यी प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकार समेतको गम्भीरता नभएको भन्न मिल्दैन। यस अवस्थामा वायुसेवा निगमका तर्फबाट

विमान खरीद गर्नका लागि भुक्तानी गरिएका रकम आफ्नो लाभको लागि भुक्तानी गरिएको, यी प्रत्यर्थी प्रतिवादी सुगतरत्न कंसाकारले आफ्नो लाभको लागि वायुसेवा निगमको ओहदाको दुरुपयोग गरेको, रिसवत वा घूस प्राप्त गरेको तथा व्यक्तिगत लाभ लिएको अवस्था देखिदैन। निजले Air Bus Company लाई पठाएको बैना बापतको Lock up Money भुक्तानी रकम फिर्ता नहुने भन्ने आधारमा निजउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गतको कसूरमा मुद्दा चलाइएको हो सो रकम नै वायुसेवा निगमको खातामा फिर्ता आएपछि यी प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले बैनाबापतको Lock up Money भुक्तानी गरेको रकमबाट नेपाल वायुसेवा निगमलाई प्रत्यक्ष नोक्सानी भएको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन। प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले विमान खरीद प्रयोजनको लागि भुक्तानी गरेको रकम वायुसेवा निगमको खातामा फिर्ता आइसकेको अवस्थामा वायुसेवा निगमलाई नोक्सानी भएको अवस्था नै विद्यमान नभई निजउपर लगाइएको अभियोजनको आधार नै बेकायम भएको अवस्थामा निजलाई आरोपपत्रबमोजिम सजाय गर्न र अभियोग ठहर गर्नु मनासिव हुने देखिदैन। अतः विशेष अदालत काठमाडौँबाट निजउपर लगाइएका अभियोगलाई खण्डन हुने गरी निज सुगतरत्न कंसाकारलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर हुने ठहर्छ।

३०. अन्य प्रत्यर्थी राजुबहादुर के.सी., गणेश ठाकुर, ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, मयूर शम्शेर राणा र केशवराज शर्मालाई समेत अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी निजहरू उपर समेत आरोपपत्र दायर भएकोमा विशेष अदालत काठमाडौँबाट यी प्रत्यर्थीहरूले समेत आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ। सोही फैसलाउपर चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट दायर भएको प्रस्तुत पुनरावेदनपत्रको रोहमा विशेष अदालतबाट यी प्रत्यर्थीहरूलाई समेत सफाइ दिने ठहरी भएको फैसला मिलेको छ छैन ? त्यसतर्फ विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो। यी प्रत्यर्थीहरू उपर

कार्यकारी अध्यक्षको आदेशलाई तामेल गर्न प्रत्यक्ष सहयोग गरी Lock up Money बापतको रु.५,७३,७५०००।- भुक्तानी हुन गई निगमलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य गरेकोले निजहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दावी रहेको देखिन्छ । यी प्रत्यर्थीहरू नेपाल वायुसेवा निगमको विभिन्न पदमा कार्यरत् कर्मचारीलगायत निगममा आवद्ध भएका व्यक्ति भएको कुरामा विवाद देखिएन । यी प्रतिवादीहरूले विशेष अदालतसमक्ष समेत गरेको बयानमा निगमका कार्यकारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंसाकारको आदेशबमोजिम काम तामेल गरिएको र सो कार्य कार्यकारी प्रमुखबाट भुक्तानीको लागि तोक आदेश भएबमोजिम पदीय हैसियत तथा कार्य जिम्मेवारीका कारण आफूहरूले निर्देशन अनुसारको काम गरेको हो । तोक आदेशअनुसार हिमालयन बैंकमार्फत् एयरवस कम्पनीको खातामा रकम पठाइएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी केशवराज शर्मा, मयूर शम्शेर राणा, राजुबहादुर के.सी.ले विशेष अदालतमा बयान गर्दा समेत कार्यकारी अध्यक्षले दिएको निर्देशनअनुरूपको कार्य गरेको भनी बयान दिएको देखिन्छ भने प्रतिवादी ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, गणेश ठाकुर लगायतका अन्य प्रतिवादीहरूले Lock up Money भुक्तानी गर्ने सम्बन्धमा आफ्नो कार्यक्षेत्रअन्तर्गत नपर्ने तथा निगमलाई नोक्सानी हुने गरी Lock up Money बापतको रकम पठाउनका लागि लिखित तोक आदेश दिएको आधारमा उक्त आदेशलाई कार्यान्वयन सम्म गरेको भनी बयान गरेको देखिन्छ । कार्यकारी अध्यक्षले दिएको आदेश कार्यान्वयन गर्ने कर्मचारी भएकै कारण यी प्रत्यर्थीहरू उपर मतियारको अभियोग लगाई आरोपपत्र दायर गरेको देखिन्छ । प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले विमान खरीदका लागि पठाएको Lock up Money फिर्ता भइसकेको र फिर्ता भएको रकम नेपाल वायुसेवा निगमको खातामा जम्मा भइसकेको देखिरहेको स्थितिमा प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारको विमान खरीद गर्ने प्रक्रियामा

Lock up Money पठाएको कार्य वदनियतपूर्वक पठाएको नदेखिई नेपाल वायुसेवा निगमका लागि असल नियतले पठाएको देखिएको र उक्त रकम फिर्ता भई निगमकै खातामा जम्मा समेत भइसकेको देखिएको आधार प्रमाणबाट प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले सफाइ पाउने ठहरी भएको विशेष अदालतको फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएकोले यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूका हकमा उल्लिखित कार्य गरी मतियारको भूमिका निर्वाह गरेको भन्ने आरोपदावी पुग्न नसक्ने समेत हुँदा यी प्रत्यर्थीहरूका हकमा समेत आरोप दावीबाट सफाइ दिने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको फैसला कानूनसंगत नै देखियो ।

३१. अतः विमान खरीद प्रक्रियाको लागि भुक्तानी गरिएको Lock up Money नेपाल वायुसेवा निगमको हिमालयन बैंकस्थित खातामा जम्मा समेत भइसकेको देखिएको र विमान खरीद प्रक्रियामा भुक्तानी भएको रकमबाट प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकारले आफू समेतलाई फाइदा हुने गरी कुनै रकम लिए खाएको भन्ने तथ्य पुष्टि गर्ने कुनै प्रमाण अभियोजन पक्षबाट प्रस्तुत भएको अवस्था नहुँदा र नेपाल वायुसेवा निगमलाई नोक्सानी हुने गरी भ्रष्टाचारको कसूर गरेको प्रमाणित हुने प्रमाणको अभाव हुँदा उल्लिखित आधार प्रमाण समेतबाट प्रत्यर्थी सुगतरत्न कंसाकार तथा अन्य प्रत्यर्थीहरू राजुबहादुर के.सी., गणेश ठाकुर, ज्ञानेन्द्रपुरुष ढकाल, मयूर शम्शेर राणा र केशवराज शर्मालाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने ठहराई विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६८।१।६ मा भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुन्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल वैशाख १२ गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं. ८८६०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
पुनरावेदन नं. ०६७-CR-१२८७
फैसला मिति: २०६९।३।२७
मुद्दा :- जवरजस्ती करणी ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: The Netherland घर भई
काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. २९
गल्कोपाखास्थित हाम्रो जीवन संरक्षण
बालगृह सामाखुशीमा कार्यरत रही हाल
कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल त्रिपुरेश्वर
काठमाडौँ अन्तर्गत सेन्टरमा थुनामा रहेको
मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटो (Molhuysen
Hendrik Otto To:)

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: क र ख (नाम परिवर्तन) को जाहेरीले
नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या.श्री नरेन्द्रकुमार शिवाकोटी

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री देवेन्द्रगोपाल श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री दिनेशकुमार कार्की

- कुनै गरिएको वा नगरिएको कार्य प्रचलित फौजदारी कानूनको विपरीत नभएमा त्यस कार्यलाई लचिलो व्याख्याको माध्यम अपनाई कसूर कायम गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.५)

- कानूनमा प्रयुक्त कुनै दफाले अर्को दफामा प्रयुक्त प्रावधानलाई सापेक्षित रूपमा इज्जत

गरेको छ भने दुवै दफाका प्रावधानलाई एक अर्कासँग निरपेक्षरूपमा राखेर व्याख्या गरिनु हुँदैन । दुवैलाई एक अर्काको परिपूरकको रूपमा नै हेर्नुपर्ने ।

- अभियोजित कसूर अपराध भए नभएको सम्बन्धमा संदिग्ध वा द्विविधाको स्थिति सिर्जना भएमा त्यस्तो अवस्थामा अभियोजन दावीलाई अपनाउन सकिने स्थिति नहुँदा फौजदारी कानूनमा उल्लेख नभएको वा प्रचलित कानूनले कसूरको रूपमा इज्जत नगरेको कार्यलाई कसूरको संज्ञा दिन कानूनतः नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- फौजदारी कानून लचिलो नभै कठोर प्रकृतिको कानून भएको र विधायिकालाई कानूनद्वारा कुनै अमुक कार्यलाई समयानुसार आपराधीकरण गर्न र अपराध घोषित गरिएको कुनै कार्यलाई आपराधीकरणबाट अलग्याउन सक्ने विशेष अधिकार भएको कारण यस कानूनको व्याख्या गर्दा तत्काल प्रचलित कानूनी व्यवस्थाअनुसार नै गर्नुपर्ने ।
- कुनै कार्य कसूर भएको वा नभएको भनी यकीन गर्न विगतको कानूनी व्यवस्था के थियो वा खारेज भैसकेको वा संशोधन भएको कानूनमा खारेज वा संशोधन हुनु अघि के कस्तो व्यवस्था थियो भनी विगतमा प्रचलित कानूनी प्रयोजन र सन्दर्भलाई लिएर विधायिकी मनसाय पत्ता लगाउने कानून व्याख्याको सिद्धान्त फौजदारी कानूनमा लागू हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- अप्राकृतिक मैथुनको अर्थ गर्दा अस्वभाविक रूपमा अप्राकृतिक तवरले गरिएको मैथुनलाई जनाउने भए पनि अप्राकृतिक मैथुनको किसिम र मैथुन गर्ने गराउने क्रिया र माध्यम फरक-फरक हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- अप्राकृतिक मैथुन के कसरी हुने भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न कानूनी प्रावधानहरूमा उल्लेख गरिएको अवस्थामा कुनै कानूनी प्रावधानमा तत्सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थाले तत्सम्बन्धी अन्य कानूनी व्यवस्थामा भएको प्रावधानलाई आबद्ध गरेको छैन वा इङ्गित गरेको छैन भने फरक-फरक प्रयोजनका कानूनी प्रावधानहरूमा गरिएका व्यवस्थाहरूलाई एउटै अर्थमा लिन नमिले ।

(प्रकरण नं.१०)

- कुनै कसूरको नामाकरण एउटै भए पनि सो कसूरमा विविध क्रियाहरू समावेश हुन सक्ने र ती क्रियाहरूको गम्भीरताको आधारमा विधायिकाले फरक सजायको व्यवस्था गर्न सक्तछ । त्यसै गरी अप्राकृतिक मैथुनको कसूरमा के कस्ता कार्यहरू अन्तर्निहित हुन सक्तछन् भनी विधायिकी कानूनले स्पष्ट पारी फरक-फरक क्रिया, माध्यम र विषयवस्तुको गहनताको आधारमा मुद्दाको कारवाहीको प्रक्रिया पनि फरक ढंगले तोक्न सक्तछ । यस परिदृष्टिमा मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको ९क नं. मा उल्लिखित अप्राकृतिक मैथुनको कसूरमा पशु करणीको महलको ४ नं. आकर्षित हुने भन्न नमिले ।

(प्रकरण नं.११)

- विधायिकाले नै नाबालक उपरको अप्राकृतिक मैथुनलाई जवर्जस्ती करणीको परिभाषाभित्र पारेको देखिएको अवस्थामा त्यस्तो क्रियालाई व्याख्याको माध्यमबाट बाल दूराचार (Child abuse) मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.१२)

- इन्टरपोल प्रहरीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन भएको र नेपाल उक्त संगठनको सदस्य राष्ट्र भएको नाताले अपराध अनुसन्धानको

सन्दर्भमा नेपाल प्रहरीको सम्बद्ध निकायले उक्त संस्थाबाट सहयोग लिन नसक्ने भन्न नमिले ।

(प्रकरण नं.१८)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू
डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र मोहनबहादुर
बञ्जारा

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
गंगाप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

- सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित फौजदारी कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीर, भाग ५, पृ.८६

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ (४)
- जवर्जस्ती करणीको १, ३, ३(२) ९क नं.
- पशु करणीको ४ नं.

(यसमा विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षहरूको गोपनीयता कायम राख्नेसम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ बमोजिम पीडितहरूको नाम परिवर्तन गरिएको छ ।)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७/६/१२ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

हामी जाहेरवालाहरू गल्कोपाखास्थित हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर हाउसमा बस्ने गरेकोमा प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटोले बेग्लाबेग्लै समयमा हामीहरूलाई निज प्रतिवादीको कोठामा बोलाएर शरीरको सम्पूर्ण कपडा खोल्न लगाई आफुले पनि सम्पूर्ण कपडा खोली सर्वाङ्ग नाङ्गो भै संगै सुत्न

लगाई निजले हातले, मुखले लिङ्ग खेलाउन लगाउने, विभिन्न मलम लगाई निजको लिङ्ग मलद्वारमा घुसाई जवरजस्ती करणी गर्ने गर्दथ्यो । पटक-पटक यस्तो काम गरी २०६३।१०।२३ सम्म हामीलाई जवरजस्ती करणी गरेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भन्ने पीडितहरूको संयुक्त जाहेरी दरखास्त ।

काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. २९ गल्कोपाखास्थित मधसत्व मानन्धरको उत्तर मोहडाको ५ तले घरको तेस्रो तल्लाको पूर्वपट्टि कोठामा प्रतिवादी हेन्ड्रिक ओटो र शिव न्यौपाने नाङ्गो अवस्थामा पल्टिरहेको तथा निजहरूले लगाउने गरेको कपडा, आइडी कार्डहरू, कम्प्युटर, टि.भी., प्याकेट खोलिएको कन्डमसमेत भेटिएको भन्ने व्यहोराको खानतलासी बरामदी मुचुल्का तथा सोही घरको पाँच तल्लामाथि पूर्व दक्षिणको कोठामा गरिएको २०६३।१०।२४ को खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का ।

प्रतिवादी हेन्ड्रिक ओटोले चाइल्ड केयर हाउसमा सँगै सुत्न लगाउने, आफू पनि सर्वाङ्ग हुने, हामीलाई पनि सर्वाङ्ग नग्न हुन लगाउने, आफूले पनि हामीहरूको लिङ्ग खेलाउने चुस्ने र हामीलाई पनि उसको लिङ्ग खेलाउन चुस्न लगाउने गर्दथ्यो । यो कुरा हामीले रेशमराज सिंखडालाई भनेका थियौँ । प्रतिवादीले जाहेरवालासमेतलाई जवरजस्ती करणी, अप्राकृतिक मैथुन गरेकामा विश्वास लाग्दछ भन्ने समेत व्यहोराको अनील घिमिरे, निम छिरिङ्ग शेर्पा, परशुराम पन्त, पुष्कर अधिकारी समेतले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज ।

प्रतिवादी हेन्ड्रिक ओटो मोल्हुसेनले बच्चाहरूलाई हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर हाउसमा यौन दुर्व्यवहार र अप्राकृतिक मैथुन गर्छ भनी रेशमराज सिंखडालाई भनेको थिएँ । जाहेरवालालाई समेत निजले जवरजस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्दछ भन्ने प्रकाश खत्रीले गरेको कागज ।

मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटोले चाइल्ड केयर सेन्टरमा यौन दुर्व्यवहार गर्छ भनी प्रकाश खत्रीले

भनेपछि बच्चाहरूलाई सोध्दा र प्रिन्सिपल भएकाले मलाई नबताएको हुनसक्छ । प्रतिवादी ओटोले यौन दुर्व्यवहार र अप्राकृतिक मैथुन गरेकोमा मेरो कुनै सहयोग संलग्नता छैन भन्ने प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटोले चाइल्ड केयर सेन्टरमा हामीहरूलाई समेत जाहेरवालाहरूलाई जस्तै गरेकोले जाहेरवालाहरूलाई पनि अप्राकृतिक मैथुन जवरजस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्दछ भन्ने समेत व्यहोराको आशिष अधिकारी, अनील सापकोटा, गोविन्द मगजु, शिव न्यौपाने, सानु कान्छा लामा समेतले गरेको कागज ।

प्रतिवादी रेशमराज सिंखडा, प्रतिवादी हेन्ड्रिक ओटोको साथी भएकोले यौन दुर्व्यवहार गरेको थाहा पाए पनि केही नबोली बसेको र प्रतिवादी ओटोले चाइल्ड केयर हाउसका बच्चाहरूलाई पटक-पटक जवरजस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्दछ भन्ने व्यहोराको Elisabeth Wilhelmus र Eveline Clara Smit ले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज ।

काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. २९ गल्कोपाखास्थित हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर सेन्टरको म निर्देशक हुँ । मैले केयर सेन्टरको कुनै पनि बालबच्चाहरूलाई अप्राकृतिक मैथुन जवरजस्ती करणी गरेको होइन । जाहेरी तथा अन्य कागज व्यहोरा भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको Molhuysen Hendrik Otto ले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

निरीक्षणको क्रममा उक्त हाउसमा रातको समयमा कोही नरहनु, प्रतिवादीको कोठामा बच्चाको खेलौनालगायत भेटिनु, सबै रुमहरू प्रतिवादीले देखाउन नचाहनुबाट शङ्का लागी सो केयरको स्वयंसेवक Elisabeth Wilhelmus र Eveline Clara Smit लगायत सो संस्थामा नोकरी छाडेका प्रकाश के.सी. समेतसँग कुराकानी गरी CD मा रेकर्ड गरेको छु । आश्रय लिई बस्ने अनिल सापकोटा समेतसँग कुराकानीमा भएको CD छ । प्रतिवादी

ओटोले जवरजस्ती करणी अप्राकृतिक मैथुन गरेकोमा विश्वास लाग्छ। प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले सो कार्य थाहा पाई अपराधको बारेमा मौन रही मतियारको कार्य गरेका छन् भन्ने व्यहोराको कृष्णकुमार थापाले गरेको कागज।

प्रतिवादी हेन्ड्रिक ओटो कहिले को, कहिले को गरी मान्छे फेरी सुताउँथे। मलाई पनि शङ्का लाग्थ्यो। पोखरा घुम्न जाँदा सुमन गुरुड र ख लाई साथै लगेका थिए। फर्की आएपछि पनि १।२ दिन पालो गरी सुताए। त्यसको केही समयपछि अरु बच्चालाई सुताएपछि ख, सुमन र प्रतिवादी ओटोबीच भगडा भयो। भगडापछि निजहरूलाई निकाली दिन र पुरानो कपडा दिन भने। पुरानो कपडा दिन लाग्दा ओटोले पोखरा घुम्न जाँदा लिङ्ग चुसाएर अप्राकृतिक मैथुन गराएबापत किनी दिएको भनी नयाँ लुगा दिन मानेनन्। बच्चाहरूलाई प्रतिवादीले यौन दुर्व्यवहार गरेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने व्यहोराको बाला गिरीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज।

महत्सव मानन्धरको उत्तर मोहडा भएको पाँच तले घरको तेस्रो तलाको पूर्वपट्टिको कोठामा ओछ्यान रहेको, सो ओछ्यानमा प्रतिवादीले बच्चाहरू सुताई यौन दुर्व्यवहार गर्ने गरेको भन्ने व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का।

प्रतिवादी रेशम सिंखडाले सञ्चालन गरेको हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर हाउमा बस्दै आएका अनाथ बच्चाहरूलाई प्रतिवादी Molhuysen Hendrik Otto ले विभिन्न प्रलोभन देखाई पटक-पटक अप्राकृतिक मैथुन गरी मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय २ र ९क नं. को कसूर अपराध गरेको हुँदा उक्त ३(२) ले हुने सजायमा ऐ.९क नं. बमोजिम थप सजाय हुन र प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले प्रतिवादी Hendrik Otto लाई अपराध गर्ने कार्यमा मत सल्लाहमा पसी मद्दत गरेकोले ऐ. महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको २०६३।११।१७ मा दर्ता भएको अभियोग पत्र।

म अध्यक्ष भएको संस्थाको सम्पूर्ण खर्च प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटोले व्यहोर्छन्। जाहेरवालाहरू मेरो संस्थामा आश्रय लिई बसेका छन्। जाहेरी व्यहोरा बनावटी हो। बच्चाहरूले आफ्नो इच्छाले व्यहोरा लेखाएका होइनन्। प्रहरीले जवरजस्ती सहिछाप गराएको हो। भ्वाइस् चिल्ड्रेन नामक बाल गृह पाटनका सञ्चालक प्रकाश थापाले आफ्नो बाल गृहका बालक हाम्रो बाल गृहमा आएको रिसइवी लिई प्रतिवादी ओटोसँग भगडा गरेका थिए। सो रिसइवीले हामीलाई बालगृह सञ्चालनमा बाधा पुऱ्याउन प्रहरीको बलमा जाहेरी दिन लगाएका हुन्। हामीकहाँ बस्ने सबैजना अलग-अलग बस्छन्। नाङ्गै दुई जना भेटेको भन्ने हुनै सक्दैन। चकलेट, कन्डमसमेत हाम्रो संस्थाबाट बरामद भएको होइन। कम्प्युटर, क्यामरा, प्रिन्टर, स्पिकरसमेत बरामद गरेका छन्, जुन उल्लेख छैन। बरामदी व्यहोरा, खानतलासी व्यहोरासमेत भूठा छ। विगत ३ वर्षदेखि म प्रतिवादी ओटोसँग काम गर्छु। निजको बानी व्यहोरा मलाई थाहा छ। अनैतिक काम ओटोबाट भएको छैन। अनील घिमिरे समेतले गरेको भनेको कागज प्रहरीले नै तयार गरी सही गराएका हुन्। बालकहरूले त्यस्तो व्यहोराको कागज गराएका होइनन्। प्रकाश थापाको भनाइबमोजिम भूठा कागज गराएका हुन्। प्रकाश खत्री हाम्रोमा पहिला काम गर्थे, हेन्ड्रिक ओटोसँग भगडा गरेपछि छोडेका हुन्। सो रिसइवी लिई भूठा कागज गरेका हुन्। निम छिरिङ्ग, परशुराम, पुष्कर अधिकारीसमेत हाम्रा संस्थाका बच्चा हुन्। उनीहरूसँग पनि भूठा व्यहोरा लेखेको कागजमा सही गराएका छन्। मैले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान व्यहोरा ठीक हो। अनील सापकोटा, समेतले आफूमाथि अत्याचार नभएको भनेका थिए। बाला गिरीले समेत त्यसो भनेका होइनन्, नभनेको कुरा लेखी सही गराएछन्। Eveline Clara Smit लाई चिन्दिन, किन भूठा व्यहोरा लेखाए थाहा छैन। अरु कागज गर्ने व्यक्तिहरूले समेत त्यस्तो व्यहोराको कागज गरेका होइनन्। अंग्रेजी बोल्न नजान्ने Elisabeth सँग कसरी कागज

गराए थाहा छैन । प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिकले प्रहरीमा गरेको बयान बारे मलाई थाहा छैन । अश्लील फोटोहरू नेटबाट निकालेका हुन् । अभियोग दावी भूठा हो, सफाइ पाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाको अदालतमा भएको बयान ।

अनाथ असहाय बालबालिकालाई शिक्षा दिई राम्रो मान्छे बनाउने उद्देश्यले बाल केन्द्र सञ्चालन गरेको छु । जाहेरवाला तथा कागज गर्ने बच्चाहरू मेरो बाल केन्द्रमा बस्ने बच्चा हुन् । निजहरूसँग रिसइवी केही छैन । भ्वाइस् अफ् चिल्डेन बाल गृहको सञ्चालकले निजको बाल गृहका बच्चा मेरा बालगृहमा आएको रिस लिई प्रहरीसँग मिलेमतो गरी भूठा व्यहोराको जाहेरी दिन र कागजमा सही गर्न लगाएका हुन् । हेमन्त श्रेष्ठ नाम गरेका बालक मेरो बाल गृहमा बस्ने गरेकोमा निजका भाइ विपीन भ्वाइस् अफ् चिल्डेन संस्थाबाट मेरो संस्थामा आएका थिए । सो विषयमा त्यहाँका मानिस आएर वादविवाद गरेका थिए । विपीनलाई निजहरूले लिएर गए । बरामद भएका कन्डम, रुमालसमेत मेरो कोठाबाट बरामद भएको थिएन । मेरो डेरामा सुतेका बेला नाङ्गै सुत्ने चलन छ, म नाङ्गै सुत्छु । म कोठामा एक्लो थिएँ । शिव आफ्नो कोठामा थिए । राति १० बजेको समयमा प्रहरी आएका हुन् । २ वटा डिजिटल क्यामरा बरामदीमा उल्लेख गरेका छैनन् र मलाई फिर्ता गरेका पनि छैनन् । धेरै कुराहरू भूठा उल्लेख भएको छ । बालकहरूले भनेअनुसार कागज र जाहेरी लेखिएको होइन । बच्चाहरूलाई सोधिएमा थाहा हुने छ । प्रकाश, अनील, बाला गिरी, शिव न्यौपाने समेतका व्यक्तिहरूले गरेको कागज व्यहोरा भूठा हो । प्रहरी र प्रकाश थापा समेतले प्रपञ्च गरी भूठा कागजमा सही गराएका हुन् । बालासँग जोरजुलम गरी कागज गराइएको छ । Elisabeth Wilhelmus र Eveline Clara Smit ले बढी पैसा माग गर्ने गरेको र मैले सबै पैसाबाट धेरै बालबच्चाका लागि खर्च गर्ने गरेबाट रिसाई भ्वाइस् अफ् चिल्डेनसँग मिली मलाई फसाउन कागज गरी

भूठा लेखाएका हुन् । भूठा मुद्दा बनाउनेमा कृष्णकुमारको मुख्य हात छ । कसरी निजले सी.डी. बनाए थाहा छैन । प्रहरीमा स.ज.१६ र १५ मा भूठा व्यहोरा प्रहरीले लेखेका रहेछन्, मैले भनेको कुरा लेखेको होइन । अश्लील फोटोहरू कहाँबाट ल्याए थाहा छैन, म हेर्दिन । मैले अभियोग दावीअनुसार अपराध नगरेकोले सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी Molhuysen Hendrik Otto ले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरवाला क, ख, प्रतिवादी रेशम सिंखडा, मुद्दाका साक्षी राजेन्द्र अधिकारी, प्रतिवादी हेन्ड्रिक ओटोका साक्षी निर्मला पौडेल, कागज गर्ने शिव न्यौपाने, राजाराम पन्त, अनिल सापकोटा, परशुराम पन्त, अनिल घिमिरे, पुष्कर अधिकारी, राजीव भण्डारी, बाला गिरी, निम छिरिङ शेर्पा, सानुकान्छा लामा, आशिष अधिकारी, गोविन्द मगजु, कृष्णकुमार थापा, उमेर जाँच गर्ने डा. हरिहर वस्ती, विर्यसमेत परीक्षण गर्ने परीक्षक मोहन सिंह धामी समेतले गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

जाहेरवाला हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर होममा बस्ने क र ख ले जाहेरीमा यी प्रतिवादीले विभिन्न किसिमका मलमहरू आफ्नो मलद्वारमा लगाई जवरजस्ती अप्राकृतिक मैथुन गरेको भनी किटानी साथ जाहेरी दिएको देखिई त्यस्तो किटानी जाहेरी प्रतिवादीउपर दिनुपर्नेसम्मको मनासिव कारण र रिसइवी रहेको भन्ने समेत प्रतिवादीबाट खण्डन हुन सकेको छैन । त्यसका अतिरिक्त प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिक बस्ने गरेको कोठाको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्काबाट समेत विभिन्न प्रकारका मलमलगायतका सामानहरू बरामद भएको छ । उक्त अभियोगउपर अनुसन्धानको क्रममा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) को देहाय (क) (ख) अनुरूप मौकामा व्यक्त गरेको कुरालाई समर्थन हुने गरी पछि अदालतमा समेत आई बकपत्र गरेको तथा प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिकले प्रयोग गर्ने गरेको Laptop computer मा Women भन्ने Folder बनाई Save गरेको, Google search मा अश्लील फोटोहरू

रहेको History भेटिएको एवम् website सहित print out गरेको प्रतिवेदन मिसिल सामेल भएकोमा उक्त चित्रहरूमा पुरुष पुरुषहरू बीचको अप्राकृतिक मैथुन गरेको चित्रहरू प्राप्त हुन आएको देखिएको छ। अतः उल्लिखित सन्दर्भहरूका परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीसँगबाट बरामद हुन आएको अश्लील सामाग्रीहरू तथा पीडित नाबालकहरू र बकपत्र गर्ने व्यक्तिहरूको भनाई समेतका आधारमा प्रतिवादीहरूमध्ये मोल्हसेन हेन्ड्रिक ओटोले अभियोगअनुसारको कसूर गरेको पुष्टि भएकाले निज प्रतिवादी मोल्हसेन हेन्ड्रिकलाई मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय २ बमोजिम ८ वर्ष कैद तथा ऐ. महलको ९क नं. बमोजिमको थप १ वर्ष कैद गरी जम्मा ९ वर्ष कैद र ऐ. ९क नं. बमोजिम पीडित जाहेरवालाहरूले जनही रू. २५,०००। (पच्चीस हजार रुपैयाँ) निजबाट क्षतिपूर्ति भराई पाउने ठहर्छ। साथै अर्का प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले उल्लिखित कसूर गरेको भन्नेमा इन्कार रही अन्य प्रमाणहरूले समेत समर्थन नगरेको अवस्था विद्यमान हुँदा निज प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६५।१२।२५।३ को शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला।

जाहेरवालाले कुन मितिमा करणी गरेको भन्ने कुरा र अन्तिम पटक मिति २०६३।१०।१३ गते करणी गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्न सकेका छैनन्। जाहेरवालाले दिएको जाहेरी व्यहोरा र निजले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र विरोधाभाषपूर्ण रहेको छ। प्रहरीले मिति २०६३।१।२४ र २५ गतेको छुट्टाछुट्टै बरामदी मुचुल्का बनाएको छ र त्यसमा मलाई रोहवरमा राखिएको छैन। त्यसरी एउटै घर कोठाको दुई मितिमा बरामदी मुचुल्का बनाउनुको औचित्य छैन, जुन सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ८ को प्रतिकूल रहेको छ। त्यहाँबाट मैले नियमित रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको कपडाहरू नै बरामद गरेको अवस्थामा ती कपडाहरूको समेत उक्त कसूर स्थापित गर्नमा कुनै प्रकारको भूमिका

रहेको छैन। अदालतमा आई बकपत्र गर्ने व्यक्तिहरू अनील घिमिरे, निम छिरिड शेर्पा, पुष्कर अधिकारी, परशुराम पन्तको भनाई प्रहरीमा गरेको कागजसँग विरोधाभाषपूर्ण रहेको छ। निजहरू उक्त कार्य भएको देख्ने Eye Witness नभई उक्त कार्य गरेकोमा विश्वास लाग्छ, सम्म मात्र भनेकोमा उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ। त्यसका अतिरिक्त Internet का माध्यमबाट अश्लील फोटोहरू Print out गरिएको भन्ने भनाई रहे तापनि Internet जडान हुने जस्ता कम्प्युटरमा पनि त्यस्ता फोटोहरू सहज रूपमा प्राप्त हुनसक्ने भएकाले ती फोटोहरू मेरो विरुद्धमा प्रमाणमा लिन मिल्दैन। कागज गर्ने अन्य व्यक्तिहरूले समेत आफूले प्रत्यक्ष रूपमा देखेको भनी व्यक्त गर्न सकेका छैनन् भने अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कागज गर्ने अन्य केही व्यक्तिहरूले अदालतमा आई बकपत्र नगरेको कारण प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ अनुसार प्रमाणमा लिन मिल्दैन। वीर अस्पतालबाट मिति २०६३।१।२५ मा तयार भएको चिकित्सकीय परीक्षण प्रतिवेदनमा There is no sign of sperm seen भन्ने उल्लेख भएको तथा मेरो कोठाबाट बरामद भएका कपडालगायतका सामानहरूको Central police Forensic Science Laboratory बाट परीक्षण हुँदा रगत र वीर्यको मात्रा नभेटिएको भन्ने परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको परिप्रेक्ष्य समेतबाट प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम नेपाल सरकारको अभियोग प्रमाणित हुन नसक्नेमा वादी दावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मोल्हसेन हेन्ड्रिक ओटोको पुनरावेदन अदालतमा दायर भएको मिति २०६६।१०।२१ को पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले सञ्चालन गरेको हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर हाउसमा आश्रित बालबालिकाहरू उपर विभिन्न समयमा प्रतिवादी मोल्हसेन हेन्ड्रिकले जवरजस्ती करणीजन्य अप्राकृतिक मैथुन गर्ने गरेको भन्ने जानकारी निज रेशमराज सिंखडालाई हुँदाहुँदै पनि सो कुराको प्रकाश नगरी

सो कार्यमा मद्दत दिएका छन् । प्रतिवादी रेशमराज सिंखडालाई सो कुरा जानकारी गराउँदा पनि निजले बेवास्ता गरी अप्राकृतिक मैथुन गर्ने गराउने कार्यमा सहयोग गरेकोमा निजले इन्कारी दिई आफूलाई थाहा छैन भनेकै भरमा सफाइ दिने गरेको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० को प्रावधानलाई समेत उल्लंघन गरी फैसला भएको हुँदा अभियोग माग दावीबमोजिम जवरजस्ती करणीको ४ नं. अनुसार निज रेशमराज सिंखडालाई सजाय गरी उक्त शुरु फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालतमा मिति २०६६।११।१९ मा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

विवेचित आधार प्रमाणबाट यी प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटोले अभियोग दावीअनुरूप मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको ९क नं. बमोजिम कसूर गरेको ठहर्‍याई निजलाई सोही महलको ३(२) बमोजिम ८(आठ) वर्ष कैद र ऐजको ९क बमोजिम थप १ (एक) वर्ष कैद गरी जम्मा ९(नौ) वर्ष कैदको सजाय गरी पीडित जाहेरवालाले निज प्रतिवादीबाट जनही रू. २५,०००। (पच्चिस हजार रुपैयाँ) का दरले क्षतिपूर्ति भराई पाउने र प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याई शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतले मिति २०६५।१२।२५ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट २०६७।६।१२ मा भएको फैसला ।

जाहेरवालाको जाहेरी र बकपत्रमा एकरूपता छैन । सहअभियुक्त रेशमराज सिंखडाको बयान व्यहोरा मेरो विरुद्धको प्रमाणको रूपमा लिन मिल्दैन । इन्टरनेटबाट निकालिएका फोटाहरू मेरो विरुद्धमा प्रमाण लाग्दैनन् । चिकित्सकको परीक्षणबाट क को उमेर १३ देखि १५ वर्ष र ख को १२ देखि १४ वर्ष उल्लेख भएकाले जवरजस्ती करणीको ३(२) नं. ले सजाय गरेको मिलेन । प्रकाश थापा र प्रहरीको मिलेमतोमा प्रतिवादीलाई फसाइएको तथ्यप्रति फैसला मौन छ । Interpole मार्फत् प्राप्त भएको भनिएको पत्रको आधिकारीकता पुष्टि भएको छैन ।

मैले कसूर नगरेको भनी मौकामा र अदालतमा बयान गरेको छु । वारदात घटाएको भनेको प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको नहुँदा बिना आधार प्रमाण मलाई हदैसम्म सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसलालाई सदर गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भनी प्रतिवादी मोल्हुसेन हेन्ड्रिक ओटो (Molhuysen Hendrik Otto) ले यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाउन दर्ता गरेको निवेदन पत्र ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा Universal Declaration of Human Rights, 1948 को Article 11 तथा International Covenant on Civil and political Rights, 1966 को Article 15 मा भएको प्रावधानलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ (४) मा आत्मसात गरेको एवम् फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त Principle of strict Construction का सन्दर्भमा मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको दफा ३, ९क को व्याख्यात्मक त्रुटि विद्यमान रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ, भन्ने यस अदालतबाट २०६८।३।५ मा भएको आदेशुनर ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकीरसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र मोहनबहादुर बञ्जाराले तथा प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता गंगाप्रसाद पौडेलले गर्नु भएको बहस सुनियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रतिवादीले कसूर गरेको भन्ने अभियोगप्रति निज मौकामा र अदालतमा इन्कारी छन् । पीडितको भनाई एक आपसमा बाभिएको छ । पीडित भनिएका व्यक्तिहरूको जाँच गरिएको छैन । फौजदारी कानूनमा देवानी कानूनमा जस्तो Principle of analogy लागू नभै Principle of strict

Construction लागू हुन्छ। जवर्जस्ती करणीको सजाय गर्न जवर्जस्ती करणीको १ नं. अनुसार पीडित व्यक्ति महिला हुन अनिवार्य छ। जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं.को अवस्था नभएपछि ९क नं. को कसूरमा जवर्जस्ती करणीको ३ नं. बमोजिम सजाय हुने अवस्था नै छैन। अदालतले व्याख्याको माध्यमबाट कुनै अपराध नमानिएको कार्यलाई कसूर कायम गर्न सक्दैन। अप्राकृतिक मैथुनमा पशु करणीको ४ नं. आकर्षित हुने र त्यस्तो मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूचीमा समावेश नभएकोले पुनरावेदक प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको फैसला नमिलेकोले उल्टी गरी प्रतिवादीलाई सफाइ दिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो। त्यस्तै विद्वान उपन्यायाधिवक्ताले पुनरावेदक प्रतिवादीलाई कल्पनाबाट अभियोग लगाइएको होइन। अप्राकृतिक मैथुन यौन चाहना प्राप्तिको लागि नै गरिएको र बालबालिकालाई अप्राकृतिक मैथुन गरेपनि त्यसलाई जवर्जस्ती करणीको अपराध मानिने भन्ने जवर्जस्ती करणीको ९क मा स्पष्ट व्यवस्था छ। उक्त नं. ले ३ नं. को सजायलाई सम्बोधन गरेको हुँदा सोहीबमोजिम सजाय गरेको मिलेको छ, फौजदारी न्यायका सिद्धान्तको उल्लंघन नभएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकोले सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत गर्नु भएको बहस सुनियो।

दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस सुनी मिसलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिएको छ:

- (१) प्रस्तुत विवादमा मुलुकी ऐन जवर्जस्ती करणीको महलको ९क को कसूरमा सोही महलको ३ नं. बमोजिमको सजाय आकर्षित हुन सक्ने हो वा होइन ?
- (२) पुनरावेदक प्रतिवादीले जाहेरवालाहरूलाई अभियोग दावीअनुरूपको कसूर गरेको पुष्टि हुन्छ वा हुँदैन ?

- (३) पुनरावेदन अदालतले यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई अभियोग दावीको कसूरमा सजाय गरेको मिलेको छ वा छैन ?

२. सर्वप्रथम पहिले प्रश्नको सन्दर्भमा हेर्दा, यी पुनरावेदक प्रतिवादीले हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर हाउसमा बस्दै आएका अनाथ बच्चाहरूलाई विभिन्न प्रलोभन देखाई पटक-पटक अप्राकृतिक मैथुन गरी मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय २ र ९क नं. को कसूर अपराध गरेको हुँदा उक्त ३(२) ले हुने सजायमा ऐ. ९क नं. बमोजिम थप सजाय हुन र प्रतिवादी रेशमराज सिंखडाले प्रतिवादी Hendrik Otto लाई अपराध गर्ने कार्यमा मत सल्लाहमा पसी मद्दत गरेकोले ऐ. महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग दावी देखिन्छ। शुरु जिल्ला अदालतले यी पुनरावेदक प्रतिवादीले अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहर्‍याई जवर्जस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय २ बमोजिम ८ वर्ष कैद तथा ऐ. महलको ९क नं. बमोजिम थप १ वर्ष कैद गरी पीडित जाहेरवालाहरूलाई जनही रू. २५,०००। निज प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्ति भराई दिने र अर्का प्रतिवादी रोशमराज सिंखडालाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेकोमा सोउपर परेको मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भन्ने निवेदनमा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश भएको देखिन्छ।

३. यी पुनरावेदक प्रतिवादीउपर कसूरको आरोप लगाएको सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको ९क नं. मा "कसैले कुनै नाबालकसँग कुनै किसिमको अप्राकृतिक मैथुन गरे गराएमा जवर्जस्ती करणी गरेको मानी यसै महलको ३ नम्बरबमोजिम हुने सजायमा थप एक वर्षसम्म कैद गरी त्यस्तो नाबालकलाई निजको उमेर र उसलाई पुग्न गएको मर्कासमेत विचार गरी अदालतले अप्राकृतिक मैथुन गर्नेबाट मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति समेत

भराई दिनु पर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। यो कानूनी व्यवस्थाको कसूरलाई जवरजस्ती करणीको कसूर मान्न मिल्दैन र जवरजस्ती करणी हुन जवरजस्ती करणीको १ नं. बमोजिम महिला नै पीडित हुनेपर्ने हुँदा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा, १९४८ को धारा ११(२) र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १५ (१) र (२) को विपरीत कसूर कायम गरिएको नमिलेको भन्ने पुनरावेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ताले बहसमा जिकीर लिनु भएको छ। साथै प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान हुँदा समेत उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूलाई औल्याइएको अवस्था हुँदा ती दस्तावेजहरूमा भएका सम्बन्धित प्रावधानहरूलाई दृष्टिगत गर्नु यहाँ सान्दर्भिक हुन आउने देखियो।

तत्सम्बन्धमा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा, १९४८ को धारा ११ लाई हेर्दा निम्न व्यवस्था देखिन्छ:

- (१) दण्डनीय कसूरको अभियोग लागेको प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो प्रतिरक्षाको लागि आवश्यक सबै प्रत्याभूतिहरू प्राप्त भएको सार्वजनिक सुनुवाइमा कानूनबमोजिम दोषी प्रमाणित नभएसम्म निर्दोष भएको अनुमान गरी पाउने अधिकार हुनेछ” (Everyone charged with a penal offence has the right to be presumed innocent until proved guilty according to law in a public trial at which he has had all the guarantees necessary for his defence.)
- (२) कुनै कार्य गर्दा वा नगर्दाको बखत राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत दण्डनीय कसूर नमानिने त्यस्ता कार्यका लागि कुनै पनि व्यक्तिलाई दोषी ठहराइने छैन। न त सो दण्डनीय कसूर गर्दाका बखत लागू रहेको सजायभन्दा बढी सजाय नै गरिने छ। (No one shall be held guilty of any penal

offence on a account of any act or omission which didnot constitute a penal offence, under national or international law, at the time when it was comitted, Nor shall a heavier penalty be imposed than the one that was applicable at the time penal offence was comitted.)

४. त्यसैगरी नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १५(१) मा पनि माथि उल्लिखित मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणाको धारा ११(२) अनुरूप कै व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले तत्काल प्रचलित राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले कसूर नमानेको कार्य गरेमा दण्डनीय कसूरको दोषी नमानिने र दण्डनीय कसूर गरेको भए पनि सो कसूर गर्दाका बखत लागू भएको सजायभन्दा बढी सजाय नगरिने निर्देश गरेको अवस्था छ। सोही अवधारणालाई वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(४) मा न्यायसम्बन्धी हकको रूपमै स्थान दिइएको छ।

५. विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट हेर्दा फौजदारी कानूनलाई कठोर कानूनको रूपमा लिइन्छ र फौजदारी कानून स्पष्ट हुनुपर्ने मान्यता राखिन्छ। यसो भन्नुको तात्पर्य फौजदारी कानूनले स्पष्ट रूपमा कुनै कार्यलाई अपराधको रूपमा परिभाषित नगरेको र त्यस्तो कार्य गरेबापत सजायको व्यवस्था पनि गरेको छैन भने सो गरिएको कार्यलाई अपराधको रूपमा मान्यता नदिइने भन्ने नै हो। मानिसको कुन व्यवहारलाई कुन हदसम्म स्वीकार गर्ने र कुन व्यवहारलाई कानूनद्वारा निषेध गरी अपराध मान्ने भन्ने विषय विधायिकी अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने कुरा हो। विधायिकाले कुनै मानवीय कार्यलाई अपराधिकरण गर्न वा कुनै अपराधिकरण गरिएको कार्यलाई अपराधिकरणबाट अलग गर्ने पूर्ण अधिकार राख्दछ। यस परिवेशमा

कुनै गरिएको कार्य कसूर हो वा होइन भनी निर्धारण गर्दा प्रचलित फौजदारी कानूनले त्यस्तो कार्यलाई स्वीकार गरेको छ वा गर्न निषेध गरेको छ भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ। माथि उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूका प्रावधानहरू तथा वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(४) पनि सोही अवधारणाप्रति परिलक्षित भएको हुँदा कुनै गरिएको वा नगरिएको कार्य प्रचलित फौजदारी कानूनको विपरीत नभएमा त्यस कार्यलाई लचिलो व्याख्याको माध्यम अपनाई कसूर कायम गर्न सकिने हुँदैन। त्यसैले अपराधको परिभाषामा कठोर व्याख्याको सिद्धान्त (Principle of strict Construction) लागू हुन्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ।

६. फौजदारी कानून निर्माण गर्दा मानिसका केही निश्चित व्यवहारहरूलाई निषेध गर्ने र निषेध गरिएको कार्य गरेमा सजाय गर्ने विधायिकी उद्देश्यनिहीत रहेको हुँदा फौजदारी कानूनले खास प्रकारका मानवीय व्यवहारलाई नियन्त्रण गरिरहेको हुन्छ। जब यस कानूनविपरीत कुनै कार्य गरेको भनी प्रश्न उठाइन्छ भने सो कार्यलाई प्रचलित फौजदारी कानूनले कसूर मानेको छ वा छैन भनी कसूर गरेको भनिएको समयमा प्रचलित कानूनी व्यवस्थालाई नै हेरिने हो। परन्तु, कुनै कसूरको सम्बन्धमा कानूनमा द्विविधाजनक (Ambiguity) अवस्था छ र गरिएको कार्य कसूर हो वा होइन भन्ने स्पष्टताका साथ यकीन गर्न नसकिने अवस्था छ भने त्यस्तो अवस्थामा अभियुक्तको पक्षमा व्याख्या हुनुपर्ने फौजदारी कानूनको सिद्धान्त हो। कठोर व्याख्याको सिद्धान्त (Principle of strict Construction) पनि यसैमा आधारित रहेको पाइन्छ। यो सिद्धान्त लागू गर्नु पूर्व कानून निर्माण गर्नु पछाडिको विधायिकी उद्देश्यलाई पनि विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। विधिकर्ताको उद्देश्यअनुरूप अभियोग लगाइएको कार्य मेल नखाएमा वा संदिग्ध देखिएमा मात्र यो सिद्धान्तको प्रयोग गर्न सकिने हुन्छ। विधायिकाले बनाएको अमुक विषयको कानूनमा उल्लिखित कुनै प्रावधानको कुनै अंशको निरपेक्ष

व्याख्या गरिन्छ भने त्यसबाट विधायिकी उद्देश्य के थियो भन्ने कुरा पत्ता लगाउन कठिन हुने हुँदा विधायिकी उद्देश्य पत्ता लगाउन सम्बन्धित कानूनको पूर्ण अध्ययन आवश्यक छ। त्यसैगरी कानूनमा प्रयुक्त कुनै दफाले अर्को दफामा प्रयुक्त प्रावधानलाई सापेक्षित रूपमा इङ्गित गरेको छ भने दुवै दफाका प्रावधानलाई एक अर्कासँग निरपेक्षरूपमा राखेर व्याख्या गरिनु हुँदैन। दुवैलाई एक अर्काको परिपूरकको रूपमा नै हेर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी सम्बद्ध दफामा उल्लिखित प्रावधानहरूलाई दृष्टिगत गर्दा पनि अभियोजित कसूर अपराध भए नभएको सम्बन्धमा संदिग्ध वा द्विविधाको स्थिति सिर्जना भएमा त्यस्तो अवस्थामा अभियोजन दावीलाई अपनाउन सकिने स्थिति नहुँदा फौजदारी कानूनमा उल्लेख नभएको वा प्रचलित कानूनले कसूरको रूपमा इङ्गित नगरेको कार्यलाई कसूरको संज्ञा दिन कानूनतः नमिल्ने नै हुन आउँछ।

७. फौजदारी कानून लचिलो नभै कठोर प्रकृतिको कानून भएको र विधायिकालाई कानूनद्वारा कुनै अमुक कार्यलाई समयानुसार अपराधिकरण गर्न र अपराध घोषित गरिएको कुनै कार्यलाई अपराधिकरणबाट अलग्याउन सक्ने विशेष अधिकार भएको कारण यस कानूनको व्याख्या गर्दा तत्काल प्रचलित कानूनी व्यवस्थाअनुसार नै गर्नुपर्ने हुन्छ। कुनै कार्य कसूर भएको वा नभएको भनी यकीन गर्न विगतको कानूनी व्यवस्था के थियो वा खारेज भैसकेको वा संशोधन भएको कानूनमा खारेज वा संशोधन हुनु अघि के कस्तो व्यवस्था थियो भनी विगतमा प्रचलित कानूनी प्रयोजन र सन्दर्भलाई लिएर विधायिकी मनसाय पत्ता लगाउने कानून व्याख्याको सिद्धान्त फौजदारी कानूनमा लागू हुन सक्तैन।

८. अब प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा, यी पुनरावेदक प्रतिवादीले पीडित भनिएका जाहेरवालाहरूलाई जवरजस्ती करणीको ९क नं. बमोजिम अप्राकृतिक मैथुन गरेको र सोही महलको ३(२) नं. बमोजिम सजायको दावी गरिएको छ।

जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. मा “कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जवर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ” भनी जवर्जस्ती करणीको कसूरको परिभाषा गरेको देखिन्छ। वर्तमान मुलुकी ऐनमा २०५९।६।१० मा भएको एघारौं संशोधनबाट जवर्जस्ती करणीको महलमा ९क नं. थप गरी नाबालकउपर अप्राकृतिक मैथुन गरे पनि सो क्रिया जवर्जस्ती करणी हुने भनी नाबालक उपर भएको अप्राकृतिक मैथुनलाई जवर्जस्ती करणीको कसूरको रूपमा विस्तार गरेको र त्यस अपराधमा सोही महलको ३ नं बमोजिम हुने सजायमा थप एक वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

९. परन्तु, पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताले बहसको क्रममा अप्राकृतिक मैथुनमा जवर्जस्ती करणीको ३ नं. मा गरिएको सजाय आकर्षित नभई पशु करणीको ४ नं. आकर्षित हुने र सो कानूनबमोजिम सजाय हुने मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूचीमा समावेश नभएको भनी जिकीर लिनु भएको छ। उल्लिखित जिकीरको सन्दर्भमा अप्राकृतिक मैथुनको अर्थ गर्दा अस्वभाविक रूपमा अप्राकृतिक तवरले गरिएको मैथुनलाई जनाउने भए पनि अप्राकृतिक मैथुनको किसिम र मैथुन गर्ने गराउने क्रिया र माध्यम फरक-फरक हुन सक्दछ। मुलुकी ऐन, पशु करणीको महलको ४ नं.मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा “यस महलका अरु नम्बरहरूमा लेखिएदेखि बाहेक अरु कुनै किसिमको अप्राकृतिक मैथुन गर्ने गराउनेलाई एक वर्षसम्म कैद वा पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ” भन्ने उल्लेख भएको छ। पशु करणीको महलको १ नं. मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कसैले स्त्री जाति चौपायालाई करणी गर्न वा कुनै चौपायासित करणी गराउन वा अरु अप्राकृतिक मैथुन गराउन हुँदैन भन्ने हो।

१०. पशु करणीको महलको ४ नं. को व्यवस्था उक्त महल अन्तर्गतको विभिन्न नम्बरहरूमा गरिएको व्यवस्थाको अतिरिक्त व्यवस्था देखिन आउँछ भने अन्य कानूनी व्यवस्थाको पनि अतिरिक्त व्यवस्था देखिन्छ। उक्त महल वा अन्य कानूनी व्यवस्था अन्तर्गतको प्रावधान जे भए पनि यो नम्बरको व्यवस्थाले प्रधानता पाउने गरी उक्त ४ नम्बरको संरचना गरिएको देखिँदैन। अर्को शब्दमा जवर्जस्ती करणीको महलको ९क नं. को व्यवस्थालाई निष्क्रिय तुल्याउने गरी उक्त ४ नं. को व्यवस्था भएको देखिन आउँदैन। प्रचलित कानूनको अन्य व्यवस्थाहरू कायम रहेकोमा सोहीबमोजिम हुने र सो बाहेक पशु करणीको महलको ४ नं. मा उल्लेख भएको अवस्थाहरू विद्यमान भएमा मात्रै उक्त नं. आकर्षित हुने देखिन्छ। यसरी हेरिएमा पुनरावेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ताले गर्नुभएको उपरोक्त जिकीर स्वीकारयोग्य देखिन आउँदैन। त्यसमा पनि पशु करणीको महलको सम्पूर्ण व्यवस्था फरक सन्दर्भमा बनेको देखिएकोले विद्यमान अवस्थामा त्यो आकर्षित हुन्छ भन्ने सोच्नै मिल्ने देखिँदैन। सो व्यवस्था पशुसँगको करणीसँग सम्बन्धित प्रावधान भएको र सो महलको ४ नं. को सजाय पनि पशुसँगको अप्राकृतिक मैथुनसँग नै सम्बद्ध देखिन्छ। अप्राकृतिक मैथुन के कसरी हुने भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न कानूनी प्रावधानहरूमा उल्लेख गरिएको अवस्थामा कुनै कानूनी प्रावधानमा तत्सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थाले तत्सम्बन्धी अन्य कानूनी व्यवस्थामा भएको प्रावधानलाई आवद्ध गरेको छैन वा इङ्गित गरेको छैन भने फरक-फरक प्रयोजनका कानूनी प्रावधानहरूमा गरिएका व्यवस्थाहरूलाई एउटै अर्थमा लिन मिल्ने हुँदैन।

११. पशु करणीको महलमा उल्लिखित अप्राकृतिक मैथुन र जवर्जस्ती करणीको महलमा तत्सम्बन्धमा गरिएको अप्राकृतिक मैथुन सम्बन्धी प्रावधानलाई एक अर्को महलमा गरिएको व्यवस्थामा आवद्ध गरिएको देखिँदैन। जवर्जस्ती

करणीको महलमा गरिएको प्रावधान मानवसंग सम्बन्धित भएको र पशु करणीको महलमा भएको प्रावधान पशुसंग सम्बन्धित भएको निर्विवाद छ। नाबालक उपरको अप्राकृतिक मैथुनलाई पशु करणीको महल अन्तर्गत हेरिनु पर्छ भन्नु मानिसका रूपमा नाबालकको घोर अवमूल्यन गर्ने खालको तर्क हुन जान्छ। नाबालकहरू उपर हुने अप्राकृतिक मैथुनको अपराधिक कार्यमा निजहरूलाई पशु सरह ठान्नु कानूनी व्यवस्थाको साथै मानवीय मूल्य, मान्यता र नैतिक दृष्टिले पनि सोचन सकिने अवस्था छैन। यसको साथै कुनै कसूरको नामाकरण एउटै भए पनि सो कसूरमा विविध क्रियाहरू समावेश हुन सक्ने र ती क्रियाहरूको गम्भीरताको आधारमा विधायिकाले फरक सजायको व्यवस्था गर्न सक्छ। त्यसै गरी अप्राकृतिक मैथुनको कसूरमा के कस्ता कार्यहरू अन्तर्निहित हुन सक्छन् भनी विधायिकी कानूनले स्पष्ट पारी फरक-फरक क्रिया, माध्यम र विषयवस्तुको गहनताको आधारमा मुद्दाको कारवाहीको प्रक्रिया पनि फरक ढंगले तोक्न सक्दछ। यस परिदृष्टिमा मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको ९क नं. मा उल्लिखित अप्राकृतिक मैथुनको कसूरमा पशु करणीको महलको ४ नं. आकर्षित हुने भन्न मिल्ने देखिएन।

१२. जवर्जस्ती करणीको महलको ९क नं.को व्यवस्थामा पीडितलाई नाबालक भनी उल्लेख गरेको देखिए पनि महिला वा पुरुष नाबालक भनी विभेद गरेको छैन र नाबालकसंगको अप्राकृतिक मैथुनलाई स्पष्ट रूपमा जवर्जस्ती करणीको कसूर भनी सम्बोधन गरेको देखिएबाट जवर्जस्ती करणीको १ नं. मा गरिएको परिभाषामा सो व्यवस्था अन्तर्निहित रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। विधायिकाले नै नाबालक उपरको अप्राकृतिक मैथुनलाई जवर्जस्ती करणीको परिभाषाभित्र पारेको देखिएको अवस्थामा त्यस्तो क्रियालाई व्याख्याको माध्यमबाट बाल दुराचार (Child abuse) मान्न सकिने स्थिति छैन। यस्तै

विषय र प्रश्न सन्निहित पुनरावेदक समीर शाक्य विरुद्ध नेपाल सरकार भएको अप्राकृतिक मैथुन मुद्दामा “विधायिकाले जवर्जस्ती करणीको महलमा ९क नं. थप गरेर नाबालकमाथि गरिने अप्राकृतिक करणीलाई जवर्जस्ती करणीको समकक्ष मात्र नभएर त्यो भन्दा अझ कडा अपराधको श्रेणीमा राखी त्यस्तो अपराधका लागि उक्त महलको ३ नं. मा वर्णित सजायमा थप सजायसमेत निर्धारण गरेको पाइदा ९क नं. मा समावेश भए सरह हुन पुगेको छ। त्यस्तो हुँदा ९क ले नाबालकसंग गरिने अप्राकृतिक करणीलाई सजायको भागी बनाएर ३ नं. को सजायमा अरु थप सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको पाइने” (सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित फौजदारी कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीर, भाग ५, पृष्ठ संख्या ८६) भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भई जवर्जस्ती करणीको ९क र ३ नं. व्यवस्थाको सम्बद्धतालाई देखाइएको र तत्सम्बन्धमा स्पष्ट दिशाबोध गरेको पाइँदा मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको ९क नं. को कसूरमा सोही महलको ३ नं. बमोजिम सजाय गर्न सकिने नै देखिन्छ।

१३. जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. मा गरिएको व्यवस्थाले स्वास्थ्यमानिस उपर जवर्जस्ती गरेको अवस्थालाई समेट्ने हुँदा सोही रोहमा विचार गरिएमा उक्त महलको ९क नं. को अवस्था उक्त १ नं.को सीमाभित्र नपर्न पनि सक्ने अवस्थालाई पुनरावेदक पक्षबाट विशेष रूपमा उठाएको पाइन्छ। जवर्जस्ती करणीको ९क नं. अन्तर्गत नाबालक उपर अप्राकृतिक मैथुन गरिए पनि जवर्जस्ती करणी गरेको मानिने व्यवस्था समावेश गरिएकोले सो नं. को व्यवस्था जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. को व्यवस्थाअन्तर्गत नै राखेर हेर्नुपर्छ वा पर्दैन भन्ने एउटा प्रश्न उठ्न सक्छ।

१४. सामान्यतया: जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. अन्तर्गतको व्यवस्था महिला र पुरुष बीचको करणीलाई इङ्कित गर्ने खालको व्यवस्था बुझ्नु पर्ने हुन्छ। तर, उक्त महलको ९क नं. को

व्यवस्थामा त्यस्तो नहुन पनि सक्तछ । महिला र पुरुषबीच नै करणी सम्बन्ध भएकोमा पनि नाबालक संलग्न भएको अवस्थामा अप्राकृतिक मैथुन अर्थात् सामान्यतया: महिला पुरुषबीचको करणी भन्ने नबुझिने कार्य गरेको अवस्थामा पनि उक्त ९क.नं. को व्यवस्था आकर्षित नहुने देखिँदैन । यो दफामा नाबालक तत्व मुख्य केन्द्रीय विषय देखिन्छ । नाबालक केटा वा केटी जे भए पनि आफ्नो जीउ ज्यान र प्रतिष्ठाको स्वयम् संरक्षण गर्न नसक्ने संवेदनशील अवस्थाका हुने हुनाले निजहरूलाई यौन दुर्व्यवहार नगरियोस् भन्ने उद्देश्यले उक्त ९क नं. को व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । एकजना अभियुक्तले नाबालक केटीसँग भए पनि अप्राकृतिक मैथुन गर्दछ भने पनि वा नाबालक केटासँग अप्राकृतिक मैथुन गर्दछ भने त्यो उपरोक्त ९क नं. को व्यवस्थाले वर्जित कार्य बन्दछ । त्यस्तो कार्य जवरजस्ती करणीको महलको १ नं. अन्तर्गत कै पूर्वावस्था विद्यमान भए मात्रै जवरजस्ती करणी गरेको मान्नुपर्छ भन्ने पुनरावेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ताको तर्क भए पनि वस्तुतः त्यस्तो व्याख्या गर्न मिल्ने स्थिति देखिँदैन ।

१५. जवरजस्ती करणीको महलको १ नं. मा जवरजस्ती करणीको सामान्य परिभाषा गरिएको पाइन्छ । तर, जवरजस्ती करणीको महलको ९क नं. ले मौजुदा उपरोक्त १ नं. को परिभाषाको सीमालाई मध्यनजर गर्दै नाबालकउपरको अप्राकृतिक मैथुनको दूषित कार्यलाई निन्दा गर्दै सो रोक्नको लागि उपरोक्त १ नं. को परिभाषिक अवस्थालाई विस्तार गरेर नाबालकउपरको अप्राकृतिक मैथुनलाई पनि जवरजस्ती करणी मान्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यसलाई कानूनी रूपमा जवरजस्ती करणी (Statutory rape) को रूपमा वर्गीकृत गर्नुपर्ने हुन्छ । विधायिकाले जवरजस्ती करणीको १ नं. अन्तर्गतको परिभाषामा अद्यावधिक पुनरावलोकन गरेर उक्त नं. को सीमालाई विस्तार गर्न नसक्ने कुनै कारण छैन । उसले नाबालकउपरको अप्राकृतिक मैथुनलाई जवरजस्ती

करणीको अवधारणाभिन्न समेट्न चाहन्छ र सो स्पष्ट शब्दमा कानूनमा नै अभिव्यक्त गर्दछ भने त्यसमाथि अनावश्यक अवधारणात्मक बन्देज बाहिरबाट लगाउन मिल्दैन । नाबालकको हक र हितको संरक्षण गर्न र आपराधिक गतिविधिलाई प्रभावकारी नियन्त्रण गर्ने हिसावले कानून बनाइएको हुँदा त्यस्तो उद्देश्यलाई परास्त गर्ने गरी व्याख्या गर्न दुष्कर्मको खिलाफ सम्बन्धी व्याख्याको नियम (Mischief rule) जस्तो कानून व्याख्याको सिद्धान्तले पनि मिल्दैन । बुभनुपर्ने कुरा के छ भने जवरजस्ती करणीको महलका १ नं. लाई मूल कानून मानी ऐ. ९क नं. लाई सोअन्तर्गतको सहायक कानून मान्न मिल्ने देखिँदैन । उपरोक्त १ नं. जति नै ९क नं. पनि स्वतन्त्र र प्रभावशाली व्यवस्था भएकोले १ नं. को अवधारणा वा सीमाभिन्न ९क नं. लाई समेट्नु पर्छ भन्ने दृष्टिकोण कानूनसंगत हुँदैन । त्यसो गर्दा उपरोक्त ९क. नं. को प्रयोग नै समाप्त हुने अवस्था आउँछ । विभिन्न दफाहरूमा विधायिकाले विभिन्न मनसाय व्यक्त गरेको छ भने तत्-तत् हिसावले नै ग्रहण गरी कार्यान्वयन गर्नु अदालतको कर्तव्य हुने हुनाले उपरोक्त ९क नं. को व्यवस्थाअन्तर्गत जवरजस्ती करणी मान्न नमिल्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका कानून व्यवसायीको तर्कसँग सहमत हुन सक्ने कुनै ठाउँ देखिएन । राष्ट्रको फौजदारी कानूनले गरेको यो व्यवस्था मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रतिकूल देखिने पनि कुनै आधार देखिँदैन ।

१६. दोस्रो प्रश्न यी पुनरावेदक प्रतिवादी मोल्हुसेन हेण्ड्रिक ओटो (Molhuysen Hendrik Otto) ले पीडितहरू उपर अप्राकृतिक मैथुनको कसूर गरेको पुष्टि हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो । तत्सम्बन्धमा पीडित भनिएका क र ख ले दिएको जाहेरी दर्खास्त हेर्दा, गल्कोपाखास्थित हाम्रो जीवन चाइल्ड केयर हाउसमा बसेको अवस्थामा यी पुनरावेदक प्रतिवादीले कपडा खोली खोल्न लगाई पीडितहरूको लिङ्ग निजले हातले र मुखले खेलाई पीडितहरूको मलद्वारमा

विभिन्न मलम लगाई जवर्जस्ती करणी गरेको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। जाहेरवालाहरू उक्त चाइल्ड केयर हाउसको संरक्षणमा रहेको र यी पुनरावेदक प्रतिवादी सो केयर हाउसका निर्देशक रहेको तथ्य निर्विवाद छ। यी पुनरावेदकले जाहेरीअनुरूप आफूबाट कुनै कार्य नभए नगरेको भनी जिकीर लिए पनि पीडित जाहेरवालाहरूले यी पुनरावेदक प्रतिवादीले आफूहरूलाई १०/१२ पटक गुदद्वारमा करणी गरेका र निजको लिङ्गसमेत मुखमा राखेर चुस्न लगाएको, निजले भनेको मानेमा घुमाउन लाने, होटलमा खुवाउने र नयाँ लुगा किनिदिने गरेको भनी अदालतमा बकपत्र गर्दा उल्लेख गरेको देखिन्छ। त्यस्तै प्रमाणको रूपमा बुभिएका शिव न्यौपाने, अनिल सापकोटा, पशुराम पन्त, अनिल घिमिरे, निम छिरिङ्ग शेर्पा, सानुकान्छा लामा, आशिष अधिकारी र गोविन्द मगजुले गरेको बकपत्रबाट पनि निजहरूलाई समेत यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाहरूलाई गरे जस्तै व्यवहार गर्ने गरेकोले जाहेरवालाहरूलाई जाहेरीमा लेखिएबमोजिमको व्यवहार गरेको हुन सक्ने भनी यी पुनरावेदक प्रतिवादीको चारित्रिक आदतलाई उजागर गरेको मिसिलबाट देखिएको छ।

१७. यसरी प्रतिवादीको कार्यबाट प्रताडित भएका बालकहरूले अदालतमा आफूहरू उपर भएको ज्यादतीको बारेमा उल्लेख गरेका र प्रतिवादीको सोहीबमोजिमको क्रियाबाट आफूहरू पनि प्रताडित भएको भनी बुभिएका व्यक्तिहरूले उल्लेख गरी बकपत्र गरेको पनि देखिन्छ। आफू मातहत संरक्षित बाल गृहमा बस्ने बालकहरूलाई राति आफैँसँग कोठामा सुताई अप्राकृतिक मैथुन गर्ने गरेको भन्ने देखिन आएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दामा सो क्रियामा पीडित बाहेक अन्य प्रत्यक्षदर्शी प्रमाण खोज्नुको तात्पर्य र औचित्य नभएकोले प्रत्यक्षदर्शी नभएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकीर मुनासिव देखिएन। साथै उक्त बाल गृहमा कार्यरत बाला गिरीले यी पुनरावेदक प्रतिवादीले जाहेरवालाहरूलाई होस्टलबाट निकाल्न र आफूले

किनिदिएको नयाँ कपडा पनि खोल्न अह्राएपछि पीडितहरूलाई सोध्दा यी प्रतिवादीले जवर्जस्ती करणी अप्राकृतिक मैथुन गरेको र आज नमानेपछि होस्टल छोड भनेको भनी ख समेतको मुखबाट सुनेको भन्ने बकपत्रमा उल्लेख गरेकोबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो संरक्षणमा रहेका बालकहरूलाई प्रलोभन दिई अप्राकृतिक मैथुन गर्ने गरेको भन्ने पीडितहरूको भनाईलाई अभ् खम्बीर बनाएको देखिन्छ।

१८. नाबालकहरूलाई अप्राकृतिक मैथुन गर्ने यी प्रतिवादीको आदत र चरित्र रहेको तथ्य पीडितहरूको बकपत्र, बुभिएका व्यक्तिहरूको बकपत्रबाट देखिन आएको तथ्यलाई यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई Provincia High court of Alicante द्वारा नाबालकसँग गरेको दुर्व्यवहार र करणी (Child Abuse and Rape) को कसूरमा ६ वर्ष जेल सजाय तोकेको भनी Interpol Madrid ले Interpol Kathmandu लाई मार्च १२, सन् २००७ मा पठाएको इमेल पत्राचार (प्रहरी प्रधान कार्यालय, अपराध अनुसन्धान विभाग, नक्सालको २०६३१२६ को पत्रसाथ प्राप्त) बाट समर्थित गरेको छ। इन्टरपोल प्रहरीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन भएको र नेपाल उक्त संगठनको सदस्य राष्ट्र भएको नाताले अपराध अनुसन्धानको सन्दर्भमा नेपाल प्रहरीको सम्बद्ध निकायले उक्त संस्थाबाट सहयोग लिन नसक्ने भन्न मिल्दैन। इन्टरपोलले छिटो साधनबाट पठाएको अभिलेखीय जानकारी प्रस्तुत विवादको तथ्य पुष्टि वा खण्ड गर्ने निरपेक्ष आधार हुन नसके पनि यी पुनरावेदक प्रतिवादीको विगतको चारित्रिक बानी व्यहोरालाई बुझ्न त्यसले सहयोग पुऱ्याउने नै हुन्छ। पीडित नाबालकहरूसँग पटक-पटक अप्राकृतिक मैथुन गर्ने गरेको तथ्यले यी पुनरावेदक प्रतिवादीको खराब चारित्रिक गुणलाई देखाएको छ भने Interpol Madrid बाट प्राप्त पत्राचारबाट नाबालकहरूसँग अप्राकृतिक मैथुन र दुर्व्यवहार गर्ने चारित्रिक विशेषता पहिलेदेखि नै यी पुनरावेदकको रहेको भन्ने तथ्य स्पष्ट हुन

आउँछ। आफूले कसूर नगरेको भन्ने जिकीरको समर्थनमा संकलित प्रमाणलाई अप्रासंगिक देखाउने वस्तुनिष्ठ प्रमाण प्रतिवादीले पेश गर्न सकेको नदेखिएको अवस्थामा यी पुनरावेदक प्रतिवादीले पीडित जाहेरवालाहरूलाई अप्राकृतिक मैथुन गरेको होइन भन्न सकिने अवस्था रहेन।

१९. अन्तिम प्रश्न, पुनरावेदन अदालतले यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सजाय गरेको मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई आरोप लगाएको कसूर र तत्सम्बन्धमा माग गरिएको सजायसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित रहेको र आरोपित कसूरमा माग गरिएको सजाय गर्न सकिने भन्ने पहिलो प्रश्नमा गरिएको विवेचनाबाट स्पष्ट भएको छ। त्यस्तै पीडित जाहेरवालाहरूलाई पुनरावेदक प्रतिवादीले अप्राकृतिक मैथुन गरेको भन्ने तथ्य पनि दोस्रो प्रश्नको विवेचनाबाट पुष्टि भैसकेको छ। पीडित जाहेरवालाहरूमध्ये ख १२ देखि १४ वर्षबीचको र बढी सम्भावना १३ वर्षमा हिँड्दै गरेको तथा क १३ देखि १५ वर्षबीचको र बढी सम्भावना १४ वर्षमा हिँड्दै गरेको भन्ने चिकित्साशास्त्र अध्ययन संस्थान महाराजगञ्ज क्याम्पस, फोरेन्सिक मेडिसिन विभागको २०६३।११।१० को पत्रबाट लेखी आएको देखिन्छ। जाहेरवालाहरूको उमेर जाँच गर्ने डा. हरिहर वस्तीले गरेको बकपत्रबाट पनि यी पीडितहरूको उमेर सोहीबमोजिम रहेको भन्ने देखिएबाट पीडितहरू नाबालक हुन् भन्ने तथ्य पनि स्थापित भएको छ। पुनरावेदक प्रतिवादी हाम्रो जीवन नामक बाल गृहमा निर्देशकको रूपमा कार्यरत विदेशी नागरिक हुन्। आफूले अभिभावकत्वको संरक्षण दिएका अनाथ र असहाय नाबालकहरूलाई प्रलोभन दिई वा दवावमा पारी आफूसँगै सुताई अप्राकृतिक मैथुन जस्तो घृणित, अनैतिक र निन्दनीय अपराध गरेको मिसिलबाट देखिएको छ। बाल संरक्षण र बाल हितको नाममा स्थापित संस्थाको नियन्त्रण र संरक्षणमा रहेका असहाय र

अनाथ नाबालकहरू उपर त्यस्तो संस्थाभिन्नै जिम्मेवार व्यक्तिबाट घृणित अपराध गरेको भन्ने मिसिलबाट पुष्टि हुन्छ भने त्यस्तो कार्यलाई ढाकछोप गर्ने वा कसूरबाट उन्मुक्ति पाउने उद्देश्यले जे जस्ता तर्क उठाए पनि न्यायिक पथबाट विचलित हुने अवस्था आउँदैन। अभियोग दावीअनुरूप यी पुनरावेदक प्रतिवादीले कसूर गरेको भन्ने निःसन्देहात्मक रूपमा देखिएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतले यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई जवरजस्ती करणीको महलको ९क नं. बमोजिम कसूर गरेको भनी सोही महलको ३(२) नं. बमोजिम सजाय गरी ९क नं. बमोजिम थप सजाय हुने ठहर्‍याएको फैसला अन्यथा देखिन आएन।

२०. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम यी पुनरावेदक प्रतिवादी मोल्हसेन हेन्ड्रिक ओटोले मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणी महलको ९क नं. बमोजिम कसूर गरेको भनी सोही महलको ३(२) नं. बमोजिम निज प्रतिवादीलाई ८ वर्ष कैद र ९(क) नं. बमोजिम थप १ वर्ष कैदको सजाय गरी जाहेरवालाहरूलाई प्रतिवादीबाट जनही रू. २५,०००। का दरले क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१२।२५ को फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।६।१२ को फैसला मिलेकै देखिएकोले सदर हुन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको जनाउ पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सम्बन्धित कारागारमार्फत् दिई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल असार २७ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८८६१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

०६५-WO-०२१४

आदेश मिति: २०६९।३।३१।१

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३४ बस्ने पुष्पा
रावल रायमाझी

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल बैंक लिमिटेड, केन्द्रीय कार्यालय
समेत

- लिलामको प्रक्रिया पूर्ण रुपमा सम्पन्न नभै सो प्रक्रिया अपरिपक्व (Premature) रहेको अवस्थामा दावीको सम्पत्तिमा कानूनी हक सिर्जना भएको मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- लिलामी प्रक्रिया समाप्त नभएसम्म सो प्रक्रिया जुनसुकै चरणमा रहे पनि जहिलेसुकै आफ्नो ऋण तिरेर आफ्नो सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने वा सम्पत्ति फिर्ता लिने प्राथमिक अधिकार ऋणीमै रहने ।

- बोलपत्र दाताले पूरा रकम दाखिल गरी चलनपूर्जी प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा मात्र लिलामी प्रक्रिया समाप्त भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । सो अवस्था नआउँदै ऋणीले ऋण तिरिसकेको र सो हिसाब राफसाफ गरी मिलापत्रबापत ऋणीबाट दस्तूर बुझिसकेको अवस्थामा ऋणीले ऋण तिर्न पाउँदैन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- अदालतमा प्रवेश गर्दाको समयमा स्थापित भैसकेको कानूनी हकको प्रचलनका लागि

अन्य उपाय नभए वा अन्य प्रभावकारी उपाय नभएमा मात्र यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी आदेश जारी गर्नुपर्ने हो । अनिश्चित, सम्भावित, विवादित वा अस्पष्ट हकहितको सम्बन्धमा असाधारण अधिकार प्रयोग गरी आदेश जारी गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेव यादव, बट्टीबहादुर कार्की, सुशीलकुमार पन्त र शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताद्वय प्रेमसिंह धामी र रमणकुमार श्रेष्ठ
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू मोतिराज गौतम, युवराज भण्डारी, हरिप्रसाद उप्रेती र कुमार रेग्मी

अवलम्बि नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

प्रत्यर्थीमध्येका मिश्रीलाल चौधरीका नाममा मालपोत कार्यालय सुनसरीमा दर्ता भएको सुनसरी जिल्ला, इटहरी गा.वि.स. वडा नं. १ग कि.नं. ९६ को क्षे.फ. ०-८-१५ बिगाहा जग्गा र सोमा बनेको घर समेत प्रत्यर्थीमध्येको नेपाल बैंक लिमिटेड शाखा कार्यालय इटहरीका नाममा मिति २०५२।६।८ र.नं. २६५८ बाट सुरक्षण पारीत गरी दिएको र मिश्रीलाल चौधरीले सो घरजग्गा सुरक्षणमा दिएबापत ऋण लिई बैंकलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने मिति २०६०।९।३० सम्मको साँवा व्याज रकम गरी जम्मा रु.१,०१,३७,६४४।३५ र विगो भरिभराउ हुने

दिनसम्मको बैंक नियमानुसार व्याज, र शुल्क दस्तूर समेत ऋणी र सुरक्षण धनीबाट भरिपाऊँ भनी नेपाल बैंक लिमिटेडको ऋण असूली न्यायाधिकरणमा परेको उजूरी निवेदनअनुसार ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट मिति २०६१।८।१ गतेमा निर्णय हुँदा रु.१,१३,७४,०२०।३४ मुख्य ऋणी मिश्रीलाल चौधरीले सुरक्षण असूलबापत मिति २०५२।६।८ मा दिएको जेथा लिलाम गरी असूलउपर गर्नु र सो जायजेथाबाट असूलउपर नभएमा टेकनारायण चौधरीले मिति २०५१।४।११ मा पारीत गरिदिएको जेथा लिलाम बिक्री गरी भराइदिनु पर्ने र सोबाट समेत पनि वादी बैंकको सम्पूर्ण रकम असूल हुन नसकेको खण्डमा प्रत्यर्थी मिश्रीलाल चौधरीको अन्य जायजेथाबाट रकम असूलउपर गर्नु भन्ने भएको थियो ।

उक्त मिति २०६१।८।१ गते भएको निर्णयलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २१(२), ऐ को नियमावली, २०५९ को नियम २९(क) को उपनियम ३ बमोजिम वादी बैंकबाट लिलाम बिक्री गर्दा लाग्न सक्ने आवश्यक सहयोग लिई सकभर १५० दिनभित्र ऋण असूली अधिकृतले न्यायाधिकरणको निर्णय कार्यान्वयन गर्नु भनी मिति २०६२।२।१३ गते आदेश भएको र सो जायजेथाको रु.१,७३,१२,८४८।- न्यूनतम मूल्य कायम गरी उल्लिखित सम्पत्ति लिलाम बिक्रीको लागि ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट मिति २०६४।९।१७ को गोरखापत्र दैनिकमा सूचना प्रकाशित भएपछि शिलबन्दी बोलपत्र फर्म बिक्री भैसकेको तथा वादी बैंकको तर्फबाट ऋणीले रकम जम्मा गरेको अवस्था नहुँदा लिलाम बिक्रीको प्रक्रिया रोक्न मिलेन, नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०६४।१०।२१ मा ऋण असूली अधिकृतबाट आदेश भएको र प्रत्यर्थीमध्येको मिश्रीलाल चौधरीका नाममा दर्ता रहेको जायजेथा लिलाम बिक्रीको सार्वजनिक सूचनाअनुसार म निवेदक पुष्पा रावल रायमाझीले उल्लिखित सम्पत्तिको रु.१,७३,१३,४४८।- बोल अड्ड राखी बोलपत्र पेश गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको

ऋण असूली नियमावली, २०५९ को नियम २९ को देहाय २(क) (संशोधन सहित) अनुसार स्वीकृत भई मैले कबोल गरेको रकमको १० प्रतिशतले हुने धरौटी रकम रु.१७,७४,०००।- राखी बाँकी हुने रकम पत्र प्राप्त गरेका मितिले १५ दिनभित्र जम्मा गर्ने गरी भौचर पेश गरेकी छु ।

प्रत्यर्थीमध्येको मिश्रीलाल चौधरीको पुनरावेदन ऋण असूली न्यायाधिकरणमा ऋण असूली अधिकृतको मिति २०६४।१०।२१ र मिति २०६४।११।१९ गतेको आदेश गैरकानूनी, बेरीतपूर्ण भएकोले बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन परी ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट मिति २०६५।६।३० गते आदेश हुँदा बाँकी कर्जा रकम चुक्ता भएमा जारी रहेको निर्णय कार्यान्वयनको क्रमलाई रोक्दा प्रचलित कानूनले बाधा नपर्ने र ऋण राफसाफ भै नसकेको स्थितिमा निर्णय कार्यान्वयनको मार्गमा अनावश्यक हस्तक्षेप गर्न उपयुक्त नभएकोले ऋण असूली अधिकृतबाट लिलाम बिक्रीको प्रक्रिया रोक्न नमिल्ने भन्ने मिति २०६४।१०।२१ मा भएको आदेश र त्यस न्यायाधिकरणबाट सो आदेश यथावत कायम रहने गरी मिति २०६४।११।१९ मा भएको आदेश बदर बातिल गरिरहनु परेन । तसर्थ यसरी बाँकी ऋण रकम फछ्यौट हुन सक्ने स्थिति समेतलाई मध्यनजरमा राखी निर्णय कार्यान्वयनको कार्यलाई तीब्र गतिका साथ अगाडि बढाउन जे जो गर्नु गराउनु पर्ने हो गरी गराई कानूनबमोजिम गर्नु भनी हचुवाको भरमा आदेश भए गरेको अवस्थाबाट मूल्याङ्कनका आधारमा लिलाम बिक्रीको लागि सार्वजनिक सूचना समेत प्रकाशित गरी सोही प्रकाशित सूचनाको आधारमा म निवेदकले लिन कबूल गरेको रकमको १० प्रतिशतले हुने रकम समेत बैंकमा धरौटी राखी मैले पेश गरेको बोलपत्रलाई सदर गरी आएको मिति २०६४।१०।२१ को निर्णय र त्यसपछि मिति २०६४।११।१९ मा भएको आदेश समेतलाई सदर गर्दा म निवेदकले बाँकी हुन आउने रकम जम्मा गरी मेरा नाममा

उक्त जायजेथा दाखिल खारेज दर्ता हुने प्रक्रिया एकातिर छ भने अर्कोतिर कानूनप्रतिकूल, आत्मगत र कुनै आधार विना प्रचलित ऐन कानून भन्दा विपरीत गई ऋण फछ्यौट गर्ने कार्य गर्नु भनी आदेश गर्दा मैले धरौटी राखेको रकमको अवस्था के हुने र उक्त जायजेथा को कसको नाममा दाखिल खारेज दर्ता हुने हो सो सम्बन्धमा अन्याय सिर्जना भएको छ । यसबाट बैंकबाट तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५, ऐ. नियमावली, २०५९ को नियम २९ र नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ र १९ ले प्रदान गरेको मेरो हकमा असर पर्न गएको र सो सम्बन्धका कुनै प्रभावकारी बैकल्पिक उपचारको बाटो समेत नभएको हुनाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा ऐ को धारा १०७(२) बमोजिम मिति २०६५।६।३० को आदेश र सो आदेशको आधारमा भएको सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्ने कारवाही गर्नु भनी परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ ।

पुनरावेदन ऋण असूली न्यायाधिकरणको मिति २०६५।६।३० को निर्णयअनुसार प्रत्यर्थीमध्येको मिश्रीलाल चौधरीले रु.१,६८,१३,५००।- को एभरेष्ट बैंकको चेक प्रत्यर्थीमध्येको नेपाल बैंक लि. समक्ष निवेदन पेश गरेका र प्रत्यर्थीमध्येको ऋण असूली न्यायाधिकरणमा समेत चेकको फोटोकपी पेश गरी बैंकमा रकम बुझाई सम्पूर्ण कर्जा राफसाफ गरेको भन्ने व्यहोराको निवेदन दर्ता गरेबाट म निवेदकको हकमा अन्यायपूर्ण काम गर्न यी प्रत्यर्थीहरूलाई मिले समेत अवस्था नहुँदा प्रत्यर्थीमध्येको ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट भएका निर्णयअनुसार मैले पेश गरेको बोलपत्रलाई स्वीकृति समेत प्राप्त भएको र म निवेदकले निर्धारण भए गरेको मूल्य बराबरको १० प्रतिशतले हुने रकम धरौटी समेत राखिसकेको अवस्थालाई मध्यनजर गरी उक्त जायजेथा मेरा नाममा दाखिल खारेज दर्ता गर्नका लागि उपयुक्त आदेश जारी हुनुपर्नेमा मिति २०६५।६।३० को

गैरकानूनी आदेशको आधारमा पुनः प्रत्यर्थीमध्येको मिश्रीलाल चौधरीबाट नै रकम लिई निजलाई नै दिने कार्य गर्नका लागि हाल आएर चेक र निवेदन समेत पेश भए गरेको हुँदा पुनरावेदन ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट भए गरेको मिति २०६५।६।३० को आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी जायजेथा मेरा नाममा दाखिल खारेज दर्ता गर्नका लागि ऋण असूली न्यायाधिकरणका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ । साथै निवेदन विचाराधिन रहेको अवस्थामानै मैले लिलाम स्वीकार गरेको जग्गा विपक्षी मिश्रीलाललाई फुकुवा गरी दिएको अवस्थामा मेरो रिट निवेदन निष्प्रयोजन हुन जाने भएको हुनाले यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म उक्त घर जग्गा फुकुवा नगर्नु यथास्थितिमा राख्नु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा छलफल गर्नका लागि २०६५।७।२० को पेशी तोकी सो दिन उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु भन्ने मिति २०६५।७।७ को यस अदालतको आदेश ।

निवेदकको बोलपत्र स्वीकृत गरी बोलपत्रवापत राखेको रकम कट्टा गरी बाँकी रकम पत्र प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र न्यायाधिकरणको नाउँमा जम्मा गर्ने गरी भौचर पेश गर्नु भनी ऋण असूली अधिकृतबाट मिति २०६४।१०।२३ मा आदेश भई मुद्दाको प्रक्रिया एउटा टुङ्गे तर्फ गई सकेपछि ऋणी र नेपाल बैंक लिमिटेडका बीचमा भएको कामकारवाहीबाट त्यसलाई असर गर्न खोजिएको देखिन्छ । बोलपत्र स्वीकार भइसकेको अवस्थामा त्यसलाई निरस्त पार्ने अन्य

कामकारवाहीको वैधताबारे विस्तृत रूपमा निक्कौल गर्नुपर्ने हुँदा प्रस्तुत रिटको अन्तिम निर्णय नभएसम्म निवेदन माग बमोजिम उक्त घर जग्गा यथास्थितिमा राख्नु भनी यो अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ। नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०६५।७।२४ को यस अदालतको आदेश।

लिलामको लागि बोलपत्र परेको र दाखिल गर्नुपर्ने बोल अङ्कको रकम दाखिल भै नसकेको अवस्थामा मुल ऋणीले रकम बुझाउन पाउँदैन भन्न सकिने अवस्था नदेखिई मिति २०६५।६।३० मा आदेश भएको कानूनसम्मत नै रहेको छ। बोलपत्र स्वीकृत भै लिलामको घर जग्गा विधिवत् निवेदकको नाममा नामसारी भै नसकेको अवस्थामा सो घर जग्गामा कानूनतः हक स्थापित भै नसकेकोले निवेदन दायर गर्ने हकाधिकार निजलाई प्राप्त भएकै छैन। एक छिनको निमित्त निजको हक स्थापित भै सकेको सम्झने नै हो भने पनि यस पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट भएको आदेशले बोलपत्र स्वीकृत बदर भै नसकेको अवस्थामा निजको हक निश्चित रूपमा हनन् भै सकेको मान्न नसकिने भै सम्भावित हक हननको अवस्थामा निवेदनअनुसारको असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था नहुँदा निवेदकको मागअनुसार उत्प्रेषणयुक्त परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण, काठमाडौँको लिखित जवाफ।

ऋण असूली अधिकृतले पुष्पा रायमाझीको बोलपत्र मिति २०६४।१०।२३ मा स्वीकृत गरी सकेको र तत्पश्चात् निर्णयादेश कार्यान्वयनको सिलसिलामा गर्न गराउन आवश्यक अन्य कामकारवाही बाँकी नै रहेको देखिएकोले निर्णय कार्यान्वयनको कार्य सम्पन्न भै नसक्दासम्मको अवधिभित्र विधिवत् बाँकी कर्जा रकम चुक्ता भएमा जारी रहेको निर्णय कार्यान्वयनको क्रमलाई रोक्न प्रचलित कानूनले बाधा नपर्ने भएको र ऋण राफसाफ भै नसकेको विद्यमान स्थितिमा निर्णय कार्यान्वयनको मार्गमा अनावश्यक हस्तक्षेप

बाधा विरोध खडा गर्नु उपयुक्त नभएकोले ऋण असूली अधिकृतबाट लिलाम बिक्री प्रक्रिया रोक्न नमिल्ने भन्ने मिति २०६४।१०।२१ मा भएको आदेश र त्यस न्यायाधिकरणबाट सो आदेश यथावत् कायम रहने गरी मिति २०६४।११।१९ मा भएको आदेश बदर वातिल गरिरहन परेन तसर्थ यसरी बाँकी रकम फछ्यौट हुन सक्ने स्थिति समेतलाई मध्यनजरमा राखी निर्णय कार्यान्वयनको कार्यलाई तीव्रगतिका साथ अगाडि बढाउन जे जो गर्नु गराउनु पर्ने हो गरी गराई कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६५।६।३० मा ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट आदेश भएको छ। ऋणीले यस बैंकमा रु.५,००,०००।- नगद रु.१,६८,१३,५००।- गुडफर पेमेन्टको चेक समेत गरी रु.१,७३,१३,५००।- जम्मा गरेकोले सो रकमबाट यस बैंकको सम्पूर्ण लेना रकम व्याज मिनाहाको सुविधा लिई कर्जा राफसाफ हुने गरी सण्डी क्रेडिटर्स हिसाबमा रकम जम्मा गरेबाट प्रस्तुत मुद्दाका निर्णय कार्यान्वयन स्थगित गरी उजुरी निवेदन तामेलीमा राखी दिन हुन अनुरोध छ भन्ने वादी नेपाल बैंक लि. को पत्र प्राप्त भएको तथा फैसला कार्यान्वयन स्थगित गरी मुद्दा तामेलीमा राखिपाउँ भनी वादीकै तर्फबाट मिति २०६५।७।७ मा निवेदन परी सोही मितिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा ३१(१) बमोजिम असूली शुल्क समेत बुझाई सकेको तथा ऋणीले पूर्ण रूपमा कर्जा राफसाफ गरी सकेको हुँदा त्यस न्यायाधिकरणबाट भएको रोक्का फुकुवा गरिपाउँ भन्ने वादी बैंकको तर्फबाट पत्र प्राप्त भएकोमा सर्वोच्च अदालतबाट अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा हुने छलफलको टुङ्गो लागेपछि पुनर्विचार हुने व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको यस न्यायाधिकरणको पत्रबाट वादी बैंकलाई लेखी पठाएको समेत अवस्था हुँदा निवेदकको कानूनी हक अधिकारमा कुनै किसिमको आघात पुऱ्याइएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको ऋण असूली न्यायाधिकरणको लिखित जवाफ।

सुरक्षण लिलाम बिक्री प्रक्रियामा जानु अघि निज मिश्रीलाल चौधरी र बैंकको बीचमा मिलापत्र गर्ने प्रयास भएकोमा सफल हुन नसकेपछि, फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया अघि बढाउन बैंकले अनुरोध गरेपश्चात् ऋण असूली न्यायाधिकरणले सुरक्षणमध्येको मुख्य सुरक्षण धनी मिश्रीलाल चौधरीको नाउँमा दर्ता रहेको कि.नं. ९६ को क्षेत्रफल ०-८-१५ जग्गा तथा सो जग्गामा निर्मित भवन र मेसिनरी सामान सहितको न्यूनतम् मूल्याङ्कन रु.१,७३,१२,८४८।- ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट मूल्य तोकी सो भन्दा बढी रकमका लागि मिति २०६४।९।१७ मा बोलपत्र आह्वान गरी विपक्षी निवेदकले रु.१,७३,१३,४४८।- मा उक्त अचल सम्पत्ति खरीद गर्न बोलपत्र पेश गरी निजको बोलपत्र ऋण असूली अधिकृतबाट स्वीकृत समेत भएको देखिन्छ। यसैबीच सुरक्षण धनी मिश्रीलाल चौधरीले ऋण असूली न्यायाधिकरणले आफूले बैंकसँग ऋण चुक्ता भुक्तान गर्ने प्रयोजनका लागि सहमति गरी सहमत रकम बराबरको चेक समेत पेश गरी सकेको भनी लिलामी प्रक्रिया रोक्न बोलपत्र स्वीकृतको आदेश वेरीतको भएकोले बदर गरिपाउँ भनी अ.बं. १७ नं. अन्तर्गत ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणमा दिएको निवेदनमा ऋण असूली अधिकृतले पुष्पा रावल रायमाभीको बोलपत्र मिति २०६४।१०।२३ मा स्वीकृत गरी सकेको र तत्पश्चात् निर्णय आदेश कार्यान्वयनको सिलसिलामा गर्न गराउन आवश्यक अन्य कामकारवाही बाँकी नै रहेको देखिएकोले निर्णय कार्यान्वयनको कार्य सम्पन्न भै नसक्दासम्मको अवधिभित्र विधिवत् बाँकी कर्जा रकम चुक्ता भएमा जारी रहेको निर्णय कार्यान्वयनको क्रमलाई रोक्न प्रचलित कानूनले बाधा नपर्ने भन्ने समेत उल्लेख भई आदेश भएको छ।

बैंकको सम्पर्कमा आई बैंकसँग छलफल गरी व्याज छूट लिई निज जवाफदेही रहेको सम्पूर्ण कर्जा राफसाफ हुने गरी रु.१,७३,१३,५००।- तिन बुझाउन राजी भई निजको कर्जा खातामा जम्मा रहेको रु.५,००,०००।- नगद बाहेक

रु.१,६८,१३,५००।- को गुड फर पेमेन्टको चेक समेत जम्मा भएपछि बैंकले ती सम्पूर्ण रकम कर्जा खातामा जम्मा गरी फैसला कार्यान्वयन स्थगित गर्न मिति २०६५।७।७ मा ऋण असूली न्यायाधिकरणमा पत्राचार समेत गरेको हो। तत्पश्चात् मिति २०६५।७।७ मा नेपाल बैंक लिमिटेड इटहरी शाखाले मालपोत कार्यालय, इनरुवाका नाममा जग्गा फुकुवा गरी दिन पत्राचार समेत गरी सकेको हुँदा हाल कासमिश्रीलाल चौधरी र नेपाल बैंककोबीच ऋणी र धनीबीचको कुनै पनि सम्बन्ध बाँकी नरहेको, निजसँग सम्बन्धित तीन वटा कर्जा (प्रल्लाहद राईस मिल, मनकामना इण्डष्ट्रिज र मिश्रीलाल चौधरी) राफसाफ भई कर्जा खाता बन्द भैसकेकोले विपक्षी निवेदकको संवैधानिक वा कानूनी हक हनन नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल बैंक लिमिटेडको लिखित जवाफ।

म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता प्रोप्राइटरसीप भएको प्रल्लाहद राईस मिल तथा मनोकामना इण्डष्ट्रिजले नेपाल बैंक लिमिटेड ईटहरी शाखाबाट व्यापार गर्ने उद्देश्यले निवेदकको नाउँमा दर्ता कायम रहेको जिल्ला सुनसरी ईटहरी न.पा. वडा नं. १(ग) कि.नं. ९६ को ०-८-१५ को जग्गा र सोमा बनेको घर, मिसिन औजार समेत धितो बन्धक राखी ऋण लिईएकोमा भाखा भित्र कर्जा चुक्ता नगरेको भनी विपक्षी बैंकले न्यायाधिकरणसमक्ष उजूरी निवेदन दर्ता गरेकोमा ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट मिति २०६१।८।१ गते वादी दावीबमोजिम म समेतबाट कर्जा रकम असूलउपर हुने ठहरी फैसला भएको थियो।

ऋण असूली न्यायाधिकरणले मिति २०६४।९।१७ मा प्रकाशित गरेको लिलाम बिक्रीको सूचनामा म प्रत्यर्थीको सम्पत्तिको न्यूनतम् मूल्य रु.१,७३,१२,८४८।- कायम भएको देखाउँदै बोलपत्र आह्वान गरिएको थियो। विपक्षी रिट निवेदकले पेश गरेको बोलपत्र एउटै मात्र पेश भएको रु.१,७३,१३,८४८।- न्यूनतम् मूल्य भन्दा ठीक १

हजार मात्र बढी राखी लिलाम बिक्रीको प्रयोजनको निमित्त प्रतिस्पर्धा भएको छैन । एउटै मात्र परेको बोलपत्रलाई मान्यता दिई लिलाम बिक्री गर्न नमिल्नेमा ऋण असूली न्यायाधिकरणका तहसिलदारको कामकारवाही गैरकानूनी भएकोले ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणमा उजुरी गरेको हो । पुनरावेदन न्यायाधिकरणले निर्णयको कार्यान्वयनको कार्य सम्पन्न भई नसक्दा सम्मको अवधिभित्र विधिवत बाँकी कर्जा रकम चुक्ता भएमा गरिरहेको निर्णयको कार्यान्वयनको क्रमलाई रोक्न प्रचलित कानूनले बाधा नपर्ने” भन्ने आदेश गरेको हो । उक्त आदेशबाट विपक्षीको हक आघातित भएको छैन । विपक्षी आफूले कबुल गरेको १,७३,१३,८४८- को १० प्रतिशतले हुने अर्नेष्ट मनीको रूपमा मात्र शुरु बोलपत्र दाखिल गर्नुभएको छ । त्यतिको आधारमा नै विपक्षीको हक स्थापित भइसकेको मान्न मिल्दैन ।

विपक्षी बैंकसँगको वक्यौता साँवा व्याज रकम राफसाफ गर्ने सम्बन्धमा बैंकसँग छलफलमा रहेको र ऋणमध्ये टेकनारायण चौधरीले मिति २०६३।३।२६ मा रु.३०,९३,०००।- रुपैयाँ र मैले मिति २०६४।१।२६ गते रु.पाँच लाख रुपैयाँ जम्मा गरी छलफलको निरन्तरतामा रहेको थिएँ । उक्त रकम मध्ये रु.१,२६,००,०००।- को चेक मिति २०६४।१०।१८ गते मैले ऋण लिएको नेपाल बैंक लिमिटेड ईटहरी शाखाको नाउँमा दिई नेपाल बैंक ईटहरी शाखाले जम्मा गरिसकेको छ । जुन कुरा विपक्षीले आफ्नो रिट निवेदनको प्रकरण ७ को १० औं हरफमा मैले नेपाल बैंक समक्ष रकम जम्मा गरी सकेको तथ्य स्वीकार गरी सकेको तथ्यको यस स्थितिमा मेरो सम्पत्ति लिलाम गरी हक हस्तान्तरण गर्न नमिल्ने स्पष्ट छ ।

कर्जा रकम चुक्ता गर्ने प्रयोजनका लागि नै २०६४।१०।१८ गते नेपाल बैंक समक्ष रकम जम्मा गरी सकेको अवस्थामा मिति २०६४।१०।२२ गते खोलिएको बोलपत्रले कानूनी रूप धारण गर्न सक्दैन । मैले बैंकसँग छलफल गरी सम्पूर्ण कर्जा

राफसाफ हुने गरी रु.१,७३,१६,५००।- तिन बुभाउन राजी भई मिति २०६४।१।२६ मा सण्डिकेटर्स खातामा चेक नं. ४९९९२६५९ बाट रु.५ लाख जम्मा गरेको हुँदा सो कट्टा गरी सो बाहेकको रु.१,६८,१३,५००।- को गुडफर पेमेन्टको चेकको समेत जम्मा भएपछि नेपाल बैंकले ती सम्पूर्ण रकम मेरो कर्जा खातामा जम्मा गरी फौसला कार्यान्वयन स्थगित गर्न मिति २०६५।७।७ मा ऋण असूली न्यायाधिकरणमा बैंक समेतको तर्फबाट मुद्दा तामेलीमा राखी पाऊँ भनी निवेदन प्रस्तुत गरिसकेको छ । फौसला कार्यान्वयन दस्तूरबापत म प्रत्यर्थीले रकम समेत दाखिल गरिसकेको र सोही क्रममा बैंकले धितो रहेको जग्गा समेत फुकुवा गरेको हो । नेपाल बैंक लिमिटेडले मिति २०६५।७।१७ गते मालपोत कार्यालय सुनसरी ईनरुवाका नाममा जग्गा फुकुवा गरी दिन पत्राचार समेत गरिसकेको हुँदा नेपाल बैंक र लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताबीच हाल ऋणी र धनीबीचको कुनै पनि सम्बन्ध बाँकी नरहेकोले कर्जा राफसाफ भई कर्जा खाता बन्द भईरहेको स्थितिमा हक स्थापित नभइसकेका विपक्षी रिट निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिश्रीलाल चौधरीको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापाले दण्ड सजायको ५२ नं. बमोजिम विगो भरी भराउको दर्खास्त परेपछि घरसारमा दिएको भनेर हुँदैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियममा लिलाम रोक्ने व्यवस्था छैन । लिलाम हुनुअघि सम्म मात्र ऋणीले ऋण चुक्ता गर्न सक्दछ । लिलाम भैसकेपछि लिलामको प्रक्रिया भन्दा बाहिर गएर दाखिला गरेको रकमले कुनै अर्थ राख्दैन । ऋण लिएर भाखाभित्र नबुझाएपछि लिलामको प्रक्रियामा गएकोले सोही प्रक्रियाद्वारा कामकारवाही टुडुग्याउनु पर्ने हुँदा कानूनविपरीत ऋणीबाट रकम लिई लिलाम सकार

गर्नेलाई सम्पत्ति हस्तान्तरण नगरेबाट ऋण असूली नियमावली, २०५९ को नियम २७, २८, २९, ३० को त्रुटि भई रिट निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकमा असर परेकोले ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको मिति २०६५।६।३० को आदेश बदर गर्ने गरी माग बमोजिम आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

निवेदककै तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेव यादवले प्रत्यर्थीले फैसलाबमोजिमको ऋण चुक्ता नगरेपछि लिलामको प्रक्रिया अगाडि बढाई बोलपत्र आह्वान गरिएको हो । मेरो पक्षले बोलपत्र दाखिला गरी स्वीकृत समेत भैसकेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

निवेदककै तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्कीले न्यायाधिकरणको आदेशबमोजिम बोलपत्र स्वीकृत भएपछि मेरो पक्षसँग रकम बुझी जग्गा मेरो पक्षको नाममा दाखिल खारेज हुनुपर्ने माग हो । अब बैंकले आफ्नो ऋण प्रत्यर्थीबाट उठाउने अधिकार र समय समाप्त भैसकेको छ । ऋण अधिकृत र बोलपत्रदाताको बीचमा प्रक्रिया अगाडि बढाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली नियमावली, २०५९ को नियम २९ को प्रक्रिया बमोजिम हुने हो । सो प्रक्रियामा बैंक वा ऋणीलगायत तेस्रो पक्षले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन, यस्तोमा पनि लिलाम सकार गर्नेलाई सम्पत्ति हस्तान्तरण नगरेकोले माग बमोजिमको आदेश जारी होस् भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

निवेदककै तर्फबाट अर्का विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता सुशीलकुमार पन्तले बोलपत्रको सम्पूर्ण कुरा टुङ्गिसकेको छ । ऋण लिने र दिने पार्टीबीच व्यवहार हुन सक्ने चरण पूरा भै तेस्रो पक्षद्वारा १७ लाख रकम बुझाईसकेको अवस्थामा तेस्रो पक्षको अधिकारको सिर्जना भइसकेपछि बीचमा रोक्न मिल्दैन । १० प्रतिशत रकम बुझाएपछि ऋण असूली अधिकृतले सकार रकममध्ये बाँकी रकम दाखिल गर्नु भन्ने पत्र दिएपछि बाँकी रकम तिर्नु पर्ने हुँदा

गैरकानूनी ढंगले भइसकेको लिलामलाई असर पर्ने काम गरिएकोले सो बदर गर्न माग बमोजिमको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

निवेदककै तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय प्रेमसिंह धामी र रमणकुमार श्रेष्ठले फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा अ.वं. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिई, लिई रोक्न मिल्दैन । यसमा दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम जानु पर्ने हुँदा रिट निवेदनबमोजिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी मिश्रीलालको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहालले फैसला कार्यान्वयनबापत बुझाउनु पर्ने एक प्रतिशत रकम बैंकको निर्णयबमोजिम ऋणीले बुझाईसकेको र ऋण राफसाफ भइसकेको अवस्था छ । रिट निवेदकले शुरुमा राखेको धरौटी रकम बाहेक १५ दिनभित्र बाँकी रकम दाखिला नगरेकोले निजको हक स्थापित भएकै छैन । यस्तो अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट माग बमोजिम रिट जारी गर्न मिल्दैन । सम्भावित हकको सम्बन्धमा रिट जारी हुँदैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी मिश्रीलालकै तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता मोतिराज गौतमले लिलाम बिक्री गराउन बोलपत्र मात्र एउटा आह्वान हो । बोलपत्र स्वीकृत गर्ने नगर्ने अधिकार न्यायाधिकरणमा रहने भन्ने व्यवस्था बोलपत्र फाराममै उल्लेख गरिएको छ । ३५ औं दिनसम्म बोलपत्र लिइ सोही दिन मात्र खोल्नु पर्नेमा ३६ औं दिनमा यी निवेदकको बोलपत्र लिइ खोलिएको छ । बाँकी पैसा बुझाउन विपक्षीले पत्र प्राप्त गर्नु भएको छैन । निवेदकको करारीय अधिकार उल्लंघन भएको भए साधारण उपचारको बाटो अवलम्बन गर्नु पर्ने हो । असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी आउन मिल्दैन भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी मिश्रीलालकै तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता युवराज भण्डारीले ऋण असूली न्यायाधिकरणमा ऋण बुझाई पाउँ भनी निवेदन

दिएको, रकम बुझी ऋण असूली प्रक्रिया रोकी पाउँ भनेकोमा कर्जा राफ साफ गर्नु भनी पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट आदेश भएको छ। निवेदकले १७ लाख दाखिला गरेको भनेर मेरो पक्षको निर्विवाद सम्पत्तिमा दावी गर्न पाउने होइन भन्ने समेत वहस गर्नुभयो।

मिश्रीलालकै तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेतीले निवेदिकाको हक करारीय हक हो। यसमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन। सम्पत्ति मिश्रीलालकै हो। निवेदकको हक सिर्जना भएको छैन। न्यायाधिकरणले १ प्रतिशत रकम बुझिसकेको र नेपाल बैंक लिमिटेडले रोक्का जग्गा फुकुवा गरिदिन पत्राचार समेत गरिसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो।

नेपाल बैंक लिमिटेडको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता कुमार रेग्मीले बैंकको निर्णयबमोजिम मिश्रीलाल चौधरीले ऋणको सम्पूर्ण रकम र फैसला कार्यान्वयनबापत थप एक प्रतिशत रकम बुझाई न्यायाधिकरणमा आमदानी बाँधी सकेकोले न्यायाधिकरणको सहमतिमा रोक्का जग्गा फुकुवा गर्न बैंकले पत्राचार गरिसकेको हुँदा बैंक र ऋणीबीच कुनै सम्बन्ध बाँकी नरहेको तथा बैंकको कुनै कामबाट निवेदकको हकमा असर परेको नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो।

उल्लिखित दुवैतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको वहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निम्न प्रश्नहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो:

- (१) बोलपत्र आह्वान गरिएको लिलामको सम्पत्तिमा बोलपत्रदाताको कानूनी हकको सिर्जना भएको हुन्छ वा हुँदैन ?
- (२) लिलामी प्रक्रिया शुरु भएपछि पनि ऋणीले लिलामी प्रक्रिया सम्पन्न नहुँदै ऋण चुक्ता गर्न पाउँछ, पाउँदैन ?
- (३) निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थीमध्येका मिश्रीलाल चौधरीले नेपाल बैंक लिमिटेडबाट ऋण लिएको र सो चुक्ता नगरेकोले सोबापत रोक्का रहेको इटहरी न.पा. वडा नं. १(ग) कि.नं. ९६ क्षेत्रफल ०-८-१५ जग्गा र सोमा बनेको घर समेत लिलाम बिक्रीको लागि ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट गोरखापत्रमा लिलामको सूचना प्रकाशित भएपछि निवेदकले उल्लिखित सम्पत्तिको रु.१,७३,१३,४४८।- बोल अङ्क राखी सोको १० प्रतिशतले हुने रकम रु.१७,७४,०००।- बैंक दाखिलासहित पेश गरेको बोलपत्र न्यायाधिकरणबाट स्वीकृत भएको देखिन्छ। बाँकी रकम १५ दिनभित्र जम्मा गर्ने भन्ने सो बोलपत्रको शर्त भएकोमा प्रत्यर्थीमध्येका मिश्रीलाल चौधरीले उक्त जायजथाको हकमा भएको कामकारवाहीउपर ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणमा निवेदन दिई ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट मिति २०६५।६।३० मा भएको आदेशले ऋण राफसाफ भै नसकेको स्थितिमा बाँकी कर्जा रकम चुक्ता भएमा निर्णय कार्यान्वयनको क्रमलाई रोक्दा प्रचलित कानूनले बाधा नपर्ने भनी ऋण फछ्यौट गर्ने कार्य गर्नु भनी प्रत्यर्थी मिश्रीलालबाटै बैंकले रकम लिइ ऋण राफ साफ गरेबाट मेरो संवैधानिक र कानूनी अधिकारमा आघात पुगेकोले ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट भएको मिति २०६५।६।३० को आदेश बदर गरी जायजथा मेरा नाममा दाखिल खारेज दर्ता गर्नका लागि परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन मागदावी देखिन्छ।

३. यस सन्दर्भमा पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा वादी नेपाल बैंक लिमिटेड प्रतिवादी यी प्रत्यर्थी मिश्रीलाल चौधरी समेत भएको ऋण असूली मुद्दामा ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट मिश्रीलाल चौधरीले धितो दिएको सम्पत्तिबाट असूलउपर गरी वादी नेपाल बैंक लिमिटेडले भराई पाउने ठहरी मिति २०६१।८।१ मा भएको फैसला अन्तिम रहेको देखिन्छ। सो फैसलाबमोजिम रकम असूल गराई पाउँ भनी वादी नेपाल बैंक लिमिटेडको तर्फबाट

मिति २०६२।२।१२ मा ऋण असूली न्यायाधिकरणमा निवेदन दिई कारवाही चलेको रहेछ । प्रत्यर्थी मिश्रीलाल चौधरीको नाउँको इटहरी गा.वि.स. वडा नं. १ग कि.नं. ९६ को ०-८-१५ जग्गा र सोमा बनेको घर समेतको न्यूनतम मूल्य रु.१,७३,१२,८४८।- कायम गरी मिति २०६४।९।१७ मा गोरखापत्रमा लिलाम विक्रीको सूचना प्रकाशित भएअनुरूप १० प्रतिशत रकम रु.१७,७४,०००।- धरौटी पेश गरेको बोलपत्र मिति २०६४।१०।२३ मा स्वीकृत भएको देखिन्छ ।

४. बोलपत्र स्वीकृत भइसकेपछि लिलाम भएको सम्पत्तिमा मेरो कानूनी हकको सिर्जना भइसकेको भन्ने निवेदकको भनाई र निजतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता, अधिवक्ताहरूको बहस बुँदा रहेछ । तर यो मुद्दा करारको शर्त पूरा गराई पाउँ भन्ने मुद्दा होइन । हक, बेहकसम्बन्धी विवाद पनि यो होइन । एउटाले बोलपत्र आह्वान गरेको छ, अर्कोले बोलपत्र दाखिल गरेको छ । यस प्रक्रियामा कसको कति जिम्मेवारी हुन आउँछ र कसले के, दायित्व पूरा गर्नुपर्ने हो ? सो सम्बन्धी विवाद पनि यो होइन । यस्ता विवादहरूको निरोपण अधिकार प्राप्त अदालतद्वारा साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत हुने हो । तर यी निवेदक यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गरी निजले दिएको स्वीकृत बोलपत्रबाट सिर्जना भएको हकको प्रचलनको माग गरेको देखिन्छ । वास्तवमा रिट क्षेत्र अन्तर्गत विवादित हकको निर्धारण वा हक, स्वामित्वसम्बन्धी विवादको निरोपण हुने नभई पूर्वस्थापित र निर्विवाद सवैधानिक वा कानूनी अधिकारको प्रचलन अदालतले गराउँदछ ।

५. अब बोलपत्र स्वीकृत भएवाट सम्बन्धित सम्पत्तिमा हकको सिर्जना भइसकेको भन्ने निवेदन जिकीरको सम्बन्धमा विचार गर्दा कुनै पनि अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणको निश्चित प्रक्रिया कानूनले निर्धारित गरेको छ । स्वामित्व हस्तान्तरण जुनसुकै प्रक्रियाअनुरूप भए पनि आफ्नो नाममा कुनै अचल सम्पत्ति हस्तान्तरण भई आएपछि त्यसमा

हक प्राप्त भएको मानिन्छ । आफ्नो नाममा नामसारी नभए पनि सो सम्बन्धी लिखत रजिष्ट्रेशन पास भएको हुनु पर्ने वा कुनै सक्षम अदालत वा निकाय वा संस्थाले सम्पत्ति अमुक व्यक्तिका नाममा नामसारी गर्नु वा दर्ता गर्नु भनी मालपोतलगायतको सम्बन्धित निकायलाई लेखिसकेपछि पनि सो व्यक्तिको सो सम्पत्तिमा हक स्थापित नभए पनि हकको सिर्जना भइसकेको मान्न सकिने हुन्छ । तर प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा हेर्दा यी निवेदकले न त लिलाम गरिएको सम्पत्तिको मूल्य बुझाएका छन्, न त तिनका नाममा नामसारी वा दर्ता गर्नु भनी ऋण असूली न्यायाधिकरणले लेखेको छ । प्रस्तावित मूल्यको १० प्रतिशत बुझाएको भनिएको रकम बोलपत्रको शर्तअनुसार अग्रिम भुक्तानी गरिएको धरौटीको (Earnest Money) रकम मात्र हो । निवेदकलाई निजले स्वीकारेको मूल्य बुझाउन भनिएको पनि छैन । मिति २०६४।१०।२३ मा बोलपत्र स्वीकृत भए पनि बाँकी ९० प्रतिशत रकम दाखिल गरी रोक्का रहेको सम्पत्ति निवेदिकाको नाममा दाखिल खारेज दर्ता गर्न चलन पूर्जा प्राप्त गरिसकेको अवस्था समेत देखिँदैन । यसरी लिलामको प्रक्रिया पूर्ण रूपमा सम्पन्न नभै सो प्रक्रिया अपरिपक्व (Premature) रहेको अवस्थामा दाविको सम्पत्तिमा निवेदिकाको कानूनी हक सिर्जना भएको मान्न मिलेन ।

६. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदिकाको बोलपत्र २०६४।१०।२३ मा स्वीकृतसम्म भएको छ । बाँकी रकम जम्मा भई नसकेको अवस्थामा प्रत्यर्थी मिश्रीलाल चौधरीले बैंकको सम्पर्कमा रही व्याज छूट लिई निजको बैंक खातामा रहेको नगद बाहेक बाँकी रकम रु.१,६८,१३,५००।- को गुडफर पेमेन्टको चेक समेत जम्मा भएपछि बैंकले कर्जा खातामा जम्मा गरी फौसला कार्यान्वयन स्थगित गर्न मिति २०६५।७।७ मा ऋण असूली न्यायाधिकरणमा पत्राचार गरेको देखिन्छ । प्रत्यर्थी मिश्रीलाल चौधरीले रु.१,६८,१३,५००।- को एभरेष्ट बैंकको चेक प्रत्यर्थीमध्येको नेपाल बैंक लिमिटेडसमक्ष पेश गरी सोको फोटोकपी ऋण असूली न्यायाधिकरणमा बुझाई

ऋण राफसाफ गरेको भन्ने निवेदिकाकै निवेदन व्यहोराबाट देखिन्छ। यसबाट विपक्षीले बैंकको ऋण तिरिसकेको कुरामा विवाद देखिन आएन।

७. लिलामको प्रक्रिया शुरु भएपछि ऋणीको र ऋणदाता बैंकको कुनै अधिकारै रहँदैन र तेस्रो पक्ष निवेदिकाको मात्र अधिकार रहन्छ, भन्ने जिकीरतर्फ हेर्दा ऋण प्रवाह गर्ने बैंकले ऋणको सम्पूर्ण विगो प्राप्त नगरेसम्म र ऋणीले लिएको ऋणको सम्पूर्ण रकम तेस्रो व्यक्तिले लिलामी प्रक्रियाअन्तर्गत चुक्ता बेवाक नगरेसम्म दुवैको अधिकार र दायित्व रहिनै रहेको हुन्छ। लिलामी प्रक्रिया समाप्त नभएसम्म सो प्रक्रिया जुनसुकै चरणमा रहे पनि जहिलेसुकै आफ्नो ऋण तिरेर आफ्नो सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने वा सम्पत्ति फिर्ता लिने प्राथमिक अधिकार ऋणी मै रहेको हुन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, नियमले बोलपत्र आह्वान भए पछि बोलपत्रदाता बाहेक ऋणीले ऋण तिर्न नसक्ने, लिलामको सम्पत्तिबाट मात्र असूल गर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको छैन। तेस्रो पक्षले त आफ्नो धरौटी रकम जुनसुकै बेला पनि फिर्ता लिन सक्ने र निजको सम्पत्तिमा कुनै दखल पुग्ने अवस्था पनि देखिँदैन। निवेदिकाले बोलपत्रबाट सकारेको सम्पत्तिको सम्पूर्ण मूल्य रकम जम्मा गरिसकेको अवस्था नरहेबाट लिलामी प्रक्रिया सम्पन्न भएको मानिँदैन। बोलपत्र दाताले पूरा रकम दाखिल गरी चलनपूर्जी प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा मात्र लिलामी प्रक्रिया समाप्त भएको मान्नुपर्ने हुन्छ। सो अवस्था नआउँदै ऋणीले ऋण तिरिसकेको र सो हिसाब राफसाफ गरी न्यायाधिकरणले मिलापत्रबापत ऋणीबाट दस्तूर बुझिसकेको अवस्थामा ऋणीले ऋण तिर्न पाउँदैन भन्न मिल्ने देखिएन।

८. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथिका प्रकरणहरूमा रिट निवेदिकाले बोलपत्र पेश गरी सो स्वीकृतसम्म भएवाटै निजको सो सम्पत्तिमा हकको सिर्जना नभएको भनी विवेचना गरिसकिएको

छ। रिट निवेदिकाले दिएको बोलपत्र रद्द गरिएको अवस्था छैन। पुनः लिलाम प्रक्रिया प्रारम्भ गरिएको पनि छैन। एकपटक स्वीकृत भइसकेको बोलपत्र रद्द गरी अर्कैबाट बोलपत्र दाखिल गराइएको वा तेस्रो व्यक्तिलाई सो सम्पत्ति हस्तान्तरण गरिएको छैन। अपितु लिलामी प्रक्रिया सम्पन्न नहुँदै खास ऋणी र ऋणदाता बैंकबीच ऋण रकम लिनुदिनु भई हिसाब बेवाक राफ-साफ भएकोले यसमा विपक्षीहरूबाट कुनै दुष्कार्य (Foul play) भएको भन्ने पनि देखिन आएको छैन।

९. ऋण चुक्ता भएपछि मिति २०६१।७।७ मा मुद्दा तामेलीमा राखिपाउँ भनी नेपाल बैंक लिमिटेडले ऋण असूली न्यायाधिकरणमा पत्राचार गरेको, मिति २०६१।७।७ मा नेपाल बैंक लिमिटेड इटहरी शाखाले मालपोत कार्यालयका नाममा जग्गा फुकुवा गरिदिन पत्राचार समेत गरिसकेको देखिन्छ। ऋणी मिश्रीलाल र बैंकबीच ऋण राफसाफ भई ऋणी र धनीबीच कुनै विवाद नरहेपछि मिति २०६१।७।९ मा प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएवाट निवेदकको विवादित सम्पत्तिमा निर्विवाद हक प्राप्त नभई भविष्यको सम्भावित हकका सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिन आउँछ।

१०. यी निवेदिकाले दिएको बोलपत्रअनुसार निजले लिलाम सकार गरेको सम्पत्तिको सम्पूर्ण विगो बुझाइसकेपछि निजका नाममा सो सम्पत्ति दर्ता गर्नु भनी सम्बन्धित निकायबाट सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई लेखिसकेपछि सो सम्पत्तिमा यी निवेदिकाको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको सिर्जना हुने हुन्छ। सो अनुसारको प्रक्रिया पूरा भई निजका नाममा दर्ता नामसारी समेत भैसकेपछि सो सम्पत्तिमा निजको हक स्थापित हुने हो। यिनै आसा र सम्भावनाहरूलाई मध्यनजर राखी लिलाम कारवाही सम्पन्न नभए पनि त्यसबाट हकको सिर्जना भएको भनी प्रस्तुत रिट दायर भएको रहेछ। तर भोलिको घटनाक्रमलाई विचार गरेर वा भविष्यको सम्भावित हकको प्रचलनका लागि यस अदालतले असाधारण

अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी आदेश जारी गर्ने होइन । अपितु अदालतमा प्रवेश गर्दाको समयमा स्थापित भैसकेको कानूनी हकको प्रचलनका लागि अन्य उपाय नभए वा अन्य प्रभावकारी उपाय नभएमा मात्र यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी आदेश जारी गर्नुपर्ने हो । अनिश्चित, सम्भावित, विवादित वा अस्पष्ट हकहितको सम्बन्धमा असाधारण अधिकार प्रयोग गरी आदेश जारी गर्न मिल्ने हुँदैन । प्रस्तुत निवेदनमा यी निवेदिकाले यस अदालतमा प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गर्दा, गराउँदाको समयसम्म निवेदनमा लेखिएको सम्पत्तिमा निजको हकको सिर्जना भएको वा निजको हक स्थापित भएको भन्ने देखिन आएन ।

११. तसर्थ, लिलामी प्रक्रिया सम्पन्न भईनसकेको अवस्थामा ऋणी मिश्रीलाल चौधरीले जहिलेसुकै ऋण तिर्न सक्ने अवस्था भएकोले निजले ऋण तिरिसकेको र जग्गा फुकुवा भै मिलापत्रबापत ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट दस्तूर बुझिसकेको देखिँदा निवेदिकाको लिलामको सम्पत्तिमा कानूनी हक सिर्जना नभएको अवस्थामा निजको संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात पर्ने अवस्था नरहेबाट माग बमोजिम ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट मिति २०६५।६।३० मा भएको आदेश र सो पछि भए गरेका अन्य कामकारवाही बदर गर्ने गरी आदेश जारी गर्नु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदन खारेज भएकोले यस अदालतबाट मिति २०६५।७।२४ मा भएको अन्तरिम आदेश स्वतः निष्क्रिय हुँदा सोको जानकारी विपक्षीलाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल असार ३१ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद पौडेल

निर्णय नं. ८८६२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
पुनरावेदन नं. २०६४-०५२९

फैसला मिति: २०६५।५।३३

मुद्दा : आयकर (आ.व. २०५८/०५९) ।

पुनरावेदक वादी: ठूला करदाता कार्यालय,
हरिहरभवन, ललितपुरको तर्फबाट प्रमुख
कर प्रशासक नवराज भण्डारी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: विराटनगर उपमहानगरपालिका,
वडा नं ३ स्थित अरिहन्त मल्ली फाइवर्स
लि. का सञ्चालक राजकुमार गोल्छा

शुरु फैसला गर्ने :

प्रमुख कर अधिकृत, ठूला कर दाता कार्यालय
पुनरावेदन फैसला गर्ने

अध्यक्ष श्री विनोदकुमार हुंगेल

लेखा सदस्य श्री गणेशकुमार कार्की

- मौज्जात रहेको कुनै वस्तु आगलागी वा अन्य कुनै कारणले नोक्सानी भएमा यस्तो वस्तुको बिक्री हुने अवस्था नहुँदा यस्तो वस्तुको बजार मूल्य वा निसर्ग वा बिक्रीबाट प्राप्त हुने रकम वा बिक्री मूल्य पनि शून्य हुने हुँदा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १५(२) अनुसार लागत खर्च कट्टी हुने रकम यकीन गर्ने प्रयोजनको लागि यसको बजार मूल्य पनि शून्य हुने हुँदा नोक्सानी भएको मौज्जातको अन्तिम मूल्य र अन्तिम लागत एउटै हुने हुँदा लागत मूल्यलाई नै दफा १५(१) को प्रयोजनको लागि मौज्जात सामानको लागत खर्च वा मूल्य मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ (१)(क) र (ख) मा को व्यवस्थाअनुसार व्यवसाय सञ्चालन गर्न भनी लिएको ऋणमा तिरेको वा तिर्न पर्ने भएको ब्याज रकम खर्च कटौत गर्न पाउने सुविधा प्राप्त गर्नको लागि निम्न शर्तहरू पूरा गरेको हुनुपर्ने:
 - (क) जुन आर्थिक वर्षमा ऋण लिएको हो सो ऋण सोही आर्थिक वर्षमा प्रयोग भएको वा सो वर्षमा प्रयोग भएका कुनै सम्पत्ति खरीद गर्न प्रयोग भएको हुनु पर्दछ ।
 - (ख) प्राप्त गरिएको ऋण वा यसको दायित्व आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा आय आर्जन गर्ने काममा मात्र प्रयोग भएको हुनु पर्दछ ।
 - कुनै ऋणको रकम व्यवसाय सञ्चालन गर्ने काममा प्रयोग नभएको वा आय आर्जन गर्ने काममा प्रयोग नभएको अवस्थामा यस्तो ऋणमा तिरेको वा तिर्न पर्ने भएको ब्याजको रकमलाई आय गणना गर्दा खर्च कटौत गर्न नपाउने भएपछि आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न आफूसँग नगद रकम नभएको भनी कुनै आर्थिक वर्षमा ऋण लिने कुनै व्यक्ति वा करदाताले सोही आर्थिक वर्षमा अन्य कुनै व्यक्ति वा फर्मलाई ब्याज लिई वा नलिई जुनसुकै शर्तमा सापटी वा ऋण दिएको अवस्थामा यस्तो व्यक्तिले प्राप्त गरेको ऋणको रकम पूर्णरूपमा आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा आय आर्जन गर्ने कार्यमा प्रयोग भएको छ भनी मान्न नसकिने ।
 - ऋण लिने करदाताले अन्य कुनै व्यक्ति वा फर्मलाई अधिविकर्ष सुविधा वा उधारोमा सामान बिक्री गरेको वा उधारो बिक्री (Credit Limit) दिएको अवस्थामा पनि लागू हुन्छ । आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न नगद रकम अपुग भएको भनी ऋण लिने र सो ऋणमा तिरेको ब्याजलाई खर्चमा कटौत गर्ने वा खर्च कटौतको दावी गर्ने तर आफूसँग भएको नगद रकम अन्य व्यक्तिलाई कुनै व्यहोराले सापटी दिएको अवस्थामा यसरी सापटी दिएको रकमलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा आय आर्जन गर्न प्रयोग भएको रकम भनी भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.६)

 - खर्च कटौतको लागि दावी गरिएको कुनै खर्चको रकम आय आर्जन गर्ने कार्यको लागि भए गरेको भनेर मात्र हुँदैन । यो कुरा खर्चसम्बन्धी वील, भौचर वा बिक्री वा खरीद सम्झौताबाट निर्विवाद रूपमा समर्थन भएको हुनुपर्दछ । बनावटी, अनियमित वा सम्बन्धित व्यवसायमा मान्य प्रचलन विपरीत तयार भएको वा शर्त रहेको देखिने वील, भौचर, खरीद वा बिक्री आदेश वा खरीद बिक्री सम्झौताको आधारमा यस्तो खर्च समर्थन हुन सक्तैन र यस्ता वील, भौचर, खरीद वा बिक्री आदेश वा खरीद बिक्री सम्झौताका शर्तहरूलाई कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि अमान्य मानिने ।

(प्रकरण नं.१०)
- पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
महेश थापा
- प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता चण्डेश्वर
श्रेष्ठ
- अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:
- आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३(ग), १४, १४(१)(क) र (ख), १५(१), (२), (३), (४)
 - प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४

फैसला

न्या. भरतराज उप्रेती: राजश्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ८ को खण्ड (घ) को आधारमा राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको मिति २०६४।३।१९ को फैसलाउपर पुनरावेदनको अनुमति प्राप्त भएको प्रस्तुत मुद्दाको सक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :

अरिहन्त मल्टी फाइवर्स लि.ले आ.व. २०५८।५९ को कारोवारमा नोक्सानी रु.५८,८५,७७४।- देखाई २०५९।९।२९ मा आय विवरण पेश गरेको रहेछ ।

प्रत्यर्थी अरिहन्त मल्टी फाइवर्स लि. को मिति २०६२।२।६ को कर लेखा परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेछ ।

अरिहन्त मल्टी फाइवर्स लि. लाई सबूद प्रमाण पेश गर्न आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१(६) बमोजिम १५ दिनको मौका दिएको ठूला करदाता कार्यालयको मिति २०६२।२।१५ को कर निर्धारणको सूचना र सोउपर दिएको मिति २०६२।९।२६ को जवाफ मिसिल संलग्न रहेको ।

अरिहन्त मल्टी फाइवर्स लि.को आ.व. २०५८।५९ मा भएको वास्तविक कारोवारलाई दृष्टिगत गरी करयोग्य आय रु.१,३७,१४,१४०।८७ कायम हुने ठहरछ भन्ने समेत व्यहोराको ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६२।३।१५ को निर्णय पर्चा ।

उपरोक्त हिसावबमोजिम कायम भएको नोक्सानी रु.३७,१९,०२०।- मध्ये अग्रीम दाखिला रु.८,९३,१६२।- कट्टा गरी बाँकी करसमेत रु.२८,२५,८५८।- र विशेष शुल्क रु.४,१९,४२४ मध्ये अग्रीम दाखिला रु.१,८२,०३४।- कट्टा गरी बाँकी विशेष शुल्क रु.२,२९,३९०। बैंक दाखिला गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको ठूलो करदाता कार्यालयको मिति २०६२।३।२० को संसोधित कर निर्धारण आदेश ।

संसोधित कर निर्धारण आदेशउपर परेको प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदनमा ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंले गरेको कर निर्धारण मनासिव

ठहरछ भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजश्व विभागबाट मिति २०६२।९।६ मा भएको निर्णय ।

ठूला करदाता कार्यालयले गरेको निर्णयसमेत त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सही हक इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरमा अरिहन्त मल्टी फाइवर्स लि. को तर्फबाट परेको पुनरावेदपत्र ।

छलफलका लागि प्रत्यर्थी कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको मिति २०६३।९।९ को आदेश ।

पुनरावेदकले जिकीर लिएको मूल्याङ्कनको लेखा सेस्ता र मौज्जात खाताबाट पुष्टि भैरहेको अवस्थामा सोभन्दा बढी रु.२१,१५,३६४।५३ विक्री लागत बढी दावी गरिएको भनी लेखा सेस्ताबाट प्रमाणित हिसावलाई अन्यथा गरी खूद आयमा समावेश गर्ने गरेको प्रत्यर्थी कार्यालयको निर्णय मिलेको नदेखिँदा सो रकम खूद आयमा समावेश हुन सक्दैन । यस्तै गरी रघुपति जुट मिल्सलाई दिएको रकमको ब्याज भनी रु.२,९३,५६९।३९ खूद आयमा समावेश गरेको मिलेन भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको तर्फ हेर्दा एउटै व्यवस्थापन भएको सो उद्योगमा पुनरावेदक उद्योगले घाटामा गएको उद्योगलाई सहयोग गर्न नपाउने गरी बन्देज लगाउने व्यवस्था मौजुदा ऐनमा नभएको र पुनरावेदकको उद्योगको वस्तुहरूसमेत ऋण प्राप्त गरी अर्डरबमोजिम उत्पादन गरी पुनरावेदकलाई उत्पादन कार्यमा सघाउ गरेको अवस्थामा पुनरावेदकको आय आर्जन प्रयोजनार्थ प्रयोग गरिएको भन्ने र सो सापटी दिइएको रकम विभिन्न किस्तामा सोही सालमा नै पुनरावेदक उद्योगले फिर्ता लिइसकेको भनिरहेको अवस्थामा सो रकममा ब्याज भनी खूद आयमा समावेश हुन नसकी भिन्हा हुन्छ । त्यस्तै गरी हुवानी भाडा र भारतीय भन्सारमा तिरेको महसूलसमेत भनी रु.४७,६९,९९७।- खूद आयमा समावेश गरेको मिलेन भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहे तर्फ हेर्दा पुनरावेदक कम्पनीले र खरीदकर्ताबीच

भएको सम्झौताबमोजिम आपूर्ति गर्ने ठाउँ F,O,B (एफ ओ वि) जोगवनी, सुनौली रहे भएको कुरामा सम्झौताबमोजिम विवाद देखिँदैन । करदाता पुनरावेदक र खरीदकर्ताबीच के कसरी सम्झौता वा करार गर्ने भन्ने प्रचलित करार ऐन र आयकर ऐनद्वारा समेत शर्त तोकिएको वा निश्चित गरिएको अवस्था नदेखिँदा सम्झौताबमोजिम करदाता पुनरावेदकले उत्पादित सामानहरू खरीदकर्तासमक्ष पुऱ्याउँदा भएको वीलबमोजिमको खर्चलाई सम्झौताको गलत व्याख्या गरी खूद आयमा समावेश गरिनु न्यायोचित हुन सक्दैन । सो रकम मिन्हा हुन्छ । मिन्हा हुने ठहरेको हदसम्म प्रत्यर्थी ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौँले गरेको मिति २०६३।३।१५ को निर्णय, मिति २०६३।३।२० को अन्तिम कर निर्धारण आदेश तथा आन्तरिक राजश्व विभागको मिति २०६२।१।६ को प्रशासकीय पुनरावलोकन समेत मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुन्छ भन्ने राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको मिति २०६४।३।१९ को फैसला ।

करदाताले २०५९।१।२ मा आगलागी भएको कपडाको नोक्सानी बीमा दावी गरिएको १५१३।९।८ मीटर र मूल्य रू.९२,०६,५५४। अन्तिम मौज्दात परिमाणमा घटाई दावी गरिएको भन्ने जवाफसम्म दिएको तर उल्लिखित वस्तुको मौज्दात परिमाणमा उद्योग स्वयमूले मूल्याङ्कन गरेको दररेटअनुसार कायम भएको मूल्य रू.८६,९५,०८१।५३ नै कायम हुने । बीमा दावी गर्दा अन्य दररेटबाट दावी गरी उक्त दावी रकमलाई कुल मूल्याङ्कनबाट न्यून गरेको कारणले मूल्य फरक परेको देखिँदा यथार्थ मूल्याङ्कनअनुसार नोक्सान भएको सामानको मूल्य कट्टा गरी नोक्सान भएको सामानको मूल्य निर्धारण गर्नुपर्नेमा सो नगरी आगलागीबाट नोक्सान भएको मूल्य पछि बढी कट्टी लिएको लागत खर्च कट्टी गर्न नपाउने । प्रस्तुत करदाताको ऋण दायित्व रहेको र सोबापत ब्याज खर्च वहन गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा रघुपति जुट मिल्सलाई दिएको रकमलाई लगानी र सोको ब्याज रू.२,९३,५६९।३९ लाई लगानी आय

मानी करयोग्य आयमा समावेश हुन्छ । उत्पादन सामान खरीदकर्तासमक्ष पुऱ्याउँदा भएको वीलबमोजिमको खर्चलाई सम्झौताको गलत व्याख्या गरी खूद आयमा समावेश गरिनु न्यायोचित हुन सक्तैन भनी फैसलामा बोलिएको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको सिद्धान्त तथा अभ्यास र भन्सार ऐनको आधारमा समेत त्रुटिपूर्ण हुँदा त्यस्तो खर्च कट्टी गर्न नपाइने गरी यस कार्यालयबाट भएको निर्णय मनासिव भई राजश्व न्यायाधिकरणबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा खारेज गरी साविक कर निर्धारण आदेशबमोजिम गरिपाउँ भन्ने ठूला करदाता कार्यालयको पुनरावेदनको अनुमति पाउँ भनी यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा आयत निर्याततर्फ भारतमा तिरेको भन्सार र भारतीय क्षेत्रको ढुवानी खर्चलाई दुई पक्षको सम्झौताबमोजिम मिन्हा गरेको देखियो । विदेश मुलुकको भन्सार खर्च र विदेशमा भएको ढुवानी खर्चलाई आयकर ऐन, २०५८ को कुन कानूनी प्रावधानअनुसार मिन्हा हुने हो ? सो कुरा राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको फैसलामा उल्लेख भएको देखिएन । ऐनको प्रावधानबमोजिम त्यस्ता खर्च मिन्हा हुने अवस्था आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ ले गरेकोमा उक्त कानूनी व्यवस्था विपरीत मिन्हा गरेको देखिँदा राजश्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३९ को दफा ८ को खण्ड (घ) को प्रश्नमा पुनरावेदन गर्ने अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।१।९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापाले र प्रत्यर्थी तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठले गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापाले विदेशमा गरिएको खर्च कट्टी गर्दा नेपाल सरकारको राजश्वमा नोक्सानी हुन्छ, राजश्व छल्ल विदेशमा भएको करारलाई मान्यता दिन मिल्दैन, विदेशमा भएको खर्च छूट पाउने भनी आयकर ऐनले व्यवस्था गरेको छैन, अर्को उद्योगलाई दिएको ऋण वा त्यसमा

प्राप्त ब्याज लगानी गरेको होइन भन्न मिल्दैन, सामान आगलागीमा परी नोक्सानी भएको भनी आगलागी भएको ठूलो परिमाण देखाई दावी गरेकोमा आफूलाई असर पर्ने अवस्थामा थोरै देखाउन मिल्दैन । राजश्व न्यायाधिकरणको फैसला मिलेको छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । त्यस्तै प्रत्यर्थातर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठले रघुपति जुट मिल्सलाई ऋण लगानी गरेको नभै शेयर किन्न रकम दिएको हो, २०५७।०५८ मा गरेको लगानीलाई २०५८।०५९ मा लगानी गरेको भन्न मिल्दैन, २०५९।१।२ मा कपडा जली नष्ट भएको छ, जति रकमको बीमा गरिएको थियो त्यति रकम प्राप्त गरेको छैन । नोक्सान भएको सामानको मौज्जात नहुने भएकाले त्यस्तो नोक्सानीलाई घटाइएकोलाई नमिलेको भन्न मिल्दैन । पक्षले खर्च व्यहोर्ने गरी विदेशमा सम्भौता गर्ने प्रचलन पहिलेदेखि चली आएको हो । आयकर ऐनको दफा १३ ले कारोवारसँग सम्बन्धित खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । उक्त ऐनको दफा २१ मा व्यवस्था भएबमोजिमको खर्च मात्र मिन्हा गर्न प्रतिबन्ध लगाएको हुँदा दफा १३ अनुसारको खर्च मिनाहा गर्न सकिने भएकोले राजश्व न्यायाधिकरणको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

दुवै पक्षकातर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दुष्टिगत गरी शुरु निर्णयलाई केही उल्टी गर्ने गरेको राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा, २०६२।२।१५ मा प्रत्यर्था उद्योगको आ.व. २०५८/५९को प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश भएको देखिन्छ भने ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६२।३।१५ को निर्णय पर्चाबाट आ.व. २०५८।०५९ मा रेशाका कपडाको मौज्जात रू.८६,९५,०८१।५३ हुनुपर्नेमा रू.६५,७९,७१७- देखाई सो बिक्री लागतबाट घटाई रू.२१,१५,३६४।५३ बिक्री लागत खर्च बढी दावी हुन आएको देखिएको बढी कट्टी लिएको लागत खर्च कट्टी नदिने,

सञ्चयकोषमा ब्याज तिर्ने दायित्व करदाताको नभएकोमा व्यहोर्नु नपर्ने दायित्व व्यहोरी कट्टी लिएको ब्याज खर्च कट्टी नदिने, रघुपति जुट मिल्सलाई प्रदान गरेको रकमको ब्याज दावी गरी लगानी आय कायम गर्ने, ब्याज खर्चमध्ये सस्पेन्स खाताबाट ब्याज खर्च खातामा सारी यस आ.व.सँग सम्बन्धित नदेखिएको ब्याज खर्च कट्टी नदिने, व्यवसायसँग असम्बन्धित लागत खर्च कट्टी नदिने, गत आ.व. सँग सम्बन्धित सवारी साधन सञ्चालन खर्च कट्टी नदिने, भारतमा भन्सार तिरेको निर्यात खर्च बिक्रीका शर्तबमोजिम वील मूल्यले नसमेट्ने आय आर्जनसँग असम्बन्धित र आफूले व्यहोर्नु नपर्ने खर्च व्यहोरी खर्च कट्टी लिएको रकम कट्टी नदिने गरी संशोधित कर निर्धारण निर्णय भएको देखिन्छ । उक्त संशोधित कर निर्धारण आदेशउपर प्रशासकीय पुनरावलोकन गरिपाऊँ भनी प्रत्यर्था उद्योगको तर्फबाट परेको निवेदनमा आन्तरिक राजश्व विभागबाट २०६३।९।६ मा सोही निर्णय सदर गरी निर्णय भएको देखिन्छ । उक्त निर्णयउपर परेको पुनरावेदनउपर राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरले लागत खर्च बढी दावी गरिएको भनेको रकम रू.२१,१५,३६४।५३, सापटी दिएको रकमको ब्याज रू.२,९३,५६९।३९, हुवानी खर्चसमेतको रू.४७,६९,९९७- खूद आयमा समावेश नहुने भनी मिन्हा हुने गरी निर्णय गरेकोमा सोउपर परेको ठूला करदाता कार्यालयको निवेदनमा यस अदालतबाट राजश्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ८ को खण्ड (घ) बमोजिम पुनरावेदन गर्ने अनुमति प्रदान भई निर्णयार्थ पेश भएको अवस्था रहेछ ।

प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रमा मूलतः आ.व. २०५८/०५९ मा प्रत्यर्थाबाट उत्पादित केही कपडा मौज्जात रहेको र यस्ता कपडाको मूल्य रू.८६,९५,०८१।५३ विपक्षी उद्योगको हिसावमा देखिएको तर यसमध्ये केही कपडा आगलागी भई नोक्सान भएको, यसरी नोक्सान भएको कपडाको बीमा दावी गर्दा बढी रकम देखाए पनि उद्योगले आफ्नो हिसाव खातामा कायम गरेको मूल्य नै कायम हुनुपर्ने, प्रत्यर्था उद्योगले ऋण दायित्व व्यहोरी

रहेको अवस्थामा अन्य उद्योगलाई सापटी दिएको रकमलाई लगानी र सो बैंकबाट लिएको ऋणमा बुझाउनु पर्ने ब्याजको दरअनुसार नै उक्त रकममा कायम हुने ब्याजलाई लगानी आय मान्नुपर्ने र भारतीय क्षेत्रको हुवानी र भारतीय सरकारलाई तिरेको भन्सारलाई प्रत्यर्थी उद्योगले खर्च कट्टीको दावी गर्न नपाउने भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा निर्णय गर्दा मूलतः निम्न कानूनी प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो:

- (क) मौज्जात रहेको सामानमध्ये केही सामानहरू आगलागी वा अन्य कुनै कारणले नोक्सान भएमा सम्बन्धित आर्थिक वर्षको नाफा नोक्सान हिसाव तयार गर्दा यसरी नोक्सान भएको सामानको मूल्यलाई लागत मूल्यको रूपमा खर्च मान्यता दिने प्रयोजनको लागि करदाताले राखेको हिसावमा देखाइएको मौज्जात सामानको मूल्यलाई आधार मान्ने हो वा नोक्सानीको बीमा दावी गर्ने प्रयोजनको लागि निर्धारण गरिएको मूल्यलाई मान्यता दिने ?
- (ख) व्यवसाय सञ्चालन गर्न भनी बैंकबाट ऋण लिई सोमा लाग्ने ब्याजलाई आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ अनुसार खर्च कट्टाको दावी गरिलिने करदाता उद्योगले अन्य व्यक्तिलाई निर्व्याजी सापटी दिएको अवस्थामा त्यस्तो सापटीको रकममा लाग्न सक्ने ब्याजको रकमलाई खूद आयमा समावेश गर्न सकिन्छ वा सकिँदैन ?
- (ग) बिक्री भएको सामानमा भारतीय सरकारलाई भुक्तानी गरेको भन्सार, कर तथा भारतीय क्षेत्रमा हुवानी गर्नको लागि भएको खर्च आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३(ग) अनुसार कट्टी गर्न पाउने खर्च मानिन्छ वा मानिँदैन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, कुनै आर्थिक वर्षमा मौज्जात रहेको वस्तुमध्ये केही

वस्तु आगलागी वा अन्य कारणले नोक्सान भएमा सो आर्थिक वर्षको आय गणना गर्नको लागि यसरी नोक्सान भएको वस्तुको लागत खर्चको रकम कसरी निर्धारण गर्ने भन्ने बारेमा आयकर ऐन, २०५८ मा छुट्टै व्यवस्था नगरिएको हुनाले यो प्रश्नको निराकरण गर्दा उक्त ऐनको दफा १५(१) मा गरिएको व्यवस्थालाई नै आधार मान्नुपर्ने हुन्छ । मौज्जात रहेको सामानको बिक्री गर्दा प्राप्त भएको बिक्री मूल्यभन्दा उक्त मौज्जात रहेको सामानको लागत खर्च बढी भएको अवस्थामा यस्तो सामान बिक्री (निसर्ग) गर्दा नोक्सान हुने हुँदा उक्त बढी हुन जाने लागत खर्चको रकमलाई आय गणना गर्ने प्रयोजनको लागि खर्चमा दावी गर्न पाउने भन्ने कुरा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १५(१) मा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ । यसरी मौज्जात सामान बिक्री (निसर्ग) गर्दा भएको नोक्सानीको रकम यकीन गर्ने प्रयोजनको लागि मौज्जात रहेको सामानको लागत खर्च कसरी यकीन गर्ने भन्ने बारेमा उक्त ऐनको दफा १५(२), दफा १५(३) तथा दफा १५(४) मा गरिएको व्यवस्था हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. आयकर ऐन, २०५८ को दफा १५(२) ले दफा १५(१) को प्रयोजनका लागि मौज्जात सामानको लागत खर्च कट्टी गर्न पाउने रकम निर्धारण गर्ने तरिकाको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ । गत आर्थिक वर्षबाट सरिआएको मौज्जात (जसलाई शुरु मौज्जात पनि मानिन्छ) र सम्बन्धित आर्थिक वर्ष (प्रस्तुत विवादमा आ.व. २०५८।५९) को व्यापार मौज्जातसमेत गरी दुई प्रकारको मौज्जातको परिकल्पना गरी यस प्रकारका मौज्जातको लागत मूल्य वा खर्च पनि फरक हुन सक्ने गरी उक्त दफा १५(१) मा व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसै गरी उक्त ऐनको दफा १५(३) तथा १५(४) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार मौज्जात रहेको सामानको लागत मूल्य तथा अन्तिम मूल्यको रकम पनि फरक हुने र लागत मूल्यभन्दा अन्तिम मूल्य कम हुन पनि सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी उक्त दफा १५(४) अनुसार मौज्जातको

अन्तिम मूल्य निर्धारण हुँदा मौज्जातको लागत मूल्यभन्दा अन्तिम मूल्य अर्थात् बिक्री मूल्य कम भएको अवस्थामा मात्र दफा १५ (२) मा निर्धारण गरिएको तरिकाअनुसार दफा १५(१) अनुसार लागतको खर्च कट्टी गर्न पाइने रकम यति हुने भन्ने यकीन हुन्छ। उक्त ऐनको दफा १५(२), १५(३) तथा १५(४) मा गरिएको व्यवस्थालाई समष्टिगत रूपमा हेर्दा मौज्जात रहेको वस्तुको बिक्री मूल्य, सोको खर्च लागत (मूल्य) भन्दा कम भएको अवस्थामा मात्र मौज्जात रहेको वस्तु बिक्री हुँदा प्राप्त रकमबाट सो वस्तु उत्पादन वा प्राप्त गर्दा लागेको लागत खर्च पनि उठ्ती वा असूल नभएको अवस्थामा मात्र उक्त मौज्जातको बिक्रीमा नोक्सान भएको मानिने हुन्छ र यसरी असूल वा उठ्ती हुन नसकेको रकमलाई नै लागत खर्चको रूपमा कट्टी गर्न पाउने भन्ने कुरा उक्त ऐनको दफा १५ मा गरिएको उल्लिखित व्यवस्थाहरूबाट स्पष्ट हुन्छ। यसैले मौज्जात रहेको कुनै वस्तु आगलागी वा अन्य कुनै कारणले नोक्सानी भएमा यस्तो वस्तुको बिक्री हुने अवस्था नहुँदा यस्तो वस्तुको बजार मूल्य वा निसर्ग वा बिक्रीबाट प्राप्त हुने रकम वा बिक्री मूल्य पनि शून्य हुने हुँदा दफा १५(२) अनुसार लागत खर्च कट्टी हुने रकम यकीन गर्ने प्रयोजनको लागि यसको बजार मूल्य पनि शून्य हुने हुँदा नोक्सानी भएको मौज्जातको अन्तिम मूल्य र अन्तिम लागत एउटै हुने हुँदा लागत मूल्यलाई नै दफा १५(१) को प्रयोजनको लागि मौज्जात सामानको लागत खर्च वा मूल्य मान्नुपर्ने देखियो।

४. अब आर्थिक वर्ष २०५८।०५९ को अवधिमा विपक्षी उद्योगको व्यवसायबाट भएको आय गणना गर्ने प्रयोजनको लागि उक्त आ.व. मा मौज्जात रहेको सामानमध्ये आगलागीमा परी नोक्सान भएको सामानको लागतवापत कति रकम नोक्सानी अर्थात् लागत खर्चमा कट्टी गर्न पाउने हो भन्ने विषयमा निर्णय गर्दा उपरोक्त प्रकरणमा विवेचना गरिएको उक्त ऐनको दफा १५(१) देखि दफा १५

(४) सम्ममा गरिएको व्यवस्थाहरूलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। मौज्जात रहेको उत्पादित सामान फिनिस स्टक २४३८८७.६५ मीटर रहेको र सोमध्ये आगलागीबाट नोक्सान भई बीमा दावी गरिएको सामानहरू (उत्पादित कपडा) को परिमाण जम्मा १५१३१९.८ मिटर (सुटिड फिनिस ५५८३० मीटर र सर्टिड फिनिस ९५४८९।८ मीटर रहे भएको र उक्त सामानहरूको प्रतिमिटर मूल्य सुटिडतर्फको रू.६३६७ सर्टिडतर्फको रू.३७/०३ भई नोक्सान भएको उक्त नोक्सान सामानको मूल्य क्रमशः रू.३५,५४,६९१.१ तथा रू.३५,३५,९८७.२९ समेत जम्मा रू.७०,९०,६८३ भएको भन्ने कुरामा विवाद छैन। यसै गरी मौज्जात रहेको उत्पादित सामान फिनिस स्टक) को जम्मा मूल्य रू.१,१७,१४,९२९ र रू.४०,७१,३४२। समेत जम्मा रू.१,५७,८६,२७१।- रहेको कुरा पनि निर्विवाद देखिन्छ। यो तथ्यलाई विपक्षी उद्योगको मिति २०६२।२।२६ को पत्रबाट निजले स्वीकार गरेको देखिन्छ। तर विपक्षी उद्योगले नोक्सान भएको कपडा १५१३१९.८ मीटरको मूल्याङ्कन गर्दा आफैँले स्वीकार गरेको मूल्यभन्दा बढी मूल्य राखी रू.९२,०६,५५४।- कायम गरी उक्त रकम मौज्जातमा रहेको कपडाको मूल्याङ्कन गरेको देखिन्छ। यसरी आफूले राखेको हिसाव कितावमा मौज्जात रहेको कपडाको लागत मूल्य निर्धारण गर्दा कम मूल्य देखाउने तर उक्त मौज्जात कपडामध्ये कै नोक्सान भएको कपडाको मूल्याङ्कन गर्दा मूल्य बढी देखाएको कारणले मौज्जात रहेको कपडाको मूल्य केवल रू.६५,७९,७१७।- मात्र देखाएको कारणले रू.२१,१५,३६४।५३ बिक्री लागत बढी दावी गरेको (अर्थात् नोक्सान भएको कपडाको बढी मूल्य दावी गरेको) देखिनुको साथै यस्तो कार्य आयकर ऐन, २०५८ को दफा १५(१), दफा १५(२), दफा १५(३) तथा दफा १५(४) समेतको विपरीत देखियो। यसरी उक्त ऐनको उल्लिखित दफाहरूमा गरिएको व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी नोक्सान भएको कपडाको मूल्य बढी हुने गरी मूल्याङ्कन गरेको कारणले रू.२१,१५,३६४।५३ बढी बिक्री लागत

खर्च दावी गरेको कार्यलाई मान्यता दिई उक्त रकमलाई खर्च मान्यता दिएको राजस्व न्यायाधिकरणको मिति २०६४।३।१९ को फैसला उक्त दफा १५ को विपरीत देखिएको हुँदा सो हदसम्म उल्टी भै उक्त रकमका सम्बन्धमा ठूला करदाता कार्यालयको निर्णय सदर हुने ठहर्छ ।

५. दोस्रो प्रश्न, आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ को प्रयोग र प्रयोजनसँग सम्बन्धित देखिन्छ । आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न आफूसँग पर्याप्त नगद मौज्जात नभएको भनी ऋण लिई सोमा ब्याज तिर्ने र यसरी तिरेको ब्याजको रकमलाई कर लाग्ने आय निर्धारण गर्ने प्रयोजनका लागि खर्च दावी गरी कट्टा गर्ने कुनै करदाता उद्योग, व्यक्ति वा निकायले अन्य व्यक्ति वा कम्पनी वा निकायलाई निर्व्याजी सापटी वा ऋण दिएको अवस्थामा करदाता आफैँले ब्याज तिर्ने गरी लिएको ऋणको रकमलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न लिएको ऋण भनी मान्यता दिन सकिन्छ वा सकिँदैन र यसरी ऋण लिने व्यक्तिले लिएको ऋण रकममध्येबाट अरुलाई दिएको निर्व्याजी सापटीको रकममा लाग्ने ब्याजको रकमलाई आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ अनुसार खर्च कट्टा गर्न पाइन्छ कि पाइँदैन भन्ने प्रश्न नै मूल रूपमा निराकरण गर्नुपर्ने देखियो । कुनै करदाता व्यक्तिले कुनै आय वर्षमा आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्नका लागि लिएको ऋणमा तिरेको ब्याजको रकमलाई सो आर्थिक वर्षको आय गणना गर्ने प्रयोजनको लागि खर्च कट्टा गर्न पाउने भन्ने बारेमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ मा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उक्त दफा १४ मा गरिएको समग्र व्यवस्थाको उद्देश्य र प्रयोजन हेर्दा कुनै करदाता व्यक्तिले आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्नका लागि आवश्यक मेसिन, उपकरण जुटाउने लगायत व्यवसाय सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने रकम आफूसँग नरहेको अवस्थामा उक्त रकम जुटाउन बैंक, वित्तीय संस्था वा अन्य व्यक्तिबाट ऋण लिन सक्ने र यस्तो क्रममा तिरेको वा तिर्नुपर्ने भएको ब्याजलाई आफ्नो व्यवसायबाट भएको आय गणना

गर्ने प्रयोजनका लागि खर्च कट्टा गर्न पाउने सुविधा प्रदान गरेको देखिन्छ । तर यो सुविधा निरपेक्ष नभई उक्त दफा १४ मा नै निर्धारित शर्तहरू पूरा गरेको अवस्थामा मात्र उक्त ब्याजको रकमलाई व्यवसायिक खर्चको रूपमा मान्यता प्राप्त हुने देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा १४(१)(क) र (ख) मा गरिएको समग्र व्यवस्थालाई हेर्दा व्यवसाय सञ्चालन गर्न भनी लिएको ऋणमा तिरेको वा तिर्न पर्ने भएको ब्याज रकम खर्च कट्टा गर्न पाउने सुविधा प्राप्त गर्नको लागि निम्न शर्तहरू पूरा गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ :

- (क) जुन आर्थिक वर्षमा ऋण लिएको हो सो ऋण सोही आर्थिक वर्षमा प्रयोग भएको वा सो वर्षमा प्रयोग भएका कुनै सम्पत्ति खरीद गर्न प्रयोग भएको हुनु पर्दछ ।
- (ख) प्राप्त गरिएको ऋण वा यसको दायित्व आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा आय आर्जन गर्ने काममा मात्र प्रयोग भएको हुनु पर्दछ ।

६. उपरोक्त कानूनी शर्तहरू हेर्दा व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा व्यवसायिक प्रयोजनको लागि लिएको ऋण आय आर्जन गर्ने कार्यको लागि प्राप्त गरेको र प्रयोग हुनुपर्ने देखिन्छ । कुनै ऋणको रकम व्यवसाय सञ्चालन गर्ने काममा प्रयोग नभएको वा आय आर्जन गर्ने काममा प्रयोग नभएको अवस्थामा यस्तो ऋणमा तिरेको वा तिर्न पर्ने भएको ब्याजको रकमलाई आय गणना गर्दा खर्च कट्टा गर्न नपाउने भएपछि आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न आफूसँग नगद रकम नभएको भनी कुनै आर्थिक वर्षमा ऋण लिने कुनै व्यक्ति वा करदाताले सोही आर्थिक वर्षमा अन्य कुनै व्यक्ति वा फर्मलाई ब्याज लिई वा नलिई जुनसुकै शर्तमा सापटी वा ऋण दिएको अवस्थामा यस्तो व्यक्तिले प्राप्त गरेको ऋणको रकम पूर्णरूपमा आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा आय आर्जन गर्ने कार्यमा प्रयोग भएको छ भनी मान्न सकिने अवस्था हुँदैन । यो कुरा यसरी ऋण लिने करदाताले

अन्य कुनै व्यक्ति वा फर्मलाई अधिविकर्ष सुविधा वा उधारोमा सामान बिक्री गरेको वा उधारो बिक्री (Credit limit) दिएको अवस्थामा पनि लागू हुन्छ। आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न नगद रकम अपुग भएको भनी ऋण लिने र सो ऋणमा तिरेको ब्याजलाई खर्चमा कट्टी गर्ने वा खर्च कट्टीको दावी गर्ने तर आफूसँग भएको नगद रकम अन्य व्यक्तिलाई कुनै व्यहोराले सापटी दिएको अवस्थामा यसरी सापटी दिएको रकमलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा आय आर्जन गर्न प्रयोग भएको रकम भनी भन्न सकिने अवस्था हुँदैन। यसैले सम्बन्धित आर्थिक वर्षमा प्राप्त गरेको जम्मा ऋण मध्येबाट अन्य व्यक्तिलाई दिएको सापटीको रकम कट्टा गरेपछि मात्र सम्बन्धित करदाता व्यक्तिले आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न वा आय आर्जन गर्नको लागि दिएको ऋणको वास्तविक रकम यकीन हुन सक्तछ र निजले उक्त ऐनको दफा १४ अनुसार ऋणमा तिरेको ब्याजबापत खर्च कट्टा गर्न पाउने रकम पनि यकीन हुन सक्तछ। यसरी आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न आफूसँग नगद रकम अपुग भएको भन्ने आधारमा ऋण लिने, यस्तो ऋणको ब्याज खर्च कट्टा गर्ने तर यसरी ऋण लिने करदाता व्यक्तिले अन्य व्यक्तिलाई दिएको सापटी वा ऋणको रकममा लाग्ने वा लाग्न सक्ने ब्याज आयमा समावेश नगर्ने वा निर्व्याजी सापटीको रकमलाई जम्मा ऋण रकमबाट नघटाउने हो भने यसबाट उक्त ऐनको दफा १४ को व्यवस्थाको दुरुपयोग हुनुको साथै कर दायित्व कम गर्ने वा कर दायित्व छल्ने संयन्त्रको रूपमा उक्त दफा १४ को व्यवस्था प्रयोग हुन सक्तछ।

७. उपरोक्त अवस्था वा परिस्थितिको सिर्जना हुनबाट रोक्नको लागि कुनै करदाताको कर लाग्ने आय गणना गर्ने क्रममा निम्न दुईमध्ये कुनै एक विकल्प वा तरिका अवलम्बन गर्न सकिने देखिन्छ र अन्तिम कर निर्धारण गर्ने निकायहरूले पनि व्यवहारमा निम्न दुईमध्ये कुनै एक विकल्प तथा तरिका अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ:

- (क) सम्बन्धित आर्थिक वर्षमा लिएको जम्मा ऋण रकमबाट सापटी दिएको रकम र ब्याज वा निर्व्याजी जे भए पनि कट्टा गरी बाँकी रहेको ऋण रकममा मात्र लाग्ने ब्याजको गणना गरी यस्तो ब्याजलाई मात्र खर्च कट्टा गर्ने वा खर्च मान्यता दिने।
- (ख) ऋण रकमबाट सापटी दिएको रकम नघटाउने तर जुन दरमा ऋणको ब्याज भुक्तानी भएको छ, सोही दरमा सापटी दिएको रकमको ब्याज गणना गरी यस्तो रकमलाई लगानी आयमा गणना गरी कर लाग्ने आय वा खूद आय निर्धारण गरी कर निर्धारण गर्ने।

८. प्रस्तुत विवादमा उपरोक्त दुई विकल्पमध्ये पछिल्लो विकल्प तथा तरिकालाई अवलम्बन गरी विपक्षी उद्योगको आ.व. २०५८।५९ को कर निर्धारण गरेको देखिन्छ। विपक्षी उद्योगले आ.व. २०५८।५९ मा जम्मा रू.३२,२७,०७,०४०।- ऋण लिई सोमा वार्षिक ११.५ प्रतिशतका दरले रू.३,८८,६५,१२९। ब्याज खर्च दावी गरेको र सो रकमलाई कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि खर्च मान्यता दिएको देखिन्छ। तर सोही अवधिमा विपक्षी करदाता उद्योगले अन्य फर्मलाई दिएको रू.१,००,००,०००।- निर्व्याजी सापटीको रकमलाई लगानी मानी सोमा ११.५ प्रतिशतका दरले हुने रू.२,९३,५६९।३९ लाई लगानी आयको रूपमा गणना गरी पुनरावेदक ठूला करदाता कार्यालयले विपक्षी उद्योगको कर निर्धारण गरेको देखिन्छ। यसरी बैंकहरूबाट ऋण लिई उक्त ऋणमा बैंकलाई भुक्तानी रहेको ब्याजको रकमलाई खर्च कट्टा गर्ने विपक्षी करदाता उद्योगले अन्य फर्मलाई दिएको निर्व्याजी सापटीको रकम रू.१,००,००,०००।- लाई लगानी मानी सो रकममा बैंकलाई तिरेको ब्याजको दर अर्थात् वार्षिक ११.५ प्रतिशतले हुने रकमलाई लगानी आयको रूपमा गणना गरी कर निर्धारण गर्ने ठूला करदाता कार्यालयको निर्णय आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४(१) अनुकूल भए गरेको हुँदा सो रकमलाई खूद

आयमा समावेश नगरी खर्च मिन्हा दिएको राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको निर्णय उक्त ऐनको दफा १४(१) को उद्देश्य, मर्म र प्रावधान समेतको विपरीत भई त्रुटिपूर्ण देखियो ।

९. अब तेस्रो प्रश्न अर्थात् विपक्षी उद्योगले आ.व. २०५८।५९ मा निर्यात बिक्री गरेको सामानमा भारतीय सरकारलाई बुझाएको भन्सार शुल्कको रकम र खरीदकर्तालाई सामान बुझाउन डेलिभरी प्वाइन्टबाट भारतीय क्षेत्र अर्थात् खरीदकर्ताको भारतस्थित गोदामसम्म बिक्री भएको सामानको हुवानी भाडावापतको खर्च रकमलाई आयआर्जन गर्नको लागि भए गरेको खर्चको रूपमा मान्यता दिने वा नदिने भन्ने विषयमा निर्णय गर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ मा गरिएको व्यवस्था हेर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त व्यवस्था हेर्दा कारोवारसँग सम्बन्धित कुनै खर्चलाई कटौती गर्ने सुविधा प्राप्त गर्न करदाताले निम्न तीन तथ्यहरू प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- (क) सम्बन्धित आर्थिक वर्षमा भएको खर्च
- (ख) सम्बन्धित करदाता व्यक्तिबाट नै खर्च भएको भन्ने तथ्ययुक्त प्रमाण
- (ग) खर्च भनी दावी गरिएको रकम व्यवसायबाट आय आर्जन गर्ने वा हुने कार्यमा नै भए गरेको भन्ने कुराको वस्तुनिष्ठ प्रमाण ।

१०. आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ मा गरिएको उपरोक्त व्यवस्थामा हेर्दा आय आर्जन गर्ने कामको लागि नै भए गरिएको भए पनि सम्बन्धित आर्थिक वर्ष बाहेक अन्य आर्थिक वर्षमा भए गरेका खर्चलाई आय गणना गर्ने प्रयोजनको लागि कटौती गर्न पाइन्छ भन्ने होइन । यस्तो खर्च जुन आर्थिक वर्षको आय गणना गर्दा दावी भएको हो, सोही आर्थिक वर्षमा गरिएको वा खर्च भुक्तानी भएको हुनुपर्दछ । यसैगरी सम्बन्धित करदाता (जसको आय गणना गरिएको हो) आफैले नै दावी गरिएको खर्च भुक्तान गरेको हुनुपर्ने र यस्तो खर्च

आय आर्जन गर्ने कामको लागि नै भएको हुनुपर्ने भन्ने पनि उपरोक्त व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार कुनै करदाताले कुनै आर्थिक वर्षमा गरेको खर्च आय आर्जन गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित नदेखिएमा यस्तो खर्चलाई करयोग्य आय निर्धारण गर्दा मान्यता दिने अवस्था देखिँदैन । अर्को कुरा खर्च कटौतीको लागि दावी गरिएको कुनै खर्चको रकम आय आर्जन गर्ने कार्यको लागि भए गरेको भनेर मात्र हुँदैन । यो कुरा खर्चसम्बन्धी बील, भौचर वा बिक्री वा खरीद सम्झौताबाट निर्विवाद रूपमा समर्थन भएको हुनुपर्दछ । बनावटी, अनियमित वा सम्बन्धित व्यवसायमा मान्य प्रचलनविपरीत तयार भएको वा शर्त रहेको देखिने विल, भौचर, खरीद वा बिक्री आदेश वा खरीद बिक्री सम्झौताको आधारमा यस्तो खर्च समर्थन हुन सक्तैन र यस्ता विल, भौचर, खरीद वा बिक्री आदेश वा खरीद बिक्री सम्झौताका शर्तहरूलाई कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि अमान्य ठानिन्छ । अन्यथा कर राजश्व छल्ने छलाउने काममा यस्ता अवास्तविक, अव्यवहारिक तथा वस्तु बिक्रीसम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विधि तथा मान्य प्रचलनविपरीत हुने गरी निर्धारण गरिएका शर्तहरू राखिएका खरीद बिक्री सम्झौता तथा बील, भौचरहरूको अनियन्त्रित तथा अकल्पनीय प्रयोग हुन सक्ने वास्तविकतालाई इन्कार गर्न सकिँदैन ।

११. प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा हेर्दा आर्थिक वर्ष २०५८।५९ मा विपक्षी उद्योगले उत्पादन गरेका जुटका सामानहरू विभिन्न भारतीय फर्महरूलाई बिक्री गरेको र यस्ता वस्तु खरीद गरी भारतमा आयात गर्ने विभिन्न भारतीय फर्महरूले भारत सरकारलाई बुझाएको भन्सार शुल्क र भारतमा भएको हुवानी खर्चसमेत रू. ४७,६९,९९७- (भारतीय भन्सारमा तिरेको रू. ४५,०८,७८१- र भारतीय क्षेत्रमा भएको हुवानी भाडा रू. २,६१,२१६-समेत) विपक्षी उद्योगले खर्च कटौतीको दावी गरेको तर पुनरावेदक कर कार्यालयले अन्तिम कर निर्धारण

गर्दा भारतीय भन्सारमा भारतीय सरकारलाई तिरेको भन्सार शुल्क र भारतीय क्षेत्रमा भएको ढुवानी भाडाको रकमको रूपमा दावी गरिएको खर्च व्यहोर्ने दायित्व विपक्षी करदाता उद्योग (बिक्रेता) को नभएको भन्ने आधार देखाई उक्त रू.४७,६९,९९७-लाई आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ अनुसार खर्च कटौती गर्न नमिल्ने भनी उक्त रकमलाई खूद आयमा समावेश गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ। सो निर्णयउपर विपक्षी उद्योगको पुनरावेदन परी राजस्व न्यायाधिकरण विराटनगरले करदाता उद्योग (पुनरावेदक) र खरीदकर्ताबीच भएको बिक्री सम्झौतामा सामान आपूर्ति गर्ने ठाउँ एफ.ओ.वि. (FOB) जोगवनी, सुनौली रहे भएको र करदाता उद्योग (पुनरावेदक) ले उत्पादन गरेको सामान खरीदकर्तासमक्ष पुऱ्याउँदा भएको वीलबमोजिमको खर्च भनी उक्त खर्चलाई कटौती गर्न पाउने भनी खर्च मिन्हा दिएको देखिन्छ। राजस्व न्यायाधिकरण विराटनगरको उक्त निर्णयमा लिएको आधार र मिन्हा दिएको कुरा प्रचलित कानून, वस्तु बिक्रीसम्बन्धी मान्य प्रचलन र व्यवहार अनुकूल छ वा छैन भन्ने प्रश्न सर्वप्रथम निराकरण गरेर मात्र उक्त रकमलाई खर्च मान्यता दिने निर्णय मिलेको छ वा छैन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

१२. आ.व. २०५८।५९ मा प्रत्यर्थी करदाता उद्योगले विभिन्न भारतीय फर्महरूलाई सामान बिक्री गर्ने सम्झौता (Agreement) गर्दा विभिन्न फर्मसँग गरेको सम्झौता (Agreement) को व्यहोरा हेर्दा कुनैमा “delivery at CIF Sunauli” भन्ने व्यहोरा लेखी “Above rate includes all expenses from factory gate to Sunauli custom” भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ भने कुनैमा “delivery at CIF Jogbani” भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसको सोभो अर्थ बिक्री सम्झौता (एग्रिमेन्ट) मा उल्लेख गरिएको बिक्री मूल्यभित्र विपक्षी उद्योगको कारखानादेखि सुनौली वा जोगवनीसम्म पुऱ्याउँदा लाग्ने ढुवानी तथा बीमा खर्च पनि समावेश

भएको मानिने भन्ने बुझिन्छ। त्यसै गरी “Delivery at CIF Sunauli or CIF Jogbani” भन्नुको स्वाभाविक अर्थ खरीदकर्ता भारतीय फर्मलाई सम्झौतामा उल्लिखित सामान सुनौली वा जोगवनीमा बुझाउने र निजले त्यहीं बुझिलिने भन्ने बुझिन्छ। निर्यात व्यापार वा एक देशमा उत्पादित वस्तु अर्को देशमा बिक्री गर्दा हुने वस्तु बिक्रीसम्बन्धी सम्झौता (Agreement) मा बिक्री भएको वस्तु बिक्रीकर्ताले जुन ठाउँमा खरीदकर्तालाई बुझाउने हो सो स्थानसम्मको ढुवानी तथा बीमा खर्च कसले व्यहोर्ने भन्ने कुरा उल्लेख गरिन्छ। यो कुरा उल्लेख गर्दा बिक्री भएको वस्तु बिक्रीकर्ताले बिक्री भएको वस्तु खरीदकर्ता वा निजको एजेन्टलाई बुझाउने ठाउँ उल्लेख गरी सो ठाउँसम्म बिक्री भएको वस्तु ढुवानी गर्ने भाडा र बिक्री भएको वस्तुको मूल्य मात्र बिक्री वील (Sale invoice) वा बिक्री सम्झौता (Agreement) मा उल्लिखित मूल्यमा समावेश गरिने व्यवस्था गरिएको पनि हुन सक्तछ। अन्तर्राष्ट्रिय वस्तु बिक्रीसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय चलन चल्तीको शब्दमा यस्तो मूल्यलाई FOB (एफ.ओ.वि.) मूल्य भनिन्छ भने उक्त बिक्री वील वा बिक्री सम्झौता (Agreement) मा उल्लिखित मूल्यमा वस्तुको मूल्य, ढुवानी भाडाको अतिरिक्त नोक्सानी बीमाको खर्चसमेत समावेश गरिएको अवस्थामा CIF (सि.आई.एफ.) मूल्य (Cost insurance and freight) भनिन्छ। यस्तो शर्त रहेको कुरा जनाउन “CIF, Delivery at ...” भन्ने पनि प्रचलन रहेको देखिन्छ। FOB मूल्य वा CIF मूल्यमध्ये जुन मूल्य वस्तु बिक्रीको सम्झौता (Agreement) मा उल्लेख गरिएको भए पनि यी दुईमध्ये बीमाको रकम बिक्री मूल्यमा समावेश भएको छ वा छैन भन्ने जनाउने मात्र हो र यसले खरीदकर्ताले बुझाउन पर्ने भन्सार महसूल तथा निजले सामान बुझिलिएपछिको ढुवानी भाडा पनि वस्तु बिक्रीकर्ताले नै बुझाउन पर्ने भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। जुन विन्दूमा सामान बुझाउने भनिएको छ त्योभन्दा पछिको खर्च खरीदकर्ता आफैले व्यहोर्नु

पर्ने भन्ने कुरा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा मान्य प्रचलनको रूपमा मान्यता दिइने कुरा निर्विवाद छ ।

१३. उपरोक्त विवेचनाको आधारमा विपक्षी करदाता उद्योगले उत्पादन गरेका वस्तु विभिन्न भारतीय फर्महरूलाई बिक्री गर्दा सो बारेमा भएका सम्झौता (Agreement) मा “delivery at CIF” सुनौली, जोगवनी भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा उक्त सामानको खरीदकर्ता भारतीय फर्महरूले सुनौली वा जोगवनीमा सामान बुझ्नु पर्ने भएपछि यी फर्महरूले भारतीय भन्सारमा बुझाउनु पर्ने भन्सार शुल्क र भारतीय क्षेत्रको ढुवानीसमेत विपक्षी उद्योगले भुक्तानी गरेको वा व्यहोरेको भनी यस्तो खर्चलाई मान्यता दिनु भनेको वस्तु बिक्री सम्बन्धी उल्लिखित सम्झौता (Agreement) को “delivery at CIF, Sunauli or Jogbani” भन्ने शर्तहरूको अप व्याख्या मात्र नभई आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ को ठाडो उल्लंघन समेत हुन जाने देखियो ।

१४. उपरोक्त प्रकरणमा विवेचना गरिएअनुसार विपक्षी उद्योगले भारतीय भन्सारमा बुझाएको भनिएको रू. ४५,०८,७८१।- र भारतीय क्षेत्रमा भएको ढुवानीबापत खर्च गरेको भनिएको रू. २,६९,२९६।-समेत रू. ४७,६९,९९७।-लाई खर्च मान्यता दिने राजस्व न्यायाधिकरण विराटनगरको निर्णय वस्तु बिक्री सम्बन्धी उल्लिखित मान्य सिद्धान्त, आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ तथा प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ३ र ५४ समेतको विपरीत भई त्रुटिपूर्ण भई सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ ।

१५. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम आगलागीमा परी नोक्सानी भएको कपडाको नोक्सानी भएको परिमाणको मूल्यसम्बन्धी विपक्षी आफैले राखेको लेखा सेस्ताबाट प्रमाणित हिसावबाट देखिने मूल्यलाई अन्यथा गरी बिक्री लागत रू. २९,९५,३६४।५३ बढी दावी गरिएकोले सो रकम करयोग्य आयमा समावेश हुने र साथै एउटै व्यवस्थापन भएको रघुपति जुट मिल्सलाई सहयोग गर्न दिइएको रू. ९,००,००,०००।को बैंक दरअनुसार

हुन आउने ब्याज रू. २,९३,५६९।३९ तथा भारतीय क्षेत्रको ढुवानी भाडा र भारतमा तिरेको भन्सार रू. ४७,६९,९९७।- लाई समेत करयोग्य आयमा समावेश गर्ने ठहर भएकोले उक्त रकमलाई खर्चको रूपमा मिन्हा दिने गरेको राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको मिति २०६४।३।१९ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला केही उल्टी भई उल्लिखित खर्च रकमहरूलाई खर्च मान्यता नदिने गरी ठूला करदाता कार्यालयको २०६२।३।१५ को संशोधित कर निर्धारण, मिति २०६२।३।२० को अन्तिम कर निर्धारण आदेश तथा आन्तरिक राजश्व विभागको मिति २०६२।९।७ को निर्णय कायम हुन्छ । अरु तपसीलबमोजिम गर्नुः

तपसील

माथि ठहरखण्डमा लेखिएबमोजिम राजश्व न्यायाधिकरण विराटनगरको फैसला केही उल्टी हुने ठहर भएकोले देहायबमोजिम गर्नु भनी ठूला करदाता कार्यालयलाई लेखी पठाउनु१

- (क) मौज्जात रहेको कपडाको जम्मा लागत मूल्यबाट आगलागीबाट नोक्सान भएको भनिएको कपडाको मूल्य घटाउँदा मौज्जात रहेको कपडाको लागत मूल्यभन्दा बढी रू. २९,९५,३६४।५३ बिक्री लागत बढी दावी गरेको मिन्हा हुन नसक्ने हुँदा त्यसलाई करयोग्य आय कायम गरी कानूनबमोजिम लाग्ने कर तथा शुल्क असूल गर्नु१
- (ख) बैंकहरूबाट ऋण लिई विपक्षी करदाता उद्योगले अन्य फर्मलाई दिएको निर्व्याजी सापटीको रकम रू. ९,००,००,०००।- लाई लगानी मानी सो रकममा बैंकलाई तिरेको ब्याजको दर अर्थात् वार्षिक ११.५ प्रतिशतले हुने रकम रू. २,९३,५६९।३९ करयोग्य आय कायम हुने देखिएकोले सो रकमको कानूनबमोजिम लाग्ने कर तथा शुल्क असूल गर्नु २

(ग) भारतीय क्षेत्रको ढुवानी भाडा र भारतमा तिरेको भन्सार रू. ४७,६९,९९७- लाई मिन्हा नहुने भएकोले सो रकमलाई करयोग्य आय कायम गरी कानूनबमोजिम लाग्ने कर तथा शुल्क असूल गर्नु ३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु२

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

इति संवत् २०६८ साल भदौ ६ गते रोज ३ शुभम्

इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८८६३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
०६६-CR-०६९७
फैसला मिति: २०६९।४।२२।२
मुद्दा: जातीय छुवाछूत ।

पुनरावेदक वादी: गोपाल सूचीकारको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: जिल्ला डोटी दिपायल सिलगढी नगरपालिका वडा नं १४ बस्ने टेकबहादुर विष्ट

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री हिमालयराज पाठक

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.का.मु.न्या.श्री गोविन्दकुमार श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री रामप्रसाद खनाल

- जातीय विभेदजन्य कार्यहरू व्यक्तिको सम्मान र प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने आपराधिक कार्य हो । यस्ता विकृति र बिसंगतिका कुराहरू हुन दिन नहुने ।
- जातीय भेदभावको कुरा All human beings are born free and equal in dignity and rights भन्ने मानवधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको पनि विपरीत हुन जान्छ । समाजमा रहेको यस्तो विभेदकारी व्यवहार र सँस्कारको अन्त्य गर्नुपर्छ । यस्ता जातीय छुवाछूत र विभेदको अन्त्य गर्ने अभिप्रायले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४ मा छुवाछूत तथा जातीय भेदभाव विरुद्धको हक प्रदान गरी भेदभावपूर्ण व्यवहारलाई दण्डनीय मानिने ।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेल

विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलकी ऐन अदालको महलको १०(क) नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६६।८।२९ को फैसलाउपर वादीको दोहोऱ्याई पाऊँ भनी निवेदन परी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) बमोजिम निस्सा प्रदान भई यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य सहित ठहर यस प्रकार छ:-

मिति ०६५।२।१ गते चक्रे नेपालको विवाह पाकरी बस्ने वेलु आउजीसंग हुने भएकोले विवाह भइरहेको अवस्थामा गैरदलित टेकबहादुर विष्टलगायतका २०।२५ जना व्यक्तिहरूले विवाहमा

गएको गोपाल सूचीकारसहित अन्य जन्तीहरूलाई दलित जन्तीले डोली बोक्न पाइदैन भन्ने विषय लिई भै भगडा हातपात गरी गोपाल सूचीकार मरणासन्न अवस्थामा रहेको र निजसँग भएको आधा तोला सुनको सिक्की रु.४,०००। नगद र एक मोवाइल सेट लुटिएको हुंदा घाउजांच फारम गरिदिनुका साथै क्षतिपूर्ति दिलाई पाऊँ भनी जंगबहादुर सूचीकारले जिल्ला प्रहरी कार्यालय डोटीमा दिएको मिति २०६५।२।२२ गतेको निवेदन ।

पूर्वमा पाकरीबाट जंगल जाने गोरेटो बाटो, पश्चिममा हर्कबहादुर पार्कीको दुईतले पक्की घर, उत्तर भगीसिंह पार्कीको दुईतले पक्की घर, दक्षिण खेतवारी यति चार किल्लाभिन्न हर्कबहादुर पार्कीको घर नजिक बाटोमा कुटपीट तथा जातीय छुवाछूत गरी गालीगलौज भएको भनिएको मिति २०६५।२।२८ गतेको घटनास्थल मुचुल्का ।

मेरो भाञ्जा चक्रबहादुर नेपालीको विवाह २०६५।२।१९ गते पाकरी जाने भएकोले विवाहसंगै जयन्ती भई गएको हुँ । विवाह पाकरी गाउँको मन्दिर नजिक पुगी उक्त स्थानमा दुलाहा बोक्ने डोवी (कार्पोट) राखी थकाई मार्न बसेको वेलामा टेकबहादुर विष्टलगायतका अन्य नाम थाहा नभएका ४।५ जना आई दुलाहालाई कुटपीट गर्न थालेकोले मैले किन कुटपीट गर्नुहुन्छ, भन्दा उल्टै हामीलाई डुम चमारहरू हाम्रो गाउँको बाटो विवाह ल्याउने भनी टेकबहादुर विष्टलगायतका नचिनेको ४ जना समेत आई कुटपीट गरी मलाई कुटपीट गर्दा मसँग भएको नगद रु.४,०००। र १ तोला सुनको सिक्की मोवाइल थान १ समेत लुटी लगेकाले निजहरूलाई कानूनी कारवाही गरी क्षतिपूर्ति समेत भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गोपाल सूचीकारको मिति २०६५।२।२९ गतेको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६५।२।१९ गते म घर नजिकैको चिया पसलमा थिएँ । उक्त दिन विशुपर्व मनाउन मन्दिरमा पूजा थियो । बेलुकातिर ५।६ जना अपरिचित केटाहरू आई के छ यार भनेकाले मैले

मलाई नचिनिکنै किन यार भन्नुहुन्छ, भन्दा वादविवाद भइरहेको बेला जाहेरवाला पनि आई पुगेका थिए । निजले किन भगडा गरिराखेको भन्दा निजलाई अड्डल भन्ने केटाले मलाई हातपात गरी कुटपीट गर्न थालेपछि निजले गल्ली भयो भनेको थियो । निजहरूले रक्सी सेवन गरेका थिए । कुटपीट गर्दा मेरा शरीरका विभिन्न भागमा चोट लागेको हो । जाहेरवालालाई को कसले कुटपीट गरे थाहा भएन । जातीय छुवाछूतको सम्बन्धलाई लिइ डुम, चमार ढोली कार्पोटमा चढ्न पाइदैन । हाम्रो गाउँबाट विवाह ल्याउने भनी कसैले भनेका छैनन । निज जाहेरवालाको मोवाइल, सिक्की र नगद लगेको भन्ने कुरा पनि भूठा हो जाहेरवाला घाइते भयो भन्ने कुरा मैले भोली पल्ट सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टले मिति २०६५।२।१४ गते प्रहरीमा गरेको वयान ।

मिति २०६५।२।१९ गते चक्रबहादुर नेपालीको विवाह पाकरी गाउँमा गएकोले म पनि जन्ती गएको थिएँ । विवाह सो गाउँको मन्दिरमा पुगी जन्तीहरू आराम गरिरहेको बेला ४।५ जना केटाकेटीहरू आई डुम चमारहरू हाम्रो गाउँको बाटो विवाह ल्याउने, हाम्रो अगाडि कारपोटमा चढ्ने भनी टेकबहादुर विष्टलगायत नचिनेका व्यक्तिहरूले कुटपीट गरी दुलाहाबाट सुनको सिक्की मोवाइल र नगद रु.४,०००। समेत लुटपाट गरेका हुनास् भन्ने समेत व्यहोराको गणेश नेपालीले मिति २०६५।२।१६ गते मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१९ गते मेरो भाञ्जा नाता पर्ने चक्रबहादुर नेपालीको विवाह पाकरीमा गाउँमा भएकोले म पनि जन्ती गएको थिएँ । विवाह गाउँको मन्दिरमा पुगी आराम गरिरहेको बेला नाम थाहा नभएका ४।५ जना स-साना केटाकेटीहरू आई डुम चमारहरू हाम्रो गाउँको बाटो विवाह ल्याउने गाउँमा छुवाछूत हुन्छ । हाम्रो अगाडि कार्पोटमा चढ्ने भनी टेकबहादुर विष्ट लगायत नचिनेका व्यक्तिहरूले दुलाहालाई हातपात गर्न थालेपछि निजबाट सुनको

सिक्री मोवाइल र नगद रु.४,०००। समेत लुटपाट गरेका हुन भन्ने समेत ब्यहोराको शंकर सूचीकारले २०६५।२।१६ गते मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते दाजु नाता पर्ने चक्रबहादुर नेपालीको विवाह पाकरीमा जन्ती गएको थिएँ । विवाह गाउँको मन्दिरमा पुगी जन्तीहरू आराम गरिरहेको बेला नाम थाहा नभएका ४।५ जना स-साना केटाकेटीहरू आई डुम चमारहरू हाम्रो गाउँको बाटो विवाह ल्याउने गाउँमा छुवाछूत हुन्छ भनी दुलाहालाई कुटपीट गर्न थालेपछि टेकबहादुर विष्टलगायत नचिनेका व्यक्तिहरूले निजबाट सुनको सिक्री मोवाइल र नगद रु.४,०००। समेत लुटपाट गरेका हुन भन्ने समेत ब्यहोराको पुष्कर सूचीकारले २०६५।२।१६ गते मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गतेको गोपाल सूचीकारको र २०६५।२।४ गतेको टेकबहादुर विष्टका नाउँको घाउजाँच केश फाराम ।

मिति २०६५।२।१ गते चक्रबहादुर नेपालीसंग मेरी छोरी वेलु नेपालीको विवाह हुने भएकोले म विवाह मण्डपमा वसेको थिएँ । जन्तीहरूलाई गैरदलितहरू को, कसले के कस्लाई कुटपीट गरे थाहा भएन । जन्ती पुग्दा सबै सकुशल नै थिए । सो राति ११ वजेतिर टेकबहादुर विष्ट मेरो घरमा आई तपाईंकी छोरी हामी बहिनी हो चिन्ता नगर्नुहोला भनि मलाई सम्झाएका थिए । सो घटनाका बारेमा मैले भोलिपल्ट विहान सुनि थाहा पाएकी हुँ भन्ने समेत ब्यहोराको शारदा आउजीले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते म समेत ८।१० जना हर्कसिंह विष्टको पसलमा वसी चिया पिइराखेका थियौं । सोही समयमा ४।५ जना केटाहरू आई रक्सी पाइन्छ कि भनि सोधिरहेका थिए । हामीले यहाँ रक्सी पाइदैन भन्दा टेकबहादुर विष्टले निजहरूलाई सम्झाउन खोज्दा ती चारै जनाले निजलाई कुटपीट गर्न थालेपछि के के भयो थाहा भएन । छुवाछूत वारेमा केही थाह भएन भन्ने समेत ब्यहोराको खगेन्द्र विष्टले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते दिउसो म पाकरी दिदीको घरमा थिएँ । साँझ ७।३० वजेतिर म आफ्नो घरतर्फ गइरहेको बेला माथिवाट ४।५ जना आई टेकबहादुर र खगी विष्टलाई लखेटी राखेकोदेखि पुनः टेकबहादुर विष्टलाई कुटपीट गर्न खोज्दा तिनीहरू तलतिर गएका हुन् । दिपायलका केटाहरूले टेकबहादुरलाई कुटपीट गरी घाइते बनाएको भन्ने कुरा भोलिपल्ट सुनी थाहा पाएको हुँ । जातीय विभेदपूर्ण व्यवहार गरेको भन्ने कुरा भूठा हो भन्ने समेत ब्यहोराको भक्त मिजारले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते नातिनी नाता पर्ने वेलु आउजीको विवाह हुने भएकोले सो विवाहको दिन घरमा थिए विवाहमा आएको सबै जन्ती सकुशल नै थिए । हामी दलितहरू माथि सो ठाउँ वस्ने गैरदलितहरूले कुनै किसिमको छुवाछूतपूर्ण व्यवहार गरेको मैले देखिन त्यस्तो व्यवहार कहिल्यै छैनन् भन्ने समेत ब्यहोराको गगनसिंह आउजीले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते बहिनी नाता पर्ने वेलु आउजीको विवाह दिपायलवाट साँझ ८ वजेतिर आई पुगेको थियो । विवाहमा आएका सबै जन्ती सकुशल नै थिए । हामी दलितहरू माथि गैरदलितहरूले कुनै किसिमको छुवाछूतपूर्ण व्यवहार गरेका छैनन । राति बाटोमा टेकबहादुर विष्ट समेतका केटा र दुलाहा पक्षका केटाहरू बीच भगडा भएको र दुलाहा पक्षको एक जना घाइते भएको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ । कसले कुटपीट गर्‍यो थाहा भएन भन्ने वाजी सिं आउजीले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते म घरमा नै थिएँ । सो दिन गैरदलितले के कस्तो व्यवहार गरे मलाई थाहा छैन । जाहेरवालालाई प्र.टेकबहादुर विष्टले कुटपीट गरेको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुं । सोही गाउँमा बस्छु भन्ने समेत ब्यहोराको टिका पार्कीले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते मेरो विवाह पाकरी गाउँ वस्ने वेलु आउजनीसंग हुने भएकोले ६।०।६५

जना जन्ति भई दुलहीको घरमा जाने क्रममा साँभ अ. १९.३० वजेतिर पाकरी गाउँ नजिक पुगी आराम गरिहेको अवस्थामा टेकबहादुर विष्ट समेतका ८१० जना गैरदलितहरू आई तिमीहरू डुम चमार, हाम्रो गाउँमा दलितलाई निषेध छ। डोलीमा चढ्न पाइदैन भनी गालीगलौज गरी म लगायत अरु जन्ती समेतलाई धकेल पाकेल गरी मामा गोपाल सूचीकारले किन भगडा गर्नुहुन्छ भनी सम्भाउन खोज्दा टेकबहादुर विष्ट समेतका केटाहरूले मामालाई डुम चमार भनी कुटपीट गरी घाइते बनाएका हुन भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६५।२।२० गते चक्र नेपालीले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०६५।२।१ गते मेरो बहिनी वेलु आउजीको विवाह चक्रबहादुर नेपालीसंग हुने भएकोले म घरमा थिएँ। सो राति अं. २०, ३० वजेको समयमा जन्ती आएको थियो। जन्ती आइरहेको बेला टेकबहादुर विष्ट र दुलाहा पक्षका बीच वादविवाद हुन गई भगडा हुँदा जाहेरवालालाई चोट लागी सिलगढी गएको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ। जन्तीमा आएका दलितहरूलाई टेकबहादुर विष्ट समेतले डुम चमार भनी छुवाछूतपूर्ण व्यवहार गरेको मैले सुनेन। उक्त कुरा गलत हो जाहेरवालाको नगद तथा जिन्सी मालसमान हराएको भन्ने कुरा थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको बहादुर आउजी, बीरबहादुर विष्ट र नरी आउजीको तथा मिति २०६५।२।१ गते भाञ्जा चक्र नेपालीको विवाह पाकरी जाने भएकोले म पनि जन्ती गएको थिएँ, साँभ २०.३० वजेतिर विवाह पाकरी गाउँ नजिक मन्दिरमा पुगी बसिरहेको अवस्था टेकबहादुर विष्ट समेतका ५६ जना गैरदलितहरू आई दुलाहालाई डुम चमारलगायतका अश्लील शब्द प्रयोग गरी मन्दिर अगाडि डोलीमा किन बसेका भनी हातपात गर्न खोजेपछि जाहेरवालालाई डुम साला भनी निजको टाउको र शरीरमा हानी घाइते बनाई निजको मोवाइल १ थान सुनको सिक्की १ तोला र नगद रु.४,०००। समेत लुटी लगेका हुन भन्ने समेत व्यहोराको जगबहादुर सूचीकार र हर्कबहादुर

नेपालीले मिति २०६५।२।२१ गते गरेको एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादीले वारदातमा इन्कार रही वयान गरेको भएतापनि किटानी जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी वारदातस्थलमा आफू पनि भएको भनी विभिन्न व्यक्तिहरूले कागज गरिदिएको र मिसिल संलग्न जाहेरवालाको घाउजाँच केशफारामबाट पनि उक्त वारदात पुष्ट भएको हुनाले उक्त मिति २०६५।२।१ गतेका दिन जिल्ला डोटी दि. सि. न. पा. वा. नं. ७ बस्ने चक्रबहादुर नेपालीको विवाहको जन्ती ऐ वडा नं. १४ पाकरी गाउँमा जाने क्रममा सोही पाकरी गाउँ नजिक मन्दिर नजिक जन्ती पुगी दुलाहा बोक्ने डोली (कार्पेट) विसाई वसि राखेको अवस्थामा प्रतिवादी टेकबहादुर विष्ट समेतका नाम नखुलेका अन्य ४१५ जना व्यक्तिहरू आई डुम चमारहरू हाम्रो गाउँमा विवाह ल्याउने दलित भएर डोलीमा चढ्ने भनि दुलाहामाथि हातपात गर्न खोज्दा निजहरूलाई सम्भाउने तवरले निज जाहेरवाला त्यहा गई किन भगडा गर्नुहुन्छ भन्दा उल्टै जाहेरवालालाई डुम भनी टेकबहादुर विष्ट समेतले कुटपीट गरी निजवाट एक थान मोवाइल, एक तोला सुनको सिक्की र नगद रु ४०००। समेत लुटी लगेको तथ्य पुष्ट भएको हुनाले निज प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टलाई मुलुकी ऐन अदलको महलको १०(क) नं. बमोजिम सजायको मागदावी लिएको मिति २०६५।२।२४ गतेको अभियोग पत्र ।

मिति २०६५।२।१ गते दि.सि.नं.पा वडा नं.७ बाट हाम्रो गाउँमा आउने खड्के आउजीको छोरीको जन्ती थियो। मैले जाहेरीमा उल्लेख गरिएअनुसारको काम कार्य गाली बोली र लुटपीट सम्बन्धी काम गरेको छैन, किन त्यसरी म माथि किटानी जाहेरी दिए थाहा छैन। बरु जाहेरवाला पक्षकै ७८ जना मानिसहरूले म मेरो घरतर्फ जाने समयमा मसँग विवाद गरी मेरो दाहिने हात आँखा, देब्रे खुट्टामा घाउचोट पारिसकेपछि यसले हामीहरूका नाउँमा उजूर गर्ला मुद्दा देला भन्ने चलाकीवाट ममाथि मुद्दा दिएका हुन। जाहेरवालालाई को कसले

कुटपीट गरे मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टले मिति २०६५।२।२४ गते अदालतमा गरेको वयान ।

मिति २०६५।२।१ गते पाकरी गाउँ विवाह प्रवेश हुँदै थियो । गाउँको मन्दिरमा जन्तीहरू बसीराखेको थिएँ । प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टलगायतका केही व्यक्तिहरू आई दुलाहा लगायतलाई पिटी राखेको थिए । मैले किन पिट्नु हुन्छ भनि सोदा डुमहरू हाम्रो गाउँ डोली चढेर किन आयौ भन्दै मलाई कुटपीट गरेर हाम्रो टाउको र हातमा, पिठ्युँमा निल डामहरू र साहिली औला भाँचिएको छ र मेरो आफन्तहरूले अस्पताल पुऱ्याएको र टेकबहादुर विष्टले समेत मलाई डुम चमार आमा चकारी गाली गरेको थिए भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला गोपाल सूचीकारले गरेको वकपत्र ।

जाहेरवाला समेत र प्रतिवादीहरू बीच जातीय विभेदसम्बन्धी गालीगलौज भएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा बुझिएको भक्त मिभारले गरेको वकपत्र ।

मैले जाहेरवाला र प्रतिवादीलाई त्यो ठाउँमा भेटेको हुँ । घटना घटिसकेपछि भेटेको हुँ सो घटनास्थलमा मेरो उपस्थिती थिएन भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा बुझिएका शंकर सूचीकारले गरेको वकपत्र ।

प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टले जाहेरवालालगायतका मानिसहरूलाई डुम चमार भन्ने जस्ता शब्द बोलेर गालीगलौज गरेको होइन । किनभने म पनि पाकरी गाउँमा बस्ने दलित हुँ । प्रतिवादी त्यस्तो गर्ने किसिमका मानिस होइनन् भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा बुझिएका वाजी आउजीले गरेको वकपत्र ।

मिति २०६५।२।१ गते हाम्रो विवाह पागरी गएको थियो । गएर गाउँको मन्दिरमा बसेका थियौँ । त्यहाँका गैरदलित जातिहरूले हाम्रो गाउँमा डोली ल्याउने डुम, चमार भन्दै गोपाल सूचीकारलाई कुटपीट गरे । हामीमाथी हुंगा प्रहार गरे ।

दुलाहासहित मन्दिरवाट लखेटेर तलसम्म पुऱ्याए भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा बुझिएका गणेश नेपालीले गरेको वकपत्र ।

मिति २०६५।२।१ गते हामी मन्दिरमा बसेका थियौँ । त्यहाँका मानिसहरूले डुम चमार भन्दै टेकबहादुरलगायत गाउँलेहरूले गोपाल सूचीकारलाई आक्रमण गरेर पिटी सकेका थिए गोपाल सूचीकारलाई अस्पताल ल्याउँदा फेरि दुङ्गा मुढा प्रहार गरेका हुन् । त्यसपछि के के भयो थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा बुझिएका पुष्कर सूचीकारले गरेको वकपत्र ।

मिति २०६५।२।१ गते जब विवाह गाउँको मन्दिरमा पुगेको ५ मिनेटपछि म त्यहाँ पुगेको हुँ । जन्तिहरू आ-आफनो ठाउँमा बसेका थिए । दुलाहालाई धकल पकल गरीराखेको देखेपछि उनीहरूले तिमी डुम चमारहरूले यहाँ डोलामा बस्न पाइन्छ भनेर गाली गर्न लागे । त्यसपछि जाहेरवालालाई पनि डुम चमार बेहुलालाई डोलीमा राखेर ल्याउने भनी कुटपीट गरेका हुन भन्ने समेत व्यहोराको र जाहेरवाला समेतलाई गालीगलौज र कुटपीट गर्ने गैरदलितहरूको नाम खुलाउन सक्दैन भन्ने समेत वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्ति जंगबहादुर सूचीकारले गरेको वकपत्र ।

मिति २०६५।२।१ गते सांभ्र पाकरी गाउँस्थित वाजी विष्टको होटलमा थिएँ । पौने सात वजेको समयमा गोपाल सूचीकार सहितका ४ जना आएर रक्सी छकी भनेर सोधपुछ गरेका थिए । मैले रक्सी पाइदैन भने पछि जाहेरवालाले टेकबहादुर विष्टलाई यहाँ रक्सी किन मिल्दैन भन्दै गरेका वखत प्र. टेकबहादुरले बाबु यहाँ रक्सी पाइन्न क्लवको सदस्य म पनि हुँ भने पछि लौ हामीलाई बाबु भन्ने भन्दै भ्रगडा भई ती ४ जनाले प्रतिवादीलाई च्यापेका हुन् कुटपीट गर्न लागेको देखेको हुँ जाहेरवालालाई त्यस्तो कुनै डुम कामी आदि शब्द बोलेर अपमान गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको हरि सिंह विष्टले गरेको वकपत्र ।

मिति २०६५।२।१ गते साँझ म स्थानीय लालबहादुर विष्टको होटलमा थिएँ। उक्त दिनको साँझ जन्ति आउँनु भन्दा अगाडि जाहेरवालालगायतका मानिसहरूले रक्सीको बारेमा सोधपुछ गर्दा मैले रक्सी पाइदैन भनेको थिएँ। प्रतिवादी मसँग हुँदा वांगे भिमल भन्ने ठाउँमा जाहेरवाला लगायतका ४ जनाले प्र. टेकबहादुर विष्टको घाँटी समातेर कुट्न लागे। मैले हरि विष्टलगायतका मानिसहरूलाई मिलेर भगडा छुट्याएका हौं। जाहेरी व्यहोरा भूठा हो जाहेरवालालगायतका मानिसहरूलाई प्रतिवादीले डुम आदि कुनै पनि अपशब्द प्रयोग गरी गाली बोली र कुटपीट र लुटपीट गरेकै छैन। निज माथि अभियोगपत्र माग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको महादेव विष्टले गरेको बकपत्र।

प्र.टेकबहादुर विष्ट कसूरमा इन्कार रहेका र निजको इन्कारीलाई महादेव विष्ट र हरि विष्टको बकपत्रवाट समर्थित गरेको अवस्था छ। पीडित भनिएका वेहुलाको घा जांच केश फाराम मिसिल संलग्न देखिदैन भने निजलाई वादी पक्षवाट अदालतमा उपस्थित गराउन समेत सकेको अवस्था छैन। मौकामा बुझिएको बाजी आउजी, भक्त मिभारले जाहेरवालालगायतका मानिसहरूलाई अपमानित हुने गरी कुनै कार्य गरेको होइन भनि किटानीसाथ लेखाई दिएको देखिन्छ। त्यस्तै दुलहीको आमा शारदा आउजीले समेत मौकामा भएको कागजमा जातीय छुवाछूत भएको कुरामा पनि अनभिज्ञता प्रकट गरेको देखिन्छ। वारदातको विषयवस्तु र मुद्दाको विषयवस्तुमा पृथकता देखिएवाट र मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूवाट अभियोग दावी बमोजिम कसूर प्रतिवादीवाट भएको नदेखिँदा आरोपित कसूरवाट प्रतिवादीले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने मिति २०६६।२।३१ को डोटी जिल्ला अदालतको फैसला।

मौकामा बुझिएको तथा घटनास्थलमा प्रत्यक्षरूपमा रहेका पुष्कर सूचीकार, शंकर सूचीकार,

जंगबहादुर सूचीकार समेतका व्यक्तिहरूले प्रहरीमा कागज गर्दा यी प्रतिवादीले मन्दिरमा विवाह पुगी आराम गरीरहेको समयमा सो स्थानमा आई जाहेरवाला समेतका अन्य व्यक्तिहरूलाई डुम चमार अपशब्द प्रयोग गरी गाली वेइजती र कुटपीट गरी जाहेरवालालाई मरणासन्न हुने गरी कुटनुका साथै निजको साथवाट नगद तथा मोवाइल सुनको सिक्री समेत लुटी लगेका हुन् भनी कागज गरी बकपत्र समेत गरी दिएवाट जातीय छुवाछूत गरेको प्रष्ट हुँदा कसूर ठहर नगरेको शुरुको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने मिति २०६६।२।२१ को पुनरावेदन अदालत दिपायलमा परेको नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र।

प्रस्तुत मुद्दामा घटित वारदातकोरूपवाट अदालतको महलको १०(क) नं.को कानूनी व्यवस्था आकृष्ट हुने अवस्थाको नदेखिँदा शुरु डोटी जिल्ला अदालतवाट अभियोग दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको मिति २०६६।२।३१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६६।२।२९ को फैसला।

प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरी दरखास्त र सोलाई पुष्टि हुने गरी गरेको बकपत्रवाट कसूर वारदात स्थापित भएको छ। यसवाट प्रतिवादीको इन्कारी खण्डित भएको छ। दिपायल सिलगढी नगरपालिका वडा नं.१४ पाकरी गाउँमा डोली चढी विवाहको वरियात लिई आएका वेहुला चक्रबहादुर नेपाली र जाहेरवाला गोपाल सूचीकार समेतलाई दलित जाती भई डोली चढ्न पाइदैन भनी निषेध एवं बहिष्कार गर्ने कार्यले छुवाछूतको भेदभावपूर्ण व्यवहार भएको भनी किटानी जाहेरी परेको छ। प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टले अदालत समेतमा वयान गर्दा घटनास्थलमा रहेको र जन्तीहरूसँग भनाभन र हातपात भएकोमा इन्कारी देखिदैनन्। घटनावाट पीडित एवं प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरू गणेश नेपालीको कागज समेतवाट प्रतिवादीको कसूर स्थापित भएकोले सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला

त्रुटिपूर्ण हुँदा दोहोऱ्याई हेरी सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

जाहेरवाला गोपाल सूचीकारको भाञ्जा चक्रबहादुर नेपालीको विवाहमा दुलाह बोक्ने डोली (कार्पोट) दलितले चढेको भनी कुटपीट गरेको र डुम चमार आदि भनी जातीय भेदभाव गरेको भन्ने जाहेरी घा जाँच तथा पुष्कर सूचीकार, गणेश नेपाली र शंकर सूचीकार समेतको कागज र बकपत्रबाट पुष्टि भएको पाइयो । यस अवस्थामा घरभित्र रहेकी दुलहीका आमा शारदा आउजी समेतको कथनलाई आधार बनाई प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६६।८।२९ को फैसलामा मुलुकी ऐन अदलको १०क नं. अ.व. १८४क र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ को गम्भीर कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।३ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरियो । वादी नेपाल सरकारकोतर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान सहन्यायाधीवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले जिल्ला र पुनरावेदन अदालतले निर्णयाधार बनाएको शारदा आउजीको अदालत समक्ष बकपत्र भएको छैन । अनुसन्धानमा कागजसम्म भएको हुँदा त्यसलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन । घाउचोट लागेको केश फारमबाट देखिन्छ । गोपाल सूचीकार घाइते भएको छ । दोहोरो कुटपीट भएको निर्विवाद देखिन्छ । वारदात स्थापित गरी वादीतर्फका साक्षीहरूको बकपत्र भएको अवस्था समेत हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहस जिकीर समेत सुनी हेर्दा पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला मिलेको छ,

छैन ? र वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०६५।२।१ गतेका दिन जिल्ला डोटी दिपायल सिलगढी न.पा.वडा नं.७ बस्ने चक्रबहादुर नेपालीको विवाहको जन्ती ऐ. वडा नं. १४ पाकरी गाउँमा जाने क्रममा सोही पाकरी गाउँ नजिक दुलाहा बोक्ने डोली बिसाई बसी आराम गरिरहेको अवस्थामा यी प्रतिवादी टेकबहादुर विष्ट समेतका व्यक्तिहरू आई डुम चमारहरू हाम्रो गाउँमा विवाह गरी डोली चढ्ने भइस् भनी दुलाहामाथि हातपात कुटपीट समेत गरी मरणासन्न पारी मोवाइल, सुनको सिक्री र नगद रु.४,०००। समेत लुटी लगी मुलुकी ऐन अदलको महलको १०(क) नं. विपरीतको कसूर गरेकोले प्र.टेकबहादुर विष्टलाई सोही महलको सोही नं.बमोजिम सजाय माग गरी अभियोगपत्र दायर गरेकोमा प्रतिवादीले सफाइ पाउने ठहऱ्याई शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट सदर भएको रहेछ ।

३. किटानी जाहेरी र पीडित एवं प्रत्यक्षदर्शी समेतको कागजबाट प्रतिवादीको कसूर स्थापित भएकोले पुनरावेदन फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदन परेकोमा यस अदालतबाट दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेश हुन आएको रहेछ ।

४. मिति २०६५।२।१ गते चक्र नेपालीको विवाह भैरहेको अवस्थामा गैरदलित टेकबहादुर विष्ट लगायतका २०।२५ जना व्यक्तिहरूले दलितले डोली चढ्न पाइदैन भन्दै भगडा हातपात गरी गोपाल सूचीकार मरणासन्न अवस्थामा रहेको र सुनको सिक्री तथा नगद समेत लुटिएकोले क्षतिपूर्ति समेत दिलाई पाऊँ भनी जंग बहादुर सूचीकारले जिल्ला प्रहरी कार्यालय डोटीमा मिति २०६५।२।२ मा निवेदन दिएबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको पाइन्छ । हर्कबहादुरको घर नजिक बाटोमा कुटपीट तथा जातीय छुवाछूतको भेदभाव गालीगलौज भएको

भन्ने घटनास्थल मुचुल्का रहेको छ । गोपाल सूचीकारले पुनः मिति २०६५।२।१९ मा टेकबहादुर विष्टलगायत चिनजान नभएका अन्य ५ जना आई पहिले दुलाहालाई हातपात गरी उल्टै हामीहरूलाई डुम चमारहरू भनी मलाई मरणासन्न हुने गरी कुटपीट र लुटपीट गरी सुनको लकेट तथा मोवाइल फोन लगेको भनी दिएको जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

५. यी प्रतिवादी टेकबहादुर विष्ट अनुसन्धान अधिकारी समक्ष वयान गर्दा ५।६ जना अपरिचित केटाहरूले आफूलाई यार भन्दा वाद विवाद हुँदा आफूलाई कुटपीट गरी आँखा, घाँटी र छातीमा चोट लागेको हा । जन्तीका कोही व्यक्तिलाई जातीय छुवाछूत सम्बन्धलाई लिएर डुम चमार समेत नभनेको र सो सम्बन्धमा हाम्रो गाउँमा पाकरीका दलितहरूलाई बुझ्दा हुन्छ भन्ने समेत उल्लेख गरी आरोपित कसूरलाई इन्कार गरेको पाइन्छ ।

६. मौकामा कागज गर्ने गगनसिंह आउजी पनि सोही विवाहमा रहेको, वेहूलीका आमा शारदा आउजी समेतले जन्तीहरूलाई गैरदलितले के कस्तो व्यवहार गरे आफूलाई थाहा नभएको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी वस्तुस्थिति मुचुल्काका बहादुर आउजी, बीरबहादुर विष्ट, नरी आउजी समेतले टेकबहादुर विष्ट समेतले जातीय छुवाछूतको भावना लिई गालीगलौज गरेको भन्ने मैले सुनिन, जानिन सो कुरा गलत हो भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

७. यी प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टले अदालतमा उपस्थित भई वयान गर्दा मैले जाहेरवालालाई हाम्रो गाउँमा विवाह ल्याउने डुम चमार आदि शब्दहरू प्रयोग गरेको छैन । बरु जाहेरवाला पक्षकै ७८ जना मेरो घरतर्फ जाने समयमा मसँग विवाद गरी दाहिने हात र आँखा समेतमा घा चोट पारिसकेपछि हामीलाई उजूर गर्लान् भनी उल्टो ममाथि मुद्दा दिएका हुन कसूर नगरेकोले सजाय गर्नुपर्ने होइन भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

८. जाहेरवाला गोपाल सूचिकार, मौकामा कागज गर्ने गणेश नेपाली, पुष्कर सूचीकार समेतले गैरदलितले कुटपीट गरेको भन्नेसम्म उल्लेख गरी अदालतमा बकपत्र गरेको भएपनि मौकामा बुझिएका बाजी आउजी तथा भक्त मिजार समेतले सो घटना भएको भनिएको ठाउँमा उपस्थित थिएँ, तर प्रतिवादी टेकबहादुर विष्टले डुम चमार भन्ने जस्ता शब्द बोलेर गालीगलौज गरेको होइन, म पनि त्यही पाकरी गाउँमा बस्ने दलित व्यक्ति हुँ । जाहेरवाला समेतका मानिसहरूलाई अपमान हुने किसिमले कुनै पनि कार्य भएको होइन भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

९. जातीय विभेदजन्य कार्यहरू व्यक्तिको सम्मान र प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने आपराधिक कार्य हो । यस्ता विकृति र बिसंगतिका कुराहरू हुन दिनु हुँदैन । जातीय भेदभावको कुरा All human beings are born free and equal in dignity and rights भन्ने मानवधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको पनि विपरीत हुन जान्छ । समाजमा रहेको यस्तो विभेदकारी व्यवहार र संस्कारको अन्त्य गर्नुपर्छ । यस्ता जातीय छुवाछूत र विभेदको अन्त्य गर्ने अभिप्रायले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४ मा छुवाछूत तथा जातीय भेदभाव विरुद्धको हक प्रदान गरी भेदभावपूर्ण व्यवहारलाई दण्डनीय गरिएको छ ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले जातिपातिको आधारमा होच्याउने गरी डुम समेत भनी भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेकोले मुलुकी ऐन अदालको महलको १०क नं.बमोजिम सजायको माग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा शुरुमा जंगबहादुरले २०, २५ जना व्यक्तिहरूले जातीय विभेदपूर्ण काम गरेको भनी निवेदन दिएको देखिन्छ । पछिबाट ५।६ जनाले त्यस्तो कार्य गरेको भनी एक जना टेकबहादुर विष्टको मात्र नाम किटानी गरेको पाइन्छ भने अनुसन्धानबाट पनि अन्य व्यक्तिको नाम खुलाउन सकेको पाइँदैन । साथै सुनको सिक्की र नगद समेत लुटी लगेको र कुटपीट गरेको भन्ने पनि जाहेरी

दरखास्तलगायत अभियोगपत्रको पेटवोलीमा उल्लेख गरिए पनि त्यसतर्फ दावी गरिएको छैन ।

११. यी प्रतिवादी एक जनाको मात्र नाम किटान गरी विपक्षी जाहेरवाला लगायतका जन्तीलाई जातीय विभेद गरेको भनी अभियोग लगाइएको छ । यी जाहेरवाला समेतलाई कुटपीट गरी चोट लागेको भन्ने उल्लेख भएपनि सो सम्बन्धमा कुनै मुद्दा परेको देखिदैन । अभियोग माग दावी र पुनरावेदन जिकीरबमोजिम प्रतिवादीवाट जातीय भेदभावको काम कारवाही भएको भन्ने तथ्यमा प्रतिवादी मौकामा र अदालत समक्षको वयानमा समेतमा इन्कार रहेका छन् । घटनास्थल विवाहस्थलमा उपस्थित रहेका भनी मौकामा कागज गर्ने वादी पक्षकै साक्षीहरू बाजी आउजी तथा भक्त मिजार समेतले त्यस्तो घटना नभएको भनी अदालत समक्षको बकपत्रमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । स्वयं वेहुलीको आमा शारदा आउजीले त्यस्तो वारदात भएको नदेखेको भनी मौकाको कागजमा उल्लेख भएको देखिन आउँछ । यसबाट स्वयं वादीको प्रमाणका मानिसहरूको भनाइ नै एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण देखिन आउँछ । यसबाट अदलको १०क नं. बमोजिम जातीय विभेद र छुवाछूत जस्ता अपराधजन्य कार्य गरी अपमानजनक काम कारवाही यी प्रतिवादीवाट भएको हो भनी ठोस प्रमाणद्वारा पुष्टि हुन सकेको देखिन आएन ।

१२. तसर्थ, उल्लिखित आधार र कारणबाट अभियोग दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६६।८।२९ को फैसला मिलेकै देखिदा सदर हुने ठहर्छ । यस अदालतबाट दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा लिएको आधारसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन । वादीको अभियोग दावी र पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६९ साल साउन २२ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: चुरामन खड्का

निर्णय नं. ८८६४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय

०६५ -WO-०९२१

आदेश मिति: २०६९।५।१३

विषय:- उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला सप्तरी, नकटी रायपुर गाउँ विकास
समिति वार्ड नं. २ बस्ने अम्बिकादेवी साह
समेत

विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत राजविराज समेत

- मुलुकी ऐन अ.व. १७९ नं. मा वेरीतसँग डिसमिस भएकोमा सो वेरीत भएको कुरामा पुनरावेदन लाग्न सक्ने भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको हुँदा जालसाज मुद्दा वेरीतसँग डिसमिस भएको अवस्थामा उक्त अ.व. १७९ नं. को कानूनी प्रावधानअनुसार पुनरावेदन लाग्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- जिल्ला अदालतबाट डिसमिस फैसला भैसकेको मुद्दाको रोहमा मुलुकी ऐन अ.व. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनको आधारमा पुनरावेदन अदालतमा भएको अन्तरकालीन आदेश बदर गर्नुको कुनै औचित्य नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- निवेदन दावीमा उल्लिखित मुद्दा जिल्ला अदालतबाट डिसमिस फैसला भैसकेको अवस्थामा वेरीतसँग डिसमिस भएको अवस्थामा अ.व. १७९ अनुसार पुनरावेदन लाग्न सक्ने कानूनी उपचारको व्यवस्था भैरहेकाले सो सम्बन्धमा दावीअनुसार विचार गर्न नमिल्नुको साथै सम्बन्धित जालसाजी मुद्दा जिल्ला अदालतबाट

फैसला समेत भैसकेको अवस्थामा सो मुद्दा सम्बन्धमा भएको अन्तरकालीन आदेशउपर रिट निवेदनको माध्यमबाट हेरिनु औचित्यपूर्ण नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री सनद देवकोटा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता ठोकप्रसाद शिवाकोटी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अ.वं. १७, १७९ नं.

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम यस अदालतसमक्ष परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

हाम्रो हक भोग दर्ताको जिल्ला सप्तरी, नकटी रायपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ५(ख) कि.नं. ३०१ को २-११-१७^१/_३ जग्गाको सम्बन्धमा विपक्षी बुचाई चौधरी वादी हामी निवेदक प्रतिवादी भएको २०६४ सालको सा.दे.नं. २३६३ को “मिलापत्र बदर, निर्णय बदर, दोहरो दर्ता सेस्ता बदर” मुद्दा र हामी निवेदक वादी विपक्षी बुचाई चौधरी समेत प्रतिवादी भएको २०६५ सालको सा.दे.नं. २७३५ को “दोहरो दर्ता बदर” मुद्दा एवं हामी निवेदक वादी र प्रतिवादी अदालतहरू बाहेकका उन्नाईसै जना प्रतिवादी भएको सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दा गरी हामी निवेदकले प्रमाणको रूपमा लिई आएको ३ थान मुद्दा समेत सोही कि.नं. ३०१ को ३-११-१७^१/_३ जग्गाको सम्बन्धमा जम्मा १५ थान मुद्दा विपक्षी सप्तरी जिल्ला अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ । उल्लिखित तीनै थान एकै विवादका लगाउका मुद्दाहरू एउटै फाँटमा रहेका र उक्त तीनै थान मुद्दाको तारिख समेत एकै दिन तोकिने गरेकोमा मिति २०६५ साल कात्तिक ४

गतेका दिन हामी निवेदक सप्तरी जिल्ला अदालतमा तारिख लिन जाँदा २०६५ साल मंसिर १६ गते तारिख तोकिएको थियो । सोहीबमोजिम हामी निवेदक २०६५ मंसिर १६ गते तारिखका दिन सप्तरी जिल्ला अदालतमा हाजीर हुन जाँदा उल्लिखित एकै फाँटमा कि.नं. ३०१ कै जग्गाको एउटै विवादका तीन थान मुद्दा मध्ये सा.दे.नं. २३६३ र सा.दे.नं. २७३५ का दुई थान मुद्दामा हामी निवेदकलाई फाँटवालाले तारिखमा हाजीर गराई अर्को तारिख तोकिएको एवं तारिखमा हाजीर भई सकेको भन्ने भ्रमले गर्दा हामी निवेदक वादी भएको सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दामा हामी निवेदकलाई तारिखमा हाजीर नगराइएको कुरा तत्काल थाहा जानकारी हुन नसके तापनि मान्य न्यायिक परिपाटीका आधारमा सम्बन्धित सप्तरी जिल्ला अदालतले लगाउकै अन्य मुद्दा समेतको अर्को तारिख २०६५ फागुन १ गतेको दिन हामी निवेदकलाई तारिखमा हाजीर गराएकोमा उल्लिखित सा.फौ.नं. ८१३ को मुद्दामा कारवाहीमा सामेल थियौं । मिति २०६५।११।१८ मा हामी निवेदक हाजीर भई तारिख लिएको कुरामा विपक्षी प्रतिवादीहरूलाई चित्त नबुझेकोले सप्तरी जिल्ला अदालतका माननीय न्यायाधीशसमक्ष विपक्षी प्रतिवादीहरूले मिति २०६५।११।२९ मा निवेदन दिई तारिख टुटाई पाउन माग गरेकोमा मिति २०६५।११।३० मा तारिख टुटाउन नपर्ने आदेश भएकोमा विपक्षीलाई उक्त २०६५।११।३० को आदेशमा चित्त नबुझी उक्त आदेश बदर गरी हामी निवेदकको तारिख टुटाई पाऊँ भनी मुलुकी ऐन अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत राजविराजमा मिति २०६५।१२।२८ मा निवेदन दिई विपक्षी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६५।११।३० को आदेश बदर गरी हामी निवेदक वादीको तारिख टुटाई कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६६।२।१ मा आदेश भएको हुँदा सो आदेश बदर गरी पाउन प्रस्तुत रिट निवेदन लिई आएको छौं । हामी निवेदक वादी वा प्रतिवादी भएका उल्लिखित तीनै वटा मुद्दा एउटै किता

जग्गाको हकवेहक निर्धारण गर्ने एकै विवादको विषयका मुद्दा हुन् । ती सबै मुद्दा एउटै कि.नं. ३०१ को जग्गाको भूगडाका विषयको र एउटै फाँटका मुद्दा भएकोमा पक्षलाई तारिखमा हाजीर गराउँदा सम्बन्धित फाँटवालाले त्रुटिबस २ थान मुद्दामा हाजीर गराएको र एक थान मुद्दामा हाजीर गराउन छुटाएको अवस्थामा विपक्षी पुनरावेदन अदालत राजविराजले नेकाप २०६५, नि.नं. ८००८, पृष्ठ १०५५ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको अपब्याख्या गरी मुद्दाहरूलाई “असम्बन्धित मुद्दाहरू” ठहर गरी सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६५।११।३० को आदेश बदर गरी तारिख टुटाउन गरेको आदेशमा श्री सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीर समेतको त्रुटि हुनुको साथै उक्त तारिख टुटी मुद्दा डिसमिस भएमा म निवेदकको सम्पत्तिको क्षति हुने अवस्था हुँदा पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६६।२।१९ को कानूनविपरीतको आदेशलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उल्लिखित २०६५ सालको सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दामा हामी निवेदकको तारिख नटुटाई तारिखमा राखी कारवाही गर्नु गराउनु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतका नाउँमा परमादेशलगायतको आदेश जारी गरिपाऊँ, साथै प्रस्तुत मुद्दा फैसला नहुन्जेल सा.फौ.नं. ८१३ को मुद्दा डिसमिस नगर्नु भनी विपक्षी सप्तरी जिल्ला अदालतका नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा तत्काल निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुने अवस्था नदेखिँदा अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।३।८ को आदेश ।

सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दा अन्य कुनै चालु अवस्थाको मुद्दासँग लगाउ भएको छैन भन्ने कुरालाई सप्तरी जिल्ला अदालतले पनि स्वीकार गरेको छ र निवेदकले पनि यो मुद्दासँग लगाउको मुद्दा हो भन्ने कुराको कुनै आदेश वा सबूद पेश गर्न सकेको अवस्था छैन । अन्य मुद्दामा पटक-पटक गरी तारिख लिनु पर्ने र विवादित मुद्दामा तारिख लिन भूल गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन निवेदकले जाना जान तारिख तोडेको हो । तोकिएको तारिखमा हाजीर हुन नआउने व्यक्तिले अदालती काम कारवाईमा नै असर पर्ने गरी ३ महिना र सो भन्दा पनि अधिक समय व्यतित गरी निवेदकले तारिख लिने गरी गरेको कार्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र प्रचलित कानूनविपरीत भएकोले सो कार्य बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको आदेश कानूनसम्मत छ । अ.वं.५९ नं. र ६२ नं. मा उल्लेख भएको कानूनी व्यवस्था बाहेक अन्य कुनै कानूनी व्यवस्थामा गुज्रेको तारिख थमाई पाउने कुरा उल्लेख छैन । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार वादीले तारिख थमाई लिएको देखिँदैन, साथै वादीलाई फाँटवाला कर्मचारीले तारिख दिँदाको अवस्थामा तारिख लिन छूट भएको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यसरी तारिख लिन छूट भएपछि तारिख दिनुपर्ने कुनै कानूनी व्यवस्था नभएकोले, कानूनविपरीत तारिख जोडाई पाऊँ भन्ने गरी निवेदकले लिएको दावी खारेजभागी छ । सप्तरी जिल्ला अदालतबाट विपक्षी निवेदक वादीले तारिख गुजारेको भनिएको मुद्दा मिति २०६६।३।१८ गतेका दिन डिसमिस हुने ठहरी फैसला भई सकेको र सो मुद्दाको फैसलाउपर पुनरावेदन गर्ने विपक्षी निवेदकको वैकल्पिक उपचारको मार्ग रही रहेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रामलोचन साह, दुलारीदेवी साह, विन्दादेवी साह, बुचाई चौधरी, योगेन्द्रप्रसाद चौधरी, कुंजीलाल साह, वैजनाथ साह, जगरनाथ साह र रामलखन साहको संयुक्त लिखित जवाफ ।

तोकिएको दिनको तारिखमा उपस्थित नभै लामो समयपश्चात् आई अधिकारप्राप्त अधिकारीको आदेश बेगर फाँटवालाले तारिख भरपाईमा लगाउको सा.दे.नं. २३६३ मा तारिख लिंदा र प्रस्तुत मुद्दामा तारिख दिन लिन छूट हुँदा भन्ने व्यहोरा जनाई मिति २०६५।११।१८ गते वादीलाई उपस्थित गराई मिति २०६५।११।२५ को लागि तोकिएको तारिख तारिखको अवधारणा तथा कानूनी व्यवस्था अनुकूल नभएको तथा निवेदक प्रमोदकुमार चौधरी विरुद्ध विनोदकुमार चौधरी भएको लिखत बदर मुद्दामा (नेकाप, ०६५, पृष्ठ १०५५, नि.नं. ११२९) “लामो समय पश्चात् तोकिएको तारिखका दिन अदालतमा अन्य असम्बन्धित मुद्दामा उपस्थित भएको प्रमाण प्रस्तुत गरेको आधारमा तारिख थाम्ने कार्य मुद्दामा तारिखको अवधारणा विपरीत हुने” भनी सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भएको सिद्धान्तविपरीत त्यस्तो वेरीतको तारिखलाई सदर गर्ने गरी त्यस अदालतबाट मिति २०६५।११।३० मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ। वादी वा.स. भागवतप्रसाद साहको तारिख छुटाई कानूनबमोजिम गर्नु होला भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६६।२।१९ मा भएको आदेश कानूनसम्मत रूपमा भए गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री सनद देवकोटाले सा.दे.नं. २३६३, २७३५ र सा.फौ.नं. ८१३ का मुद्दाहरू कि.नं. ३०१ को जग्गासँग सम्बन्धित मुद्दाहरू हुन्। लगाउका उक्त ३ थान मुद्दाहरू सप्तरी जिल्ला अदालतमा एउटै फाँटमा रहेका र एकै दिन तारिख तोकिने गरेकोमा २०६५।८।१६ गते निवेदक सप्तरी जिल्ला अदालतमा हाजीर हुन जाँदा सा.दे.नं. २३६३ र २७३५ का २ थान मुद्दामा फाँटवालाले तारिखमा हाजीर गराई सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दामा कर्मचारीको त्रुटिले गर्दा तारिख लिन छुटेको हो। लगाउको

मुद्दामा तारिखमा भएमा तारिख टुटाउन नमिल्ने भन्ने सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको अवस्थामा उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत हुने गरि पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट तारिख टुटाउने गरि भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस तथा विपक्षी तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले रिट निवेदनमा उल्लिखित सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।३।१८ मा डिसमिस फैसला भैसकेको छ। सम्बन्धित मुद्दा नै डिसमिस फैसला भएकोले निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनियो।

निवेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ता तथा विपक्षी तर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने के रहेछ हेरी निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा हाम्रो हक भोग दर्ताको सप्तरी जिल्ला नकटी रायपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ (ख) कि.नं. ३०१ को जग्गाको सम्बन्धमा २०६४ सालको सा.दे.नं. २३६३ को “मिलापत्र बदर, निर्णय बदर, दोहोरो दर्ता सेस्ता बदर” मुद्दा र २०६५ सालको सा.दे.नं. २७३५ को “दोहोरो दर्ता बदर” मुद्दा एवम् सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको र उक्त तीन थान मुद्दाहरूको तारिख समेत एकै दिन तोकिने गरेकोमा २०६५।८।१६ गतेको तारिखका दिन सप्तरी जिल्ला अदालतमा हाजीर हुन जाँदा सा.दे.नं. २३६३ र २७३५ का दुई थान मुद्दामा तारिखमा हाजीर गराई सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दामा तारिखमा हाजीर भई सकेको भन्ने भ्रमले गर्दा तारिखमा हाजीर हुन छूट भएको र २०६५।११।१९ मा उक्त जालसाज मुद्दा समेतमा

हामीलाई तारिखमा हाजीर गराएकोमा सो उपर विपक्षी प्रतिवादीहरूले सप्तरी जिल्ला अदालतसमक्ष निवेदन दिई तारिख टुटाउन माग गरेकोमा तारिख टुटाउन नपर्ने गरी मिति २०६५।११।३० मा आदेश भएको र उक्त आदेश बदर गरी हामी निवेदकको तारिख टुटाई पाऊँ भनी अ.वं. १७ नं. बमोजिम विपक्षी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालत राजविराजमा निवेदन परी उक्त अदालतबाट हाम्रो तारिख टुटाउने गरी मिति २०६६।२।१ मा आदेश भएको छ। फाँटवालाले त्रुटिवस मुद्दामा हाजीर गराउन छुटाएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत राजविराजले तारिख टुटाउने गरी गरेको आदेशमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको त्रुटि भएको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी हामी निवेदकको तारिख नटुटाई तारिखमा राखी कारवाही गर्नु गराउनु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी भएकोमा तारिख लिन छूट भएपछि तारिख दिनुपर्ने कुनै कानूनी व्यवस्था छैन। निवेदकको तारिख टुटाउने गरी मिति २०६६।२।१ मा भएको आदेश कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने लिखित जवाफ प्रस्तुत भएको पाइन्छ।

३. रिट निवेदनमा उल्लिखित वादी अम्बिकादेवी साह समेत प्रतिवादी सत्यदेव साह समेत भएको २०६५ सालको सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।३।१८ मा अ.वं. १७९ नं. अनुसार डिसमिस फैसला भैसकेको भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको प्रमाणको रूपमा रहेको उक्त मुद्दाको मिसिलबाट देखिन्छ। मुलुकी ऐन अ.वं. १७९ नं. मा वेरीतसँग डिसमिस भएकोमा सो वेरीत भएको कुरामा पुनरावेदन लाग्न सक्ने भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको हुँदा रिट निवेदनमा उल्लिखित सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दा वेरीतसँग डिसमिस भएको अवस्थामा उक्त अ.वं. १७९ नं. को कानूनी प्रावधानअनुसार पुनरावेदन लाग्न सक्ने अवस्था रहेको पाइन्छ।

४. माथि उल्लिखित मुलुकी ऐन अ.वं. १७९ नं. को कानूनी प्रावधानअनुसार वेरीतसँग डिसमिस हुने अवस्थामा पुनरावेदन लाग्न सक्ने र सो पुनरावेदन जिकीरहरू सम्बन्धमा विचार गरी सम्बन्धित अदालतले निर्णय दिन सक्ने नै हुँदा पुनरावेदन गर्न पाउने जस्तो सशक्त उपचार हुन सक्ने अवस्था हुँदा हुँदै सो तर्फ नगई निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदन दावी लिएर आएको देखिनाले सो सम्बन्धमा विचार गर्नु न्यायोचित देखिएन। रिट निवेदनमा उल्लिखित सा.फौ.नं. ८१३ को जालसाज मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।३।१८ मा डिसमिस फैसला नै भैसकेको हुँदा उक्त मुद्दाको रोहमा मुलुकी ऐन अ.वं. १७९ नं. बमोजिम परेको निवेदनको आधारमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६६।२।१ मा भएको अन्तरकालीन आदेश बदर गर्नुको कुनै औचित्य समेत हुन सक्दैन।

५. अतएव: निवेदन दावीमा उल्लिखित मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट डिसमिस फैसला भैसकेको अवस्थामा वेरीतसँग डिसमिस भएको अवस्थामा अ.वं. १७९ अनुसार पुनरावेदन लाग्न सक्ने कानूनी उपचारको व्यवस्था भैरहेको हुनाले सो सम्बन्धमा रिट निवेदन दावीअनुसार विचार गर्न नमिल्नुको साथै सम्बन्धित जालसाजी मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट फैसला समेत भैसकेको अवस्थामा सो मुद्दा सम्बन्धमा भएको अन्तरकालीन आदेशउपर प्रस्तुत रिट निवेदनको माध्यमबाट हेरिनु औचित्यपूर्ण देखिएन। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु
न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
इति संवत् २०६९ साल भदौ ५ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: कृष्णप्रसाद पौडेल

निर्णय नं. ८८६५

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
संवत् २०६७ सालको दे.पु.नं.०६७-CI-०९०६
आदेश मिति: २०६९.११.२८।५

मुद्दा:-परमादेश ।

पुनरावेदक विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं.२२ स्थित नेपाल
बैंक लिमिटेड, प्रधान कार्यालयको तर्फबाट
अख्तियारप्राप्त व्यवस्थापन समूहका
संयोजक महेश्वरलाल श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं.२७ ठिठ्टी बस्ने
विद्याप्रसाद उपाध्याय गौतम

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.मु.न्या.श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
मा.न्या.श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

- बैंकले धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेको अवस्थामा कर्जा प्रवाह गर्नु अघि कर्जा लिने व्यक्तिले राखेको धितो कच्चा पक्का के हो, वास्तविक जग्गाधनी हो होइन, खोलो पहिरो लागेको जग्गा हो होइन, मुद्दा परेको जग्गा हो होइन, जग्गा साबुत बेसाबुत के हो आदि सबै हेरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने हुन्छ र बैंकले धितो राखेको जग्गा जुनसुकै अवस्थामा गएर बेसाबुत ठहरेमा ऋण लिने सम्बन्धित व्यक्तिको अन्य चल अचल श्रीसम्पत्ति जायजेथा रोक्का राखी सोबाट आफ्नो ऋण असूल गर्न सक्ने ।
- नक्कली व्यक्तिहरू मिली अर्केको जग्गा धितो राखी ऋण लिएको अवस्था ठहरेकोमा

सो जग्गा बैंकमा धितो राख्ने प्रयोजनका लागि स्वतः कच्चा ठहरेको स्थिति अवस्थामा ऋण नै नलिने र बैंकसँग कुनै सरोकार नै नभएको वास्तविक जग्गाधनीको जग्गा रोक्का राखी रहने र सोही जग्गाबाट बैंकको ऋण असूल गर्नुपर्छ भन्नु कानून एवं न्यायको दृष्टिले उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक विपक्षी तर्फबाट:

विपक्षी निवेदक तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।२।५ गतेको फैसलाउपर विपक्षीका तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ : —

म विद्याप्रसादको नामको ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ७(ख) कि.नं. २४७ को क्षेत्रफल ३-८-०-० जग्गा मेरो नामधारी नक्कली व्यक्तिबाट मिलापत्र गरी ज्ञालेन्द्र श्रेष्ठले दा.खा.गरेकोलाई सम्मानीत अदालतको अन्तिम फैसलाबमोजिम उक्त कि.नं २४७ को जग्गामा निजको नाममा भएको दा.खा. एवं प्रदीपचन्द्र उप्रेती र ज्ञालेन्द्र श्रेष्ठबीच भएको मिलापत्रसमेत बदर भएकोले म निवेदकले ललितपुर जिल्ला अदालतको पूर्वीसहित मेरो नाममा दा.खा. दर्ता गरिपाऊँ भनी विपक्षी मालपोत कार्यालय ललितपुरमा निवेदन गरेकोमा उक्त जग्गा मुद्दा पर्दापदैको अवस्थामा रोक्का आदेशसमेत भएको जग्गा ज्ञालेन्द्र श्रेष्ठले जवरजस्ती आफ्नो नाममा लगी विपक्षी मालपोत कार्यालय र नेपाल बैंक लिमिटेडका कर्मचारीहरूको मिलेमतोमा उक्त जग्गा धितो राखी कर्जा लिई मिति २०५५।१।३ मा विपक्षी

नेपाल बैंकबाट रोक्का रहेको रहेछ । रोक्का रहेको जनाई फैसलाबमोजिम मेरो नाममा दा.खा. दर्ता नगरी तामेलीमा राखी दिएको हुँदा कानूनी र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलाई विपक्षीहरूले पालना गर्नुपर्नेमा नगरी सिद्धान्तप्रतिकूल हुने गरी दा.खा. नगरी तामेलीमा राखेको उक्त जग्गा ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठको नामको विपक्षी बैंकको रोक्का फुकुवालगायत जे जो गर्नुपर्ने हो गरी म निवेदकको नाममा ७ दिन भित्रमा दा.खा. दर्ता गरी दिनु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६६।१०।१७ गतेको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो । माग बमोजिम आदेश हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए सबूद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि समेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको मिति २०६६।१०।२० गतेको पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा निवेदक पक्ष विद्याप्रसाद उपाध्याय गौतमको माग दावीको सम्मानीत पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाबमोजिम दा.खा.गरिदिनु पर्ने ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ७(ख) कि.नं.२४७ क्षेत्रफल ३-८-०-० जग्गा नेपाल बैंक लिमिटेडबाट मिति २०५५।१।३ को पत्रले रोक्का रहिरहेकोमा सो बैंकलाई दा.खा. गर्न सहमति माग गरिएकोमा सहमति प्राप्त नभएको र सम्मानीत अदालतको फैसलामा नेपाल बैंक लिमिटेडको रोक्का सम्बन्धमा के गर्ने भन्ने तथ्य स्पष्ट आदेश नभएकोले कानूनी द्विविधा भै नेपाल बैंक लिमिटेडको सहमति वा सम्मानीत अदालतको स्पष्ट आदेश भै आएका बखत दा.खा.गर्ने गरी हाललाई मिसिल तामेलीमा राख्ने कार्य भएकाले

यस कार्यालयका हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६६।१२।१९ को विपक्षी मालपोत कार्यालय र ऐ.का अधिकृत भंकनारायण श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

विपक्षीका नाउँमा साविकबमोजिम दा.खा. हुनुपर्ने ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ७(ख) को कि.नं. २४७ क्षेत्रफल ३-८-०-० जग्गा मालपोत कार्यालय र अदालतको फैसलाबाट बैंकको रोक्का बदर नभएको र ऋणीको कर्जा बाँकी नै रहेकोले तत्कालीन बाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ बमोजिम कर्जा बाँकीमा ऋणीको जेथा रोक्का गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको आधारमा र ऋणीको मञ्जूरीले नै रोक्का गरेकोले कर्जा चुक्ता नभएसम्म रोक्का फुकुवा गर्न नसकिने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६७।१।९ गतेको विपक्षी नेपाल बैंक लिमिटेडको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

विवादको कि.नं.२४७ को जग्गा विषयमा विभिन्न मुद्दाहरू चली यस अदालत समेतबाट मिति २०६५।१।२९ मा वादीको नाउँमा दर्ता सेस्ता कायम हुने गरी फैसला समेत भएको निवेदन पत्र साथ पेश भएको फैसलाको छायाँप्रतिबाट देखिन्छ । सोही फैसलाको आधार लिई निवेदक मालपोत कार्यालय गएकोमा उक्त जग्गा ने.बैं.लि.बाट रोक्का भएको निवेदन मालपोत कार्यालय अलमलमा परी दा.खा. गर्न बैंकबाट सहमति पनि नपाएको र बैंकको ऋणका सम्बन्धमा अदालतबाट नबोलेको आधार देखाई अदालत वा बैंकबाट लेखी आएपछि दा.खा.हुने भनी मिति २०६६।१०।१० मा तामेलीमा राख्ने काम भएको देखिन आयो । निवेदकले फैसलाबमोजिम दा.खा.गर्न गएकोमा दा.खा. गर्ने वा नगर्ने कानूनबमोजिमको आदेश वा निर्णय मालपोत कार्यालयबाट हुनुपर्ने हुन्छ । बैंकले सहमति पनि नदिने र अदालतबाट केही आएन भनी अनावश्यक तवरबाट अनिश्चितकालसम्मको लागि अनिर्णयको

घेरामा सम्पत्तिको अधिकार पर्ने गरी तामेलीमा राखिएको अवस्थामा निवेदकको सम्पत्तिको हक कृण्ठित हुने र मालपोत कार्यालयलाई दर्ता दा.खा. गर्न भनी कानूनले सुम्पेको कार्य नगरी तामेलीमा राख्ने आदेश गरी आफ्नो कानूनी दायित्व र कर्तव्य निर्वाह गरेको नदेखिँदा आफूसमक्ष आएको निवेदनअनुरूप अदालतको फैसलाबमोजिम जग्गा दा.खा. हुन पर्ने हो होइन स्पष्ट र अन्तिम आदेश वा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

तसर्थ प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र निवेदकको माग बमोजिम दावी गरेको कि.नं.२४७ को जग्गा निजको नाममा दर्ता गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने निर्णय गर्नु भनी विपक्षी मालपोत कार्यालय ललितपुरको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।२।५ गतेको फैसला ।

यस बैंकका ऋणी मिलन टेक्सटायलका प्रो.ज्ञालेन्द्र श्रेष्ठले यस बैंकसँग विभिन्न किसिमको कर्जा लिएबापत सोको सुरक्षणको लागि निजका नाउँमा दर्ता सेस्ता कायम रहेको ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ७(ख) को कि.नं.२४७ को क्षेत्रफल ३-८-०-० जग्गा रोक्का राखी पाउन मालपोत कार्यालय ललितपुरमा यस बैंकबाट लेखी गएको हो । सो अवस्थामा उक्त जग्गा निज ऋणी ज्ञालेन्द्र श्रेष्ठको नाउँमा सेस्ता प्रमाणित भई कहिकतैबाट कुनै किसिमको रोक्का समेत नभई सम्पूर्ण कुराहरू मिलेको देखिँदा मालपोत कार्यालयले रोक्का राखी यस बैंकलाई जानकारी गराएको हो । उक्त जग्गा रोक्का राखी निज ऋणीले लिएको साँवा ब्याज समेत तिर्न बुझाउन बाँकी नै रहेको हुँदा बैंकले सुरक्षणबापत लिएको सम्पत्ति रोक्का यथावत् कायम राख्ने विषय ऋणी र बैंकको कर्जा असूलीसँग सम्बन्धित विषय हो ।

सम्मानित पुनरावेदन अदालत पाटन ललितपुरबाट मिति २०६७।२।५ गते भएको

आदेशबमोजिम उक्त रोक्का जग्गा फुकुवा भई दा.खा. हुने भएमा यस बैंकको कर्जा असूलीमा गम्भीर समस्या पर्ने र ऋणीबाट असूलउपर गरी लिने अन्य जायजेथा पनि नदेखिएको हुँदा तत्कालीन बाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम ऋणीबाट ऋण चुक्ता नहुन्जेलसम्म रोक्का फुकुवा गर्न नमिल्ने प्रष्ट नै छ । यसै गरी विवादित जग्गा फुकुवा गर्ने सन्दर्भमा अदालतबाट यस बैंकलाई कुनै किसिमको आदेश निर्देशन समेत नरहे नभएको अवस्थामा ऋण असूली नभई उक्त जग्गा फुकुवा गर्न नमिल्ने हुँदा उक्त विवादित जग्गा निवेदकका नाउँमा दर्ता गर्नुपर्ने हो होइन निर्णय गर्नु भनी मालपोत कार्यालय ललितपुरका नाउँमा दर्ता भएको परमादेशको आदेश बदरभागी हुँदा उक्त आदेश बदर गरी यस बैंकबाट ऋणीले लिएको ऋण चुक्ता भएपछि मात्र सो जग्गाको अन्य कामकारवाही अगाडि बढाउनु भनी आवश्यक आदेश गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल बैंकका तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको शुरु पुनरावेदन अदालतको मिसिल समेत अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ, सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मेरो नाम दर्ताको उल्लिखित जग्गा मेरो नामधारी नक्कली व्यक्तिले विभिन्न तरिका अपनाई आफ्नो नाममा बनाई बैंकबाट ऋण लिई विपक्षीका नाममा बैंकले रोक्का राखिदिएकाले मैले विभिन्न मुद्दा गरी पुनः मेरो आफ्नो नाममा हुने ठहर भैसकेको अवस्थामा सो जग्गा फुकुवा गरी दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन देखिन्छ भने स्पष्ट आदेश नभएकाले फुकुवा गर्न नसकिएको भन्ने मालपोत कार्यालय ललितपुरको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ र यस बैंकबाट कर्जा

लिएकोले सोबापत ऋणीको मञ्जूरी भै उक्त जग्गा रोक्का राखिएको हो उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल बैंक लिमिटेडको तर्फबाट लिखित जवाफ परेकोमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर विपक्षी नेपाल बैंकको तर्फबाट यस अदातलमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश भएको रहेछ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा उल्लिखित कि. नं. २४७ को जग्गा बेचबिखन गर्ने भनी वास्तविक जग्गाधनी नभै प्रदीपचन्द्र उप्रेती र ज्ञालेन्द्र श्रेष्ठ दुई जना उनाउ नक्कली व्यक्ति खडा भै जग्गाको मूल्य गरी जग्गा लिनुदिनु गर्नको लागि बैनाबापतको रकम लिनु दिनु गरेकोमा सो बैनाबमोजिम जग्गा लिनुदिनु गर्ने काम पूरा गर्न नसकेको बहाना बनाई एक आपसमा मिली करारबमोजिमको दायित्व पूरा गराई पाऊँ भन्ने मुद्दा गरी सो मुद्दामा तुरुन्तै मिलापत्र गरिएको अवस्था देखिन्छ । सो सम्बन्धमा खास जग्गाधनीले सो मिलापत्र बदर र कीर्ते जालसाजी फिराद गरेकोमा वादी दावी पुग्ने गरी फैसला भएको र सोही बीचमा उनाउ नक्कली व्यक्तिहरूका नाममा मालपोत कार्यालयले माथि उल्लिखित मिलापत्र बदर हुने ठहरेको मिलापत्रबमोजिम दा.खा. गरी दिएउपर नामसारी दाखेल खारेज बदर गरिपाऊँ भनी वास्तविक जग्गाधनी यी रिट निवेदकले नै फिराद दायर गरेकोमा उक्त मुद्दामा समेत वादी दावी पुग्ने ठहर भै मिति २०६५।१।२९ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला अन्तिम भै बसेको देखिन्छ ।

३. सो फैसलापश्चात् वास्तविक जग्गाधनी अर्थात् यी रिट निवेदक विद्याप्रसाद उपाध्याय गौतमले फैसलाबमोजिम उल्लिखित जग्गा आफ्नो नाममा नामसारी दा.खा. दर्ता गरिपाऊँ भनी मालपोत कार्यालय ललितपुरमा मिति २०६५।४।२६ मा निवेदन गरेकोमा मालपोत कार्यालयले पनि यसरी फैसलाबाटै अन्तिम भैसकेको अवस्थामा

वास्तविक जग्गाधनीकै नाममा दा.खा. गरी दिनुपर्नेमा सो दा.खा. नगरी रोकी राखेको अवस्था देखिन आयो ।

४. यसरी बैंकले कुनै पनि जग्गा धितो राख्ने भए र सो जग्गा लिलाम गर्नुपर्ने भए वास्तविक व्यक्ति तथा वास्तविक जग्गाधनीबाट धितो राख्ने र सोहीबाट असूल गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा बैंकले ऋणी मिलन टेक्सटायलका सञ्चालक ज्ञालेन्द्र श्रेष्ठलाई ऋण दिएको देखिन्छ । बैंकले धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेको अवस्थामा कर्जा प्रवाह गर्नु अघि कर्जा लिने व्यक्तिले राखेको धितो कच्चा पक्का के हो, वास्तविक जग्गाधनी हो होइन, खोलो पहिरो लागेको जग्गा हो होइन, मुद्दा परेको जग्गा हो होइन, जग्गा साबुत बेसावुत के हो आदि सबै हेरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने हुन्छ, र बैंकले धितो राखेको जग्गा जुनसुकै अवस्थामा गएर बेसावुत ठहरेमा ऋण लिने सम्बन्धित व्यक्तिको अन्य चल अचल श्रीसम्पत्ति जायज्येथा रोक्का राखी सोबाट आफ्नो ऋण असूल गर्न सक्ने नै हुन्छ । माथि उल्लिखित प्रत्यर्थी निवेदकबाट गरेका मुद्दाहरूबाट समेत नक्कली व्यक्तिहरू मिली अर्कैको जग्गा धितो राखी ऋण लिएको अवस्था ठहरेकोमा सो जग्गा बैंकमा धितो राख्ने प्रयोजनका लागि स्वतः कच्चा ठहरेको स्थिति छ । यस्तो अवस्थामा ऋण नै नलिने र बैंकसंग कुनै सरोकार नै नभएको वास्तविक जग्गाधनीको जग्गा रोक्का राखी रहने र सोही जग्गाबाट बैंकको ऋण असूल गर्नुपर्छ, भन्नु कानून एवं न्यायको दृष्टिले उपयुक्त हुँदैन ।

५. तसर्थ उपरोक्त आधार र कारणहरूबाट मालपोत र बैंक जस्ता निकायले अदालतबाट कानूनबमोजिम अन्तिम फैसला भैसकेको अवस्थामा वास्तविक जग्गाधनीको नाममा जग्गा दा.खा. नामसारी नगरी बिना कारण रोक्नुपर्ने अवस्था नदेखिएको र अदालतको फैसलाबाट समेत बेसावुत कच्चा ठहरेको जग्गा बैंकले रोक्का राख्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता पनि नदेखिँदा निवेदकको नाउँमा दा.खा.दर्ता सम्बन्धमा १५ दिनभित्र निर्णय गर्न

मालपोत कार्यालय ललितपुरको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७/२/१५ को इन्साफ मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक नेपाल बैंक लिमिटेडको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। सो ठहर्नाले १५ (पन्ध्र) दिनभित्र रिट निवेदकको रोकका रहेको उल्लिखित कि.नं. २४७ को जग्गा दा.खा.सम्बन्धमा निर्णय गर्न जानकारी मालपोत कार्यालय ललितपुरलाई दिनु भनी विपक्षी नेपाल बैंक लिमिटेड प्रधान कार्यालय धर्मपथ काठमाडौँलाई समेत प्रस्तुत आदेशको जानकारी दिनु। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.तर्कराज भट्ट
इति संवत् २०६९ साल वैशाख २८ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:- हेमबहादुर सेन

निर्णय नं. ८८६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
०६५-WO- ०६४३
आदेश मिति: २०६८/१/१५/३
विषय : उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश।
निवेदक: काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने अनिता
न्यौपाने समेत
विरुद्ध
विपक्षी: श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय
समेत

- सामूहिक सम्झौताको कारणबाट कुनै कामदार कर्मचारीलाई प्रचलित कानून तथा संविधानबमोजिम प्राप्त रोजगारी तथा

सम्पत्तिको हकबाट वञ्चित गर्ने वा गराउन सक्ने अवस्था पनि उत्पन्न हुन सक्ने हुँदा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७४ अन्तर्गत भए गरेको सामूहिक सम्झौताका शर्तहरू अदालती परीक्षण तथा न्यायिक निरोपणको विषय हुने र सो सम्बन्धमा अदालतले न्यायिक परीक्षण तथा हस्तक्षेप गर्न सक्ने।
(प्रकरण नं.४)

- कुनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार तथा कर्मचारीहरूको सेवा कटौती गर्ने बारेमा पूर्ण तथा स्वतन्त्र कानूनको रूपमा रहेको श्रम ऐन, २०४८ दफा १२ को व्यवस्था दफा ७४ अनुसारको सामूहिक सम्झौताको विषयवस्तु हुन नसक्ने भएकोले कर्मचारी र कामदारको सामूहिक हक, हित र सुविधासम्बन्धी थप व्यवस्थाको लागि माग राख्न सकिने र सो सम्बन्धमा सामूहिक सम्झौता हुन सक्ने भनी दफा ७४ मा गरिएको व्यवस्थाको आधारमा भएको सम्झौताले प्रतिष्ठानको व्यवस्थापकले र कामदार कर्मचारीले बाध्यात्मक रूपमा पालना गर्नुपर्ने गरी उक्त ऐनको दफा १० तथा १२ लगायत बाध्यात्मक रूपमा पालना गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई संकुचित गर्न तथा नियन्त्रण गर्न नसक्ने।
(प्रकरण नं.६)

- स्थायी कामदार कर्मचारीको सेवा सुरक्षाको सम्बन्धमा प्रत्याभूति दिने श्रम ऐनको दफा १० को व्यवस्था तथा केवल खराब आचरण प्रमाणित भएको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा स्थायी कामदार कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन वा निजको सेवा समाप्त गर्न वा सेवाबाट हटाउन नपाइने भन्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा ५२ तथा ५३ ले प्रदान गरेको हकलाई कुण्ठित गर्ने गरी सामूहिक सौदावाजीको नाममा कुनै प्रतिष्ठान र उक्त प्रतिष्ठानको ट्रेड युनियन

वा कामदार कर्मचारीको प्रतिनिधि भनिएका व्यक्तिहरू बीच कुनै सम्झौता हुन नसक्ने र यस्तो सम्झौताले उक्त ऐनको दफा ७९ अनुसारको संरक्षण तथा कानूनी मान्यता समेत प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता रामप्रसाद भट्टराई
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज
त्रीपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा १०, १२, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३२क, ३३, ३४, ४१, ५२, ५३, ६०, ७४ र ७५
- श्रम नियमावली, २०५० को दफा २३, २९, ३१

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

नेपाल बायर्न इलेक्ट्रिकल प्रा.लि.को स्थापनाकाल २०५० देखि नै हामी निवेदकमध्येका अधिकांश कामदारहरू काम गर्दै आइरहेको र हामी कुनै ट्रेड युनियनमा आवद्ध थिएनौं, छैनौं । श्रम ऐन, २०४८ (सं.स.) को दफा १२ बमोजिम प्रतिष्ठानमा कार्यरत् २७४ जना कामदार तथा कर्मचारीमध्ये ५० प्रतिशत कटौती गर्ने मिति २०६५।११।०५ को निर्णय स्वीकृतिका आधारमा प्रतिरक्षी कम्पनीले मिति २०६५।११।०६ मा कटौतीमा पर्ने १३७ जनाको नाम प्रकाशित गरेकोमा हामी कटौतीमा परेका थिएनौं, नेपाल बायर्न इलेक्ट्रिकल नेपाल स्वतन्त्र केमिकल तथा आईरन मजदुर युनियनको सदस्यता नलिने हामी निवेदकहरूलाई कम्पनीको सेवाबाट हटाउने वद्वनियतीका साथ कम्पनी र मजदुर

युनियनबीच गठबन्धन भई मिति २०६५।१२।०९ मा सम्झौतापत्र खडा गरी हामी निवेदकसहित १४ जनाको कानूनविपरीत सेवा कटौती गर्ने निर्णय गरेको छ ।

प्रतिपक्षी कम्पनीले प्रतिपक्षी श्रम विभागसमक्ष श्रम ऐन, २०४८ (सं.स.) को दफा १२ बमोजिम प्रतिष्ठानमा कार्यरत् २७४ जना कामदार तथा कर्मचारीमध्ये ५० प्रतिशत कटौती गर्न स्वीकृति पाऊँ भनी दिएको निवेदनउपर श्रम ऐन, २०४८ (सं.स.) को दफा १२ अन्तर्गतको व्यवस्था अनिवार्यरूपले लागू गरी प्रतिपक्षी कम्पनीले मिति २०६५।११।०६ मा कटौतीमा पर्ने १३७ जनाको नाम प्रकाशित गरी निर्णय कार्यान्वयन भइसकेपछि हामी निवेदक भन्दा धेरै समयपछि मात्र कम्पनीको सेवामा प्रवेश गर्ने कामदारलाई सेवामा राखी हामीलाई हटाइएको छ । मजदुर युनियनबीच मिति २०६५।१२।०९ मा भएको सम्झौता हामीउपर लागू हुन सक्दैन । मिति २०६५।१२।०९ को सम्झौतापत्रका आधारमा हामीलाई हटाइएको छ । बढीमा १३७ जनासम्म कामदार कर्मचारी कटौती गर्नुपर्नेमा १४० जनाको सेवा कटौती गरेको अवस्था छ ।

विपक्षीहरूको उक्त कार्यले हामी निवेदकहरूको मौलिक हकमा प्रत्यक्षरूपमा आघात परेको हुँदा विपक्षी श्रम विभागको मिति २०६५।११।०५ को निर्णयको आधार लिई नेपाल बायर्न इलेक्ट्रिकल प्रा.लि.ले हाम्रो सेवा कटौती गर्ने हामीलाई कामबाट हटाउने सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण निर्णय कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनर्वहाली गरेको मितिसम्मको सम्पूर्ण तलब, सुविधा समेत पाउने गरी परमादेशको आदेश जारी गरी यो रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्मका लागि साविककै पदमा रही काम गर्न पाउने गरी अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरू नेपाल सरकार, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय समेतलाई र आफै वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत् लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ (एक) प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नेपाल बायर्न इलेक्ट्रिकल प्रा.लि.पाटनढोकालाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

साथै अन्तरिम आदेशको माग गरेको हुँदा अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा छलफल निमित्त विपक्षीहरूलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा श्रम विभागको २०६५।११।५ को पत्रअनुसार ५० प्रतिशत कटौती गर्न स्वीकृति पाएकोमा १३७ जनासम्म कामदार कर्मचारी कटौती गर्न सक्ने कुरा विपक्षी व्यवस्थापन पक्षबाट स्वीकार गरिएकोमा पटक पटक गरी १४० जनाको सेवा कटौती गरेको देखिनुको साथै ट्रेड युनियनसँग भएको २०६५।१२।९ को सम्झौताको परिमाण स्वरूप बाध्यतावश निवेदकहरूलाई कटौती गर्नु परेको, निवेदकहरूलाई कटौती गर्ने नियत नरहेको भन्दै अप्रत्यक्ष रूपले निवेदकको मागलाई स्वीकारयुक्त तवरले विपक्षीतर्फको अधिवक्ताको बहसमा भाग लिनु भएको सन्दर्भ समेतलाई विचार गर्दा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणले पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई निवेदकहरूलाई पूर्ववतः काममा लगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा यस मन्त्रालयको यो निर्णयबाट आफ्नो हक अधिकार हनन् भएको छ भनी दावी लिन सक्नु भएको

देखिँदैन । यस मन्त्रालयको निर्णयबाट रिट निवेदकको हक अधिकार हनन् नभएकोले मन्त्रालयका हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षीको उल्लिखित माग दावीको सन्दर्भमा विचार गर्दा विश्व आर्थिक मन्दीको प्रभावस्वरूप प्रतिष्ठानको उत्पादन मागको कटौती भएको कारण बाध्य भै कामदार कर्मचारीमध्ये ५० प्रतिशतको कटौती गर्न नेपाल सरकारसमक्ष ऐनको दफा १२ बमोजिम स्वीकृतिको माग गरिएकोमा मिति २०६५।११।५ मा स्वीकृत निर्णय पाएको भोलिपल्ट मिति २०६५।११।६ मा ऐ. दफा १२(२) अनुसार सबै भन्दा पछि नियुक्त भएकाहरूको कटौती नामावली, सूचीकृत गरी ऐ.दफा १२(३) र नियमावलीको, नियम २५ बमोजिम क्षतिपूर्ति समेतको सेवा सुविधाको रकम बुझी लिनलाई सार्वजनिक सूचना गरिएकोमा मिति २०६५।११।६ को पत्र अनुसूची १ बमोजिमको नामावली सूचीमा प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीद्वारा गठित एवं स्थापित मजदुर युनियन र व्यवस्थापक प्रतिष्ठानको सम्पूर्ण कामकाज ठप्प भई असहज अवस्था उत्पन्न भएकोले सोको समाधानार्थ युनियनको माग गरिएको प्रस्तावअनुकूल युनियन र व्यवस्थापक दुवै पक्षबीचमा मिति २०६५।१२।९ मा ऐनको दफा ७९ बमोजिम सामूहिक सम्झौता भएको तथ्य निर्विवाद छ ।

दफा १२ बमोजिम कटौतीमा स्वीकृति पाएकोमा पुराना स्थायी कामदारलाई हटाउन नपाउने भनी कानूनले निषेध गरेको छैन । दफा १२(२) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशबमोजिम तोकिएको क्रमानुसार कटौती नगरी अगाडि नियुक्त भएकालाई कटौती गर्नु परेमा त्यसको कारण खोली कटौती गर्न सक्ने कानूनी प्रावधान छ । विपक्षीहरूलाई गरिएको कटौती ऐ. उक्त ऐनको दफा १२(२) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशअन्तर्गतको र मिति २०६५।१२।९ मा सम्पन्न सम्झौताको कारणले नै भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ । विशेष परिस्थितिबस नेपाल

सरकारको स्वीकृति निर्णयले कटौती गरिने कामदार कर्मचारीलाई कटौती गर्दा सफाइको मौका दिनुपर्ने अवस्था, अपरिहार्यता औचित्यता तथा प्रचलन समेत नरहेकोले सफाइको मौका बेगर भनी दायर रिट निवेदन खारेजभागी छु भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल बायर्न इलेक्ट्रिकल प्रा.लि. को लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको निवेदन पत्र, लिखित जवाफलगायत मिसिल संलग्न प्रमाण कागजात अध्ययन गरियो । निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भट्टराईले निवेदकहरूलाई श्रम विभागको स्वीकृति भन्दा बाहिर गएर कटौतीको सूची प्रकाशित भइसकेपछि पुनः ट्रेड युनियनसँग सम्झौता गरी सेवा कटौतीको निर्णय गरेकोले उक्त कार्य गैरकानूनी हुँदा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले श्रम ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम कटौतीको स्वीकृति पाएकोमा पुराना कामदारलाई हटाउन नपाउने भनी निषेध नगरेकोले सोहीबमोजिम निवेदकहरूको सेवा कटौती भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । दुवै पक्षको बहस जिकीर सुनी अब निवेदन माग दावीबमोजिम रिट जारी हुने नहुने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा हामी निवेदकहरू नेपाल बायर्न इलेक्ट्रिकल प्रा.लि.मा स्थापनाकालदेखि नै कार्यरत् रहेकोमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम उक्त प्रतिष्ठानमा कार्यरत् २७४ जना कामदारमध्ये पचास प्रतिशत कामदार कटौती गर्ने स्वीकृति प्राप्त भएको थियो । सो बमोजिमको कटौतीमा पर्ने १३७ जनाको नाउँ मिति २०६५।११।६ मा प्रकाशित हुँदा हाम्रो नाम कटौतीको सूचीमा परेको थिएन तर मिति २०६५।१२।९ मा कम्पनी र मजदुर युनियनबीच सम्झौता हुँदा हामी निवेदकहरू १४ जना समेत कटौती गर्ने गरी निर्णय गरिएकोले

उक्त गैरकानूनी निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीरको सार देखिन्छ ।

विपक्षीको लिखित जवाफ हेर्दा व्यवस्थापक र युनियनबीच मिति २०६५।१२।९ मा भएको सामूहिक सम्झौताबमोजिम निवेदकहरूको सेवा कटौती गरिएको तथा निवेदकहरू युनियनको सदस्य नभएकै आधारमा युनियन र व्यवस्थापकबीचमा भएको सम्झौता तथा सोको परिणाम लागू नहुने भन्न मिल्दैन भन्ने देखिन्छ । अब प्रस्तुत निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूमा विवेचना गरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो:

- (१) श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७४ अनुसार भएको सामूहिक सम्झौताको दायरा र उक्त सम्झौताको कानूनी मान्यता के हो ?
- (२) श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७४ अनुसार भएको सामूहिक सम्झौताको वैद्यता तथा यसको दायरा सम्बन्धी विवाद सर्वोच्च अदालतको विशेष क्षेत्राधिकारअन्तर्गत निरोपणको विषय हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- (३) उक्त दफा ७४ अन्तर्गत भएको भनिएको सामूहिक सम्झौताले कुनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत् कामदार कर्मचारीको सेवाको सुरक्षालगायतका अन्य कल्याणकारी व्यवस्थाको वारेमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १०, १२, ४१, ५२, तथा ५३ लगायत अन्य दफाहरूमा गरिएको व्यवस्थाको प्रयोग र दायरालाई निष्क्रिय वा संकुचित गर्न सक्छ वा सक्दैन ?
- (४) दफा ७४ बमोजिम भएको सामूहिक सम्झौताबाट कुनै प्रतिष्ठानको स्थायी कामदार वा कर्मचारीको सेवा निजको इच्छाविपरीत अन्त्य गर्न सकिन्छ, सकिदैन ? र निवेदन माग दावीअनुसार रिट जारी हुने हो, होइन ?

पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, श्रम ऐन, २०४८ को दफा १०, १२, ४१, ५२, ५३, ७४ तथा ७५ मा गरिएको व्यवस्थाको प्रयोजन र उद्देश्यको वारेमा समग्र रूपमा विवेचना गर्नुपर्ने

देखिन्छ। प्रस्तुत विवादमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७४ अनुसार भएको भनिएको सामूहिक सम्झौताको आधारमा यी रिट निवेदकहरूको सेवा कटौती गरी निजहरूलाई प्रतिष्ठानको सेवाबाट अवकाश दिएको र निजहरूको इच्छाविपरीत सेवाबाट हटाएको देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा १० ले स्थायी कामदार कर्मचारीको सेवा सुरक्षाको प्रत्याभूति गरी श्रम ऐन, २०४८, श्रम नियमावली, २०५० वा उक्त ऐन अन्तर्गत बनेको विनियमको प्रक्रिया पूरा नगरी प्रतिष्ठानको कामदार कर्मचारीको सेवाको अन्त्य गर्न नहुने भन्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उक्त प्रत्याभूतिको अतिरिक्त श्रम बजारका दुई पक्षहरू (Actors) अर्थात् प्रतिष्ठान तथा कामदार कर्मचारी दुवैको हितको रक्षाको विषयलाई सन्तुलन गर्नको लागि र श्रम बजारका दुई पक्षहरू रोजगारदाता तथा श्रम सेवा उपलब्ध गराउने कामदार कर्मचारीहरू मध्ये कुनै पक्षले अर्को पक्षबाट नाजायज फाइदा प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था हटाई दुवैको हक अधिकार तथा दायित्वको बीचमा सन्तुलन ल्याउने उद्देश्यले कामदार कर्मचारीहरूको सेवाको सुरक्षा तथा निजहरूले प्रतिष्ठानबाट पाउन सक्ने पारिश्रमिक विदा, आवास सुविधा लगायत अन्य कल्याणकारी व्यवस्थाहरूको बारेमा श्रम ऐन, २०४८ ले विभिन्न व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यी व्यवस्थाहरूलाई समग्र रूपमा हेर्दा सक्त तीन समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ।

- (क) स्थायी कामदार तथा कर्मचारीहरूको सेवाको सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्थाहरू,
- (ख) प्रतिष्ठानमा कार्यरत सबै कामदार कर्मचारीहरूको स्वास्थ्य तथा शारीरिक सुरक्षा र
- (ग) कामदार कर्मचारीहरूले आफू कार्यरत प्रतिष्ठानबाट पाउने पारिश्रमिक, भत्ता, उपदान जस्ता आर्थिक सुविधा तथा यस सम्बन्धमा प्रतिष्ठानले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वसम्बन्धी व्यवस्था,

पहिलो समूहमा पर्ने व्यवस्थाहरूलाई बाध्यात्मक मानिन्छ। यी बाध्यात्मक व्यवस्था श्रम बजारका दुवै पक्षहरूले बाध्यात्मक रूपमा पालना गर्नु पर्दछ। यो विषयमा कुनै दुई पक्षीय, बहुपक्षीय वा सामूहिक कुनै सम्झौता हुन सक्तैन। जस्तो उक्त ऐनको दफा १० ले स्थायी कामदार कर्मचारीको सेवाको सुरक्षाको प्रत्याभूति गरेको हुनाले उक्त ऐनको दफा ५२ मा निर्धारित खराब आचरण प्रमाणित गर्ने आधार र कारण भएमा मात्र दफा ५३ को प्रक्रिया पुऱ्याई कुनै कामदारको सेवा अन्त्य गर्न वा सेवाबाट हटाउन सकिन्छ। उक्त व्यवस्था बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था भएकोले कुनै व्यक्तिले स्वच्छाले सेवाबाट राजीनामा दिएमा वा सेवा परित्याग गरेको अवस्थामा बाहेक वा प्रतिष्ठानमा कार्यरत सम्पूर्ण कामदार तथा कर्मचारीले प्रतिष्ठानबाट आफूले पाउने सुविधा तथा क्षतिपूर्तिको रकम समेत यकीन गरी सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी सामूहिक सम्झौता भएको अवस्थामा बाहेक केही कामदार कर्मचारीहरूको मात्र सेवा कटौती गर्ने वा निजहरूलाई अवकाश दिने प्रयोजन वा आशय रहेको सामूहिक सम्झौता उक्त ऐनको दफा १०, ५२ तथा ५३ को बाध्यात्मक व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने हुन्छ। यसैले कुनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत स्थायी कामदार तथा कर्मचारीहरूको सेवाको सुरक्षा सम्बन्धमा भए गरिएका बाध्यात्मक व्यवस्थाहरूको विपरीत हुने वा बाध्यात्मक रूपमा पालना गर्नुपर्ने अन्य कानूनी व्यवस्था वा प्रक्रियालाई अवरुद्ध गर्ने वा निष्क्रिय पार्ने वा निष्प्रयोजन हुने विषयवस्तु वा आशय रहेको बहुपक्षीय दुई पक्षीय वा सामूहिक सम्झौता उक्त ऐनको दफा ७४ को दायराभित्र पर्न सक्तैन। यसैले यस्तो सम्झौताले उक्त ऐनको दफा ७९ अनुसारको कानूनी मान्यता तथा संरक्षण पाउन सक्ने देखिएन।

अब दोस्रो समूह अर्थात् प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार तथा कर्मचारीहरूको स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको सम्बन्धमा ऐनको परिच्छेद ५ मा गरिएको विभिन्न प्रावधानहरूले समेटेको विषयको प्रकृति

हेर्दा कुनै पनि प्रतिष्ठानको व्यवस्थापकले कारखाना वा कार्यस्थललाई सफा राख्नुको साथै कर्मचारीले काम गर्ने स्थललाई फोहर मैला तथा प्रदूषणमुक्त राख्नुपर्ने, कार्यस्थलमा प्रर्याप्त प्रकाश, हावा तथा उपयुक्त तापक्रमको व्यवस्था गर्नुको साथै कामको सिलसिलामा निस्कने आवाजबाट कामदारको स्वास्थ्यमा पर्नसक्ने प्रतिकूल असर रोक्नको लागि उपयुक्त प्रबन्ध मिलाउन पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसै गरी उक्त ऐनको दफा २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३२क, ३३ तथा ३४ लगायतका दफाहरूमा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कामदार तथा कर्मचारीहरूको आँखाको बचाउ, उत्पादन प्रक्रियामा प्रयोग हुने रसायनिक पदार्थ, आगो खतराजनक मेशिन, बढी भार बहन, प्रेसर प्लान्ट समेतबाट हुन सक्ने खतराबाट कामदार तथा कर्मचारीहरूको शारीरिक तथा भौतिक सुरक्षाको लागि पर्याप्त व्यवस्था मिलाउन पर्ने बाध्यात्मक दायित्व निर्धारण गरिएको छ। उक्त बाध्यात्मक व्यवस्थामा खुकुलो गराउने वा यसको पालना गर्न गराउनबाट प्रतिष्ठान वा यसको व्यवस्थापकलाई उन्मुक्ति दिने आशय वा प्रयोजन देखिने गरी भए गरिएको कुनै सम्झौता वा समझदारीलाई कामदार कर्मचारीहरूको हितको लागि भए गरिएको सामूहिक सम्झौताको मान्यता दिन नसकिने हुँदा उक्त बाध्यात्मक प्रावधानहरूको विपरीत हुने गरी भएको सामूहिक सम्झौताहरू पनि दफा ७४ को दायरभित्र पर्ने अवस्था देखिदैन।

श्रम ऐन तथा श्रम नियमावलीअन्तर्गत कामदार कर्मचारीहरूले प्रतिष्ठानबाट प्राप्त गर्न पाउने सुविधा तथा यस सम्बन्धमा कुनै प्रतिष्ठानले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वमध्ये तेस्रो समूहमा पर्ने हक, सुविधा तथा दायित्वको प्रकृति फरक छ। यो समूहमा पर्ने अधिकांश सुविधाहरू कानूनी प्रक्रियाबाट स्वतः प्राप्त हुने सुविधा वा हक नभई कुनै प्रतिष्ठानको कामको प्रकृति, यसको आर्थिक स्थित समेतको आधारमा सामूहिक सम्झौताको आधारमा निर्धारण भई प्राप्त हुने सुविधाको रूपमा लिइन्छ। यी सुविधा र यससम्बन्धी दायित्वको सूची पनि लामो नै छ। जस्तो श्रम ऐन,

२०४८ तथा श्रम नियमावली, २०५० ले कामदार कर्मचारीहरूले आफू कार्यरत् प्रतिष्ठानबाट पाउने मासिक पारिश्रमिक, मंहगी भत्ता, पारिश्रमिकसहित पाउने विदा, अवकाश हुँदा प्राप्त गर्न पाउने उपदानलगायतका मौद्रिक मूल्यमा यकीन गर्न सकिने अन्य केही सुविधाहरूको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नुको साथै कामदार कर्मचारीहरूको लागि स्वच्छ आवासको व्यवस्थाको लागि प्रतिष्ठानले आफ्नो कुल मुनाफा (ग्रेस प्रोफिट) को केही प्रतिशत प्रत्येक वर्ष छुट्टयाइने एउटा छुट्टै कोषमा राख्नु पर्ने व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५ (काममा लगाउने समय) दफा २१ (न्यूनतम् पारिश्रमिक तथा मंहगी भत्ता निर्धारण गर्ने व्यवस्था), दफा २३ (पारिश्रमिक अवधि तोक्ने) तथा दफा ४१ (कामदार कर्मचारीको लागि आवासको व्यवस्था गर्न कुल मुनाफाको ५ प्रतिशतले हुने रकम छुट्टयाउन पर्ने व्यवस्था) र श्रम नियमावली, २०५० को नियम २३ (उपदानको न्यूनतम् दर तोक्ने), नियम २९ (सार्वजनिक विदाको निर्धारण), तथा नियम ३१ (आधा तलब पाउने गरी एक वर्षमा १५ दिन विरामी विदा पाउने) व्यवस्थालाई उक्त कुराको उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार मौद्रिक मूल्यमा निर्धारण गर्न सकिने न्यूनतम् पारिश्रमिक, मंहगी भत्ता, उपदानको रकम केवल न्यूनतम् रकम मात्र हुन्। यी सुविधामध्ये केही सुविधा अस्थायी, स्थायी सबै प्रकारका कामदार कर्मचारीहरूको हकमा लागू हुन्छन् भने केही सुविधा केवल स्थायी कामदार कर्मचारीहरूलाई मात्र प्राप्त हुन्छन्। प्रतिष्ठानको आर्थिक अवस्था, बजार मूल्य र मंहगीको अवस्था तथा प्रतिष्ठानमा कुनै खास काम गर्ने कामदार कर्मचारीहरूको दक्षता, प्रतिष्ठान प्रतिको कटिबद्धता आदिको आधारमा उल्लिखित ऐन तथा नियमावलीअनुसार दिनुपर्ने न्यूनतम् पारिश्रमिक, मंहगी भत्ता तथा अन्य सुविधा भन्दा थप पारिश्रमिक, भत्ता तथा सुविधा लिने दिने सम्बन्धको विषयमा प्रतिष्ठानको व्यवस्थापन र कामदार कर्मचारीहरूको प्रतिनिधिहरूको बीच सामूहिक सम्झौता हुन सक्छन्। यतिमात्र

होइन प्रतिष्ठान आर्थिक संकटमा परिवन्द हुने अवस्था वा दामासाहीमा पर्ने अवस्था भएमा यस्तो आर्थिक संकटकाल समाप्त नभएसम्म प्रतिष्ठानलाई चालु हालतमा राख्न तथा रोजगारी गुम्नबाट बचाउने कार्यबाट प्रतिष्ठानका कामदार कर्मचारीहरूको सामूहिक हकहित र सुविधा समेत रक्षा हुने भएमा आर्थिक संकटमा परेको प्रतिष्ठानलाई आर्थिक संकटबाट उकासी दामासाही वा लिक्वीडेशन हुनबाट बचाउनको लागि तय गरिने कार्यनीति, कार्ययोजना वा पुनर्ररचना योजनाको निश्चित अवधिसम्मको लागी न्यूनतम पारिश्रमिक भन्दा कम पारिश्रमिक, भत्ता वा सुविधा लिने गरी उक्त कार्ययोजना वा पुनर्ररचना योजनाको अभिन्न अङ्गको रूपमा ऐनको दफा ७४ अनुसार सामूहिक सम्झौता हुन सक्छ ।

यसैगरी श्रम ऐन वा नियमअनुसार कामदार कर्मचारीको हित वा सुविधाको लागि गर्नुपर्ने कुनै व्यवस्था वा सुविधा कति दिने र कसरी दिने भन्ने बारेमा उक्त श्रम ऐन वा श्रम नियमावलीमा स्पष्ट व्यवस्था नगरिएको कुनै सुविधा दिने लिने प्रक्रिया तथा आधारहरू तोक्नको लागि गरिने सामूहिक सम्झौता पनि उक्त दफा ७४ को दायराभित्र पर्न सक्छ । जस्तो श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४१ अनुसार व्यवस्था गर्नुपर्ने आवास सुविधाको लागि खडा गरिने कोषको पर्याप्तता, उक्त कोषबाट दिइने भुक्तानी तथा उक्त कोषबाट प्रवाह हुने आवास सुविधाको प्रकृति आदिका बारेमा पनि उक्त दफा ७४ अनुसार सामूहिक सम्झौता हुन सक्ने र दफा ७९ मा उल्लिखित अवधिभर त्यस्तो सम्झौता दुवै पक्षको लागि बाध्यात्मक हुने देखिन्छ ।

उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार दफा ७४ अनुसार कुनै प्रतिष्ठान तथा यसका कामदार कर्मचारीहरू बीचमा हुने सामूहिक सम्झौताको दायरा सीमित रहेको र उक्त श्रम ऐन तथा नियमावलीअनुसार प्रतिष्ठान तथा कामदारहरूले बाध्यात्मक रूपमा पालन गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरिएको विषयहरू (जस्तो प्रतिष्ठानका स्थायी कामदार कर्मचारीहरूको सेवाको सुरक्षा र सबै कामदार कर्मचारीहरूको स्वास्थ्य तथा

शारीरिक सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्थाहरू) दुवै पक्षले बाध्यात्मक रूपमा पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था मानिने हुँदा यस्ता विषयमा दफा ७४ अनुसार सामूहिक सम्झौता हुन सक्ने अवस्था देखिएन । मौद्रिक मूल्यमा मापन गर्न सकिने पारिश्रमिक, भत्ता तथा अन्य सुविधाहरू प्रतिष्ठानले आफ्नो आर्थिक क्षमताअनुसार कानूनमा तोकिएको दर भन्दा बढी पनि दिन सक्ने र कामदार कर्मचारीहरूले पनि निजहरूको समष्टिगत हितलाई ध्यानमा राखी कानूनी प्रक्रियाबाट तोकिएको पारिश्रमिक वा सुविधालाई पनि स्वेच्छाले आंशिक रूपमा परित्याग गरी केही समयको लागि कम पारिश्रमिक वा सुविधा लिने दिने विषय र ऐन नियममा स्पष्टरूपमा किटानी नभएको कुनै सुविधा लिने दिने विषय वा प्रतिष्ठानले पालना गर्न गराउन पर्ने भनिएका कतिपय दायित्वहरूको पालना र यसबाट कामदार कर्मचारीले प्राप्त गर्ने सुविधाको प्रकृति कानूनले निर्धारण नभएको वा नगरिएको विषयमा थप कुरा स्पष्ट पार्न वा यसका प्रयोगात्मक पक्ष (Operational Part) मा स्पष्टता ल्याउन दफा ७४ अनुसार सामूहिक सम्झौता हुन सक्ने तर श्रम ऐन वा नियमावलीमा नै किटान भई बाध्यात्मकरूपमा पालना गर्नुपर्ने विषयमा उक्त दफा ७४ अनुसार सम्झौता हुन नसक्ने हुँदा सामूहिक सम्झौताको दायरा सीमित रहेको देखियो ।

श्रम ऐनको दफा ७४ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कुनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरूको सामूहिक हक, हित र सुविधासम्बन्धी दावीका सम्बन्धमा उक्त प्रतिष्ठानको व्यवस्थापन र कामदार कर्मचारीहरूको प्रतिनिधिबीच भएको सम्झौताको वैद्यता तथा यसको विषयवस्तुका सम्बन्धमा उठेको कुनै विवाद यस अदालतको विशेष क्षेत्राधिकारअन्तर्गत न्यायिक निरोपणको विषय हुन सक्तछ वा सक्तैन भन्ने दोस्रो महत्वपूर्ण प्रश्न पनि प्रस्तुत मुद्दामा निरोपण गर्न पर्ने विषय रहेको छ । यो प्रश्नको निरोपण गर्दा उक्त यही प्रश्नसँग सम्बन्धित अर्को महत्वपूर्ण प्रश्नहरूको अर्थात् कुनै सम्झौताका पक्षहरू बीच उक्त सम्झौताका शर्तहरूको पालना

भए नभएको भन्ने विषयमा उत्पन्न विवादको निरोपण यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतले अहिलेसम्म अवलम्बन गरिएको मान्य सिद्धान्त उक्त ऐनको दफा ७४ अनुसार भएको सामूहिक सम्झौताको सम्बन्धमा लागू हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सहायक प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो । यस सम्बन्धमा विचार गर्दा, मूल रूपमा निम्न दुई विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ :

- क) दफा ७४ अनुसार हुने गरिने सम्झौताको दायरा के हो ? तथा यस्तो सम्झौताले समेट्न नसक्ने विषय छन् वा छैनन् ?
- ख) उक्त ऐनको दफा ७४ अनुसार भएको भनिएको सामूहिक सम्झौतामा चित्त नबुझे वा सो सम्झौतामा गरिएको व्यवस्थाअनुसार श्रम ऐनअन्तर्गत प्रदत्त कुनै हकहितबाट कुनै कामदार वा कर्मचारीलाई वञ्चित गरेको अवस्थामा सो उपर उपचारप्राप्त हुने प्रभावकारी व्यवस्था छ वा छैन ?

२. दफा ७४ अनुसार गरिने सामूहिक सम्झौताको दायरा सीमित भएको र कुनै कामदार कर्मचारीको सेवाको सुरक्षा, कामदार कर्मचारीको स्वास्थ्य तथा शरीरिक सुरक्षाको लागि वाध्यात्मक रूपमा पालन गर्नुपर्ने श्रम ऐन तथा नियमावलीका वाध्यात्मक व्यवस्थाहरू विपरीत हुने गरी दफा ७४ अनुसार कुनै सम्झौता हुन नसक्ने भन्ने बारेमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा विस्तृत विवेचना भइसकेको हुँदा यस्ता विषय दफा ७४ अनुसार सम्झौता हुन सक्ने देखिएन । उक्त वाध्यात्मक व्यवस्था बाहेक प्रतिष्ठानको व्यवस्था र यसका कामदार कर्मचारीहरूको सहमतिबाट निर्धारण हुन सक्ने भनी उक्त ऐन र नियमावलीमा गरिएको विषयहरू (जस्तो दिनमा ८ घण्टा नबढाई काम गर्ने, सिफ्ट वा काममा हाजीर हुनुपर्ने समय) मा उक्त ऐन र नियमावलीअनुसार मौद्रिक मूल्यमा मापन हुन सक्ने पारिश्रमिक, भत्ता, आवासलगायतको अन्य सुविधाको सम्बन्धमा दफा ७४(१) अनुसार कामदार

कर्मचारीहरूको सामूहिक हक, हित सुविधा सम्बन्धमा दावी पेश गर्न सक्ने र यस सम्बन्धमा दफा ७४(२) अनुसार सामूहिक सम्झौता हुन सक्ने हुँदा दफा ७४(१) अनुसार माग दावी पेश हुन सक्ने विषय र सो सम्बन्धमा हुने सम्झौताको विषयवस्तु र दायरा व्यापक नभई सीमित भए रहेको देखियो । यसका साथै उक्त ऐनको दफा ७४ अनुसार हुने सामूहिक सम्झौताको दायरा तथा सीमाको सम्बन्धमा निर्णय गर्दा उक्त ऐनको दफा ७५ मा गरिएको व्यवस्था पनि हुनुपर्ने हुन्छ । उक्त दफा ७५ मा निम्न विषयमा दफा ७४ अनुसार कुनै पनि दावी प्रस्तुत गर्न नपाइने भनी प्रतिबन्ध लगाएको देखिन्छ:

दफा ७५ दावी प्रस्तुत गर्नमा प्रतिबन्ध: यस अधि जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायबमोजिमको माग वा दावी प्रस्तुत गर्न पाइने छैन :-

- (क) नेपालको संविधान प्रतिकूल हुने,
- (ख) अप्रमाणित वा आधारहीन आरोपको आधारमा कसैको हित प्रतिकूल हुने ।
- (ग) कुनै कामदार वा कर्मचारीको व्यक्तिगत आचरणमा असर पर्ने विषय,
- (घ) आफ्नो प्रतिष्ठानसँग असम्बन्धित विषय, र
- (ङ) सामूहिक सम्झौता भएको दुई वर्ष व्यतित नभई ।

३. उपरोक्त व्यवस्था हेर्दा मूल रूपमा कुनै कामदार कर्मचारीलाई संविधानले प्रदान गरेको मौलिक हकलगायत अन्य हकमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी वा कुनै व्यक्तिलाई आधारहीन वा अप्रमाणित आरोप लाग्ने वा व्यक्तिगत आचरणमा असर पर्ने विषय, प्रतिष्ठानसँग असम्बन्धित विषयमा र सामूहिक सम्झौता सम्पन्न भई दुई वर्षको अवधि समाप्त नभई दफा ७४(१) अनुसार दावी पेश हुन नसक्ने र दफा ७४(२) अनुसार यस्तो दावीका विषय सामूहिक सम्झौता हुन नसक्ने देखिन्छ ।

४. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार कामदार कर्मचारीका सामूहिक हित वा हक कै विषय भए पनि दफा ७५ मा उल्लिखित कतिपय विषय र कतिपय समयमा दफा ७४(१) अनुसारको सामूहिक दावी पेश हुन नसक्ने भई यस्ता विषयमा दफा ७४(२) अनुसार सामूहिक सम्झौता हुनै नसक्ने भई उक्त दफा ७४ को व्यवस्था निरपेक्ष नभएको तथा उक्त दफा ७४ अनुसार पेश हुने दावी तथा सो सम्बन्धी सम्झौताको दायरा व्यापक नभई सीमित रहेको र उक्त सामूहिक सम्झौताको कारणबाट कुनै कामदार कर्मचारीलाई प्रचलित कानून तथा संविधानबमोजिम प्राप्त रोजगारी तथा सम्पत्तिको हकबाट वञ्चित गर्ने वा गराउन सक्ने अवस्था पनि उत्पन्न हुन सक्ने अवस्था देखिएकोले उक्त दफा ७४ अन्तर्गत भए गरेको सामूहिक सम्झौताका शर्तहरू अदालती परीक्षण तथा न्यायिक निरोपणको विषय हुने र सो सम्बन्धमा अदालतले न्यायिक परीक्षण तथा हस्तक्षेप गर्न सक्ने नै देखियो ।

५. अब उक्त दफा ७४ अन्तर्गत भए गरिएको सामूहिक सम्झौताका विषयवस्तु र यसका शर्तहरू अदालती परीक्षण र निरोपणका विषय हुने भएपछि उक्त सम्झौताबाट मर्का पर्ने कामदार वा कर्मचारीले कुन तहको अदालत वा न्यायिक निकायमा जाने भन्ने अर्को प्रश्न पनि उठ्दछ । यस सम्बन्धमा विचार गर्दा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६० मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार केवल खराव आचरणउपर व्यवस्थापकबाट भएको कारवाही वा निर्णयउपर मात्र श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाइने व्यवस्था भएको तर दफा ७४ अनुसार भएको सामूहिक सम्झौतालाई व्यवस्थापकबाट खराव आचरण सम्बन्धमा भएको कारवाही मान्न नसकिने हुँदा यस्तो सम्झौताबाट कुनै कामदार कर्मचारीलाई प्राप्त कुनै कानूनी वा संवैधानिक हक हनन् भएको अवस्थामा सो उपर उपचार माग्ने प्रभावकारी वैकल्पिक उपचार भए गरेको नदेखिँदा यस्तो विषय यस अदालतको विशेष अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने नै देखियो । उक्त दफा ७४ अनुसार भएको सामूहिक

सम्झौताको आधारमा नै रिट निवेदकहरूलाई अवकाश दिएको देखिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन पनि यस अदालतको विशेष अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने नै देखियो

६. तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १२ र दफा ७४ पृथक र स्वतन्त्र रूपमा रहेको देखिन्छ . दफा १२ मा गरिएको व्यवस्था कामदार वा कर्मचारीको कटौती र पुनः काममा लगाउने विषयसँग सम्बन्धित छ । उक्त दफा १२ मा नै निर्धारित अवस्था उत्पन्न भई सो बमोजिम कुनै प्रतिष्ठानमा कारणवस कामदार कटौती गर्नु परेमा व्यवस्थापकले श्रम विभाग मार्फत् नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई प्रतिष्ठानका केही वा सम्पूर्ण कामदार कटौती गर्न सक्ने व्यवस्था गर्दै त्यसरी कामदार कटौती गर्ने कार्यविधि समेत उक्त दफा १२(२) मा तोकेको देखिन्छ । सो बमोजिम प्रतिष्ठानमा कार्यरत् कामदार कटौती गर्नु परेमा एकै किसिमको काममा कार्यरत् स्थायी कर्मचारी वा कामदारमध्ये त्यस्तो कामदार सवैभन्दा पछि नियुक्त भएकालाई पहिले कटौती गर्ने क्रमले कटौती गर्नुपर्ने व्यवस्था गरी यदि अगाडि नियुक्ति भएकालाई कटौती गर्नुपर्ने भएमा सोको कारण खोली कटौती गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी उक्त दफा १२ मा गरिएको प्रावधान र यसको प्रक्रिया तथा कटौतीमा पर्ने कर्मचारी तथा कामदारलाई दिइने क्षतिपूर्ति समेतको बारेमा गरिएको कानूनी व्यवस्था आफैमा पूर्ण हुनुको साथै उक्त दफा १२ को व्यवस्थालाई स्वतन्त्र कानूनको रूपमा तर्जुमा गरिएको देखिन्छ । यसरी कुनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत् कामदार तथा कर्मचारीहरूको सेवा कटौती गर्ने बारेमा पूर्ण तथा स्वतन्त्र कानूनको रूपमा रहेको उक्त दफा १२ को व्यवस्था दफा ७४ अनुसारको सामूहिक सम्झौताको विषयवस्तु हुनै नसक्ने भएकोले कर्मचारी र कामदारको सामूहिक हक, हित र सुविधासम्बन्धी थप व्यवस्थाको लागि माग राख्न सकिने र सो सम्बन्धमा सामूहिक सम्झौता हुन सक्ने भनी दफा ७४ मा गरिएको व्यवस्थाको आधारमा भएको सम्झौताले प्रतिष्ठानको

व्यवस्थापकले र कामदार कर्मचारीले बाध्यात्मक रूपमा पालना गर्नुपर्ने गरी उक्त ऐनको दफा १० तथा १२ लगायत बाध्यात्मक रूपमा पालना गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई संकुचित गर्न तथा नियन्त्रण गर्न सक्ने अवस्था देखिदैन ।

७. चौथो प्रश्न श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७४ बमोजिम भएको सामूहिक सम्झौताबाट कुनै कर्मचारीलाई सेवाबाट बाध्यात्मक रूपमा हटाउन सकिन्छ सकिदैन भन्ने रहेको छ । माथि विवेचना गरिएबमोजिम ऐनको दफा १२ तथा दफा ७४ पृथक पृथक र स्वतन्त्र रूपमा रहेका तथा दफा ७४ अनुसार भएको सम्झौताले दफा १२ लाई संकुचित गर्न नसक्ने भन्ने ठहर भइसकेको छ । श्रम ऐन २०४८ ले प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार र कर्मचारीको कटौती गर्नुपर्ने अवस्था आएमा सोको निराकरण गर्नको निमित्त स्वतन्त्र दफा १२ को व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त दफा १२ मा कामदार कर्मचारी कटौती गर्नुपर्ने भएमा श्रम विभागमार्फत नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्थाका साथै एकै किसिमको काममा कार्यरत स्थायी कर्मचारी वा कामदारमध्ये त्यस्तो काममा सबैभन्दा पछि नियुक्ति भएकालाई पहिले कटौती गर्ने क्रमले कटौती गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । यसबाट उक्त दफा १२ को कुनै पनि व्यवस्था दफा ७४ तथा ७९ मा गरिएको व्यवस्थसँग सम्बन्धित देखिदैन । उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार कुनै कामदार कर्मचारीको सेवा अन्त वा कटौतीको विषयमा उक्त दफा ७४ अनुसार मागदावी पेश गर्न नसकिने मात्र नभई यस्तो माग श्रम ऐनको दफा १२, ५२, ५३ तथा ७५, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ द्वारा प्रतिबन्धित विषय भएकोले यस्तो विषयमा दफा ७४ बमोजिम माग पत्र प्रस्तुत हुन नै नसक्ने भई उक्त दफा ७४(२) बमोजिम सम्झौता नै हुन नसक्ने र यस्तो गैरकानूनी सम्झौताले दफा ७९ अनुसारको संरक्षण वा मान्यता प्राप्त हुने अवस्था देखिएन । यसैले उक्त श्रम ऐनको दफा १२, ५२ तथा ५३ को

विपरीत हुने गरी भए गरेको सम्झौताको आधारमा कुनै पनि कामदार कर्मचारीको सेवा समाप्त हुन सक्ने अवस्था पनि रहेन ।

८. अब अन्तिम प्रश्न प्रस्तुत रिट निवेदन जारी हुने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरू विपक्षी नेपाल बायर्न ईलेक्ट्रिकल प्रा.लि.का कर्मचारी रहेको कुरामा विवाद देखिदैन । उक्त विपक्षी कम्पनीले श्रम ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम पचास प्रतिशत कामदार कटौती गर्न श्रम विभागसमक्ष अनुरोध गरिएकोमा उक्त विभागबाट मिति २०६५।११।५ मा पचास प्रतिशत कामदार कटौती गर्न उक्त दफा १२ बमोजिमको व्यवस्था अनिवार्य रूपले लागू गर्ने शर्तमा स्वीकृति दिएको देखिन्छ ।

९. श्रम विभागबाट कामदार कटौतीको स्वीकृति प्राप्त गरेपछि कम्पनीले कटौतीमा परेका १३७ जना कर्मचारीको सूची प्रकाशित गर्दा यी निवेदकहरू उक्त सूचीमा समावेश नभएको मिसिल संलग्न कर्मचारीको सूचीबाट देखिएको तथ्यलाई विपक्षी कम्पनीले अन्यथा भन्न समेत सकेको पाइदैन ।

१०. विपक्षी कम्पनीको लिखित जवाफ हेर्दा मजदुर युनियन र व्यवस्थापक बीच मिति ०६।११।२।९ मा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७४ बमोजिम सामूहिक सम्झौता भएको र सो सम्झौतामा उल्लेख भएअनुसार निवेदकहरूको सेवा कटौती गरिएको भन्ने देखिन्छ । उक्त दफा ७९ मा कामदार वा कर्मचारी तथा व्यवस्थापकको बीचमा उत्पन्न विवादको टुङ्गो लगाउन गरिएको सम्झौता दुवै पक्षलाई कानून सरह हुने र उक्त सम्झौता श्रम कार्यालयमा दर्ता गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । साथै उक्त दफा ७९ को सम्बन्ध सोही ऐनको दफा ७४ सँग रहेको देखिन्छ । उक्त दफा ७४(१) र ७४(२) मा प्रतिष्ठानका कामदार वा कर्मचारीहरूको सामूहिक हक, हित र सुविधासम्बन्धी विषयमा मात्र कामदार तथा कर्मचारी र व्यवस्थापकबीच सम्झौता हुन सक्ने हुँदा उक्त दफा ७४ अनुसार हुने सम्झौताको दायरा सीमित

रहेको छु भन्ने विषयमा उपरोक्त प्रकरणमा विस्तृत विवेचना भइसकेको छ। प्रतिष्ठानको सेवामा रहेको स्थायी कामदार कर्मचारीको सेवाको सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने गरी श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० ले उक्त ऐन र सो ऐन अन्तर्गतको नियम वा विनियममा तोकिएको रीत नपुऱ्याई प्रतिष्ठानको स्थायी कामदार कर्मचारीको सेवा अन्त्य गर्न नहुने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ। दफा १० मा गरिएको सेवा सुरक्षाको प्रत्याभूतिको व्यवस्थालाई नै अझ स्पष्ट पाउँदै कुनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत स्थायी कर्मचारीलाई केवल खराब आचरणको आधारमा मात्र सेवाबाट हटाउन सकिने र यसरी सेवाबाट हटाउँदा कुनै कामदार कर्मचारीको विरुद्धमा लगाइएको खराब आचरणको अभियोग वा कसूरसम्बन्धी पर्याप्त सफाइको मौका दिन पर्ने लगायत अन्य सेवाबाट हटाउँदा प्रतिष्ठानको तर्फबाट बाध्यात्मक रूपमा अवलम्बन गर्न पर्ने प्रक्रियाको बारेमा उक्त ऐनको दफा ५३ मा विस्तृत व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसरी स्थायी कामदार कर्मचारीको सेवा सुरक्षाको सम्बन्धमा प्रत्याभूति दिने श्रम ऐनको दफा १० को व्यवस्था तथा केवल खराब आचरण प्रमाणित भएको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा स्थायी कामदार कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन वा निजको सेवा समाप्त गर्न वा सेवाबाट हटाउन नपाइने भन्ने सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ५२ तथा ५३ ले प्रदान गरेको हकलाई कुण्ठित गर्ने गरी सामूहिक सौदावाजीको नाममा कुनै प्रतिष्ठान र उक्त प्रतिष्ठानको ट्रेड युनियन वा कामदार कर्मचारीको प्रतिनिधि भनिएका व्यक्तिहरू बीच कुनै सम्झौता हुन नसक्ने र यस्तो सम्झौताले उक्त ऐनको दफा ७९ अनुसारको संरक्षण तथा कानूनी मान्यता समेत प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था देखिएन।

११. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गराएअनुसार श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७४ अनुसार प्रतिष्ठानको कामदार कर्मचारीको सामूहिक हक, हित र सुविधा सम्बन्धमा मात्र सामूहिक सम्झौता हुन सक्ने हुँदा उक्त ऐनको दफा १०, ५२ तथा ५३ को प्रक्रिया पूरा नगरी प्रतिष्ठानका केही

कर्मचारीहरूको सेवा समाप्त गर्ने वा निजहरूलाई सेवाबाट हटाउने गरी कुनै पनि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष आशय, प्रयोजन वा परिणाम निस्कने सम्झौता गर्न वा हुन नसक्ने हुँदा निवेदकहरूलाई प्रतिष्ठानको सेवाबाट हटाउने विपक्षी प्रतिष्ठान र ट्रेड युनियन बीच मिति २०६५।१२।१९ मा भएको सम्झौताले कानूनी मान्यता नपाउने देखियो।

१२. प्रस्तुत मुद्दामा बहसको क्रममा विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले बढी पासवान समेत निवेदक र श्रम अदालत समेत विपक्षी भएको संवत् २०५९ सालको रिट नं. ३१६३ भएको उत्प्रेषणयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनको विवाद र प्रस्तुत निवेदनको विवाद एकै प्रकृतिको भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन समेत सोही नजीरको आधारमा खारेज हुनुपर्छ भन्ने जिकीर गर्नु भएको सन्दर्भमा उक्त निवेदनको विवादमा प्रतिष्ठानका केही कामदार कटौती मात्र गर्ने वा केही कामदार कर्मचारीको सेवा समाप्त गर्ने विषयमा भएको नभई ट्रेड युनियनसँग सम्झौता गरी कारखानाको सम्पूर्ण भाग बन्द गरी सम्पूर्ण कर्मचारीको सेवा कटौती गरिएको अवस्था देखिन्छ। सम्पूर्ण कारखाना बन्द गरी ऐनको दफा १२ बमोजिम सम्पूर्ण कामदार कर्मचारीलाई कटौती गरी दफा १२(३) बमोजिम सुविधा प्रदान गरिएको विषय र श्रम ऐनको दफा १२, ५२ तथा ५३ विपरीत हुने गरी केही कामदार कर्मचारीको सेवामात्र कटौती गर्ने गरी दफा ७४(१) बमोजिम माग पत्र प्रस्तुत भई दफा ७४(२) बमोजिम सम्झौता गरी निजहरूलाई सेवाबाट हटाई अवकाश दिने विषय फरक भएको हुँदा प्रस्तुत विवादमा उक्त नजीर सान्दर्भिक देखिन आएन।

१३. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार श्रम विभागबाट स्वीकृति प्राप्त गरी सेवा कटौतीमा पर्ने कामदारको सूची समेत प्रकाशित गरिसकेपश्चात् मजदुर युनियन र व्यवस्थापकबीच सम्झौता गरी निवेदकहरूको सेवा कटौती गरेको देखिएको र उक्त कार्य श्रम ऐन,

२०४८ को दफा १०, १२, ५२ तथा ५३ को विपरीत भएको देखिएको र यस्तो सम्झौता गैरकानूनी हुने भई यस्तो गैरकानूनी सम्झौताले ऐनको दफा ७९ अनुसारको संरक्षण पाउन नसक्ने हुँदा यस्तो गैरकानूनी सम्झौतालाई आधार मानी निवेदकहरूको सेवा कटौती गर्ने गरी विपक्षी बायर्न ईलेक्ट्रिकल प्रा.लि.बाट भए गरिएको मिति २०६५।१२।१७ को निर्णय तथा सो निर्णयको आधारमा निवेदकहरूलाई दिइएको मिति २०६५।१२।२१ को पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिइएको छ। निवेदकहरूलाई साविकबमोजिम काममा लगाउनुको साथै निजहरूले प्रचलित कानूनबमोजिम पाउने तलव, भत्तालगायत अन्य सबै सुविधा समेत निवेदकहरूलाई उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिदिइएको छ। यसको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल पुस ५ गते रोज ३ शुभम्.

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद भट्टराई

निर्णय नं. ८८६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६८ सालको रिट नं.०६८-WO-०४०४

आदेश मिति: २०६८।१२।२१।३

विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: जिल्ला भूपा, गा.वि.स. अर्जुनधारा, वडा
नं. ६ बस्ने चन्द्रप्रकाश वस्नेत

विरुद्ध

विपक्षी: लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय

■ जुनसुकै परीक्षामा परीक्षार्थीले पालन गर्नुपर्ने केही अनिवार्य शर्त, मर्यादा र नियम रहेका हुन्छन्। परीक्षासम्बन्धी शर्त, मर्यादा र नियमको पालना भएन भने परीक्षाको शुद्धता र निष्पक्षता रहन नसक्ने।

■ परीक्षा भवनमा निषेधित वस्तु लैजाने, उत्तरपुस्तिका नबुझाई बाहिर लैजाने, हो-हल्ला गर्ने जस्ता कार्य परीक्षासम्बन्धी अनियमित कार्य मान्नुपर्ने हुँदा परीक्षा भवनमा उत्तरपुस्तिका नबुझाई बाहिर लैजाने कार्यलाई परीक्षासम्बन्धी अनियमित कार्य नमान्ने हो भने परीक्षाको शुद्धता, मर्यादा, निष्पक्षता कायम रहन नसक्ने।

(प्रकरण नं.४)

■ परीक्षामा अनियमितता गरेको तथ्य निर्विवाद रूपमा पुष्टि भैसकेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा परीक्षार्थीलाई थप सुनुवाइको मौका दिई रहनुपर्ने अवस्था नरहने।

(प्रकरण नं.५)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता दीपेन्द्र भा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी
घिमिरे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक चन्द्रप्रकाश वस्नेतले विपक्षी लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय अनामनगर काठमाडौंको आ. व. ०६७/०६८ मा पदपूर्ति गर्नुपर्ने सेवाहरू परराष्ट्र, प्रशासन लगायतमा फाराम भरी आयोगद्वारा सञ्चालित वि. नं. ५१७/०६७-०६८ परराष्ट्र सेवा रा. प. अनं. प्रथम श्रेणी रोल नं. १६६६७६ मार्फत मिति २०६८।१।१७ द्वितीय पत्रको परीक्षा दिने क्रममा वस्तुगत प्रश्नपत्र मानवीय त्रुटिले भूलबस परीक्षा हल बाहिर गएको

थियो। उक्त वस्तुगत प्रश्नपत्र मसँगै भूलवसले परीक्षा हल बाहिर आएको थाहा पाएपछि तत्कालै मैले परीक्षा दिएको केन्द्र जनकनाथ आर्दश उच्च मा. वि. लैनचौरको परीक्षा गार्डलाई भेटी केन्द्राध्यक्ष खगेन्द्र सुबेदीलाई समेत सम्पर्क गरेकोमा कुनै जवाफ नपाएपछि भोलिपल्ट लोकसेवा आयोग मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालयमा आफ्नो व्यहोरा सहितको वस्तुगत प्रश्नपत्र बुझाएको थिएँ। यसै क्रममा एक्कासी लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरबाट मेरो उक्त परीक्षा रद्द गरी निलम्बन गरिएको सूचना नं. ६३९/०६७-०६८ बाट प्रकाशित गर्‍यो जसमा मिति २०६८।१।१७ गतेदेखि लागू हुने गरी आयोगको कुनै पनि परीक्षामा सम्मिलित हुन नपाउने गरी २ वर्षसम्म निलम्बन गरिएको सूचना मिति २०६८।३।२२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेको छ। मैले सूचना नं. ५२४/०६८-०६९ मार्फत प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूह नायव सुब्बा पदमा खुल्लातर्फ लिखित परीक्षा समेत पास गरेकोमा आयोगले मिति २०६८।७।९ गते सूचना नं. १४९/०६८/०६९ मार्फत मिति २०६८।७।८ को निर्णय अनुसार लिखित परीक्षाको नतिजाबाट मलाई हटाइएको छ, जुन कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) १८(१) को विपरीत भई मेरो मौलिक हकमाथि बन्देज लगाइएको छ।

म निवेदकले विज्ञापन नं. ५१७/०६७-०६८ परराष्ट्र नायव सुब्बा पदको परीक्षाको परीक्षा सम्बन्धी नियमको उल्लंघन गरेको छैन। मलाई स्पष्टीकरणको मौका समेत नदिएँ मेरो भविष्यमा नै असर पुऱ्याउने गरी परराष्ट्र समूहको परीक्षाको कसूरको आधारमा प्रशासन समूहमा समेत अर्न्तवार्ता दिन नपाउने गरी लिखित परीक्षाको नतिजा सूचीबाट हटाउने कार्य कानूनप्रतिकूल छ। लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६८।३।२० को निर्णय र मिति २०६८।७।८ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो मौलिक हकको उचारार्थ विपक्षीलाई भविष्यमा कानूनद्वारा निदृष्ट सूचना प्रकाशनको कार्य गर्न परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। साथै म निवेदकले मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयको विज्ञापन

नं. ५२४/०६८-०६९ प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको नायव सुब्बा पदको खुलातर्फको लिखित परीक्षाको नतिजा सूचीबाट हटाई अर्न्तवार्तामा सहभागी नगराउने भनी विपक्षीहरूले मिति २०६८।७।८ मा निर्णय गरी मिति २०६८।७।९ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरेबाट निवेदकलाई अर्न्तवार्ता दिनबाट बञ्चित गर्ने सम्भावना भएकोले मिति २०६८।७।८ को निर्णय तथा मिति २०६८।७।९ को सूचना कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु र म निवेदकलाई अन्तरवार्तामा सहभागी गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिन र लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु। साथै निवेदक ३२ वर्षको देखिई लोकसेवा आयोगमा उम्मेदवार हुन पाउने उमेर हदका कारणबाट छोटो निर्णय हुन बाञ्छनीय भएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३)(च५) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दालाई अग्राधिकार दिइएको छ भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६८।७।२९ को आदेश।

रिट निवेदकले रिट निवेदनमा निजले विज्ञापन नं. ५१७/०६७-०६८, परराष्ट्र सेवा नायव सुब्बा पदको द्वितीय पत्रको परीक्षा दिने क्रममा वस्तुगत प्रश्नपत्र परीक्षा हल बाहिर लगेको उल्लेख गरिएको भए पनि निजले उक्त परीक्षामा वस्तुगत प्रश्नको उत्तरपुस्तिका आफूसँगै लगेको अवस्था हुँदा प्रश्नपत्र लिएर गएको भनी भूठा विवरण उल्लेख गरी सम्मानीत अदालतलाई गुमराहमा पार्ने प्रयास गरेको देखिँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ। रिट निवेदकले मिति २०६८।१।१७ मा सञ्चालित

विज्ञापन नं. ५१७/०६७-०६८, परराष्ट्र सेवा राजपत्र अर्नांकित प्रथम श्रेणीको द्वितीय पत्रको वस्तुगत उत्तरपुस्तिका आफैले लिएर गएकोले निजको परीक्षा रद्द गरी निजलाई उल्लिखित परीक्षा शुरू भएको दिनदेखि दुई वर्षसम्म आयोगबाट विज्ञापन भएको कुनै पनि पदको परीक्षामा सम्मिलित हुन नपाउने गरी निलम्बन गर्ने र परीक्षा शुरू भएको मितिदेखि आजका दिनभित्र परीक्षा दिएको भए सो समेत रद्द गर्ने गरी लोकसेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ३१ को उपदफा (१) बमोजिम यस आयोगबाट मिति २०६८।३।२० मा भएको निर्णय कानूनसम्मत छल्लस। रिट निवेदकले नेपाल प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको राजपत्र अर्नांकित प्रथम श्रेणी नायब सुब्बा पदको लागि मिति २०६८।१।३१ मा दिएको परीक्षा यस आयोगको मिति २०६८।३।२० मा भएको निर्णयअनुसार रद्द भएकोले निज सो पदको अर्न्तर्वातामा समावेश हुन सक्ने अवस्था नभएको हुँदा निजको नाम लिखित परीक्षाको नतिजाबाट हटाई अन्तर्वातामा सहभागी नगराउने गरी आयोगबाट मिति २०६८।७।८ मा भएको निर्णय तथा सोबमोजिम प्रकाशित सूचना समेत कानूनसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालयकोतर्फबाट ऐ.का सचिव श्यामप्रसाद मैनालीको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्यय गरी निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री दीपेन्द्र भाले मेरो पक्ष रिट निवेदकले विपक्षी लोकसेवा आयोगद्वारा सञ्चालित विज्ञापन नं. ५१७/०६७-०६८ को परराष्ट्र सेवाको रा.प. अ.नं. प्रथम श्रेणी नायब सुब्बा पदको द्वितीय पत्रको परीक्षा दिने क्रममा मानवीय त्रुटिले भूलवस वस्तुगत प्रश्नपत्र परीक्षा हल बाहिर लिएर गएकोमा सो कुरा समयमा सम्बन्धित केन्द्रमा गई जानकारी गराई भोलिपल्ट इमानदारी साथ प्रश्नपत्र समेत बुझाएको हो। लोकसेवा आयोगले मेरो पक्षलाई सफाइको मौका समेत प्रदान नगरी मिति २०६८।३।२० को निर्णयानुसार मिति २०६८।१।१७ देखि लागू हुने गरी

दुई वर्षसम्म आयोगको कुनै पनि परीक्षामा सहभागी हुन नपाउने गरी गरेको निर्णय एवं नायब सुब्बा प्रशासन समूहको लिखित परीक्षाको नतिजा सूचीबाट मिति २०६८।७।८ को निर्णयानुसार गैरकानूनीरूपमा हटाइएको हुँदा मिति २०६८।३।२० र मिति २०६८।७।८ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी भविष्यमा कानूनद्वारा निर्दिष्ट सूचना प्रकाशनको कार्य गर्न परमादेश समेत जारी गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी लोकसेवा आयोगकोतर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी धिमिरेले रिट निवेदकले परराष्ट्र सेवा नायब सुब्बा पदको परीक्षामा परीक्षा भवनबाट प्रश्नपत्र मात्र बाहिर लगेको नभई उत्तरपुस्तिका नै नबुझाई बाहिर लिई गएका हुन्। परीक्षा भवनमा उत्तरपुस्तिका नै नबुझाई बाहिर लैजानु परीक्षा सम्बन्धी मर्यादाको विपरीतको कार्य हो। निवेदकले परीक्षामा अनियमितता गरेको हुँदा निजलाई लोकसेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ३१ को उपदफा (१) बमोजिम निवेदकको परीक्षा रद्द गरी दुई वर्षको लागि निलम्बन गरिएको कार्य कानूनसम्मत छ। परीक्षामा अनियमितता गर्ने निवेदकलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गरिरहनु आवश्यक पढैन। निवेदकको प्रशासन समूहको परीक्षा समेत निलम्बन अवधिभित्रको हुँदा सोमा समेत लिखित परीक्षा सूचीबाट नाम हटाउने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

उल्लिखित बहस सुनी निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा लोकसेवा आयोगले सफाइको मौका समेत प्रदान नगरी मिति २०६८।३।२० को निर्णयानुसार मिति २०६८।१।१७ देखि लागू हुने गरी दुई वर्षसम्म आयोगको कुनै पनि परीक्षामा सहभागी हुन नपाउने गरी गरेको निर्णय एवं मिति २०६८।७।८ को निर्णयानुसार नायब सुब्बा प्रशासन समूहको लिखित परीक्षाको नतिजा सूचीबाट गैरकानूनीरूपमा हटाइएको हुँदा मिति

२०६६।३।२० र मिति २०६६।७।७ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी भविष्यमा कानूनद्वारा निर्दिष्ट सूचना प्रकाशनको कार्य गर्न परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भनी माग गरेको देखिन्छ। विपक्षीको लिखित जवाफमा निवेदकले परराष्ट्र सेवा नायव सुब्बा पदको परीक्षामा परीक्षा भवनबाट उत्तरपुस्तिका नै नबुझाई बाहिर लगी परीक्षासम्बन्धी मर्यादाको विपरीत कार्य गरेकाले निजको परीक्षा रद्द गरी दुई वर्षको लागि निलम्बन गरिएको एवं प्रशासन समूहको परीक्षा समेत निलम्बन अवधिभित्रको हुँदा सोमा समेत लिखित परीक्षा सूचीबाट नाम हटाउने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

३. निवेदकले रिट निवेदनमा लोकसेवा आयोगको विज्ञापन नं. ५१७/०६७-०६८ परराष्ट्र सेवा समूह नायव सुब्बा पदको मिति २०६६।१।१७ मा परीक्षा सम्पन्न भएपश्चात् प्रश्नपत्र नबुझाई भूलबस आफैले लगेको भन्ने तथ्य उल्लेख गरे तापनि विपक्षीको लिखित जवाफ व्यहोरा एवं निवेदकलाई गरिएको कारवाही सम्बन्धी लोकसेवा आयोगबाट प्राप्त सबकल फाईल हेर्दा निवेदकले परीक्षा भवनबाट प्रश्नपत्र मात्र बाहिर लिई गएको नभई उत्तरपुस्तिका नै बाहिर लिई गएको देखिन आयो। उक्त तथ्य निवेदक स्वयंले लोकसेवा आयोग मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयमा मिति २०६६।१।२० मा दिएको निवेदनमा अज्ञानमा वस्तुगत बहुउत्तर पुस्तिका आफूसँगै लिएर गएको थिए भन्ने उल्लेख गरेको साथै जनकनाथ स्मृति उच्च माध्यमिक विद्यालय लैनचौर (ख) केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष सूर्यनाथ कोइरालाले निवेदकले वस्तुगत उत्तर पुस्तिका नबुझाई स्वयं लिई गएको हुँदा निवेदकलाई आवश्यक कारवाही गर्न भनी प्रतिवेदन पेश गरेबाट समेत पुष्टि हुन आयो।

४. निवेदकले परीक्षा भवनमा वस्तुगत उत्तरपुस्तिका नबुझाई स्वयंले बाहिर लिई जाने कार्य परीक्षासम्बन्धी अनियमितता कार्य हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा जुनसुकै परीक्षामा परीक्षार्थीले पालन गर्नुपर्ने केही अनिवार्य शर्त, मर्यादा र नियम रहेका

हुन्छन्। परीक्षासम्बन्धी शर्त, मर्यादा र नियमको पालना भएन भने परीक्षाको शुद्धता र निष्पक्षता रहन सक्दैन। लोकसेवा आयोगले सरकारी सेवामा रोजगारीको लागि उपयुक्त उम्मेदवार छनौट गर्न परीक्षा सञ्चालन गर्ने र त्यस्तो परीक्षाको नियम र शर्तहरू प्रवेश पत्र एवं उत्तरपुस्तिकाको अग्रभागमा समेत उल्लेख गरेको हुन्छ। परीक्षा भवनमा निषेधित वस्तु लैजाने, उत्तरपुस्तिका नबुझाई बाहिर लैजाने, हो-हल्ला गर्ने जस्ता कार्य परीक्षासम्बन्धी अनियमित कार्य मान्नुपर्ने हुन्छ। परीक्षा भवनमा उत्तरपुस्तिका नबुझाई बाहिर लैजाने कार्यलाई परीक्षासम्बन्धी अनियमित कार्य नमान्ने हो भने परीक्षाको शुद्धता, मर्यादा, निष्पक्षता कायम रहन नसक्ने हुन्छ। तसर्थ निवेदकले परीक्षा समाप्त भैसकेपश्चात् वस्तुगत उत्तरपुस्तिका नबुझाई बाहिर लगेको कार्य परीक्षासम्बन्धी अनियमित कार्य हुने देखियो।

५. अत्र, विपक्षी लोकसेवा आयोगले विज्ञापन नं. ५१७/०६७-०६८ परराष्ट्र सेवा समूहको नायव सुब्बा पदको मिति २०६६।१।१७ गते सञ्चालित परीक्षामा निवेदकले अनियमित कार्य गरेको भनी उक्त परीक्षा रद्द गरी उक्त मितिदेखि दुई वर्षसम्म आयोगबाट हुने कुनै पनि पदको परीक्षामा समभागि हुन नपाउने गरी मिति २०६६।३।२० मा गरेको निर्णय र विज्ञापन नं. ५२४/०६७-०६८ प्रशासन सेवा नायव सुब्बाको लिखित परीक्षा नतिजा सूचीबाट हटाउने गरी मिति २०६६।७।७ को निर्णय कानूनसम्मत छ वा छैन भन्नेतर्फ विचार गर्नुपर्ने देखियो। माथि प्रकरणहरूमा लेखिएअनुसार निवेदकले परराष्ट्र सेवा समूहको जनकनाथ स्मृति उच्च माध्यमिक विद्यालय लैनचौर (ख) परीक्षा केन्द्रबाट सञ्चालित परीक्षामा मिति २०६६।१।१७ गते वस्तुगत उत्तरपुस्तिका नबुझाई आफैले लिई बाहिर गएको कार्य परीक्षासम्बन्धी अनियमित गरेको पुष्टि भैसकेको छ। परीक्षामा अनियमितता गरेको तथ्य निर्विवाद रूपमा पुष्टि भैसकेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा परीक्षार्थीलाई थप सुनुवाइको मौका दिई रहनुपर्ने अवस्था समेत हुँदैन। लोकसेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ३१ को

उपदफा (१) मा “कुनै उम्मेदवारले कुनै परीक्षा केन्द्रमा अनियमित कामकारवाही गरेमा वा आयोगले तोकेको शर्तको उल्लंघन गरेमा आयोगले त्यस्तो उम्मेदवारको परीक्षा रद्द गरी त्यसपछि हुने कुनै विज्ञापनबमोजिमको परीक्षामा आयोगले तोकेको अवधिसम्म निजलाई उम्मेदवार हुन नपाउने गरी निलम्बन गर्न सक्ने छ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। लोकसेवा आयोगबाटसोही कानूनी व्यवस्थाको आधारमा निवेदकको परीक्षा रद्द गरी आयोगको परीक्षामा मिति २०६८।१।१७ देखि लागू हुने गरी दुई वर्षसम्म सहभागी हुन नपाउने गरी गरेको मिति २०६८।३।२० को निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि पाइएन।

६. आयोगको विज्ञापन नं. ५२४/०६७-०६८ प्रशासन सेवा, नायब सुब्बा पदको लिखित परीक्षा नतिजा सूचीबाट निवेदकको नाम हटाउने आयोगको निर्णय कानूनसम्मत भए नभए सम्बन्धमा विचार गर्दा, माथि विवेचना गरिएबमोजिम मिति २०६८।१।१७ गतेदेखि निवेदकले आयोगबाट सञ्चालन हुने वा भएको कुनै पनि पदको परीक्षामा सम्मिलित हुन नपाउने गरी दुई वर्षसम्म निलम्बनमा रहेको देखिन्छ। यसरी निलम्बन अवधिमा नै लोकसेवा आयोग, मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयको विज्ञापन नं. ५२४/०६७-०६८ प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको नायब सुब्बा पदको खुल्लातर्फको मिति २०६८।७।५ मा प्रकाशित लिखित परीक्षाको नतिजामा निवेदकको नाम रहेको हुँदा मिति २०६८।८।१ को लागि अन्तरवार्ता तोकिएकोमा निजको नाम लिखित परीक्षाको नतिजा सूचीबाट हटाएको देखिन्छ। निवेदकले निलम्बन अवधिमा आयोगको कुनै पनि परीक्षा दिन नपाउने र दिएको भए पनि कायम रहन नसक्ने हुँदा निवेदकको नाम लिखित परीक्षा नतिजा सूचीबाट हटाउने गरी आयोगबाट मिति २०६८।७।८ मा भएको निर्णय समेत कानूनसम्मत देखियो।

७. तसर्थ, माथि विवेचना गरिएबमोजिम निवेदक चन्द्रप्रसाद बस्नेतलाई लोकसेवा आयोग मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयको विज्ञापन नं.

५१७/०६७-०६८ परराष्ट्र सेवाको नायब सुब्बा पदको लिखित परीक्षामा अनियमित कार्य गरेकोले निजको उक्त परीक्षा रद्द गरी मिति २०६८।१।१७ देखि लागू हुने गरी आयोगबाट सञ्चालन भएका र हुने कुनै पनि पदको परीक्षामा सम्मिलित हुन नपाउने गरी दुई वर्षका लागि निलम्बन गर्ने र कुनै पनि परीक्षामा सम्मिलित भैसकेको भए सो परीक्षा रद्द गर्ने भनी लोकसेवा आयोगबाट मिति २०६८।३।२० मा भएको निर्णय र विज्ञापन नं. ५२४/०६७-०६८ को प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको ५१७/०६७-०६८ पदको खुल्लातर्फको प्रकाशित लिखित परीक्षाको नतिजा सूचीबाट निवेदकको नाम हटाउने गरी मिति २०६८।७।८ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिटको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल चैत २१ गते रोज ३ शुभम्-
इजलास अधिकृत: शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं. ८८६८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
पुनरावेदन नं. ०६५-CR-००६०
फैसला मिति: २०६९।६।२३
मुद्दा :- कीर्ते।

पुनरावेदक प्रतिवादी: बाग्लुङ्ग जिल्ला, बाग्लुङ्ग न.पा.,
वडा नं. ७ बस्ने इन्द्रनिधि उपाध्याय
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अञ्चल प्रशासन कार्यालय,
धवलागिरीको जाहेरीले नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री भोलानाथ चौलागाई
पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री विश्वम्भर प्र. श्रेष्ठ
मा.न्या.श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा

- सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज मान्नुपर्ने र त्यस्तो लिखतमा गरेको कीर्ते कसूरमा कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिम थप सजाय हुने ।
- सरकारी अड्डा अदालतको जिम्मामा रहने सक्कल लिखतको रूपमा रहेको अदालतको फैसला आफ्नो जिम्मामा रहने गरी लिएको अदालतको छाप र अदालतको सरकारी अधिकारीको दस्तखत समेत भएको फैसलाको प्रमाणित नक्कल प्रतिलिपिको लिखतमा थपघट गरी कीर्तेको कसूर गरेको भनी मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वैतनिक
अधिवक्ता राजन अधिकारी

प्रतयर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
रेवतीराज त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

नेकाप २०६१ साउन, निर्णय नं. ७३६१ पृ. ४१६)
सम्बद्ध कानून:

- कीर्ते कागजको १२ नं.
फैसला

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: पुनरावेदन अदालत, बागलुङको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

जग्गा दर्ता सम्बन्धमा इन्द्रनिधि उपाध्यायले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिनुभएको उजूरी सम्बन्धमा कारवाहीको सिलसिलामा निवेदक

इन्द्रनिधि उपाध्यायले धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३।०५।२२ को फैसला सच्याई मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलको कसूर गरेको हुँदा निजउपर आवश्यक कारवाही गर्नस हुन भन्ने समेतको धवलागिरी अञ्चल प्रशासन कार्यालय, बागलुङको पत्र ।

जिल्ला बागलुङ, बागलुङ न.पा., वार्ड नं. ७ मूलपानीमा पर्ने जग्गा २०३७।०९।१५ देखि जेठी आमा खन्तरी उपाध्यायनीबाट मेरो नाममा राजीनामा गरी लिएको हुँ । सोही साल नापी हुँदा क्र.स. ९ र १८ नं. को जग्गा भैरवहादुर खत्री समेत जना ६ ले उक्त जग्गा नापी दर्ता बदर गरिपाउँ भनी उजूर गरेकोमा २०३८ सालमा नापी कार्यालयबाट मेरो नाममा दर्ता हुने गरी निर्णय भयो । पछि पुनः भैरवहादुर खत्रीसमेत जना ४ ले बागलुङ जिल्ला अदालतमा नालिस दिएकोमा सो अदालतबाट २०४१ सालमा मेरो नाममा नै दर्ता हुने गरी फैसला भएको थियो । सो उपर श्री धौलागिरी अञ्चल अदालतमा पुनरावेदन परेको रहेछ, सो कुरा मलाई थाहा भएन । २०४३ सालमा सो अदालतबाट फैसला हुँदा भैरवहादुर खत्रीको नाममा दर्ता हुने गरी फैसला भएको रहेछ । उक्त फैसलाको फोटोकपी ल्याई पाना ८ मा ठाउँ ठाउँमा म आफैले केही अक्षरहरू थपघट गरी मालपोत कार्यालय बागलुङमा फैसलाको फोटोकपी र निवेदन पेश गरेको हुँ भन्ने समेतको प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायको बयान ।

धवलागिरी अञ्चल अदालतको फैसलाको नक्कल गरी ल्याई पाना नं. ८ को हरफमा केही अक्षरहरू इन्द्रनिधि उपाध्याय आफैले सच्याई मालपोत कार्यालयमा पेश गर्नु भएको रहेछ । निजले के कुन उद्देश्यले थपघट गरेका हुन् थाहा भएन भन्ने समेतको बुद्धिप्रसाद गौतमको घटना विवरण कागज ।

धवलागिरी अञ्चल अदालतको फैसलाको पाना नं. ८ को हरफमा थपघट गरी इन्द्रनिधि उपाध्यायले आफ्नो नाममा जग्गा नापी दर्ता गराउने नियतले कीर्ते गरेको हुनु पर्छ । थपघट गरेको अक्षर निज प्रतिवादीको हो भन्ने समेतको चन्द्रप्रसाद गौतमको घटना विवरण कागज ।

धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३०५।२२ को फैसलाको नक्कल पाना नं. ८ को विभिन्न हरफमा थपघट गरी इन्द्रनिधि उपाध्यायले आफ्नो नाममा जग्गा नापी दर्ता गराउने नियतले कीर्ते गरेको हुनु पर्छ। थपघट गरेको अक्षर निज प्रतिवादीको हो भन्ने समेतको हिमालयप्रसाद पन्तको घटना विवरण कागज।

धवलागिरी अञ्चल अदालतको फैसलाको पाना नं. ८ को विभिन्न केही हरफहरूमा इन्द्रनिधि उपाध्याय आफैले थपघट गरेका हुन, अरु कसैले होइन। निजले के कुन उद्देश्यले थपघट गरेका हुन मलाई थाहा भएन भन्ने समेतको केदारनाथ निउरेको घटना विवरण कागज।

इन्द्रनिधि उपाध्यायले भनेकाले मालपोत कार्यालयमा दर्ता गरेको जग्गा दर्ता गरिपाउँ भन्ने निवेदन मैले लेखेको हो। अन्य कागजातहरू सद्दे कीर्ते के हो मलाई थाहा भएन भन्ने समेतको कृष्णप्रसाद शर्माको घटना विवरण कागज।

धवलागिरी अञ्चल अदालतको फैसलाको नक्कल पाना नं. ८ को विभिन्न हरफमा केही अक्षरहरू थपिएको देखियो। उक्त अक्षर प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायकै सँग मेलखाने हुदाँ निजैले थपघट गरेको हुनु पर्छ भन्ने समेतको टिकाराम गोतामेको घटना विवरण कागज।

प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले बागलुङ जिल्ला अदालतको छाप दस्तखत समेत भएको तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३०५।२२ को फैसला सच्याई भूठा बनाई फैसलाको नक्कल मालपोत कार्यालयमा पेश गरेको देखिँदा निजले मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको १, ९ र १६ नं. अनुसारको कसूर अपराध गरेकोमा सोही महलको ९ र १२ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेतको बागलुङ जिल्ला अदालतमा दायर अभियोग पत्र।

मैले धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३०५।२२ को फैसला सच्याई कुनै कीर्ते गरेको छैन। उक्त फैसलाको नक्कल दुई चोटी

सारी लगेको थिए। फैसलाको फोटोकपीको पाना नं. ८ र तपसिलको विभिन्न हरफहरूमा केरमेट र थपघट मैले गरेको होइन। फैसलाको नक्कल मालपोतमा कसले सच्याई दिए थाहा छैन। अनुसन्धान अधिकारीले मलाई नसुनाई बयानमा सहिछाप गराएका हुन्। मैले सच्याएर कीर्ते नगरेको हुँदा अभियोग माग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी इन्द्रनिधि शर्माले अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादीले जग्गा दर्ता गर्ने प्रयोजनको लागि व्यहोरा फरक पारी पेश गरेको फैसलाको फोटोकपीलाई सरकारी अड्डा वा कर्मचारीको छाप दस्तखत कीर्ते गरेको भन्ने संज्ञा दिई यी प्रतिवादीलाई कीर्ते कागजको १२ नं. अनुसार थप सजाय गर्नसम्म नमिल्ने हुँदा सो हदसम्म अभियोग माग दावी पुग्न सक्दैन। अभियोग पत्रमा विगो खुल्न आएको अवस्था नहुँदा यी प्रतिवादीलाई कीर्ते कागजको ९ नं. अनुसार रु.५०।- (पचास) जरीवाना हुने ठहर्छ भन्ने समेतको बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसला।

फैसलाको प्रमाणित प्रतिलिपि कीर्ते गरेको तथ्य प्रष्ट भई रहेको अवस्थामा त्यसलाई ख्याल वास्ता नगरी कीर्ते कागजको १२ नं. को त्रुटिपूर्ण व्याख्या गरी बागलुङ जिल्ला अदालतले कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिमको सजाय नहुने भनी गरेको हदसम्म शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर उल्टी गरी अभियोग माग दावीअनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत, बागलुङमा वादीको पुनरावेदनपत्र।

अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान मेरो स्वेच्छाविपरीत भएको हो। विवादित लिखत मैले पेश गरेको नहुँदा सनाखत समेत नगरेको नभएकोले कीर्ते कागजको १२ नं. आकर्षित नहुने हुँदा बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पूर्णतः सफाई पाऊँ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत, बागलुङमा प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायको पुनरावेदनपत्र।

यसमा दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिँदा अ.व. २०२ नं. समेतको प्रयोजनार्थ वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको पुनरावेदनको जनाउ प्रतिवादी इन्द्रनिधिलाई र निज प्रतिवादी इन्द्रनिधिको पुनरावेदनको जनाउ पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, बागलुङलाई दिई अरु कानूनबमोजिम गरी पेश गर्नु भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत, बागलुङको विपक्षी भिकाउने आदेश ।

वादी भैरबहादुर खत्री समेत प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायका बीच चलेको नापी दर्ता बदर मुद्दामा तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतबाट २०४३०५।२२ मा फैसला हुँदा विवादित जग्गा सो मुद्दाका वादी भैरबहादुर समेतको नाउँमा दर्ता हुने फैसला भएको पाइयो । अर्थात् प्रतिवादी इन्द्रनिधिको नाउँमा दर्ता गर्ने गरी जिल्ला अदालतले गरेको इन्साफ बदर हुने ठहर भएको तथ्यमा विवाद देखिएन । अञ्चल अदालतबाट उक्त फैसला हुँदाका अवस्थामा मुद्दामा दुवै पक्षलाई रोहवरमा राखेको र यी प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायका वारेस बुद्धिप्रसाद उपाध्यायलाई फैसला सुनाई निस्सा मिसिल सामेल गरेको समेत उक्त २०४३०५।२२ को फैसलासहितको सक्कल मिसिलबाट देखिन आयो । अतः मुद्दाका एक पक्ष (प्रतिवादी) को रूपमा रहेका यी इन्द्रनिधिका वारेसले धवलागिरी अञ्चल अदालतबाट २०४३०५।२२ मा भएको फैसला तत्कालै सुनी थाहा पाएको देखिन्छ । वारेसले थाहा पाएकोलाई पक्षले नै थाहा पाएको मान्नुपर्ने हुँदा अञ्चल अदालतको फैसलाबाट आफूले मुद्दा हारेको जानकारी छँदाछँदै यी प्रतिवादीले द.नं. १४६४ मिति २०५९।१।१५ मा जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालयका दिएको निवेदनमा वा.जि.अ.(बागलुङ जिल्ला अदालत) को २०४१।०३।३० को “फैसलाउपर विपक्षीहरु टीकाराम, भैरबहादुर समेतको पुनरावेदन नपरी बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसलामा चित्त बुझाई बस्नु भएको” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन आयो । यसरी भैरबहादुर समेतसँग मुद्दा चली जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर परेको पुनरावेदनका सन्दर्भमा मुद्दामा

वारेसमार्फत् हाजीर रही पैरवी गरी २०४३ सालमा नै भएको फैसला सुनी पाएको यकीन तथ्य लोप गरी, लुकाई जिल्ला अदालतले गरेको फैसलाउपर पुनरावेदन नपरेको भन्ने असत्य र भूठो व्यहोरा उल्लेख गरी मालपोत कार्यालयमा जग्गा दर्ताको लागि निवेदन गरेको तथ्यबाट नै यी प्रतिवादी इन्द्रनिधिको जसरी पनि जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता गर्ने दुषित अथवा कलुषित मनसाय रहेको प्रष्ट भएको छ । यिनै प्रतिवादी इन्द्रनिधिले मालपोत कार्यालयमा दिएको निवेदनमा बागलुङ जिल्ला अदालतको २०४१।०३।३० को फैसलाउपर पुनरावेदन नपरेको भन्ने भूठो विवरण लेखी दिएको भए पनि मालपोत कार्यालयले कारवाहीको क्रममा अदालतसँग सो तथ्यको जानकारी मागेको र अदालतबाट पुनरावेदन परी फैसला भएको जनाउँ दिएपछि मालपोत कार्यालयले अञ्चल अदालतबाट मिति २०४३०५।२२ मा भएको फैसला निवेदक (यी प्रतिवादी इन्द्रनिधि) बाटै पेश गर्न लगाएको पाइयो । यसरी भएको आदेशबमोजिम प्रतिवादी इन्द्रनिधिले दिएको २०६२।०१।२० को निवेदन साथ व्यहोरा सच्चाई कीर्त गरिएको अवस्थाको तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतको २०४३०५।२२ को फैसलाको प्रतिलिपि पेश गरेको देखिन आयो । उक्त २०६२।०१।२० को निवेदनमा “धवलागिरी अञ्चल अदालत, बागलुङबाट भएको फैसला समेतका प्रमाण कागजहरुको फोटोकपी पेश गरेको छु । उल्लिखित प्रमाण कागजहरु बुझी मैले मिति २०५९।०९।१५ मा दर्ता नं. १४६४ मा दर्ता गराएको निवेदन माग बमोजिम जग्गा दर्ता गरिपाउँ” भनी यी प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले सहिछाप गरेको पाइन्छ । यस प्रकार प्रतिवादी इन्द्रनिधि आफैले सहिछाप गरी जग्गा दर्ताको लागि प्रतिलिपि संलग्न गरी पेश गरेको कागजलाई मैले पेश गरेको नहुँदा सनाखत समेत नभएको भन्ने पुनरावेदन जिकीर मनासिव देखिन आएन । धवलागिरी अञ्चल अदालतबाट भएको फैसलाको फोटोकपीको सक्कल प्रतिसँग यी प्रतिवादी इन्द्रनिधिले मालपोत कार्यालयमा पेश गरेको प्रस्तुत विवादित फैसलाको फोटोकपी

भिडाई हेर्दा सक्कल फैसलाको ठहर खण्डको आठौं पानाको हरफ २ को नं. ६/१ देखि ६/१० सम्मको ठाउँमा “मूलपानी गाउँ पञ्चायत बडा नं. ७ कि.नं. ८२ को पूरे कित्ता” चौथो हरफको त्रुटिपूर्ण भन्ने ठाउँमा “विचारणीय” बदरको ठाउँमा “केही उल्टी” पाँचौं हरफको ६/१ भन्ने देखि ६/१० सम्मको ठाउँमा कि.नं. ८२ को उत्तरतर्फको १ रोपनी” छैठौं लहरको ठहर्छको सट्टा “बाँकी प्रतिवादी” को भन्ने उल्लेख गरी व्यहोरा सच्चाई पेश गरेको पाइयो। साथै, तपसिल खण्डमा बदर भन्ने ठाउँमा “हेरफेर” पाँचौं हरफको एकसयको सट्टा “मध्येबाँकी” र सत्रौं हरफको वादी मध्ये ठाउँमा “प्र.वादी” भन्ने शब्दहरू राखी फैसलाको फोटोकपी सच्चाई पेश गरेको पाइयो। प्रतिवादी इन्द्रनिधिको निवेदन साथ रहेको विवादित प्रतिलिपि हेर्दा नक्कल दिने अधिकारीले प्रमाणित गरी दिएको र बागलुङ जिल्ला अदालतको छाप समेत लागेको पाइन्छ। अदालतको छाप लगाई सरकारी कर्मचारीबाट प्रमाणित गरिएको धवलागिरी अञ्चल अदालतको २०४३।०५।२२ को फैसलाको प्रति सच्चाई, नभएको व्यहोरा थप गरी, भएको व्यहोरा लोप गरी जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता गर्ने नियतले आफैले मालपोत कार्यालयमा पेश गरेको हो भनी आरोपित कसूरमा साबित भई यी प्रतिवादी इन्द्रनिधिले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गरेको पाइयो। उक्त बयान आफ्नो इच्छा विरुद्ध भएको भनी प्रतिवादी इन्द्रनिधिले अदालतमा बयान गर्दा उल्लेख गरेको भए पनि सो जिकीरको पुष्ट्याईका लागि कुनै चित्तबुझ्दो आधार, कारण वा प्रमाण खुलाउन सकेको देखिएन। फैसला कीर्ते गरेको कारणबाट यिनै प्रतिवादी इन्द्रनिधिलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने भएको, अरु कसैले कीर्ते गर्नुपर्ने प्रयोजन खुल्न नआएको र माथि विवेचना गरिएका लिखत प्रमाणहरूबाट पनि अभियुक्त पुनरावेदक प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले प्रहरीसमक्ष गरेको साविति बयान समर्थित हुन आएको देखिँदा प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपरको अभियोग दावी शंकारहित तवरबाट प्रमाणित भएको देखिन आयो। अतः अदालतको छाप लगाई

अदालतका कर्मचारीबाट प्रमाणित गरी दिइएको फैसलालाई सरकारी कागज मान्नुपर्ने र यस प्रकारको कागजमा भैरहेको व्यहोरा मेटाई अर्कै मतलब वा अर्थ निस्कने गरी व्यहोरा मिलाई आफूलाई फाइदा हुने व्यहोरा उल्लेख गरी प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३।०५।२२ को फैसला अदालतको छाप र कर्मचारीको सही परेको कागज कीर्ते गरेको तथ्य प्रमाणित हुन आएकोले निजलाई अभियोग पत्र माग दावीबमोजिम कीर्ते कागजका महलको ९ नं. बमोजिम रु.५०।- जरीवाना र सरकारी कागज कीर्ते गरेतर्फ ऐ. को १२ नं. बमोजिम थप १(एक) वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्छ। कीर्ते कागजको १२ नं. तर्फको दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको हदसम्म शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१२।०१ को फैसला उल्टी हुन्छ। अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत, बागलुङको फैसला।

मालपोत कार्यालय, बागलुङमा जग्गा दर्ताको लागि दिएको निवेदनको कारवाहीको क्रममा धवलागिरी अञ्चल अदालतको फैसलाको नक्कल पेश गर्न भनिएकोमा मैले फैसलाको नक्कल पेश गरेको हो। सो फैसलाको नक्कलमा मैले पेश गरेको हुँ भनी सनाखत समेत गरिदिएको थिए। तर सो फैसलाको नक्कलको सट्टा अर्कै कागजात पेश गरी सच्चाइएको रहेछ। मैले नक्कल सच्चाएको छैन। अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान मेरो स्वेच्छाविपरीत भएको हो। अदालतमा सही सत्य व्यहोरा खुलाई बयान गरेको छु। प्रमाणको रूपमा पेश गरिएको सच्चाइएको भनिएको फैसलाको नक्कल कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिमको सरकारी कागजको परिभाषा अन्तरगत पर्दैन। व्यक्तिको साथमा रहने सरकारी कर्मचारीको दस्तखत र अड्डाको छाप लागेको कागजको अड्डा व्यहोरा सच्चाई पेश दाखिला गरेमा सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते नहुने सिद्धान्त नैकाप २०६१, अड्डा ४, पृष्ठ ४१६ मा प्रतिपादन भएको छ।

उल्लिखित आधारबाट पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुदाँ बदर गरि अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेतको सर्वोच्च अदालतमा प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट बहस पैरवी गर्न वैतनिक कानून व्यवसायी नियुक्त गरिदिनु भन्ने समेतको सर्वोच्च अदालतको आदेश ।

नेकाप २०६१, नि.नं. ७३६१, पृष्ठ ४१६ मा प्रकाशित निर्णयको विषयवस्तु सरहकै विषयवस्तु प्रस्तुत मुद्दामा रहेकोले सो सन्दर्भबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा विपक्षी भिकाउनु भन्ने समेतको सर्वोच्च अदालतको विपक्षी भिकाउने आदेश ।

नियमबमोजिम निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री राजन अधिकारीले कीर्ते गरेको भनेको फैसलाको नक्कलमा प्रतिवादीले नै पेश गरेको भनी कुनै सनाखत गरेको छैन । फैसलाको प्रतिलिपि कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिमको सरकारी लिखतमा पर्ने लिखत होइन । तसर्थ, पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनु पर्दछ भन्ने समेतको बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधीवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले फैसलाको प्रमाणित फैसला सच्चाई प्रतिवादी स्वयम्ले मालपोत कार्यालयमा पेश गरेकोले कीर्तेको कसूर गरेको छ । अदालतको छाप र सरकारी अधिकारीको दस्तखत भएको फैसलाको प्रमाणित प्रतिलिपिको लिखत कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिमको सरकारी लिखतको परिभाषामा पर्छ । तसर्थ, पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मत रहेकोले सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेतको बहस गर्नुभयो ।

मिसिल संलग्न पुनरावेदनलगायतका कागजात अध्ययन गरी विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३।०५।२२

को फैसलाको नक्कल सच्चाई कीर्ते गरेको भन्ने कसूरमा कीर्ते कागजको महलको ९ र १२ नं. बमोजिमको सजाय माग दावीको अभियोग रहेकोमा शुरु जिल्ला अदालतबाट कसूरदार ठहर गरि प्रतिवादीलाई कीर्ते कागजको १२ नं. अनुसार थप सजायको मागदावी पुग्न नसक्ने र ९ नं. अनुसार मात्र जरीवाना हुने ठहर्‍याई फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट कीर्ते कागजको १२ नं. अनुसार थप सजाय समेत हुने गरी फैसला भएउपर अभियोग दावीबाटै सफाई पाउनु पर्ने जिकीरसहित प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएकोले प्रस्तुत मुद्दामा देहायको विषयमा विवेचना भई पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको तर्फ निर्णय गर्नु पर्ने देखियो ।

१. प्रतिवादीले अभियोग दाविवमोजिमको कीर्तेको कसूर गरेको हो वा होइन ?
२. कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिमको सरकारी कागज कीर्ते कसूरमा फैसलाको प्रमाणित प्रतिलिपिमा सच्चाई थपघट गरेको कीर्ते पर्ने हो वा होइन ?

२. प्रथम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, सर्वप्रथम प्रस्तुत मुद्दाको घटनाको विवेचना हुन सान्दर्भिक देखिन्छ । वादी भैरबहादुर खत्री समेत र प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्याय भएको नापी दर्ता बदर मुद्दा बाग्लुङ जिल्ला अदालतमा चली मिति २०४१।०३।३० मा वादी दावि पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भएको र सोही फैसलाको प्रतिलिपि राखी सो फैसलाउपर वादी भैरबहादुरहरूको पुनरावेदन नपरी चित्त बुझाई बसेकोले सो फैसलाबमोजिम जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भनी प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले मिति २०५९।०९।०८ मा मालपोत कार्यालय, बाग्लुङमा निवेदन दिएको देखिन्छ । मालपोत कार्यालय, बाग्लुङले जिल्ला अदालतको सो फैसलाउपर पुनरावेदन परे नपरेको भनी अदालतमा सोधनी हुदाँ तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतमा पुनरावेदन परी शुरु इन्साफ बदर हुने गरी मिति २०४३।५।२२ मा फैसला भई अन्तिम भएको जवाफ पठाए पछि सो फैसलाको प्रतिलिपि निवेदक इन्द्रनिधि उपाध्यायबाट पेश गर्न लगाउने गरी मालपोत कार्यालयबाट आदेश

भएको देखिन्छ। उक्त आदेशबमोजिम इन्द्रनिधि उपाध्यायले मिति २०६२।१।२० गते प्रमाण कागज पेश गरेको भन्ने निवेदन साथ बाग्लुङ जिल्ला अदालतको छाप लगाई नक्कल प्रमाणित गर्ने अधिकारीको दस्तखत समेत भएको तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३।५।२२ को फैसलाको प्रमाणित फोटोकपी नक्कलको फोटोकपी पेश गरेको देखिन्छ। यी प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले पेश गरेको उक्त तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३।५।२२ को फैसलाको प्रमाणित फोटोकपीको ब्यहोरामा थपघट गरी सच्चाई कीर्ते कसूर गरेको भन्ने नै प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग दावि रहेको छ।

३. मिसिल संलग्न प्रतिवादीले पेश गरेको तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतको मिति २०४३।५।२२ को फैसलाको फोटोकपी र बाग्लुङ जिल्ला अदालतबाट प्राप्त मिसिल संलग्न प्रमाणित फैसलाको प्रतिलिपि अवलोकन गर्दा र भिडाउँदा अभियोग दाविवमोजिम प्रतिवादीले पेश गरेको फैसलामा थपघट गरेको देखिन्छ। अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा समेत प्रतिवादीले फैसलाको विभिन्न ठाउँमा आफैले केहि अक्षरहरु थपघट गरेको भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेकै र घटना विवरणको कागज गर्ने ब्यक्तिहरुले समेत सो कुरालाई पुष्टि हुने गरी कागज गरी दिएको देखिन्छ। प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा मालपोत कार्यालयमा अदालतबाट प्रमाणित गरेको नक्कलको सक्कल प्रति र त्यसको एक प्रति नक्कल समेत पेश गरेको र १०-१५ दिन पछि एक प्रति नक्कल फिर्ता लिएको, बाँकि एक प्रतिमा अरुले नै सच्चाई दिएको हो भनी कसूरमा इन्कारी बयान गरे तापनि निजले मालपोत कार्यालयमा शुरुमा निवेदन दिदा जिल्ला अदालतको फैसला अन्तिम भएको भनी उल्लेख गर्नुका साथै तत्कालीन धवलागिरी अञ्चल अदालतबाट पुनरावेदन परी शुरु इन्साफ बदर हुने गरी मिति २०४३।५।२२ मा फैसला भई अन्तिम भएको भन्ने बाग्लुङ जिल्ला अदालतको पत्र मालपोत कार्यालयमा पठाइसकेपछि पनि यी प्रतिवादीले फैसलाको नक्कल पेश गर्दाको

निवेदनमा समेत शुरु निवेदनबमोजिम नै जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी लेखिएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालयमा दर्ता गराएका प्रतिवादी स्वयमको उक्त दुबै निवेदनको ब्यहोराबाट प्रतिवादीको मनसाय जसरी भए पनि जग्गा दर्ता गर्ने कलुषित भावनाबाट प्रेरित रहेको देखिदा निजको अदालतमा भएको इन्कारी बयानलाई सही साँचो र विश्वासनीय मान्न मिल्ने देखिन आएन। यसरी पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो नाममा जग्गा दर्ता गर्ने इरादाले आफूलाई फाइदा प्रमाण हुने गरी अदालतको फैसलाको प्रमाणित फैसलामा थपघट गरी मालपोत कार्यालयमा पेश गर्ने कार्य गरेकोले निजले मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलबमोजिमको कसूर गरेकोमा कुनै शंका र गुञ्जायस रहेको देखिन आएन।

४. दोस्रो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा कीर्ते कागजको १२ नं. आकर्षित हुने हो वा होइन भनी विवेचना हुनु पर्ने देखिन्छ। उक्त १२ नं. मा “सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत वा सो छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज कीर्ते गर्नेलाई यसै महलको अरु नम्बरले हुने सजायमा एक वर्ष र उसै अड्डाको कर्मचारीले कीर्ते गरेमा दुई वर्ष थप कैद हुन्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट थप सजाय हुने तीन किसिमको कीर्तेको कसूर रहे भएको देखिन्छ। त्यस्ता कीर्ते कसूरमा :

१. सरकारी अड्डाको छाप कीर्ते,
२. सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत कीर्ते र
३. सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज कीर्ते।

५. प्रस्तुत मुद्दामा अदालतको फैसलाको प्रमाणित प्रतिलिपिमा लागेको अदालतको छाप र प्रमाणित गर्ने सरकारी कर्मचारीको दस्तखत सही साँचो रहे भएकोमा कुनै विवाद नरहेकोले उपरोक्त तीन प्रकारको कीर्ते कसूरमध्ये प्रकरण १ र २ नं. मा उल्लिखित कीर्ते कसूरको विवेचना गरिरहनु प्रस्तुत

मुद्दामा सान्दर्भिक देखिदैन । प्रकरण नं. ३ मा उल्लिखित कीर्तेको विषय मात्र प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक रहेकोले त्यस बारेमा थप विवेचना हुन आवश्यक देखिन्छ । उक्त प्रकरण नं. ३ मा उल्लिखित सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज कीर्ते गरेको भन्ने कसूर अपराधमा मुख्यतः के कस्ता लिखत कागजहरु सो प्रयोजनको लागि सरकारी कागज मान्नुपर्ने हो भन्ने सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरुमा हालसम्म भएका व्याख्या र विश्लेषणबाट देहायबमोजिमको लिखत कागजलाई कीर्ते कागजको १२ नं. को प्रयोजनार्थ सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज मान्नुपर्ने देखिन्छः

१. सरकारी अड्डा अदालतको जिम्मामा रहने सक्कल लिखत,
२. व्यक्तिको जिम्मामा रहने सक्कल लिखत,
३. प्रकरण नं. १ को लिखतको व्यक्तिले आफ्नो जिम्मामा रहने गरी लिएको प्रमाणित नक्कल प्रतिलिपिको लिखत,
४. प्रकरण नं. २ को लिखत हराएर, नासिएर वा अन्य कुनै कारणले सरकारी अड्डाबाट व्यक्तिले आफ्नो जिम्मामा रहने गरी लिएको प्रमाणित नक्कल प्रतिलिपिको लिखत ।

६. उल्लिखित चार किसिमको लिखतहरुलाई कीर्ते कागजको १२ नं. को प्रयोजनार्थ सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज मान्नुपर्ने र त्यस्तो लिखतमा गरेको कीर्ते कसूरमा १२ नं. बमोजिम थप सजाय हुने मान्नुपर्ने देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायले उक्त प्रकरण नं. १ मा उल्लिखित सरकारी अड्डा अदालतको जिम्मामा रहने सक्कल लिखतको रूपमा रहेको अदालतको फैसलाको निजले आफ्नो जिम्मामा रहने गरी लिएको प्रकरण नं. ३ मा उल्लिखित प्रकारको अदालतको छाप र अदालतको सरकारी अधिकारीको दस्तखत समेत भएको फैसलाको प्रमाणित नक्कल प्रतिलिपिको लिखतमा थपघट गरी

कीर्तेको कसूर गरेको भनी मान्नुपर्ने देखिन आयो । यस्तो कीर्ते कार्य गर्नेलाई कीर्ते कागजको १२ नं. ले थप सजाय गर्नु पर्ने हो होइन भनि विचार गर्दा यस अदालतबाट विपक्षी भिकाउने आदेश हुँदा लिइएको वादी नेपाल सरकार वि. सुरेशप्रसाद गुप्ता समेत भएको कीर्ते मुद्दा (नेकाप २०६१, साउन, निर्णय नं. ७३६१, पृ. ४१६) मा कीर्ते गरिएको भनिएको लिखत अड्डामा हुँदै नभएको अर्थात् सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज नभएको नागरिकताको छयाँप्रति पेश भएकोलाई भनिएकोबाट उल्लिखित चार किसिमअन्तर्गतको लिखतभित्र पर्ने देखिन आएन । प्रस्तुत विवादमा अड्डामा रहेको सक्कल कागजबमोजिम रीतपूर्वक लिएको प्रमाणित प्रतिलिपि सच्चाइएको भन्ने रहेको र उल्लिखित नजीरमा अड्डामा नभएको लिखतको प्रतिलिपिलाई सरकारी कागज मान्न मिलेन भन्ने विषय समान नदेखिँदा समान विषयवस्तु रहेको भनी यस अदालतबाट विपक्षी भिकाउने आदेश हुँदा लिएका आधारसंग यो इजलास सहमत हुन सकिएन । तसर्थ, प्रतिवादीलाई कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिम थप सजाय गर्न नमिल्ने भन्ने पुनरावेदन तथा पुनरावेदक तर्फका कानून व्यवसायीको बहस जिकीर कानूनसम्मत देखिन आएन ।

७. अतः माथि उल्लिखित आधार कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रतिवादी इन्द्रनिधि उपाध्यायलाई कीर्ते कागजको महलको ९ नं. बमोजिम रु.५०१- जरीवाना र सरकारी कागज कीर्ते गरेतर्फ सोही महलको १२ नं. बमोजिम थप १ (एक) वर्ष कैदको सजाय हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङको मिति २०६४।०९।०३ को फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल असोज २ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृतः चित्रबहादुर गुरुङ्ग